Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING
UDGIVET AF RIGSARKIVET

ARKIV

8. BIND

KØBENHAVN 1980-81

Redaktion:
Birgit Løgstrup, Hans Kargaard Thomsen
og Hans Sode-Madsen

Arkiv ISSN 0004-203X
Trykt i Rigsarkivet
København

INDHOLD

Jørgen Grønnegaard Christensen: Historien og den offentlig forvaltning 34-40
Orla K.O. Damkjer: Rigsarkivets ordning af lensarkiver og jordebøger 180-193
August Wiemann Eriksen: Kassationsarkivet. 3 opstillingsmetoder 145-166
Harald Hals: Fremveksten av kommunale arkivsystem i Norge 118-144
Jens Holmgaard: Administrationshistorie som arkivnøgle 44-50
Grethe Ilsøe: Administrationshistorie – under flere synsvinkler 54-58
Birgit Bjerre Jensen: Rentekammerets originale embedsansøgninger 1660-1848. En ødelagt gruppe arkivalier 167-179
Lennart Lundquist: Administrationshistoria och förvaltningslära ... 41-43
Poul Meyer: Administrationshistorie 32-33
Carsten Egø Nielsen: Landsarkivet for Fyn og de fynske kommunearkiver 103-117
Niels Petersen: Departement eller ikke-departement – for et hundrede år siden. C.F. Ricard: Department eller ikke-departement 1-31
Niels Steensgaard: Administrationshistorie mellem hjælpevidenskab og historieforskning 51-53
Hans Kargaard Thomsen: Nogle omrids af Gehejmearkivets historie i 19. århundrede 73-102
Hans Kargaard Thomsen: Strukturkampen i dansk arkivvæsen 217-292

Orientering og anmeldelser: Lars Svensson: Nordisk paleografi. Handbok med transkriberede och kommenterade skriftprov. Lundastudier i nordisk språkvetenskap, serie A nr. 28, Lund 1974 *(Thelma Jexlev)* s. 59-61. Arkiv, Samhälle og Forskning nr. 18 og 19, 1976-77 *(Helle Linde)* s. 62-63. Nordiske arkivers publikationsvirksomhed. Nordisk Arkivkundskab. Under redaktion af Harald Jørgensen, Kbh. 1978 *(Karen Hjorth)* s. 64-66. Festskrift til Johan Hvidtfeldt på halvfjerdsårsdagen 12. december 1978. Redaktion Peter Kr. Iversen, Knud Prange og Sigurd Rambusch *(Henrik Pers)* s. 67-69. Arkivalier i Landsarkivet for Nørrejylland om Viborg Kommune. En tematisk registratur ved Ole Tuxen, 1978 *(Helle Linde)* s. 70-72. Per Maurseth: Sentraladministrationens historie bd. 1, 1814-1844, Oslo 1979 *(Morten Westrup)* s. 194-196. Edgeir Benum: Sentraladministrationens historie bd. 2, 1845-1884, Oslo 1979 *(Erik Stig Jørgensen)* s. 197-204. Kåre D. Tønnesen: Sentraladministrationens historie bd. 4, 1914-1940, Oslo 1979 *(August Wie-*

mann Eriksen) s. 205-208. Harry Christensen (ed.): Danske landkommuner 1842-1970. Fortegnelse over kommuner under dansk landkommunal lovgivning. Med omlægninger og nyere grænseændringer. Viborg 1976 *(Poul Thestrup)* s. 209-210. Ellen Nørgaard: Oversigt over materiale til Esbjerg skolevæsens historie for årene 1870-1970'erne. Esbjerg 1979 *(Ebba Waaben)* s. 211-213. Frank W. Hoffmann: The development of library collections of sound recordings; Books in library and information science series vol. 28. N.Y. 1979 *(Poul v. Linstow)* s. 214-215.

Departement eller Ikke-Departement – for et hundrede år siden

af Niels Petersen

Når en afhandling, der har stået i »Ugeskrift for Læger« for næsten 100 år siden, genoptrykkes i »Arkiv«, (se s.18) kræver det en forklaring. Undertitlen antyder, at den beskæftiger sig med det dengang aktuelle spørgsmål om ordningen af sundhedsvæsenets centralstyre. Årsagen til, at afhandlingen hermed bringes »frem i lyset«, er dog ikke dens behandling af dette særlige emne, men derimod at den indeholder nogle grundlæggende betragtninger om den danske centraladministration, som tildels stadig er gyldige, og beskæftiger sig med problemer, der stadig er genstand for debat i den administrative litteratur, nemlig forholdet mellem politiske ministre og professionelle embedsmænd og den tekniske sagkundskabs rolle i denne sammenhæng[1].

Afhandlingen er anonym. Der er dog ingen tvivl om, hvem forfatteren er. Det er den daværende chef for Justitsministeriets 1. departement, Christian Frederic Ricard (1830-1908). Ricard blev juridisk kandidat i 1853 og året efter ansat som volontør i Justitsministeriet, hvor han tilbragte hele sin erhvervsaktive tilværelse. Han avancerede hurtigt, blev i 1865, 35 år gammel, konstitueret som departementschef og året efter udnævnt i stillingen, som han først forlod i 1904 efter næsten 40 års virksomhed som topembedsmand.

Ricard var en af 1800-tallets betydeligste embedsmænd, men han har ikke under sit navn publiceret noget, han er blevet husket for. Enhver der har arbejdet med Justitsministeriets sager i 1800-tallets sidste årtier, kender imidlertid både hans karakteristiske håndskrift og den formelle juridiske logik, der præger hans notater. Han var den ideelle embedsmand for et konservativt regime, der byggede på formelle retsprincipper.

Ricard var en »stærk« embedsmand, men måske mere nedadtil end opadtil. Mere end halvdelen af sin tid som departementschef havde han som minister den jævnaldrende J. Nellemann (1831-1906), der var blevet juridisk professor ved Københavns universitet, mens Ricard endnu kun var kancellist i Justitsministeriet. Som justitsminister var Nellemann politisk og professionelt for vel funderet til at komme i lommen på en departementschef.

Ricards image var den flittige, forretningsdygtige, myndige, men noget gammeldags embedsmand. Når han ikke ligefrem var på ferie, underskrev han selv alle skrivelser, som ikke krævede ministerens underskrift. Noget tyder på, at han ikke blot underskrev, men også i stort og småt tog stilling til, hvad der skulle skrives under på. Vi har et uelskværdigt vidnesbyrd om det fra en, der har arbejdet under ham.

Juristen Niels Lassen (1848-1923), der endte sin karriere som justitiarius i Højesteret, har i sine erindringer[2] givet en karakteristik af forholdene i Justitsministeriet i 1870erne, da han var ansat som volontør og senere assistent (sekretær). Det arbejde, der betroedes ministeriets unge embedsmænd, betegner Lassen som meget tarveligt, rent skriverarbejde. »Det bestod hovedsagelig i at gøre Udkast til Svarskrivelser efter en os meddelt forud given Resolution... Om selv at gøre Forslag til Resolutioner, var der ikke Tale for os. Dertil ansaas vi for altfor umodne, og overhovedet var der ikke Adgang for os til nogen Virksomhed, der krævede Gnist af selvstændig Tænkning. Vor Departementschef Ricard var i mange Henseender en udmærket Mand, men om det Misbrug, der skete af de Unges Kræfter, syntes det mig, at han ikke havde nogen klar Forestilling... Han betragtede det aabenbart som en stor Ære for os unge Jurister at være komne ind i et saa anset Ministerium som Justitsministeriet, og med denne Ære maatte vi efter hans Anskuelse foreløbig nøjes«.

Lassen peger på, at Ricard var af fransk nationalitet, og at hans tankesæt var præget af det. Den brede danske eller germanske gemytlighed og humor lå ikke for ham. »Han kunde under Anvendelse af et vist kaustisk Lune stundom nok spøge, ja til Tider endog anslaa en burschikos Tone, men hans Spøg faldt som oftest til Jorden. I Virkeligheden var han, efter min Opfattelse, en udpræget Bureaukrat, der ingensinde glemte sin høje Stilling og heller ikke fik andre til at glemme den.«

Ricard har sikkert været tilfreds med at leve byrokratens udadtil anonyme, men indadtil magtfulde tilværelse. Der har formentlig været offentliggjort ikke helt få ting, der stammer fra hans hånd, men det fremtræder anonymt i form af lovparagraffer, bemærkninger til lovforslag, ministerielle cirkulærer osv. Også den afhandling, der her genoptrykkes, offentliggjorde han som nævnt anonymt i lægernes tidsskrift som »et bidrag fra juridisk side«.

Der må naturligvis føres bevis for, at det virkelig *er* Ricard, der har skrevet denne afhandling, selvom enhver der har sat sig ind i den si-

tuation, hvori den fremkom, ikke vil være i tvivl om, at det kun er Ricard, der *kan* have skrevet den.

Ugeskrift for Læger havde 12. marts 1881[3] bragt et indlæg af stiftsfysikus i Odense, Fr. Krebs, med titlen »Medicinalreformen«. Det indeholdt et temmelig skarpt angreb på Ricard, der i egenskab af chef for Justitsministeriets 1. departement betegnedes som »højere Ansvarshavende overfor Ministeren«. Departementschefens stilling blev beskrevet som »Alt i Alt en tryg og behagelig Magtstilling«. Dadelen rammer i reglen ministeren, medens departementschefen nok skal sørge for at få alt det fortjenstfulde opført på sin konto.

Artiklens forfatter nævnte som exempel en nylig foretaget udnævnelse i et distriktslægeembede, hvor den af Sundhedskollegiet indstillede ansøger havde »gjort sin Opvartning hos vedkommende Departementschef« og fået den besked, at ministeriet meget sjældent gik udenfor kollegiets indstilling. Alligevel blev det en anden, der fik stillingen. Exemplet benyttes til at påvise det urimelige i, at et usagkyndigt ministerium tillod sig at tilsidesætte en indstilling fra det sagkyndige Sundhedskollegium.

Godt en måned senere, den 23. april, kom i Ugeskrift for Læger første del af den afhandling, der her genoptrykkes. Den er et defensorat for departementschefrollen og må opfattes som et svar på det angreb, Krebs havde rettet mod den. Bortset fra en fodnote fremtræder den dog ikke som specielt rettet mod Krebs, men som et rent juridisk indlæg i den debat om sundhedsvæsenets overbestyrelse, som havde stået på i nogle år.

De synspunkter, der gøres gældende i artiklen, svarer nøje til, hvad Ricard havde givet udtryk for i lange notater i 1874 til justitsminister Klein og i 1879 til justitsminister Nellemann[4], og den fremstilling af departementschefens stilling i systemet, der gives i artiklen, har en så personlig karakter, at man alene af den grund tør tillægge Ricard forfatterskabet. Ingen, der dengang var tilstrækkelig centralt placeret, har været i tvivl om det.

Dette røbedes mange år senere. I 1909, da Landstinget behandlede det lovforslag, der førte til oprettelse af den nuværende Sundhedsstyrelse, henviste højremanden professor Carl Goos til den diskussion, der i 1881 var ført i Ugeskrift for Læger, om hvorvidt styrelsen af Sundhedsvæsenet ved en eventuel omordning skulle optages som et departement i Justitsministeriet eller skulle være en selvstændig myndighed. Goos fortsatte: »En saa stor administrativ Autoritet i Justitsministeriet som den afdøde Departementschef Ricard skrev

den Gang en Artikel i »Ugeskrift for Læger«, hvori han kæmpede for, at det ikke, som Lægeverdenen den Gang i Almindelighed ønskede, skulde være et Departement i Ministeriet under en lægekyndig Departementschef, og udtalte sig for, at man gjorde bedre i at gøre det til en Institution udenfor Ministeriet, men tillagde saa, at dette Ikke-Departement skulde have »en retsbestemt Adgang« til mundtlig Forhandling paa lignende Maade som en Departementschef. . .«[5].

Dette er ikke en sen hypotese om forfatterskabet. Goos fortæller blot, hvad han selv og andre samtidige hele tiden havde vidst. Goos var også i 1881 juridisk professor og tillige folketingsmand for Højre.

I 1909 kunne det åbent siges, hvem der var forfatteren, men hvorfor kunne Ricard i 1881 ikke lægge navn til det, han havde skrevet? Svaret giver han selv i artiklen (se nedenfor s. 21): overfor omverdenen kan en departementschef ikke træde frem med nogen selvstændig mening, »undtagen i al Fald paa aldeles fortrolig og uofficiel Maade«. Han er kun ministerens rådgiver. Alt hvad der foretages eller ikke foretages i ministeriet sker på ministerens ansvar. Departementschefens virksomhed kan derfor heller ikke være genstand for »Korsmærkning af Udenforstaaende«. Dette var møntet på Krebs.

Selvom Ricards artikel ikke genoptrykkes på grund af den specielle årsag til dens tilblivelse: spørgsmålet om en reform af sundhedsvæsenets centralstyre, vil det være praktisk at opridse lidt af baggrunden. Sundhedsvæsenet hørte dengang under Justitsministeriet. Under dette sorterede et fagligt organ, Sundhedskollegiet, oprettet 1803. Det bestod af 10 medlemmer, der var læger, samt to farmaceutiske assessorer, der kun voterede i sager, der havde berøring med deres fag. Medlemmerne rekruteredes fra hovedstadens lægearistokrati. De udnævntes af kongen, men i realiteten var kollegiet selvsupplerende. Med ganske få undtagelser var vakancer altid blevet udfyldt i overensstemmelse med kollegiets indstilling.

Sundhedskollegiet lededes af en dekan, et hverv der for ét år ad gangen gik på omgang mellem kollegiets lægelige medlemmer efter anciennitet. Beslutningsprocessen var strengt kollegial. De fleste sager afgjordes ved skriftlig votering gennem sagernes cirkulation, men nogle behandledes og afgjordes på kollegiets plenarmøder. Siden 1840erne havde man søgt at rationalisere forretningsgangen ved at lade visse sager behandle i underudvalg (komitéer). Det var et ulønnet æreshverv, en slags fritidssyssel, at være medlem af Sundhedskollegiet. Kun når man var dekan, fik man et mindre honorar.

Sundhedskollegiets funktioner var dels rådgivende overfor admini-

strationen, dels »responderende« overfor domstolene. Det var datidens retslægeråd. Desuden havde det et overordnet tilsyn med embedslæger, apoteker og andre, der virkede indenfor sundhedsvæsenet. I princippet var alle offentlige myndigheder forpligtet til at rådføre sig med Sundhedskollegiet i enhver sag, der havde berøring med offentlige sundhedsinteresser, f.ex. ved opførelse af sygehuse, arrester o.l. Men kollegiet blev ikke sjældent tilsidesat eller overset, både af lokale og centrale myndigheder.

Der var megen kritik af Sundhedskollegiet, og den kom især fra lægeside. I 1838 var den medicinske og kirurgiske uddannelse blevet forenet i Universitetets lægevidenskabelige fakultet. Herefter bortfaldt sondringen mellem de universitetsuddannede medicinere og de fra Det kgl. kirurgiske akademi udgåede kirurger. Først nu opstod der en egentlig lægestand. I 1857 stiftedes Den almindelige danske lægeforening. Antallet af læger var stigende. Privat praktiserende læger nedsatte sig rundt om i landet. Lægerne udviklede fra omkring midten af århundredet en standsbevisthed med en kritisk holdning.

Kritikken gik i to retninger. For det første følte lægerne sig med hensyn til kompetence og position for ringe placeret i forhold til det juridiske embedspersonale, både på det lokale og det centrale plan. Embedslægerne var i flere henseender underordnet de lokale juridiske øvrigheder, og fremfor alt var det jurister i Justitsministeriet og ikke læger, som varetog den overordnede styrelse af sundhedsvæsenet.

For det andet følte lægerne sig dårligt repræsenteret af Sundhedskollegiet. Det opfattedes af provinslægerne som et exklusivt københavnsk organ, svagt organiseret og i hovedsagen sammensat af læger, der var fremmede for problemerne i den lokale sundhedsforvaltning.

Det var en almindelig opfattelse, at den bestående ordning ikke var tidssvarende. Sundhedskollegiet arbejdede langsomt og manglede administrativ handlekraft. Tankerne gik i retning af at opdele Sundhedskollegiets funktioner i en administrativ sektor, hvor det især kom an på forretningsmæssig effektivitet, og en konsultativ, hvor forskellige sider af lægelig sagkundskab kunne repræsenteres. Dette princip blev fulgt ved ordningen af sundhedsvæsenet i hertugdømmet Slesvig i 1852. Her oprettedes et embede som medicinalinspektør til at administrere sundhedsvæsenet og et sanitetskollegium til at afgive sagkyndige og retsmedicinske betænkninger.

Der var imidlertid stemning i lægekredse for at gå et skridt videre og organisere den øverste styrelse af sundhedsvæsenet som et selv-

stændigt departement i Justitsministeriet for dermed at opnå et med juristerne ligestillet forhold til ministeren (»adgang til ministerens øre«).

I 1856 blev der nedsat en kommission, der skulle tage alle spørgsmål om sundhedsvæsenets centrale og lokale administration under overvejelse. Den bestod af fem jurister, tre læger og en farmaceut. Betænkningen, der blev afgivet det følgende år, foreslog, at Sundhedskollegiet blev omdannet til et sundhedsråd med funktioner svarende til det slesvigske sanitetskollegium. De administrative funktioner skulle samles i et departement i Justitsministeriet, ledet af en direktør med to meddirektører. Flertallet i kommissionen ønskede, at direktøren skulle være jurist og meddirektørerne læger. Et mindretal (lægerne) mente, at også direktøren skulle være lægekyndig, da en jurist ikke kunne have nogen selvstændig begrundet mening om de spørgsmål, der skulle afgøres i medicinaldepartementet. Omvendt mente flertallet, at man ikke hos en læge kunne vente at finde den fornødne forretningsdygtighed og kendskab til administrationen i det hele.

Regeringen ville naturligvis ikke gå med til at oprette tre nye topstillinger. I det lovforslag, der blev fremsat i Rigsdagen, imødekom man kommissionen i henseende til adskillelsen af de administrative og de konsultative opgaver, men de tre direktører blev reduceret til en medicinalinspektør. Det skulle nærmere bestemmes af kongen, hvilke af de under ministeriet henlagte sager, der kunne afgøres af medicinalinspektøren, og hvorledes hans forhold til ministeriet iøvrigt skulle ordnes. Det kunne læses, som om flere muligheder holdtes åbne, men i realiteten betød det, at medicinalinspektøren i hvert fald ikke blev »ministerumiddelbar«.

Lovforslaget strandede i Rigsdagen på uenighed om de lokale sundhedsmyndigheders sammensætning. Det magre resultat blev lov af 12. januar 1858 om tilvejebringelse af sundhedsvedtægter. Spørgsmålet om den øverste styrelse var kun lidt fremme i debatten, men der sporedes en vis ulyst fra politisk side til at give lægerne øget indflydelse i den offentlige forvaltning[6].

Lægerne vedblev imidlertid at presse på med reformkrav, der kunne give dem større indflydelse. Norge fik i 1858 en ordning, der blev opfattet som forbilledlig. Der blev oprettet en stilling som expeditionschef (departementschef) for medicinalanliggender i Indredepartementet (Indenrigsministeriet). Dette havde dog ikke været tilsigtet hverken af lægerne eller af regeringen. Ifølge lovudkastet skulle der

have været oprettet en selvstændig medicinalstyrelse bestående af tre medlemmer, men Stortinget havde, for at spare lønninger, sat igennem at sagen blev ordnet på ovennævnte måde. Se iøvrigt Ricards bemærkninger herom nedenfor s. 29f.

Der var ingenlunde enighed i den danske lægestand om betimeligheden af at få oprettet et medicinaldepartement. Det var den overvejende mening, at Sundhedskollegiet i sin bestående form ikke burde opretholdes, men der var delte meninger om, hvorvidt den øverste ledelse af medicinaladministrationen burde overlades en enkelt lægekyndig mand, eller om det var mere betryggende, hvis kompetencen blev lagt i hænderne på et lille udvalg, bestående af f.ex. tre lægekyndige. Det var især sager over slet lægebehandling (quæstiones artis), man fandt det betænkeligt at overlade en enkelt mand den endelige faglige afgørelse af. Men der var enighed om, at vejen til ministeren skulle gå uden om de ministerielle jurister. Heri lå en modsigelse, idet et kollegialt ledet departement umiddelbart under den ansvarlige minster var uforeneligt med det bestående ministerielle system.

Men i denne modsigelse lå også en tilskyndelse for Justitsministeriet til at finde en løsning, der imødekom lægeoppositionen på så væsentlige punkter, at et lægedepartement i selve ministeriet blev overflødigt. Efter aftale med justitsminister Klein udarbejdede Ricard i 1874 et udførligt internt responsum, hvis hovedtanker er de samme, som kom til udtryk i artiklen »Departement eller Ikke-Departement«[7].

Ricard fastslog i dette responsum, at spørgsmålet om, hvordan man skal organisere den sagkyndige bistand, ministeren behøver, deler sig i to. Skal den udgøre en del af selve ministeriet eller skal den være en udenfor stående selvstændig autoritet? Skal den være kollegialt ledet eller ledet af en enkelt mand? Ricard ville godtgøre, at lægernes ønske om et medicinaldepartement byggede på misforståelser og ukendskab til centraladministrationens ordning, omend det var en naturlig reaktion fra lægernes side mod den tilsidesættelse af dem, som man med nogen ret kunne beskylde tidligere tiders juridiske embedsmænd for. Hvad lægerne åbenbart ikke var klar over, var at et regeringsdepartement ingen selvstændig afgørelsesmyndighed har, men udelukkende repræsenterer ministerens synspunkter. Derimod har en udenfor ministeriet placeret institution en vis selvstændighed. Den skal naturligvis adlyde ministeriets instrukser, men i modsætning til departementschefen kan dens leder overfor offentligheden

gøre rede for sine fra ministeriet eventuelt afvigende anskuelser. Og i modsætning til departementet kunne en sådan institution organiseres med en til formålet passende kollegial ledelse.

Ricard opridsede herefter, hvorledes et sådant sagkyndigt organ kunne tænkes indrettet. Der var intet i vejen for at give det et formandskab, der var i besiddelse af tilstrækkelig handlekraft, og som kunne få adgang til mundligt foredrag for ministeren. Dette indebar ikke en exklusiv adgang til ministerreferat udenom departementschefen, men kunne blive et supplement til det sagkyndige organs skriftlige indstillinger.

Noget tyder på, at Ricard, da han udarbejdede dette responsum, havde en vis kontakt med ledende folk i lægeoppositionen. Det forlød senere, at hans forslag kun ved et ministerskifte var blevet forhindret i at komme frem på officiel måde. Dette ministerskifte fandt sted i forsommeren 1875, da Estrup dannede regering med J. Nellemann som justitsminister.

Nellemann synes ikke at have haft nogen personlig interesse for en reform af medicinalstyrelsen, men den politiske udvikling tvang ham efter et par år til at tage et initiativ. Hovedtanken i Estrups politik var en samling af landets konservative kræfter til værn mod folketingsflertallets ambitioner. Lægestanden var en af de samfundsgrupper, regeringen kunne gøre sig håb om at få støtte fra. En politik, der gjorde et flertal af lægerne utilfredse med regeringen, var uhensigtmæssig.

Justitsministeriet tog derfor det dengang usædvanlige skridt at indlede underhåndsforhandlinger med en privat interesseorganisation som Lægeforeningen med det formål at finde en ordning, der kunne akcepteres af de interesserede parter og tillige indebar, at lægerne opgav tanken om et medicinaldepartement. Mellemmand ved disse forhandlinger var F.C. Krebs, stiftsfysikus i Odense og ivrig talsmand for provinsembedslægerne.

Resultatet blev, at der i Ugeskrift for Læger den 28. december 1878 under pseudonymet »En Læge« – det var Krebs – fremkom et forslag, der lå meget nær det, Ricard havde udarbejdet til justitsminister Klein i 1874[8]. Denne sammenhæng blev vel ikke ligefrem offentligt røbet, men da forslaget blev genstand for en grundig drøftelse på Lægeforeningens møde i 1879, erklærede foreningens bestyrelse sig rede til at give et udvalg af forsamlingen fortrolig meddelelse om forslagets oprindelse. Efter at dette var sket, vedtog mødet en anbefalende resolution. Forslaget gik ud på, at sundhedsvæsenet skulle le-

des af et administrativt forretningsudvalg med en formand og to medlemmer, af hvilke den ene skulle være Københavns stadslæge. Lægemødets resolution tilføjede, at det andet medlem burde være en provinslæge[9].

Med denne rygdækning sendte Justitsministeriet reformudkastet til udtalelse i Sundhedskollegiet, men dette reagerede uventet negativt. Kollegiet ville ikke akceptere, at den administrative kompetence koncentreredes i et udvalg domineret af embedslæger. Det fremsatte et alternativt forslag, der gik ud på at bevare det bestående Sundhedskollegium, men udbygge dets kompetence.

Dette bragte Justitsministeriet i en vanskelig situation. Overfor Lægeforeningen havde man bundet sig ved underhåndstilsagn, der udelukkede, at man kunne gå ind for kollegiets synspunkter. På den anden side var justitsminister Nellemann ikke tilbøjelig til at tilsidesætte en institution, hvor flere af hans tidligere professorkolleger havde sæde. Endelig spillede det hensyn stadig ind, at splid i de kredse, der måtte antages iøvrigt at ville støtte regeringen, måtte undgås.

For at undersøge mulighederne for et kompromis optog Ricard med ministerens billigelse en fortrolig brevvexling med stiftsfysikus Krebs, der blev gjort bekendt med Sundhedskollegiets modforslag. Experimentet faldt ikke heldigt ud. Den noget temperamentsfulde Krebs fandt kollegiets synspunkter komplet uantagelige. Især kritiserede han, at selvsuppleringen af dets medlemmer ønskedes opretholdt. Den havde medført, at kollegiet ofte savnede de allernødvendigste fagkræfter, medens man valgte medlemmer, som aldrig burde have haft plads i det, hvorved kollegiets virksomhed fik udseende af at udgøre et sluttet »Cameraderi«. »Saameget synes vist, ingen Forbedringer ville kunne gjøre Collegiets Udkast modtageligt for Provinslægerne«.

Forgæves påpegede Ricard nødvendigheden af at tage et vist hensyn til Sundhedskollegiets synspunkter, »naar Ministeren nu en Gang har ment ikke at kunne undlade at give den nuværende tekniske Spids Leilighed til at yttre sig om denne Spidses Omdannelse«. Resten af brevvexlingen mellem Ricard og Krebs beskæftigede sig med spørgsmålet om, hvilken vægt provinslægerepræsentationen skulle have i det administrerende udvalg. Krebs bad – af hensyn til sin egen stilling – om tilladelse til at gøre Lægeforeningens bestyrelse bekendt med korrespondancen, hvad Ricard gik med til på den betingelse, at

de anskuelser, han (Ricard) havde fremsat, ikke blev fremstillet som ministeriets.

Den 10. juli 1880 afgav Ricard et mismodigt referat til justitsminister Nellemann om den »som det synes næsten endeløse Sag om en Reform af den techniske Overbestyrelse«. Om Nellemanns stilling vides intet direkte, men uden på Ricards notat er med blyant noteret »Beroer«[10]. Det var muligvis nøjagtigt, hvad Nellemann mente. Lægeforeningens formand, Lorentzen, og stiftsfysikus Krebs havde i foråret 1880 opsøgt ministeren for at få ham til at forelægge et forslag i Rigsdagen, men uden held[11].

Efter disse negative erfaringer søgte man fra lægeside ad politisk vej at lægge pres på ministeren. Det begyndte med, at Ugeskrift for Læger som følgeblad til det nummer, der udkom den 20. november 1880, offentliggjorde en af Krebs udarbejdet 35 sider stor afhandling med titlen »Det danske Medicinalvæsens nuværende Ordning udenfor Hovedstaden«. Den indleder med en udvikling af sygeplejens historie helt tilbage til den katolske tid, men dog fortrinsvis siden Sundhedskollegiets oprettelse. Den beskæftigede sig især med distriktslægernes vilkår, som skulle være blevet alvorligt forværret som følge af manglende forståelse i Sundhedskollegiet og Justitsministeriet. Krebs fastslog, at man i alle henseender var bedst tjent med en ordning som den norske. Han kaldte det en falsk forestilling, at den danske medicinalforfatning gjaldt for hele riget. I det væsentlige havde København sin egen medicinalforfatning under magistratens styrelse. De administrative sager, Sundhedskollegiet beskæftigede sig med, angik næsten udelukkende provinserne. Derfor var det urimeligt, at kompetencen i disse sager udelukkende var lagt i hænderne på københavnske læger, enten professorer ved Universitetet eller praktiserende hovedstadslæger.

Krebs sluttede med følgende kryptiske bemærkning: »For så vidt der i denne Afhandling er hentydet til skriftlige eller mundtlige Tilsagn, kan nærmere Oplysninger herom indhentes hos den almindelige danske Lægeforenings Formand eller hos nærværende Forfatter«. Afhandlingen udkom i særtryk og blev omdelt til Rigsdagens medlemmer. Den blev desuden redaktionelt anmeldt i Ugeskriftet den 5. februar 1881. Heri erklærede redaktionen, at »vi i det Væsentlige stemme fuldstændig overens med Forf's Standpunkt i denne Sag... Ogsaa for os staar det klart, at man må nærme sig adskilligt mere til den norske Ordning, end Stemningen hidtil synes at have været for i de ledende Kredse«. Kort efter, den 12. marts, bragte Ugeskriftet

den foran omtalte artikel af Krebs, der skarpt angreb departementschef Ricard.

Der blev på den måde lagt op til at vække interesse for sagen i Rigsdagen, uden at det fik karakter af et angreb på justitsministeren. Da sagen blev rejst i Landstinget, blev der ikke lagt skjul på, hvorfra initiativet kom. Den 29. april 1881 anmeldte Carl Ploug, der tidligere havde ytret sig kritisk om Sundhedskollegiet, følgende forespørgsel: »Agter den høitagtede Justitsminister ikke at forelægge Rigsdagen i dens næste Samling et Forslag til Lov om vort Medicinalvæsens Reform?« Forespørgselen kom på dagsordenen den 6. maj. Ploug erklærede, at han ikke havde rejst sagen af egen drift, men efter udtrykkelig opfordring fra Den almindelige danske lægeforening. Ploug betegnede Sundhedskollegiet som »en Oldsag eller Anomali« i statsorganisationen. Det burde afløses af en enkelt ansvarlig chef. Om han kaldtes departementschef, medicinaldirektør eller medicinalinspektør er lige meget, når blot ingen anden embedsmand skydes ind mellem ham og ministeren. »Ved at stille Medicinalchefen... under en usagkyndig Kollega paa samme Trin af Administrationen, vilde man paatrykke Medicinalbestyrelsen et Stempel af Umyndighed, der vil svække dens Autoritet overfor hans Underordnede og lamslaa den Energi og Kraft, som man haaber at finde i den nye Bestyrelse fremfor i den gamle«.

Justitsminister Nellemann svarede ret uforpligtende. Han var villig til i næste samling at komme med et lovforslag om medicinalvæsenets overbestyrelse, men ville ikke udtale sig om, hvorvidt den kollegiale bestyrelse burde bevares. Det var hans indtryk, at den tidligere ret udelte begejstring for en departemental styrelse ikke længere var så stærk. En justitsminister kunne heller ikke nøjes med alene at få sagerne forelagt fra lægelig side. Selvom ministeren selv er jurist, måtte han støtte sig til det juridiske personale, når de lægelige krav skulle vurderes under hensyn til lovgivning og forholdet til andre autoriteter. Svaret var dog tilstrækkelig imødekommende til, at Carl Ploug kunne erklære sig fuldkommen tilfreds med det og takke ministeren »paa egne og Mandanters Vegne«[12].

Ploug var lidt for ensidigt informeret. Nellemann var bedre underrettet. Han har næppe været uvidende om, at stiftsfysikus Krebs ikke helt havde Lægeforeningens bestyrelse bag sig. Og han har selvfølgelig kendt – og godkendt – Ricards afhandling »Departement eller Ikke-Departement«, som blev offentliggjort i de to sidste numre af

Ugeskrift for Læger, der var udkommet før debatten i Landstinget. Det ser ikke ud til, at Ploug har kendt den.

Ugeskriftets redaktør havde til Ricards afhandling føjet en kommentar, der var et forsvar for tanken om et medicinaldepartement, men mundede ud i en bemærkning om, at spørgsmålet ikke var aktuelt, eftersom det udkast, diskussionen siden 1878 havde drejet sig om, og som havde fået lægernes tilslutning, gik i en anden retning. Kommentaren stod alene for redaktørens regning. Ugeskrift for Læger var på dette tidspunkt endnu ikke Lægeforeningens officielle talerør.

Foreningens standpunkt blev tilkendegivet på lægemødet i Kolding i august 1881. Forhandlingen var tydeligt påvirket af Ricards afhandling og iøvrigt af den omstændighed, at stiftsfysikus Krebs, hvis dynamiske temperament uden tvivl havde bidraget til at sætte sagen på spidsen, var afgået ved døden den 14. maj, en uge efter at debatten i Landstinget havde fundet sted. På lægemødet redegjorde formanden for den aktion, der var gennemført i samarbejde med Krebs, og bemærkede herunder, at denne »er gaaet videre end vi ønske, naar han foreslaaer at indrette vor overordnede Medicinalbestyrelse overensstemmende med den norske... De fleste danske Læger vilde vistnok hellere have en kollegial Overbestyrelse end en enkelt Mand i spidsen for Medicinalvæsenet«[13].

Fra lægernes side kom der herefter ikke længere organiseret modstand mod et kollegialt ledet centralstyre, placeret udenfor ministeriets rammer. Ricards indsats havde båret frugt. Vejen var banet for en løsning, som de umiddelbart interesserede parter kunne samles om. Nellemann kom dog ikke med noget lovforslag i den følgende rigsdagssamling. Oppositionen indledte den såkaldte »visnepolitik«, under hvilken praktisk talt alle regeringsforslag blev kvalt. Taktiske hensyn måtte blive afgørende for, hvilke forslag der blev fremsat, og der var ikke længere fare for, at en militant lægeopposition skulle true det konservative sammenhold. Under disse forhold kunne sagen om en medicinalreform godt hvile. Den overvintrede i lejlighedsvise indlæg i den medicinske fagpresse. Da den i 1880ernes slutning igen kom op til overfladen, var kursen lagt om.

Et varigt udbytte af de forliste reformplaner blev den teoretisk klare samtidige analyse af det danske ministerialsystems virkemåde, som Ricards afhandling repræsenterer. Dels redegør han for rollefordelingen mellem minister og departementschef, dels stiller han det spørgsmål, hvilken rolle sagkundskab (expertise) skal have i den cen-

trale administration, på hvilket nivo denne rolle skal spilles, og hvordan den skal organiseres. Nu var Richard jo selv expert, nemlig i administration. Han kunne have gjort karriere i et hvilketsomhelst ministerium, bortset måske fra de militære ministerier. Men når der tales om sagkundskab i den offentlige administration, er det ikke administrativ sagkundskab der tænkes på, men en sagkundskab, hvis primære sigte netop ikke er administration, men andre former for expertise, hvis bistand er påkrævet ved løsning af administrative opgaver.

I nutiden sondrer man mellem »generalister« og »specialister« i offentlig administration. Generalisten er den, der tilrettelægger grundlaget for den endelige beslutning, der skal tages af de politiske magthavere. Specialisten er den, der gennem sagkundskab på et bestemt delområde sikrer, at de endelige beslutninger træffes på et fagligt holdbart grundlag[14].

Når sagkundskab i denne betydning optræder i den offentlige administration, udgør den i flere henseender et externt element. Den vil normalt ikke være integreret i det administrative karrieresystem. Den sagkyndige bistand kan være fakultativ eller den kan manifestere sig i faste konsulentembeder. Der kan opstå hele institutioner eller afdelinger af institutioner, hvor det ledende element består af sagkyndige indenfor et specielt område. Men denne sagkundskab vil altid indtage en særegen stilling i forhold til det almindelige embedsapparat. Dens kompetence, dens avancementslinjer og dens anvendelighed i det hele er begrænset til det bestemte fagområde, den repræsenterer, og den vil ofte bevare et intimere forhold til fagfæller udenfor administrationen, end man sædvanligvis møder hos det almindelige embedspersonale (generalisterne). Men bortset derfra beskæftiger de fleste specialister i den offentlige administration sig med det samme som generalisterne, nemlig administration.

Ordet »generalist« har ikke noget absolut betydningsindhold. Det er relateret til administration betragtet som fag. Den der administrerer vejbygning kan være expert i at administrere eller expert i at bygge veje. I første tilfælde er han generalist, i sidste specialist.

I ca. 200 år har den overordnede civile administration i Danmark næsten udelukkende været besørget af jurister. Bortset fra stillinger knyttet til justitsadministrationen har den juridiske kvalifikation vel aldrig været nogen ufravigelig betingelse for adgang til ministerielle embeder, men praksis har i det meste af perioden været så fast, at juridisk uddannelse almindeligt har været betragtet som umiddelbart

kvalificerende til offentlig administrativ virksomhed og stadig er det. I dette århundrede har økonomer, efterhånden som budgetlægning, statistik og planlægning har fået større betydning, vundet indpas næsten på højde med juristerne. Men de må også betragtes som generalister. Enhver, der er udgået fra et universitet som cand.jur., cand.polit. eller cand.oecon., har i praksis en fortrinsvis adgang til embedsstillinger i samtlige ministerier fra Finansministeriet til Kirkeministeriet.

De traditionelle generalisters faktiske monopol på administrative stillinger har her i landet aldrig været alvorligt anfægtet, men har dog lejlighedsvis været genstand for diskussion. Ricards afhandling er netop et indlæg i en sådan diskussion, nemlig om hvem der havde de bedste forudsætninger for at administrere sundhedsanliggender, jurister eller læger.

Anders Sandøe Ørsted, som var af den mening, at alene jurister kunne administrere på en for borgerne forsvarlig måde, havde i 1854 som justitsminister hævdet det synspunkt, at hvis læger fik administrativ kompetence, kunne de let forfalde til fordringer, der greb for stærkt ind i borgernes frihed[15]. Hertil havde Sundhedskollegiet svaret, at forestillingen om den juridiske fagdygtigheds universalitet måske havde haft sin berettigelse tidligere, da kendskab til lovgivningen i forbindelse med almindelig god forstand og forretningsdygtighed var tilstrækkelige egenskaber, men da udviklingen nu var så vidt fremskredet, at samfundsvellet kræver en virkelig grundig dannelse i en vis retning, altså særegne kundskaber og særegen fagdannelse, vil den juridiske dannelse naturligvis ikke længere være tilstrækkelig. Man måtte overhovedet antage, at juristen og lægen var omtrent lige dygtige i administrationsfaget, når de forlod examensbordet. Det var juristens senere livsstilling, der udviklede hans forretningsdygtighed. Hvis en læge blev indsat i en lignende stilling, er der ingen grund til, at han ikke skulle udvikle samme egenskaber[16].

»Administrationsfaget« opfattes her netop ikke som noget fag. Brugen af ordet »forretningsdygtighed« antyder, at det drejer sig om praktiske færdigheder uden specifik uddannelsesmæssig baggrund. Det er forsåvidt rigtigt, som den juridiske uddannelse ved Universitetet ikke i særlig grad tog sigte på skoling i overordnet administrativ virksomhed. Dens hovedtemaer var lovkundskab, lovfortolkning og anvendelse af gældende ret i konkrete situationer. De specifikt administrative (forretningsmæssige) færdigheder erhvervedes gennem en slags mesterlære. Kravet om et sundhedsdepartement, ledet af en læ-

ge, bygger på en forestilling om, at »faget« ikke er administration, men det der er genstand for administration.

Ricards standpunkt heroverfor er, at administration netop er et fag uafhængigt af de fag, der er genstand for administration. Han hævder ikke som Ørsted, at læger, hvis de skulle administrere sundhedsvæsenet, ville fristes til at krænke borgernes frihed. Derimod placerer han administratoren i en professionel rolle, som en sagkyndig fra et fag, der er genstand for administration, ikke kan være tjent med at fungere i. I sager vedrørende sundhedsvæsenet må juristerne tage den lægelige sagkundskab på dens ord, mener han, men dermed er også denne sagkundskabs rolle udtømt. Inden ministeren træffer afgørelse i en sag, vil han være nødt til at underkaste den en juridisk prøvelse, og når afgørelsen er truffet, er det den juridiske administrators opgave at føre den ud i livet uden udadtil at kunne tilkendegive nogen fra ministeren eventuelt afvigende opfattelse. Uden ligefrem at bruge de ord, så vedkender Ricard sig, at det hører til den ministerielle jurists pligter at være redskab for ministerens politik. Hans spørgsmål til lægerne var: kan I være tjent med at agere i den rolle?

Ricard har i sin afhandling underspillet sit embedes rolle. Den fremstillede idealtype af en uselvstændig og farveløs departementschef svarer ikke til virkeligheden. En departementschefs indflydelse kan være meget stor, selvom den næsten altid vil være anonym. Dens betydning varierer med ministerens personlighed og regeringens politiske styrke. Ricards minister, Nellemann, kunne udmærket hamle op med professionelle byrokrater. Han var selv en af slagsen. Han er stadig ubesejret Danmarksmester i henseende til uafbrudt funktion i samme ministerembede. Men Ricard kan ikke have været ubekendt med, at der i samme regering fandtes i hvert fald ét exempel på det modsatte.

Ricard havde bestemt ingen demokratiske visioner. Da han skrev nedenstående afhandling, regnede han ikke med, at ministeren 20 år senere ville blive en repræsentant for Folketingets flertal. Men hans definition af den byrokratiske generalists rolle viste sig at passe godt til et demokratisk ministerstyre. Byrokratiet var i politisk henseende helt overvejende af konservativ observans og vedblev længe at være det, men den professionelle selvforståelse, Ricard havde formuleret, og som vel kan siges at udgøre et ideologisk grundlag for dansk administration, medførte en tilbøjelighed til at foretrække parlamentarisk stærke ministre, som kunne føre lovforslag gennem Rigsdagen. Uanset lovenes politiske indhold befæstede det byro-

kratiet i dets rolle ikke blot som specialister i lovfortolkning, men som professionelle formidlere af politiske beslutninger.

Ved at skære det ud i pap for lægerne i deres eget tidsskrift lykkedes det i 1881 Ricard at overbevise dem om, at stillingen som departementschef indebar noget helt andet, end det de var interesseret i. Han løste situationens gordiske knude ved på den ene side at appellere til den almindelige ulyst blandt læger til fagligt at blive regeret af en enkelt kollega og på den anden side anvise en løsning på det problem, som idelig var fremme i debatten og af lægerne måske opfattedes som det vigtigste: »adgangen til ministerens øre«. Ricard påpegede, at der var intet i systemet til hinder for, at formanden for en administrativt lægelig styrelse udenfor departementet fik en lovbestemt adgang til mundtligt at forelægge sine synspunkter for ministeren.

Politiske forhold bevirkede, at det tog 28 år at omsætte denne tanke til praksis. Først ved lov nr. 111 af 30. april 1909 gennemførtes en omordning af sundhedsvæsenets centralstyre. I lovens §11 stod der bl.a.: »Sundhedsstyrelsens Forhandlinger med Centraladministrationens forskellige Afdelinger kunde paa alle Trin af vedkommende Sags Behandling foregaa saavel mundtlig som skriftlig«. Dette rokkede ikke ved generalisternes rolle som ministerens nærmeste rådgivere, men åbnede specialisterne den attråede adgang til ministerens øre.

Noget afgørende nyt indeholdt denne lovbestemmelse vel ikke. I praksis har en minister næppe forment lederen af en ikke-departemental styrelse adgang til mundtligt at redegøre for sine synspunkter, hvis han ønskede det. Der var i nogen grad tale om et traumatisk problem. Det indså Ricard. Derfor gav han lægerne nedenstående belæring i dansk forvaltningsret.

Ricards afhandling er gengivet in extenso. Et par fodnoter, som i denne forbindelse er uden interesse, er udeladt.

Noter

1) F.ex.: ,Politiske ledelsesforhold i centraladministrationen, Danmarks Forvaltningshøjskoles skriftserie, Kbh. 1979. Anmeldt af Christian S. Nissen i Nordisk Administrativt Tidsskrift 1979 s. 214-30, jfr. også Politikens kronik 24. marts 1979. Om experternes rolle i den offentlige forvaltning, se K.E. Løgstrup, Den offentlige forvaltning og magtstrukturen i samfundet, særligt forvaltningens forhold til den enkelte, Nordisk administrativt Tidsskrift 1979 s. 274-89.

2) Niels Lassen, Erindringer, I, Kbh. 1918, s.244 f.

3) Ugeskrift for Læger 1881, s. 181-89.

4) Justitsmin. 1 kt. 1873 nr. Ø 3354 og 1879 nr. F 3682.

5) Rigsdagstidende 1908/09, Landstingets Forhandlinger sp. 1180 f.

6) Justitsmin. 1. kt. 1854 nr. G 3389.

7) Justitsmin. 1. kt. 1873 nr. Ø 3354.

8) Ugeskrift for Læger 3. rk. bd. XXVI 1878, s. 468 f.

9) Følgeblad til Ugeskrift for Læger, 4 rk. bd. I nr. 3 og 4, 1879, s. 27-47.

10) Justitsmin. 1. kt. 1879 nr. F 3682. Heri korrespondancen mellem Ricard og Krebs.

11) Følgeblad til Ugeskrift for Læger, 4. rk. bd. IV nr. 28, s. 5.

12) Rigsdagstidende 1880/81, Landstingets Forhandlinger sp. 1452 ff.

13) Se note 11.

14) Redegørelse fra arbejdsgruppen vedrørende centraladministrationen, bet. nr. 629, 1971, s. 16. Administrationsudvalget af 1960, 1. betænkning, bet. nr. 301, 1962, s. 14.

15) I 1840erne havde Ørsted givet udtryk for en tilsvarende opfattelse m.h.t. konsekvenserne af at lade teologer bestyre kirkevæsenet. Se Afhandlinger om arkiver, Kbh. 1964, s. 160 og 164.

16) Justitsmin. 1. kt. 1854 nr. G 3389.

Departement eller Ikke-Departement

Et Bidrag fra juridisk Side til Spørgsmaalet om Medicinalreformen

Genoptrykt fra Ugeskrift for Læger, 4 rk. bd. III,
1881 s. 293-302 samt 321-327

Det er tilstrækkeligt bekjendt, at der under Spørgsmaalet om en Reform af den øverste Medicinalbestyrelse har gjort sig delte Meninger gjældende om, hvorledes det lægelig-sagkyndige Element, der selvfølgelig er uundværligt i en saadan Overbestyrelse, rettest indbringes i samme. Saalænge der ikke dannes et eget Medicinalministerium med en Læge som Leder – og saavidt er man endnu intet Sted kommet – er det givet, at den Minister, som forestaar det Ministerium, hvorunder Sundhedsvæsenet er henlagt, i Reglen vil være en ikke lægeligt uddannet Mand, og Spørgsmaalet er derfor dette, hvorledes og i hvilke Former man rettest stiller til hans Raadighed den lægelig-sagkyndige Vejledning, som han behøver for at opfylde de ham som Sundhedsvæsenets ansvarlige Leder paahvilende Pligter. I sin videre Udvikling rummer dette Spørgsmaal en Flerhed af saadanne, men det første Spørgsmaal, der, uafhængigt af alle andre, gjør sig gjældende, er det, om dette lægelig-sagkyndige Element skal indordnes i selve Ministeriet som Spidsen af et eget Departement, eller om det skal staa udenfor Ministeriet som et til en vis Grad selvstændigt, skjøndt Ministeriet underordnet, dels konsultativt og dels paa eget Ansvar administrerende Organ. Det er væsentligt dette Spørgsmaal, hvormed den følgende Undersøgelse skal beskjæftige sig, og tillade vi os for at erholde et kort Udtryk for den Modsætning, der er Gjenstand for Prøvelse, at betegne den som Departementet i Modsætning til Ikke-Departementet, idet vi ved den sidste rent negative Betegnelse allerede antyde, at Spørgsmaalet om, hvorledes et saadant selvstændigt, udenfor Ministeriet staaende Organ nærmere organiseres, er et nyt Spørgsmaal, der ikke umiddelbart ligger for. Medens der ved Departementet hidtil af dem, der have taget Ordet for denne Ordning, kun er tænkt paa og overhovedet ikke vil kunne tænkes paa andet end den hos os gjældende Ordning, hvorefter dette forestaas af en Departementschef – muligt en Generaldirektør – med de Beføjelser, som tilkomme en saadan Embedsmand efter de hidtil gjældende

og efter de administrative Forhold nogenlunde givne Regler, er Spørgsmaalet om, hvorledes Ikke-Departementet ordnes, et nyt og eget Spørgsmaal, idet Ikke-Departementet t. Ex. lige godt rummer Muligheden af en Enkeltmand som Styrer og af en kollegial Styrelse, der ogsaa indbefatter en Mængde forskjellige mulige Former.

Idet vi altsaa gaar ind paa det Spørgsmaal, om »Departementet« er den rette og hensigtsmæssige Form, hvorunder det lægelig-sagkyndige Element indbringes i Medicinalvæsenets Overbestyrelse, skulle vi endnu kun først bringe i Erindring, hvad det er, som har fremkaldt det hele Spørgsmaal, hvad det er for formentlige Mangler i den nuværende Ordning, der har fremkaldt det og affødt den Trang til en Reform, som til forskjellige Tider med forskjellig Styrke har gjort sig gjældende. Vi tro ikke at fejle, naar vi som det, der i saa Henseende ubetinget er Hovedsagen, fremhæve den Mangel paa Ansvar, som klæber ved den nuværende Ordning. Utvivlsomt er der en konstitutionelt ansvarlig Chef for Medicinalvæsenet, men, idet denne efter vore Forhold nødvendigvis maa være en Ikke-Læge og tilmed efter vore Forhold hyppigt afløses, mener man – med større eller mindre Ret – at han, som ikke-sagkyndig og mindre hjemme i den paagjældende Administrations Detailler ikke kan gjøres moralsk ansvarlig for de Afgjørelser, der træffes paa Sundhedsvæsenets Omraade eller for den Mangel paa Virksomhed paa dette Omraade, hvorover man mener at have Grund til at klage. Der maa derfor – saaledes formulerer man endvidere Kravet – gives et Organ, som ligeoverfor den sagkyndige Opinion kan overtage et virkeligt og fuldt Ansvar. Det maa altsaa være et lægelig-sagkyndigt Organ, der som saadant er i Besiddelse af det fornødne Kjendskab til Sundhedsvæsenets rationelle Krav, og som er saaledes stillet, at det paa tilbørlig Maade kan gjøre disse Krav gjældende ligeoverfor den kun konstitutionelt ansvarlige Styrer af Sundhedsvæsenet. Naar disse Betingelser ere fyldestgjorte, kan man med Føje holde sig til dette Organ baade for hvad der foretages og for hvad der ikke foretages, forsaavidt det ikke bestemt foreligger, at det har gjort sit, og at Fejlen saaledes ligger paa andre bestemt paaviselige Hænder.

Vi tro, som sagt, ikke at fejle, naar vi i det Anførte se Reformopgavens egentlige Kjærnepunkt, og vi skulle tilføje, at vi anerkjende det Berettigede i det saaledes formulerede Krav, eller idetmindste det Ønskelige i, at det efterkommes.

Spørgsmaalet bliver derfor dette, om det Departement, som paakaldes, virkelig realiserer det saaledes stillede Krav. Dette mene øjen-

synlig de, der paakalde denne Ordning. De gaa ud fra, eller maa nødvendigvis gaa ud fra, at Departementet er et, vel under Ministeriet indordnet, men iøvrigt selvstændigt organisk Led i Statsstyrelsen, forestaaet af en Mand, der under sædvanligt embedsmæssigt Ansvar, og derunder under samme Ansvar ligeoverfor Publikum som enhver anden Embedsmand, der forestaar en selvstændig Branche, leder et vist Forretningsomraade. Forskjellen mellem Departement og Ikke-Departement bliver derfor, mene de, kun den, at den førstnævnte Ordning tilsteder et umiddelbart Forhold og aabner en daglig Adgang til Ministeren, der, da alt Andet iøvrigt er ens, nødvendigvis maa give denne Ordning et Fortrin for den anden, der, siger man, kun skyder den juridiske Departementschef ind som et skadeligt Mellemled mellem Ministeren og den, der skulde være den højeste Myndighed efter ham paa dette Omraade, og derved flytter Ansvaret over fra det Sted, hvor Lægekyndigheden og det dermed forbundne Ansvar er tilstede, til et andet Sted, hvor Lægekyndigheden ikke kan gjøre sig gjældende og derfor befries for Ansvar.

Denne Opfattelse af Departementet beror under vore Forhold paa en Misforstaaelse eller paa Mangel paa Kjendskab til de administrative Forretningsforhold. Departementet er ikke bestemt til at være og har aldrig været et selvstændigt Organ i Statsstyrelsen. Departementet er Betegnelsen for en Afdeling af selve Ministeriet men paa den Maade, at Alt, hvad der emanerer fra Departementet, ligefrem maa betragtes som udgaaet fra Ministeren selv paa hans eget umiddelbare saavel juridiske som moralske Ansvar. Departementschefen er der vel, naar Ministeriet indbefatter flere Departementer, forsaavidt anvist et eget Omraade, som hans Virksomhed aldrig falder udenfor en vis Kreds af Forretninger, men indenfor denne bestemte Kreds, Departementet, er der ingen bestemt Funktion, der paa den Maade er hans, at han kan komme til at bære Ansvaret ligeoverfor Omverdenen for de Bevægelser og Ikkebevægelser, der blive eller ikke blive denne Virksomhedskreds til Del. Departementschefen staar til Ministerens Raadighed paa den Maade, at Ministeren kan overdrage ham saa mange eller saa faa Sager til Afgjørelse, som han vil, enten efter en almindelig Regel eller endog efter dagligt Skjøn, og at han *kan* benytte hans Raad i saa mange eller saa faa Sager som han vil. Lad saa være, at *Reglen* er, at Ministeren ikke afgjør en Sag uden at den først har været behandlet i vedkommende Kontor og derpaa af Departementschefen paa den Maade, at det faktiske Indhold refereres og ledsages af en Indstilling, saa er det paa den anden Side vist, at der ikke

er nogen juridisk Nødvendighed for, at denne Fremgangsmaade bliver fulgt, og det er langt fra uden Exempel, at den ikke er blevet fulgt, idet vor Minister ikke har begjært paagjældende Departementschefs Raad eller Bistand. Hertil kommer, at Departementschefens Raad og Indstillinger til Ministeren, hvad enten de fremsættes mundtlig eller skriftlig – og det beror paa Ministeren, hvilken Form der skal benyttes – aldrig kunne være Gjenstand for en af Ministeren uafhængig Offentliggjørelse. Det er endog ukjendt, og maa vistnok efter rigtig Opfattelse af Forholdet, vedblive at være ukjendt, at Departementschefens Indstillinger med Ministerens Samtykke bringes til Omverdenens Kundskab undtagen i al Fald paa aldeles fortrolig og uofficiel Maade. Men af Alt dette følger, at det hele og fulde Ansvar hviler paa Ministeren, og om der end mellem Minister og Departementschef selvfølgelig er Tale om et Ansvar for denne sidste ligeoverfor den første for Afgjørelsen af de Sager, der ere overladte Departementschefen, og for de Raad, han giver i de Sager, som Ministeren selv afgjør, saa følger det dog klart af den hele Ordning, at Departementschefen udadtil aldrig kan bære Ansvaret, navnlig ikke for hvad der ikke er foretaget, og saaledes ikke for Mangel paa et tilstrækkelig kraftigt Initiativ. Det kan være naturligt, at Departementschefen i Kraft af de Erfaringer, han vinder ved Behandlingen af de ham overladte Sager, henleder Minsterens Opmærksomhed paa de mere almindelige Foranstaltninger, til hvilke der viser sig Trang, og det er klart, at det i det Hele paahviler Departementschefen at følge de Bevægelser, der foregaar paa det Omraade, i hvilket han er kaldet til at virke. Men hvad der er afgjort, det er, at Departementschefens Virksomhed i saa Henseende ikke kan bedømmes af eller være Gjenstand for Korsmærkning af Udenforstaaende, eftersom han jo kun har en raadgivende Kvalitet, maa lade sin hele Virksomheds Retning være afhængig af Ministerens Villie, og Ingen, der staar udenfor, har Mulighed for at bedømme, hvilke af hans Raad og Indstillinger, der ere tagne tilfølge eller forkastede af Ministeren, eller hvilken Retning Ministeren overhovedet har anvist hans Virksomhed. Departementschefen er henvist til at være Traditionens Bærer i sin Afdeling og den i den paagjældende Lovgivnings Specialiteter sagkyndige Raadgiver, samt til at være den, der letter Ministeren Arbejdet, dels ved at afgjøre alle mindre vigtige Sager overensstemmende med den almindelige og særlige Anvisning, Ministeren har givet, dels ved at forberede Behandlingen af de vigtigere Afgjørelser; Ministeren bærer og maa bære udadtil det hele Ansvar for de i hans Ministerium behandlede Sager.

At nu en Ordning som den, der, efter det Anførte, er den med Virkeligheden og de retlige Forhold stemmende Konsekvents af Departementsordningen ikke er eller kan være den, der haves for Øje af dem, som i »Departementet« se en Løsning af Problemet, turde være afgjort. Hvor tror man, at de bedste Betingelser for at skabe et ligeoverfor Opinonen ansvarligt Organ for Sundhedsinteresserne ville kunne findes, enten i Departementet, dettes Stilling bestemt saaledes som det i Virkeligheden er, eller hos en udenfor Ministeriet staaende Myndighed, der er et selvstændigt, paa eget Ansvar virkende Organ, med de deraf flydende Rettigheder og Pligter (Ikke-Departementet)? Dette har som saadant et bestemt Ansvar for Ledelsen af Medicinalanliggenderne, der ikke flyder sammen med Ministerens. Er Talen om *Afgjørelse* af sager, saa afgjøres de af denne Styrelse i eget navn, paa dens eget Ansvar, ikke »paa Ministerens Vegne«, og er Talen om *Forslag,* til hvis Gjennemførelse der behøves Ministerens eller Lovgivningsmagtens Medvirkning, saa staar denne Styrelse med en i et selvstændigt Ansvar begrundet Ret og Pligt til at fremkomme med saadanne Forslag, og, hvad der er det Allervigtigste, et saadant Organ vil man kunne give og bør man give en Adgang og Forpligtelse til gjennem aarlige Beretninger, der komme til at foreligge Offentligheden, at gjøre Rede for, hvad det har foretaget, saa at det bliver klart, naar Skylden for hvad der er sket eller ikke sket skal søges hos Medicinalstyrelsen og naar den paahviler Ministeren eller andre. Dette Punkt, som, forekommer det os, hidtil er blevet overset, vistnok nærmest paa Grund af Mangel paa Kjendskab til Departementets virkelige Stilling, er formentlig af saa væsentlig Betydning, at det allerede i og for sig kunde være tilstrækkeligt til at afgjøre Sagen. Vil man have et fuldt og virkelig noget betydende Ansvar for Medicinalanliggendernes Ledelse, saa skal man netop bestemt fastholde, at denne Ledelse ikke maa gaa op i Ministeriet; en Forandring i den Retning vil netop ubetinget være et Tilbageskridt.

Men, svares der, hvad Ikke-Departementet mangler og hvad Departementet har, det er den umiddelbare Adgang til uden Indblanding af den juridiske Departementschef at gjøre Medicinalvæsenets Krav gjældende og indtrængende lægge Ministeren dem paa Hjærte. Denne Indvending turde imidlertid nærmere beset vise sig ikke at være berettiget. Det kan være, at det nuværende Ikke-Departement ikke formelt har haft en saadan Adgang til særligt at lægge Ministeren vigtige Anliggender paa Sinde, som naturligt og ønskeligt. Herved er imidlertid først at bemærke, at naar man i denne Mangel har

set en af Grundene til, at vigtige Skridt på Medicinalomraadet ikke ere blevne foretagne, saa turde det dog maaske være vanskeligt at paavise en eneste Reform eller en eneste almindelig Foranstaltning, hvis Fremme vilde have været stillet under gunstigere Avspicier som Følge af at der var aabnet det kgl. Sundhedskollegium en officiel Adgang til umiddelbar Forhandling med Ministeren, saaledes, at en Henvendelse af denne Art til Ministeren ikke blev et aldeles usædvanligt Skridt. Skulde ikke overhovedet Oprindelsen til de Klager, til hvis Afhjælpning man ser et Middel i den lettere Adgang for Medicinalelementet i Overbestyrelsen til Ministerens Øre, maaske snarere ligge deri, at det nuværende Ikke-Departement i sin hidtidige Organisation tildels mangler Betingelserne for at kunne udøve et virksomt Initiativ, end i en Mangel i de Former, gjennem hvilke dets Forslag og Indstillinger har at bevæge sig? Men selv om dette ikke eller i al Fald ikke ubetinget forholder sig saa, og hvis virkelig en lettere Adgang til mundtlig Forhandling med Ministeren er et ønskeligt Led i Rækken af de Foranstaltninger, som anses fornødne for at fremkalde et større Liv paa dette Omraade, saa fører dog heller ikke dette med nogensomhelst Nødvendighed til Departementalordningen og den med samme forbundne, ovenfor paapegede alvorlige Ulempe. Det er jo selvindlysende og fremgaar ogsaa tilstrækkeligt af Forslag, der have foreligget til offentlig Drøftelse, at Spørgsmaalet om en saadan Adgang til Forhandling ummiddelbart med Ministeren slet ikke staar i nogen nødvendig Forbindelse med Spørgsmaalet om Departement eller Ikke-Departement, idet det Tilsigtede ubetinget kan naas ogsaa da, naar Medicinalelementet i Overbestyrelsen er et udenfor Ministeriet staaende selvstændigt Organ. En Adgang til Ministeren er jo dog ikke fornøden for de Tilfælde, hvor Ministeren gaar ind paa Ikke-Departementets skriftlige Forslag. Det er kun da, hvor han ikke strax føler sig overbevist ved dets Forslag, eller hvor de Indvendinger, som under Sagens Behandling i Ministeriet gjøre sig gjældende, forekommer ham at være af Vægt, at der med Føje kan føles Trang til en normeret Adgang for Ikke-Departementet til at værne om sine Indstillinger og med det mundtlige Ords overbevisende Kraft støtte dem. Men for dette Tilfælde er det jo en meget let Sag at aabne det en retsbestemt Adgang til at blive hørt. Medens Departementets Indstillinger, hvad der efter Disciplinarforholdene og Sagens Natur ikke kan være anderledes, ere endelig afgjorte ved Ministerens mod samme gaaende Afgjørelse, som meget ofte falder umiddelbart efter en skriftlig Indstilling uden mellemkommende mundtlig Forhandling,

kan der altsaa tillægges Ikke-Departementet en forsaavidt endog videre gaaende Indflydelse som der Intet kan være til Hinder for at opstille den Regel, at Ministeren skal give Ikke-Departementet Lejlighed til mundtlig at gjøre sig til yderligere Talsmand for de Forslag og Indstillinger, som det først har afgivet skriftlig, og som Ministeren ikke strax finder Anledning til at tiltræde.

Tilbage staar her ganske vist et Punkt, som under de Diskussioner, der have været førte om denne Sag har spillet en ikke ubetydelig men vistnok ganske uberettiget Rolle. Tilbage staar nemlig det, at den Ordning, som lægger det lægelige Element i Overbestyrelsen udenfor Ministeriet, gjør det muligt for Chefen for det Departement, under hvilket Medicinalsager behandles i Ministeriet, at blive taget på Raad af Ministeren ved Drøftelsen af de fra Ikke-Departementet fremkomne Forslag, og det er jo ikke ubekjendt, at særlig dette er Anstødsstenen for de Læger, som navnlig i Juristerne se det Uhyre, der har slugt alle de gavnlige Reformer paa Medicinalomraadet, som Verden ellers vilde have kommet til at nyde godt af. Her være det tilladt først at gjøre opmærksom paa, at saalænge man ikke er kommet til, hvad der ganske vist er den konsekvent gjennemførte Tanke i Medicinaldepartementet, nemlig en lægekyndig Medicinalminister, bliver det nødvendigvis saa, at Lægeelementets Forslag maa blive Gjenstand for en Prøvelse af »Juristen«, Ministeren. Om da denne Embedsmand ved sin prøvelse benytter sig af Bistand af en anden Jurist, og om denne Jurist er en Departementschef eller en anden Embedsmand, turde vel være noget, som man, naar man dog ikke helt kan slippe for »Juristerne«, ikke kan lægge nogen Vægt paa. Men dernæst, og det er Hovedsagen, saa hviler denne Frygt for det juridiske Elements Indblanding, i al Fald paa dette Punkt, paa en Miskjendelse af det Forhold, hvori den juridiske og den lægelige Sagkundskab skulle staa til hinanden. Det skal ikke benægtes, at der gives andre Punkter, paa hvilke Juristerne injuria temporum ere komne paa en Plads, som rettere indtages af Lægen, men hvad vi derimod paastaar, er det, at der i den højere Medicinalstyrelse gives hele Rækker af Sager – de udgjøre endog absolut Hovedmassen – hvor Juristens Sagkundskab fuldt skal gjøre sig gjældende ved Siden af Lægens. Der gives ganske vist i denne Styrelse ogsaa rent lægelige Sager (Afgjørelse af alle de saakaldte qvæstionibus artis, Bedømmelse af Sygehusplaner, Farmakopespørgsmål o.s.v.), og i disse Sager, der i al Fald for den overvejende Del nu for Tiden helt henhøre under det kgl. Sundhedskollegiums Afgjørelse, have selvfølgelig Juristerne aldrig tænkt

paa at indblande sig. Men naar Talen er enten om legislative Foranstaltninger eller om Fortolkninger af de gjældende Love, saa er Medicinalanliggendet tillige et Retsanliggende, og saa maa Juristen nødvendigvis komme til Orde. Det er klart nok, at Juristen maa tage det lægelige Stof, som Sagen frembyder, ganske paa det lægelige Elements Ord, og det vilde selvfølgelig være uberettiget, hvis han vilde have en Mening derom. Men det er ligesaa klart, at naar Spørgsmaalet er enten om at fortolke Love – og det er toto die Administrationens Sag – eller om at indordne det lægelige Stof i Love og Anordninger, at afpasse det efter den øvrige Lovgivnings Krav og give det Form, saa er det Juristen, der er paa sin Plads, og det er uberettiget, naar Lægen her tror sig kaldet til at gjøre Fyldest. Men endnu mere: naar Lægen har fremsat og formuleret Lægevidenskabens Krav, saa er dermed Lægens Enerolle ude; ved Bedømmelsen af, hvilken Vægt der maa tillægges dettte Krav paa at komme i Betragtning, der er Ikke-Lægen ligesaa nær stillet til at have en Mening som Lægen. Der er saameget mere Grund til f.Ex. ved legislative Arbejder at lade en Ikke-Læge deltage i Prøvelsen, som det er klart, at Lægen, netop naar han med størst Nidkjærhed arbejder for en Opgave, er, og er berettiget til at være, til en vis Grad ensidig, dette forstaaet saaledes, at for ham stille Sagens lægelige Krav sig ubetinget i første Række og som dem, over hvilke han er kaldet til at søge kastet det stærkeste Lys. Det er de Andres Sag at søge de andre Krav, som Lægen – fra sit Standpunkt med Rette – stiller i Mellemgrunden, fremdragne og tilkjendte den Ret, som efter en alsidig Bedømmelse kan tilkomme dem. Kun af Lægens og Ikke-Lægens – på dette Punkt nærmest Juristens – Samarbejde kan en frugtbar Løsning ventes af de Retsforhold, der hvile på en lægelig Grund.

Naar vi efter denne lille Digression – der nærmest er foranlediget ved, at Spørgsmaalet om Forholdet mellem Juristen og Lægen har spillet en saa stor og ofte uberettiget bitter Rolle i Debatterne om Medicinaladministrationens Ordning, og at altid kun én Side er kommet til Orde – igjen vende tilbage til den foreliggende Opgave, bliver det altsaa at fastholde, at Ministeren selvfølgelig er fuldt berettiget til, efter at have modtaget den nærmest paa et rent lægevidenskabeligt Grundlag afgivne Instilling, at lade den gjøre til Gjenstand for en nærmest juridisk Prøvelse. Ja, han vil ikke blot være berettiget dertil, men, hvis han da ikke selv vil udføre Arbejdet, ligefrem nødsaget dertil. Dette gjælder ikke blot saadanne Indstillinger, der angaa egentlige Fortolkningsspørgsmaal, og hvor det er givet, at han i

sin lægekyndige Konsulent ikke har en fuldt sagkyndig Raadgiver, thi Lov-Fortolkningsvirksomheden er og bliver, hvad saa den Norm angaar, der er Gjenstand for samme, ubetinget en juridisk Virksomhed. Men det gjælder ogsaa naar Talen er om Lovforslag og Udkast til Anordninger eller andre administrative almindelige Bestemmelser. At give saadanne deres endelige tekniske Skikkelse, at paase, at de ere i Overensstemmelse med den hele øvrige Rets Grundsætninger og Indhold, og at de almindelig erkjendte legislativ-politiske Synspunkter derpaa ere komne til Anvendelse, er et udelukkende juridisk Arbejde, og vil han ikke, i Modsætning til hvad der er Tilfældet paa alle andre Gebeter, enten nøjes med den Bearbejdelse, som Gjenstanden i saa Henseende er blevet til Del af mere underordnede, og derfor hyppigt vexlende Medarbejdere, eller selv paatage sig Arbejdet, hvad man er uberettiget til at forlange, saa er der ikke Andet for, end at Sagen maa bearbejdes af den juridiske Departementschef. Skal dette, naar Forslaget eller Indstillingen tænkes fremkommet fra et medicinalt Departement, ske underhaanden, saa fremkommer der selvfølgelig derigjennem ubetinget en administrativ Abnormitet og alle Betingelser for et skjævt Forhold mellem to iøvrigt ligestillede Embedsmænd. Skal det derimod ske officielt, saa have vi ganske det Samme under Departements- som under Ikke-Departements-Ordningen, kun at det er i og for sig naturligere, at de fra en udenfor staaende Myndighed til Ministeriet indgivne Forslag bearbejdes dér paa samme Maade som alle andre under vedkommende Departement henhørende Sager, end at det Departement, under hvilket Medicinalsager efter Forudsætningen ikke henhøre, dog kommer til at gjøre Medicinalsagen til Gjenstand for Behandling.

Efter hvad der hidtil er udviklet, ses det ikke, at den Ordning, hvorefter Medicinalsagerne skulde henlægges under et eget i Justitsministeriet indordnet Medicinaldepartement, paa noget Punkt frembød nogen væsentlig Fordel, idet den ikke i nogen Henseende afgav mere betryggende Betingelser for et mere energisk Initiativ eller for en fyldigere Adgang til at lade de lægelige Interesser komme til Orde, men at den derimod frembød Ulemper, som det, saavidt det kan ses, ikke vil være muligt at fjærne, og som ikke ere forbundne med Ikke-Departementet. Til det Anførte kommer imidlertid endnu forskjellige andre Indvendinger mod den førstnævnte Ordning, der ogsaa kunde fortjene at komme i Betragtning. Som allerede ovenfor bemærket henhører der under den højere Medicinaladministration en egen mindre Gruppe af Sager, der ere af rent lægelig Natur, Sager,

som nu helt og fuldt afgjøres af det kgl. Sundhedskollegium paa dets eget An- og Tilsvar. Da der nu, forsaavidt man overhovedet ved Siden af Medicinaldepartementet tænker paa at bibeholde et udenfor dette staaende konsultativt Raad, ikke kan være Spørgsmaal om at henlægge disse Sagers Afgjørelse til et blot konsultativt Raad, og disse Sager saaledes skulle afgjøres i Ministeriet, saa fremkommer der det Fænomen, at disse absolut lægelige Sager blive afgjorte af Departementschefen »paa Ministerens Vegne«, d.v.s. paa hans ubetingede Ansvar, et Ansvar som vistnok enhver Minister med Rette vil bede sig fritaget for. Skulde der raades Bod herpaa, saa maatte det medicinale Departement enten for disse Sagers Vedkommende eller i det Hele gjøres til et Generaldirektorat, men skjøndt det vistnok ikke er ukjendt i Administrationen, at Departementschefs- og Generaldirektørs-Funktionerne forenes i samme Person – en Forening, der sikkert i og for sig er ganske unaturlig – saa vil det vistnok dog blive erkjendt, at det Omraade, der saaledes skulde henlægges under et medicinalt Generaldirektorat, paa ingen Maade, hverken i Omfang eller i Beskaffenhed, svarer til de Omraader, der ellers motivere Oprettelsen af et Generaldirektorat. Herved menes naturligvis ikke, at Sundhedsadministrationen i og for sig skulde være mindre vigtig end Post- og Skatteadministrationen, der hver for sig forestaas af en Generaldirektør. Der sigtes derimod til, at disse sidstnævnte Administrationsgrene begge ere Brancher, der helt udtømmes ved Statens umiddelbare administrative Styrelse indenfor faste, ved en aldeles speciel Lovgivning bestemte Grænser, og at de som saadanne afføde en betydelig Mængde Detailspørgsmaal og personelle Administrationsspørgsmaal, der alle maa samles i én Haand for at styres efter ensartede Regler, og kunne lægges i en anden Haand end Ministerens, fordi Gebetet er et afsluttet, ved faste Grænser og Regler bestemt Omraade. Om i denne Henseende – og det er dette, hvorpaa det kommer an, naar der er Spørgsmaal om at gjøre en Gren af Statsstyrelsen til et Generaldirektorat – at sammenligne Medicinalvæsenet med de andre nævnte Direktoratsomraader kan der for den, der blot har et nogenlunde Kjendskab til Forretningernes Omfang og Beskaffenhed, selv om man tænker sig Virksomheden mange Gang livligere end den nu er, vistnok ikke være Spørgsmaal. Medicinalvæsenet er, i Modsætning til hine Grene af Statsstyrelsen, under sin store, i og for sig naturlige Afhængighed af det kommunale Selvstyre og den kommunale Bevillingsret og sin nære forbindelse med Fattigbestyrelsesspørgsmaal, i en ganske særlig Grad henvist til en lokal Løsning af si-

ne Opgaver efter stedlige Forhold og med stedlige Midler. Centralbestyrelsen tilkommer der – bortset fra de kvantitativt aldeles ubetydelige Sager, der efter Instruktionen for det kgl. Sundhedskollegium endelig afgjøres af dette Kollegium – kun i overordentlig ringe Grad en selvstændigt besluttende, anordnende Myndighed; dens Opgave er indskrænket, foruden til de faa Embedsudnævnelser, til dels at prøve og godkjende de af stedlige Myndigheder tagne Beslutninger, dels at fortolke de Spørgsmaal, som opstaa om Forstaaelsen af Lovgivningen, dels at forberede og behandle Lovgivningsæmner. Det turde herefter være klart, at den Sammenligning, som mere end en Gang har ledet til at paaberaabe Post- og Skattevæsenet som Forbilleder for Medicinaladministrationens Ordning, paa ingen Maade holder Stik.

Men videre. Departementet forudsætter begrebsmæssigt en Enkeltmand som Chef. Mon nu de, der prækonisere Departementet virkelig tilstrækkeligt have gjort sig Rede for, hvad Betydningen er af saaledes at lægge hele Medicinalstyrelsen i Enkeltmands Haand? Tager man først herved Hensyn til de Sager, der paa eget Ansvar skulle helt afgjøres af Departementet som Generaldirektorat – Quæstiones artis, forsaavidt de ikke ere Led i en Retssag o.s.v. – mon det da ikke skulde frembyde Betænkelighed at lægge en saadan Myndighed, af hvilken den enkelte Læges hele Ve og Vel som saadan kan være afhængig, i Hænderne paa en Mand, der, hvilke Betingelser han end ved sin Ansættelse har opfyldt, dog nødvendigvis efter nogen Tids Forløb, optaget af administrativ Virksomhed og aldeles bortdraget fra Udøvelse af praktisk Lægevirksomhed, er kommet til dog at staa tilbage i den egentlige lægelige Udvikling, og i al Fald kan være hildet i ensidige Anskuelser? Og ser man hen til hans Stilling som Ministerens lægekyndige Konsulent, skulde da Enkeltmand i Virkeligheden være en tilstrækkeligt betryggende Bistand paa et Gebet, hvor Udviklingen Dag for Dag specialiserer de forskjellige Kundskabsgrene mere og mere og derved gjør det umuligt for den Enkelte at forblive på Højden i alle Retninger? Idag er det Gebet, paa hvilket en foreliggende Sag bevæger sig, Psykiatrien, imorgen er det Spørgsmaalet om Sygdommenes Smitsomhed, en anden Gang er det Hygiejnen det gjælder o.s.v. – og overalt er det den samme Mand, hvis Raad skal være endelig afgjørende. Mon Ministeren vil føle sig betrygget herved, og mon i Længden de lægelige Interesser ville have faaet deres bedst mulige Værge? Tænker man sig, endog i langt højere Grad end de hidtidige Talsmænd for Medicinaldepartementet have gjort, at der skal raades Bod paa mulige Mangler i den Retning ved i større Om-

fang at ty til det konsultative Raads Bistand, saa bliver herved at bemærke, først, at dette, berøvet sin væsentligste Indflydelse paa og spontane Deltagelse i Medicinaladministrationen, efterhaanden ikke vil være nogen tiltalende Virksomhed for Kapaciteter, saa at det ikke staar til at vente, at saadanne saaledes som hidtil skulle stille sig til det Offentliges Raadighed, og dernæst, at Ministerens Stilling i Tilfælde af modstaaende Meninger mellem de tvende lægekyndige Konsulenter virkelig ikke bliver heldig. Men Sagen er derhos den, at det lægelige Departement efter Sagens Natur i langt højere Grad end det juridiske vil være utilbøjeligt til at benytte det konsultative Raads Medvirkning. Sagens blotte Beskaffenhed som Medicinalsag giver af sig selv for det juridiske Departement en tvingende Grund til at give det lægelige Ikke-Departement Lejlighed til at ytre sig; men har man først et Medicinaldepartement, saa er det i det højeste Sagens tvivlsomme Beskaffenhed som foranlediger Paakaldelsen af det konsultative Raad, og, vel at mærke, det er Medicinaldepartementets Chef, som skal afgjøre, om der er tilstrækkelig Grund hertil; men at han ofte i højere Grad end tilbørligt vil være tilbøjelig til at anse sin egen lægelige Kundskabsfylde for tilstrækkelig, tilbøjelig til at gjøre sine egne personlige lægelige Anskuelser gjældende, turde vel være indlysende. I samme Grad som det lykkes virkelig at finde en betydelig Mand til at forestaa Medicinaldepartementet, i samme Grad vil Faren i saa Henseende voxe, og Spillerummet for Ensidigheden tiltage.

Efter at saaledes nogle af de væsentlige Indvendinger, der kunne anføres mod at give det lægelige Element i Medicinalvæsenets Overadministration Skikkelse af et Departement i vedkommende Ministerium ere belyste, skulle vi endnu tilsidst anvende nogle Linier til at berøre det Argument, som idelig bringes frem i denne Sag, det nemlig, at Sagen dog – som det paastaas, til almindelig Tilfredshed – er ordnet saaledes i Norge. Vi skulle da først bringe i Erindring, at Sagens endelige Ordning paa denne Maade i Norge saa langt fra var en Overbevisning fra Lægernes eller Regjeringens Side om det Rigtige i at ordne den på denne Maade, at den tværtimod blev paatvunget Regjeringen af rene Sparsommelighedshensyn, fordi et Medicinalkollegium vilde blive for dyrt. Dette er nu selvfølgelig ikke afgjørende, men bør dog, som ikke tilstrækkelig bekjendt, bringes i Erindring. Det kan jo dog være, at Experimentet allligevel er løbet heldigere af, end Regjeringen ventede, og det skal da strax indrømmes, at der paa ingen Maade forlyder Klager fra Norge. Foreløbig bemærkes imidlertid, at Forholdene i Norge forsaavidt stille sig anderledes end her i

Landet, som vedkommende Statsraad i Norge i al Fald hidtil har været en anderledes stabil Leder af vedkommende Administrationsgren end Ministeren i Danmark. Indrettet paa i længere Tid at forestaa en vis Branche og tildels ikke saa overlæsset med Sager som Ministeren i Danmark har den norske Statsraad en anden Kaldelse til og Mulighed for at sætte sig ind i sit Departements Detailler og ofre Sagernes juridiske Behandling en ganske anderledes indgaaende Opmærksomhed end en Minister her i Landet. Allerede dette maa tages i Betragtning, naar der er Spørgsmaal om at overføre en norsk Ordning paa vore Forhold. Men, bortset herfra, saa skulde altså Norge, naar man i Medicinaldepartementet ser det absolute Gode i Henseende til Ordningen af Medicinalvæsenets Spids, frembyde Billedet af et sandt Kanaan for Sundhedsvæsenet. Det være nu langt fra, at vi skulde ville tænke paa at nedsætte den Virksomhed, som Medicinaldepartementet i det nævnte Land har udfoldet, men naar Norge skal foreholdes os som afgjørende Exempel, saa bliver det dog tilladeligt at spørge, hvad det er for betydelige Reformer i dette Land, der skulle tjene til at begrunde den Mening, at dets Styrelsesform er den ene saliggjørende. Det forekommer os, at en Sammenligning mellem Danmark og Norge, i Tiden fra 1848 til nu, paa ingen Maade, henset saavel til administrative som til legislative Skridt paa Medicinalomraadet, falder decideret ud til sidstnævnte Lands Fordel. Men herved maa tilmed erindres, først, at Norge i den Tid har haft sin øverste Medicinalstyrelse reformeret, medens vi have arbejdet med det Apparat, som, hvor uretfærdige og ubillige end mange af de Anker ere, for hvilke det har været Gjenstand, dog fra alle Sider erkjendes at være modent for visse Reformer, og dernæst, at Norge har gjennemgaaet en periode, i hvilken der, bortset fra de allerseneste Aar, har været en naturlig og heldig Samvirken mellem Lovgivningsmagtens forskjellige Led, saa at der ikke har været Grund til at vente, at nogen vel forberedt og af den almindelige Opinion støttet Reformbestræbelse skulde komme til at strande på Uvillighed fra Lovgivningsmagtens Side. Men den, som tænker paa, hvorledes Forslagene til en almindelig Sundhedslov i 1857 og de senere Lovforslag om Sundhedsvedtægten, om Arkana og om Tilsyn med Levnetsmidler ere blevne modtagne og behandlede af Lovgivningsmagtens ene Faktor her i Landet, han vil erkjende, at der, bortset endog fra den fuldstændige Umulighed for i de senere Aar overhovedet at føre noget Lovgivningsarbejde til Afslutning, virkelig ikke har været gunstige Tider for Medicinalreformer her i Landet, og naar man endda tør optage den

ovenfor berørte Sammenligning, saa turde heri være et afgjørende Fingerpeg for, at Departement eller Ikke-Departement ikke er Kjærnen i Spørgsmaalet om Betingelserne for en virkelig heldbringende Reformvirksomhed paa Sundhedsvæsenets Omraade, og at Norges Exempel ikke er afgjørende.

Hvorledes Ikke-Departementet naturligst og bedst ordnes, ligger det udenfor Opgaven af dette lille Indlæg i Sagen at gaa ind paa. Hvad vi alene her have at fremhæve, er det, at ingen af de Indvendinger, som vi i det Foregaaende have gjort gjældende mod Departementet, kunne anføres mod Ikke-Departementet, dette selvfølgelig ordnet saaledes, at det fyldestgjør de naturlige Krav til samme, at det forestaas af en lønnet, fuldt ansvarlig Mand, at det er obligatorisk Konsulent for Regjeringen i alle Sundhedsvæsenet vedrørende Sager, at det har en retsbestemt Adgang til at støtte sine Forslag ved direkte, mundtlig Forhandling med Ministeren, og at det er udrustet med den fornødne underordnede Arbejdsstyrke. Til Slutning derfor endnu blot dette. Naar det er blevet gjort gjældende som en Indvending mod Ikke-Departementet, at der af denne Ordning skulde kunne befrygtes Konflikter mellem Departementschefen i Ministeriet og Ikke-Departementets Chef, saa turde det af det Foregaaende tilstrækkeligt fremgaa, at denne Indvending beror paa den ovenfor berørte Misforstaaelse af Departementschefens Stilling. Ikke-Departementets Chef kommer ikke til at staa i Forhold til Departementschefen men til Ministeriet. Tages hans Indstilling ikke til Følge, saa tilkaldes han efter vor Forudsætning til en Konference med Ministeren. Om Ministeren i denne Konference overhovedet vil tilkalde Departementschefen, er paa Forhaand slet ikke givet. Men selv om det sker, selv om han nærmest skulde gjøre denne til Ordfører for de Betænkeligheder, som under Sagens Behandling i Ministeriet ere komne til Orde, saa forekommer det os klart, at en Forhandling, der finder Sted under Ministerens Forsæde, under ingen Omstændigheder kan betegnes som en Kilde til Konflikter. Kan Ikke-Departementets Ordfører bibringe Ministeren den Mening, at hans Indstilling dog er velbegrundet, saa træffer Ministeren en Afgjørelse, og Sagernes Stilling er da ingen anden end naar ellers Ministeren deciderer imod sin Departementschefs Raad. I det modsatte Tilfælde bøjer Ikke-Departementets Ordfører sig ikke for Departementschefen men udelukkende for Ministeren, – forudsat at Enighed ikke tilvejebringes under Forhandlingen i gjensidig Anerkjendelse af det delvis Berettigede i de gjensidige Paastande, hvad vi forudsætte at ville blive Reglen.

Administrationshistorie

Af Poul Meyer

Redaktionen af ARKIV har bedt mig kommentere *Grethe Ilsøe's* artikel 1979 s.181 ff om administrationshistorie som en selvstændig forskningsdisciplin med afgrænsningsproblemer til henholdsvis historie og de nye samfundsvidenskabelige fag. Opfordringen er fremsat med henvisning til mit arbejde som lærer i forvaltningslære, der er en del af statskundskabsstudiet ved Aarhus Universitet.

I den anledning må jeg indledningsvis fremhæve, at hverken jeg eller mine kolleger her ved instituttet hidtil har haft nogen kontakt med historikeres arbejde på dette felt, og mine bemærkninger tager derfor alene udgangspunkt i Grethe Ilsøe's artikel, som jeg har læst.

Jeg må endvidere bemærke, at jeg ikke er i stand til at udtale mig på »forvaltningslærens« vegne, da disciplinen nu – lige som alle andre dele af faget statskundskab – behandles ved hjælp af alle tænkelige begrebsapparater, lige fra den ortodokse positivisme til neomarxismen. Mine egne fremstillinger bygger stort set på værdirelativismen, der betragter enhver påstand som en konklusion, der bygger på kausal- og værdipræmisser. Når jeg i min lærebog behandler den offentlige forvaltning ud fra systembetragtninger, bliver det imidlertid gjort med udtrykkelig henvisning til, at dette kun er et enkelt aspekt af forvaltningen, der med lige så stor videnskabelig sandhed kan betragtes ud fra andre aspekter.

Uanset hvilket aspekt man vælger, bygger sådanne fremstillinger imidlertid på definerede begreber, og det er nok det forhold, der i første række adskiller en samfundsvidenskabelig forvaltningslære fra en humanistisk forvaltningshistorie. Begreberne anvendes som elementer i modelbetragtninger, som næppe heller kan indpasses i faghistoriens forestillingsverden.

Jeg er uenig med Grethe Ilsøe, når hun hævder, at forvaltningslæren i overvejende grad retter opmærksomheden mod forholdene i samtiden, og jeg er endnu mere uenig i påstanden om, at forvaltningslæren af den grund er »principielt afskåret fra at benytte utrykte forvaltningsakter«.

Store dele af min egen lærebog indeholder den historiske baggrund for de forskellige organisatoriske typer, vi finder i den offentlige forvaltning i dag, og der er da også i nogle tilfælde henvist til u-

trykt materiale. Når begge dele kun i begrænset omfang er tilfældet, er årsagen ikke af principiel, men udelukkende af praktisk karakter, eftersom fremstillingens hovedformål er at beskrive og diskutere aktuelle forvaltningsproblemer.

Spørgsmålet om afgrænsning af en videnskabelig disciplin er naturligvis ikke af teoretisk karakter, men alene et spørgsmål om hensigtsmæssighed. Det vil føre for vidt at komme ind herpå i disse bemærkninger. Jeg går dog ud fra, at man ikke skal tage det bogstaveligt, når Grethe Ilsøe hævder, at netop arbejdet med arkivalierne »er det fundamentale og konstituerende element i administrationshistorien som selvstændig disciplin«, eftersom man vel ikke vil afskære sig fra at bruge trykte kilder og litteratur. Omvendt vil forvaltningslæren naturligvis heller ikke afskære sig fra at arbejde med utrykt materiale.

Historien og den offentlige forvaltning

af Jørgen Grønnegaard Christensen

Administrationshistorie som forskningsområde

Som andre samfundsfænomener har også forskningen sine konjunkturer og modebevægelser. Uden at nogen kan forklare, hvad der betinger disse skift i udviklingen, ses det med mellemrum, at de forskellige videnskabsgrene skifter focus og omprioriterer forskningsindsatsen i nye og andre retninger. Nye forskningsområder tages op og trænger andre i baggrunden, nye spørgsmål og problemstillinger formuleres og nye metoder tages i anvendelse og opnår måske status som måden, hvorpå data samles ind, bearbejdes og analyseres, mens hidtidige, hævdvundne metoder må vige pladsen som mindre hensigtsmæssige eller i hvert fald som værende ude af pagt med tidens krav.

Den slags generelle svingninger i vurderingen af, hvad der er relevante forskningsområder, relevante problemstillinger og hensigtsmæssige metoder, kan have sine vildskud. Ofte må det dog erkendes, at disse ændringer i prioriteringen af forskningsindsatsen uanset deres eventuelle modepræg er med til at rette opmærksomheden mod forsømte områder og problemer. Det gælder også administrationshistorien.

På sin vis kan man undre sig over, at den har haft så ringe en placering inden for den historiske forskning. Den offentlige administrations udvikling forekommer at være et væsentligt træk i udviklingen af det moderne samfund og i udviklingen af statsapparatet. Et nærmere studium af den offentlige administrations virksomhed i et historisk perspektiv forekommer umiddelbart også relevant for en forståelse af, i hvilket omfang statsmagten har grebet ind og været med til at forme borgernes tilværelse og dermed samfundets udvikling i et bredere perspektiv.

Også ud fra en anden synsvinkel kan den relative forsømmelse af administrationshistorien overraske. Historieforskningen henter sine data i skriftlige kilder, og er der nogen samfundsinstitution, som har produceret og producerer skriftlige kilder, er det den offentlige administration. Den politiske og juridiske ideologi, som den offentlige administration har udviklet sig på grundlag af i Danmark såvel som i andre vesteuropæiske lande, indebærer, at den offentlige administration, i det mindste for så vidt den har været organiseret i statsligt

regi, har en lang og stærk tradition for at benytte skriftlige procedurer i sin sagsbehandling, for at kommunikere skriftligt med borgerne og virksomhederne samt med andre offentlige myndigheder og i princippet også for at opretholde sin organisatoriske hukommelse gennem arkivering af sagsakter fra fortiden.

Alt i alt er administrationshistorien således at betragte som et måske forsømt, men derfor ikke mindre relevant og mindre velkomment forskningsområde.

I og med relevansen af administrationshistorien som forskningsområde erkendes, rejses spørgsmålet om den hensigtsmæssige afgrænsning af dette felt. I så henseende er der ikke megen hjælp at hente i hverken den ældre eller den nyere teoretiske litteratur, det være sig forvaltningslæren eller forvaltningsretten. Der har været gjort mange forsøg på at definere offentlig forvaltning som funktion; problemet med disse definitioner har været, dels at de aldrig helt dækkede alle de former for virksomhed, som med rimelighed måtte karakteriseres som offentlig-administrativ, dels at de alle mere eller mindre direkte måtte siges at være omskrivninger af den klassiske magtdelingslæres karakteristik af den udøvende magt [1].

I stedet for at tumle med et begrebsmæssigt problem, som ingen rigtigt har villet erkende lader sig løse på en frugtbar måde, og som heller ikke kan siges at lede frem til problemstillinger, som er spændende, kunne administrationshistorikerne opgive enhver tanke om definitionen af den offentlige forvaltnings funktion. Alternativet skulle i så fald være, at administrationshistorien beskæftigede sig med de organer eller organisationer, som i almindelighed henregnes til den offentlige administration. Heller ikke her er det ganske vist muligt at tage udgangspunkt i nogen definition, som er bredt accepteret som hensigtsmæssig. Men betyder det så meget? Det gør det ikke for forvaltningslæren og statskundskaben, og hvorfor skulle det så tillægges betydning for en langt mere »pragmatisk« forskningsgren som historien. For det første er der i det store og hele næppe uenighed om, hvornår en konkret organisation skal henregnes til administrationen, for det andet vil det konkrete forskningsproblem i sig selv bidrage til afklaring af, hvilke organer det vil være relevant at inddrage i en nærmere analyse.

Med et sådant pragmatisk udgangspunkt vil en lang række problemstillinger umiddelbart kunne byde sig til som udgangspunkter for en historisk analyse. Det vil dreje sig om

- beskrivelser af den offentlige administrations udvikling over tid

- studier af oprettelsen af bestemte organisationer inden for den offentlige forvaltning og af de begivenhedsforløb og baggrundsfaktorer, som førte frem hertil
- studier af den offentlige administrations rolle i konkrete begivenhedsforløb f.eks. embedsmandssystemets samspil med ministre og regering, administrationens samspil med folketinget osv.
- studier i den offentlige administrations interne beslutningsprocesser, f.eks. af sagsbehandlingsproceduren, af forskellige forvaltningsgrenes administrative praksis, af den administrative virksomheds omgang, af samspillet mellem forvaltningens sagsbehandling og de enkelte borgere og virksomheder osv.

Hvordan disse og andre generelt formulerede afgrænsninger af mulige elementer i administrationshistoriens forskningsområde i givet fald skulle prioriteres i forhold til hinanden, kan naturligvis diskuteres. Det er dog værd at pege på, at det er problemstillinger, som lader sig belyse gennem administrationshistoriens kilder, den offentlige administrations efterladte sagsakter, og det er problemer, som kan give historikernes generelle interesse for samfundets historiske udvikling supplerende indfaldsvinkler.

2. *Administrationens kilder*

Netop kildernes art og karakter synes væsentlige i en mere nøjagtig karakteristik af administrationshistorien. Grethe Ilsøe gør således studiet og analysen af forvaltningens egne protokoller og akter til grundlag for administrationshistorien, ligesom hun i kildernes art synes at se grundlaget for fastlæggelsen af en nærmere arbejdsdeling i forhold til forvaltningslæren [2]. Begge betragninger berettiger imidlertid til forskellige bemærkninger.

Hvad det første synspunkt angår, siger det sig selv, at administrationshistorien i væsentligt omfang vil være henvist til at bygge på forvaltningens efterladte sagsakter. I så henseende er der dog grund til at henlede opmærksomheden på, at analysen af den offentlige forvaltnings strukturelle udvikling gennem tiden kan føres meget langt uden adgang til et kompliceret og uoverskueligt arkivmateriale. Således er der gennemført analyser af udviklingen inden for det offentlige udvalgssystem for perioden 1946-75, som ikke bygger på sådanne oplysninger, men derimod fortrinsvis på oplysninger om disses antal, sammensætning og arbejdsområder, som er umiddelbart tilgængelige gennem lovgivningen, udvalgsbetænkninger m.v. [3]. På et tilsva-

rende simpelt og umiddelbart tilgængeligt grundlag er det muligt at nå ganske vidt i belysningen af centraladministrationens organisatoriske og personalemæssige udvikling gennem tiden [4]. Der kan formodentligt endog argumenteres for, at de generelle og langsigtede tendenser i den offentlige forvaltnings såvel som den øvrige offentlige sektors udvikling med hensyn til strukturer og omfang mest hensigtsmæssigt lader sig studere på grundlag af sådanne kvantificerbare oplysninger i lovgivningen, finanslove og finansudvalgsaktstykker samt i håndbøger, årsberetninger og kommissions- og udvalgsbetænkninger. Tilsvarende synspunkter kan iøvrigt også anlægges på udnyttelsen af forvaltningens efterladte sagsakter, når det drejer sig om at analysere mere langsigtede og generelle tendenser i karakter og omfang af forvaltningsvirksomheden [5].

Ligesom det er umuligt at nå langt i administrationshistoriske analyser på et datagrundlag, som er meget summarisk i forhold til arkivernes administrative kilder, kan det være på sin plads at gøre opmærksom på, at arkivernes sagsakter langt fra kan antages at give et fuldstændigt grundlag for den historiske analyse. Ganske vist bygger den offentlige administration som nævnt ovenfor på udstrakt anvendelse af skriftlige procedurer. Men for i hvert fald den moderne administration betyder dette langt fra, at alle led i beslutningsprocessen inden for den offentlige administration afsætter sig spor i journaliserede og senere arkiverede sagsakter. Ofte er det kun de akter, som har indledt sagen, de brevvekslinger, der har været undervejs samt de afsluttende akter i sagen, som arkiveres. Mange af de sagsreferater, oplæg i form af notater og notitser, som har karakteriseret sagens forløb, arkiveres ikke. Ligeledes kan det være tvivlsomt i hvilket omfang, der er taget referat af og i givet journaliseret referat af de mange, mere eller mindre formelle eller uformelle møder og forhandlinger, som er vigtige led i behandlingen af mange sager i den offentlige forvaltning. Det gælder interne møder, herunder f.eks. ofte referat af sager for ministrene, og det gælder møder med kontakter uden for den sagsbehandlende myndighed. Det gælder endelig også arbejdet i de mange udvalg, som indgår i den offentlige administrations virksomhed; referaterne af deres forhandlinger vil som regel være beslutnings- og ikke forhandlingsreferater, og ofte vil det være sådan, at mange af de justeringer og tilpasninger, som et forhandlingsoplæg undergår undervejs ikke afsætter sig spor i forvaltningens arkiver.

De mangler, som i hvert fald den moderne forvaltnings arkivalier er behæftet med ud fra et kildemæssigt synspunkt, skyldes næppe, at

forvaltningen i almindelighed ønsker at forholde nogen i nutid og eftertid informationer om beslutningsgrundlag og beslutningsforløb. Hovedforklaringen er formentligt at finde i rent praktiske og arbejdsmæssige forhold. Når forvaltningens overvejelser og forhandlinger er overstået, har ingen i administrationen brug for alle de dokumenter, som kendetegner sagens gang.

Det kunne forskningen imidlertid have. Og det vil ikke mindst gælde de administrationshistorikere, som beskæftiger sig med administrative forhold, der ligger så langt tilbage, at arkivernes kilder ikke kan suppleres med oplysninger indhentet ved interviews med aktørerne i de faktiske beslutningsprocesser. Disse administrationshistorikere står derfor med et kildemateriale, som er mere egnet til analyser af den offentlige forvaltnings struktur og output end til studier af dens input og dens beslutningsprocesser, herunder dens samspil med andre administrative og politiske aktører i systemet.

Med hensyn til Grethe Ilsøes andet synspunkt, hvorefter forholdet til kilderne skulle betegne en vigtig forskel mellem administrationshistorien og forvaltningslæren, følger det af argumentationen ovenfor, at dette ikke kan stå for en nærmere prøvelse. Forvaltningslæren retter lige så lidt som statskundskabens øvrige discipliner og lige så lidt som andre samfundsvidenskaber så som økonomien og sociologien udelukkende opmærksomheden mod forholdene i samtiden. Disse discipliner er således heller ikke af formelle grunde henvist til udelukkende at bygge sine analyser på utrykte kilder. Netop i policy-orienterede beslutningsprocesanalyser på f.eks. sagområde- og casestudie basis kan det i høj grad komme på tale at anlægge en historisk synsvinkel og således også at søge adgang til utrykte arkivalier, som en del af datagrundlaget for en administrativ analyse [6].

Betragtningerne oven for kan omvendt også være et argument for, at administrationshistorien, hvor det måtte være muligt, støtter sig til såvel mere summariske analyser på et kvantitativt grundlag som til interview-baserede data.

3. Administrationshistorien og samfundsvidenskaberne

Forholdet mellem historien og samfundsvidenskaberne, ikke mindst statskundskaben, har ofte givet anledning til overvejelser og diskussion. Det tages også op af Grethe Ilsøe for så vidt angår forholdet mellem administrationshistorien og forvaltningslæren.

Uden at gå ind i en lang diskussion af de mere principielle ligheder

og forskelle skal her alene peges på tre forhold, som det forekommer værd for administrationshistorikere at have in mente:

For det første kan administrationshistorikerne utvivlsomt drage nytte af forvaltningsvidenskabelige studier i formuleringen af deres forskningsproblemer.

For det andet er der dog grund til at pege på, at det næppe vil være tilfredsstillende for administrationshistorikerne alene at knytte sig til forvaltningslæren. Den er en disciplin inden for statskundskaben; men der kan i den nyere litteratur iagttages en frugtbar tendens til, at statskundskaben iøvrigt også interesserer sig for den offentlige forvaltning. Til forskel fra forvaltningslæren indebærer dette bl.a., at opmærksomheden er blevet rettet mod den offentlige forvaltning som en politisk institution i samspil med andre politiske institutioner [7].

For det tredje er der grund til at advare mod de problemer, dette kan give den administrationshistoriker, som ikke er velorienteret i forskningen på disse områder. Der kan være en risiko for, at administrationshistorikerne ud fra de bedste intentioner om at hente støtte i teori uden for deres eget område, starter ud på et grundlag, som i nogen grad er tilfældigt, og som måske vil blive betragtet som forældet eller analytisk mindre hensigtsmæssigt for administrationshistorikerens konkrete analyseoplæg [8].

Noter

1) Grethe Ilsøe: Administrationshistorie. Arkiv 1979, 3, pp. 181-191, p. 182f. Se diskussionen hos Jørgen Grønnegaard Christensen: *Centraladministrationen: Organisation og politisk placering*, København (Samfundsvidenskabeligt Forlag) udkommer foråret 1980, kap. 1.

2) Ilsøe: *Op.cit.*, p. 186 og p. 188.

3) Ole P. Kristensen: Centraladministrationen og de særlige forvaltningsorganer i Danmark efter 1945. *Nordisk Administrativt Tidsskrift 1979, 1, pp. 69-98;* Carsten Jarlov, Lars Nørby Johansen og Ole P. Kristensen: Offentlige udvalg 1946-1975, i Mogens N. Pedersen: *Dansk politik i 1970'erne*, København (Samfundsvidenskabeligt Forlag) 1979.

4) J. Grønnegaard Christensen: *Op.cit.*, kap. 6 er således med udgangspunkt i Hof- og Statskalenderen samt Kraks Blå Bog gennemført en analyse af rekrutterings- og karrieremønstre for centraladministrationens øverste chefer 1945-1977.

5) Sammen med Carsten Lehmann Sørensen, Institut for Statskundskab, Århus Universitet, er forfatteren ved at afslutte en analyse af udviklingen i centraladministrationens EF-opgaver 1973-78. Analysen bygger på de i udenrigsministeriet arkiverede genparter af de rejserekvisitioner, som ministre og embedsmænd afgiver i forbindelse med alle rejser til møder i EF-institutionerne. Rapport udgives af Dansk Udenrigspolitisk Institut i 1980. Endvidere indgår historiske studier af den offentlige sektors institutionelle udvikling i det 20. århundrede i projektet »Den politiske beslutningsproces i Danmark«, som i 1979 er iværksat af en forskergruppe ved Institut for Statskundskab på Århus Universitet og Institut for Samfundsvidenskab ved Odense Universitet; også denne analyse vil bygge på data af den beskrevne art.

6) Se Mogens N. Pedersen: Om den rette brug af historiske materialer i statskundskaben. I *Festskrift til Erik Rasmussen*, Århus (Forlaget Politica) 1977. Jfr. Donald P. Warwick: *A Theory of Public Bureaucracy. Politics, Personality and Organization in the State Department.* Cambridge, Mass. (Harvard University Press) 1975.
Hans Henrik Bruun: Det udenrigspolitiske Nævn 1965-74 og Jørgen Grønnegaard Christensen: Da centraladministrationen blev international. En analyse af den administrative tilpasningsproces ved Danmarks tilslutning til EF i Niels Amstrup og Ib Faurby (red.): *Studier i dansk udenrigspolitik.* Tilegnet Erling Bjøl. Århus (Forlaget Politica) 1978.

7) B. Guy Peters: *The Politics of Bureaucracy. A Comparative Perspective.* New York (Longman) 1978.

8) En kritik, som i noget omfang kan rettes mod Grethe Ilsøes eget analyseoplæg i *Vejen til embede*, Århus (Universitetsforlaget) 1978.

Administrationshistoria och förvaltningslära

af Lennart Lundquist

Denna kommentar syftar inte till at avgränsa forskningsområden för respektive administrationshistoria och förvaltningslära. Inte heller är avsikten att försöka klarlägga likheter och skillnader mellan disciplinerna. En sådan jämförelse kan väl ha sitt värde som statusrapport i en viss situation, men frågan är, om man inte når fram till samma resultat, som när man på mera generell nivå jämför historia och samhällsvetenskap. Med den dynamik som präglar alla discipliners utveckling för närvarande, förändras förhållandena ganska snabbt. Till en del beror väl detta på interdisciplinär påverkan. Man har sålunda en känsla av att politologin under de senaste fem-sex åren lärt mycket från historia.

Min utgångspunkt är istället att försöka visa hur förvaltningsläran kan använda, och i viss utsträckning också använder, administrationshistorisk forskning. Det är administrationshistoria baserad på primärkällor, som är av intresse i detta sammanhang, och användandet av sådan kan motiveras både utifrån teoretiska och metodologiska synvinklar.

Ett teoretiskt område med stort behov av administrationshistoriska resultat är den samhällsvetenskapliga analysen av administrativ förändring. Överhuvudtaget kan man notera ett starkt ökat intresse för förändringsanalyser, vilket väl hänger samman med att de kan bilda grundval för preskriptiva modeller. Sådana har inom förvaltningsläran koncentrerats till en särskild inriktning, nämligen administrativ reform. Förändringsanalysen på förvaltningsnivå kan också utgöra ett mellanled till makroanalyser av samhällelig förändring. Allmänt sett är det frågan om frågaställningar av typen: »vad ändras i förvaltningen?», »hur ska man mäta förändringen?«, »vad orsakar förändringen?« och »hur påverkar förändringar i förvaltningen dess omgivning?«

Metodologiskt beroende av administrationshistoria är inriktningar, som försöker förklara aktuella förhållanden i förvaltningen med hjälp av långa tidsserier. Man kan här tänka sig olika tillvägagångssätt. Dels kan en noggrann uppföljning av en organisations utveckling bi-

dra till genetiska förklaringar, dels kan man, genom att konfrontera mycket olika situationer med varandra, erhålla heuristiska indikationer på var förklaringen står att finna. I sistnämnda fallet är man ute efter samma effekter som en synkron jämförelse kan ge. Fördelen med att gå diakront tillväga kan vara, att det är lättare att hålla bakgrundsvariablerna under kontroll.

Det är väl ganska uppenbart, att en förutsättning för analyser av den nämnda typen är - om arbetsprestationen inte ska bli fullkomligt orimlig - att det finns god tillgång på sekundärmaterial i form av administrationshistoriska undersökningar. Två exempel ska illustrera vad jag menar. En undersökning som John A. Armstrongs magnifika *The European Administrative Elite* (Princeton 1973), vilken jämför fyra staters förvaltningseliter, med avseende på deras inställning till ekonomisk förändring, över trehundra år, är inte genomförbar utan en rejäl grund av administrationshistorisk forskning. När Daniel Tarschys i *Den offentliga revolutionen* (Stockholm 1978) söker förklara den offentliga sektorns utveckling, följer han - om än mycket översiktligt - inte mindre än sex längdsnitt (sysselsättning, intäkter, utgifter, apparaten, arbetet och aktörerna) från 1500-talet till nuläget. Utan tillgång till en lång rad historiska undersökningar går naturligtvis detta inte att åstadkomma.

Ytterligare en användningsmöjlighet inom förvaltningsläran av administrationshistoriska framställningar ska kort beröras. Under senare år har man noterat ett ökande intresse för normativa problemställningar inom administrationsstudiet. Det är väl då ganska naturligt, att man söker förebilder till förvaltningskonstruktioner i historien. Sålunda har Tarschys, i det arbete som nämnts ovan, sökt bygga upp några alternativ till de nuvarande administrativa och politiska systemen. För att göra bordet rent från problematiska samband i dagens system har han tagit upp ett alternativ från historien. Detta utgår från Nils Herlitz' klassiska administrationshistoriska arbete: *Svensk statsförvaltning under 1830-talet* (1924).

Det förefaller mig alldeles självklart, att många inriktningar inom förvaltningsläran är helt beroende av tillgång till den fasta mark, som förvaltningshistorisk forskning på primärmaterial kan erbjuda. Frågan är sedan hur förvaltningsläran ska förhålla sig till denna forskning. Ska den aktivt försöka styra den genom att förelägga - hur nu det ska gå till- problemställningar och analysinstrument? Jag tror att det är olyckligt att se så fyrkantigt på relationen mellan två vetenskapliga discipliner. Alla problemställningar och modeller är prägla-

de av situationen. För förvaltningsläran innebär det att teorin primärt är avsedd att analysera den moderna förvaltningen. Det kan ge en besvärande aspektblindhet att mekaniskt applicera sådana modeller på en äldre tid.

Däremot tror jag att det är absolut nödvändigt att forskare med samma studieobjekt läser varandras arbeten utan hänsyn till disciplingränser. Det innebär också att man kan använda varandras resultat. Administrationshistoria kan exempelvis visa att en modell saknar element som är betydelsefulla i en viss period. Genom att bygga in de saknade elementen i modellen -om det är möjligt- kan man få en indikation på företeelser i modern förvaltning som man eventuellt inte uppmärksammat.

Den enda punkt där jag definitivt kan se lämpligheten av en arbetsfördelning mellan administrationshistoria och förvaltningslära är analyser på primärmaterial från äldre tid. Sådana undersökningar tror jag att historikern, på grundval av utbildning och ämnestradition, är bäst skickad att utföra.

Mina synpunkter är inte avsedda som en polemik mot Grethe Ilsøe. Så vitt jag förstår är vi på det hela taget överens. Möjligen skulle jag vilja fästa en kommentar vid hennes förvaltningsdefinition. Den koncentrerar sig nämligen helt på förvaltningens verkställighetsfunktion, medan beredningsfunktionen lämnas därhän. Detta kan vara olyckligt, eftersom beredningsfunktionen kan vara en avgörande maktfaktor. Dess betydelse kan vara olika i olika situationer. Här är ett exempel på att modeller kan leda till att man bortser från viktiga aspekter av ett fenomen.

Administrationshistorie som arkivnøgle

af Jens Holmgaard

Efter at have arbejdet i nogle år på et forskningsprojekt om dansk lokaladministrationshistorie har projektets deltagere indledt en debat om, hvad administrationshistorie i grunden er, og hvad den skal bruges til. Som indbudt til at bidrage til afklaringen må man uvilkårligt ihukomme indledningsordene til Johannes evangeliet: I begyndelsen var ordet. - I dette tilfælde var ordet, som skal blive kød og tage bolig iblandt os, altså administrationshistorie.

Denne uelskværdige, men velmente bemærkning skal tjene til at fraråde spild af alt for meget krudt på at fastslå administrationshistoriens identitet, afstikke dens grænser og formulere disciplin- og metodebeskrivelse osv. - Jeg ville hellere mere pragmatisk se på, hvad der i hvert fald bør tages med ved en mere systematisk behandling af administrationshistorien, og hvad den i hvert fald kan bruges til. Og så i øvrigt lade det blive bibliografernes hovedpine, hvilke bøger og afhandlinger de vil placere under rubrikken »administrationshistorie«. Jeg er nemlig bange for, at man let kan komme til at gøre vold på både administrationshistorien og den øvrige historie, som den som helhed betragtet er uadskilleligt integreret i, hvis man med djævelens vold og magt vil separere dem fra hinanden. Denne holdning forhindrer ikke, at jeg meget vel forstår, at man i denne som i enhver konkret forskningssituation har behov for en afgrænsning og en indholdsdefinition. Ejheller at jeg ikke kan anse det for hensigtmæssigt gennem en projektorganiseret forskning at søge at nå så vidt muligt hele vejen rundt om emnet, så indsatsen kan resultere i en nogenlunde fyldig, alsidig og afrundet helhed.

Lad mig antyde udsondringsproblemet ved at pege på et enkelt, men meget vigtigt aspekt af administrationshistorien, hvis den skal opfattes universelt, nemlig forvaltningsapparatet som medium for politisk indflydelse i et absolutistisk styret samfund som f.eks. den danske enevældestat. Det er klart for enhver, at der i det moderne, på flere niveauer folkestyrede samfund er placeret en betydelig reel magt og indflydelse i selve forvaltningen, af hvilken politikerne i mange henseender er langt mere afhængige, end de ud fra en formel

statsretlig betragtning skulle antages at være. En sådan faktisk begrænsning har selvsagt også eksisteret i den formelt totalt enevældige kongemagt. En væsensforskel er formentlig, at der i enevældestaten har bestået et langt stærkere og mere specifikt behov i de herskende klasser for at skabe sig politisk magt ved hjælp af forvaltningsapparatet som den eneste eksisterende indflydelseskanal, hvorved bl.a. den velkendte kamp mellem adelige og borgerlige om de højeste og højere statsposter finder sin nærliggende forklaring. Det er uden videre klart, at dette aspekt både i høj grad er af administrationshistorisk relevans, og samtidig er en central problemstilling i den almindelige eller politiske historie.

Som dette eksempel antyder, kan administrationshistorien yde særdeles vigtige bidrag til den almindelige historie, eller rettere sagt: administrationshistorie er et betydningsfuldt aspekt af den almindelige historie. Det gælder også på en anden led: Studiet af administrationens formål og af administrationens vækst, som efter min opfattelse er det vigtigste emne for administrationshistorikerne at beskæftige sig med, er samtidig en udforskning af kærnen i den almindelige stats- og samfundsudvikling.

Men administrationshistorien har også andre aspekter, bl.a. det såkaldte nøgleaspekt, hvorved forstås, at et større eller mindre kendskab til fortidens administraion anses som forudsætning for fuldt ud at kunne benytte og vurdere dens skriftlige nedslag, som er indholdet af de offentlige arkiver og en hovedkilde til dansk historie. Redaktionen har betydet mig, at mit indlæg i debatten gerne skulle dreje sig om denne side af sagen, der også spiller en rolle i en debat om karakteren af arkivernes status som forskningsinstitutioner og om, hvilke funktioner de videnskabeligt uddannede arkivarer under hensyn hertil skal varetage.

Grethe Ilsøe må vist siges at være den, der er gået stærkest ind i debatten omkring administrationshistorien og det herpå tæt koblede spørgsmål om, i hvilken grad arkivarerne i de offentlige arkiver skal gå ind i dens udforskning både som nøglefunktion og som integreret forskning. Så det må nok være rimeligt at tage sit udgangspunkt i hendes debatindlæg. Hun har ydet en praktisk indsats ved sin deltagelse i det lokaladministrationshistoriske projekt, blandt hvis initiativtagere hun er, og hvortil hun har bidraget med sin undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratsembeder 1735-65 (anmeldt af Niels Petersen i ARKIV, 1979, s. 192-200). Og til debatten har hun bidraget med afhandlingerne »Arkiverne som forsk-

ningsinstitutioner« (i Nordiske arkivstudier tilegnet Harald Jørgensen, 1977, s. 43-52) og »Administrationshistorie. Bidrag til beskrivelse af et forskningsområde« (i ARKIV, 1979, s. 181-191) samt med foredraget »Administrationshistorie som forskningsdisciplin«, holdt i Historisk Samfund på Københavns universitet den 12. september 1979.

Grethe Ilsøe går stærkt ind for arkivernes administrationshistoriske forpligtelser, ja så stærkt, at jeg finder anledning til at advare imod at pumpe denne forpligtelse for hårdt. Det mener jeg ubetinget hun gør, når det i slutningen af afhandlingen om arkiverne som forskningsinstitutioner hedder, at arkivernes administrationshistoriske forskning »er garantien for, at arkiverne ikke synker ned til at blive slet og ret ophobningsplads for papirer, hvis tilkomst fortoner sig, og hvis indhold ingen kan tyde, endsige udnytte, men som efterhånden vil antage samme karakter som etruskisk, det uforståelige«. Et beslægtet synspunkt udtrykkes af det lokaladministrationshistoriske projekts leder Harald Jørgensen i forordet til Administrationshistoriske Studier 1 (Grethe Ilsøes ovennævnte afhandling om udnævnelser til kgl. retsbetjent- og magistratsembeder 1735-65), når det siges, at »den (*administrationshistorien*) er en nødvendig nøgle til frugtbargørelse af en del af det væsentlige kildemateriale i administrationens arkiver, som endnu ligger delvis uudnyttet hen, fordi en forklaring på materialets oprindelse mangler«. I sin anmeldelse i ARKIV af Grethe Ilsøes afhandling slutter Niels Petersen sig hertil, idet han dog skærper udsagnet til, »at hovedparten af det (*Rigsarkivets og landsarkivernes indhold*) er aldrig blevet udnyttet, fordi - som det rammende siges i forordet til det arbejde, som her skal omtales - »en forklaring på materialets oprindelse mangler««.

Det kan vist ikke være disse kyndige og erfarne arkivfolks virkelige og velovervejede mening, at disse ytringer skal tages strikte efter deres pålydende! Jeg tror, man her som på andre områder (f.eks. i miljødebatten) skal være opmærksom på, at stærke overdrivelser fremkaldt af en i og for sig forståelig og tiltalende entusiasme for en god sag kan rumme en fare for at slå tilbage ved at skabe en troværdighedskløft. At arkivernes indhold skulle stå i fare for at blive en så lukket og uforståelig verden som det etruskiske sprog, hvis ikke arkiverne accellererer deres administrationshistoriske forskning, er en påstand, der skyder langt over målet. Harald Jørgensens udsagn er forsynet med et par modererende sikkerhedsventiler, men Niels Petersens stramning bringer os igen ud på det dybe vand. Det er naturligvis rigtigt, at hovedparten af arkivernes indhold aldrig er blevet ud-

nyttet, hvis vi opfatter dette helt bogstaveligt som alle de i arkiverne værende protokolindførsler og enkelte dokumenter, men næppe, hvis talen er om, hvorvidt hele arkivfonds er forblevet udnyttede. Og det turde under alle omstændigheder være en dristig påstand, at hovedparten af protokolindførslerne og af de enkelte dokumenter ville være blevet udnyttede, hvis der havde foreligget en forklaring på arkivaliernes oprindelse.

Det er vel overhovedet meget tvivlsomt, om man kan sige, at der hersker tvivl om oprindelsen til nogen nævneværdig del af indholdet i Rigsarkivet og landsarkiverne. Disses indhold er ordnet efter provenienspricippet, og i den udstrækning, dettes regler er fulgt, er både arkivernes folk og arkivforskerne ganske på det rene med, fra hvilke embeder, institutioner og andre arkivskabere arkivalierne stammer. Selv om man går ned i detaljerne, er der forholdsvis sjældent tvivl om, hvor de enkelte dokumenter har deres oprindelse, hvem der har skrevet og sendt dem, og til hvilket embede eller anden modtager de er sendt. Er der en sådan tvivl, vil det desuden ofte være forskerens og ikke arkivernes naturlige opgave at søge problemet afklaret (eksempel: Kalmarunionsbrevet). Det er det både af principielle grunde, fordi vi her er nede i de egentlige kildekritiske problemer, og af praktiske grunde, fordi man aldrig kan tænkes at nå frem til den idealtilstand, hvor hvert detaljproblem forlods er tygget og fordøjet for forskeren af arkivpersonalet. Hvis dette virkelig skulle være arkivernes ambitionsniveau, er jeg bange for, at vi ikke mere bør trække på smilebåndet ad beretningen om gehejmearkivar Wegeners 3400-års registreringsprojekt.

Og selv om man principielt må sige, at arkivernes ordning efter provenienspricippet forudsætter, at benytteren har kendskab til indretningen af fortidens administration, gælder det jo desuden i praksis, at man til mange formål kan drive arkivstudier med et minimalt kendskab til administrationshistorien, som erhverves undervejs gennem erfaring plus lidt hjælp fra arkivpersonalet. Selv om slægtsforskeren når længst med nogen viden f.eks. om skiftevæsenets indretning i ældre tid, udnytter hundredevis af slægtsforskere virtuost betydningsfulde arkivaliegrupper som kirkebøger, folketællinger og lægdsruller og får til deres formål tilfredsstillende informationer ud af dem, uden at de behøver at reflektere dybt over deres tilkomst. Først når talen bliver om mere raffinerede demografiske undersøgelser, bliver de ophavsmæssige og andre kildekritiske problemer omkring disse kilder til et større problem, men da også et problem, som

for så vidt lige så godt - ja, måske bedre - løses af de forskere, som benytter dem til sådanne formål. Her gælder igen, at arkivarerne jo højst kan gøre opmærksom på visse generelle forhold, men ikke detaljeret give besked om, hvilke mangler hver enkelt kirkebog og hvert enkelt sogns folketælling er behæftet med.

Med disse bemærkninger har jeg på ingen måde vist administrationshistorien vintervejen, men blot villet advare mod at overspille dens rolle som nøglefunktion. Der bliver såmænd rigeligt brug for den stadigvæk, selv om vi fastholder jordforbindelsen. I sin afhandling om arkiverne som forskningsinstitutioner citerer Grethe Ilsøe mig for følgende udtalelse om spørgsmålet arkiv/forskningsinstitution på arkivseminaret i 1967 om »Landsarkiverne som videnskabelige institutioner«: »Sigtet for en videreudvikling af arkiverne som forskningscentre må være en intensiveret og mere aktiv åbning af deres samlinger for den videnskabelige forskning. En naturlig opgave i denne henseende er bl.a. omfattende og dybtgående administrationshistoriske undersøgelser, som arkivernes folk har helt specielle forudsætninger for at foretage i tilslutning til ordnings- og registreringsarbejdet. Et hovedsigte bør være at lukke virkelig effektivt op for administrationens efterladenskaber og derved skabe impulser og muligheder for deres videnskabelige udnyttelse. Enkeltundersøgelserne, der bør publiceres løbende, kan muligvis senere sætte frugt i en bredt anlagt dansk administrationshistorie, som knytter trådene og drager mere omfattende og almene konklusioner, end enkeltundersøgelserne hver især kan give anledning til«. Jeg kan fortsat vedstå denne, som Grethe Ilsøe betegner den, »meget præcise formulering«, idet jeg dog gerne vil føje til, at hovedindholdet af mit seminarindlæg gik på, som Grethe Ilsøe også loyalt anfører, at understrege arkivvæsenets bundethed til »de opgaver, der følger med arkivernes rolle som administrationens centralarkiver«. Og i øvrigt også på at understrege, hvilke talrige andre dagligt presserende opgaver, arkiverne med deres svage ressourcer skulle have fra hånden, før der kunne blive plads til en forskning, der gik ud over den, som er uomgængelig ved ordnings- og registreringsarbejder. Lad mig her også føje til, at det faktisk er en ganske betydelig administrationshistorisk indsats, der ad denne vej hidtil er udfoldet i de danske arkiver.

Men det er klart, at vi skal videre, så langt som ressourcerne rækker. Som situationen tegner for tiden, må vi dog pessimistisk erkende, at der bliver stadig mindre tilbage af dem, når vi følgende Bjørnsons anvisning har kastet af, hvad vi evner, i de nærmeste krav.

Når spørgsmålet er, hvilket aspekt af administrationshistorien arkiverne ud fra deres rolle i den historisk-samfundsvidenskabelige arbejdsdeling skal satse på, er svaret selvsagt: nøglefunktionen. Det følger af arkivernes stilling som serviceorganer for forskningen. Nøglefunktionen er dog vistnok ikke uden videre et ganske entydigt begreb, men vil, efter hvad jeg af de foregående års interne debatter på arkivseminarer og andre steder har fornemmet, blive opfattet ret forskelligt inden for arkivarernes egen kreds.

Som jeg allerede har nævnt, er der næppe mange arkivalier i vore arkiver, hvis tilkomst er ukendt. Men der er store mængder, hvis reelle tilgængelighed og udnyttelse efter fortjeneste hæmmes af, at de kun er meget summarisk registrerede, og at det derfor kræver en meget stor indsats at få de informationer ud af dem, som de kan give. Som et par eksempler kan nævnes de meget righoldige amtsarkiver i landsarkiverne og næsten alle de endeløse rækker af nyere ministerielle journalsager i Rigsarkivet. Det er her, det store problem ligger, og det er her arkiverne først og fremmest må ønske at kunne sætte stærkere ind, end det hidtil har været muligt. Vejen frem her må være, at man arbejder sig frem til stadig fyldigere kataloger over de forhold (sagsområder), som de enkelte grene af den offentlige administration har beskæftiget sig med, og hvilke ressortomlægninger der har fundet sted, og at man i leksikal form både for de enkelte administrationsområder og på tværs af dem søger at gøre denne viden så kontant og let tilgængelig som muligt. Det bør kunne slås efter, hvornår dette eller hint område af menneske- og samfundslivet er inddraget under offentlig administration, og hvor det til skiftende tider er behandlet, herunder gennem hvilke instanser sagerne har passeret. Mange ørkesløse spørgsmål til arkivmaterialet kan spares (f.eks. om en bygnings opførelsesår i ældre tid), når man let kan skaffe sig at vide, hvornår den offentlige forvaltning på de forskellige områder er begyndt. En sådan kortlægning af administrationens virkefelt, der dog kun langsomt lader sig opbygge, vil foruden at være en meget vigtig nøgle til arkivernes indhold, danne grundlag for omtalte, særdeles centrale vækstaspekt og overhovedet for den videre og mere almene udforskning af administrationen.

Det er dog vigtigt at gøre sig klart, at selv det mest minutiøse katalog over administrationens sagsområder med alle de stikord og krydshenvisninger, man kan tænke sig, så overmåde værdifulde den end vil være, aldrig kan blive et komplet sagregister til arkivernes indhold. Mængder af informationsmuligheder vil slet ikke give sig til

kende gennem nok så omhyggelige og detaljerede oversigter over sagsområder, idet arkivalierne ofte indeholder data, som det egentlig slet ikke har været hensigten med den administrative proces at skaffe til veje og behandle. Ja, ofte er det mere disse informationer end de oprindelige administrationsrelevante data, der interesserer forskerne. Dette problem har flere facetter. Kun et par af dem skal antydes. Når forskerne f.eks. anvender regnskaber fra fortiden *kan* det naturligvis være deres talmæssige indhold, der interesserer. Men lige så ofte er det alle mulige andre informationer, det drejer sig om: personalhistoriske, kulturhistoriske osv. I ældre tid findes der sjældent oplysninger om de klimatiske forhold som resultat af, at en forvaltning gav sig af med disse. Ikke desto mindre vrimler arkivalierne med tilfældige informationer om klimaforhold. Det vil være aldeles utænkeligt, at man på nogen systematisk måde kan samle alle informationer af denne art, for intet administrationshistorisk hjælpemiddel kan vise vej til dem. Men man kunne i dette og visse andre tilfælde vedr. vigtige almene forhold (f.eks. høstens udfald, lønninger i ældre tid) tænke sig det gjort til regel, at arkivpersonalet noterer sig alle de steder, hvor de tilfældigt træffer sådanne informationer, og at man ligeledes opfordrede publikum til at hjælpe med ved korte henvisningsnotater på dertil indrettede fremlagte sedler. Lidt efter lidt ville man herved få samlet så mange henvisninger, at en systematisk behandling af de pågældende emner blev mulig. Et sådant arrangement med hensyn til klimaforhold i ældre tid påtænkes gennemført ved landsarkivet i Viborg.

Administrationshistorie mellem hjælpevidenskab og historieforskning

af Niels Steensgaard

Man skal have prøvet at arbejde i et dårligt ordnet arkiv for ret at indse, hvad vi skylder arkivarerne. Det er (naturligvis ikke i Danmark) overgået mig at sidde med en nydelig mødeprotokol med oplysninger, der klart var relevante for min undersøgelse, men som desværre ikke lod sig anvende, fordi det var umuligt at få oplyst, hvilket kollegium, der havde holdt de interessante møder. Takket være generationer af arkivarers opsamlede indsigt og lærdom er skrækoplevelser af denne art sjældne i vore dage. Kendskab til oprindelsessituationen er afgørende for enhver kildeudnyttelse, kendskab til rutinen er nødvendig for at kunne spore brud og fornyelser. De administrationshistoriske undersøgelser, der ligger til grund for arkivordning og registraturer, er de veje andre historikere kan køre på.

I denne betydning, administrationshistorie som hjælpevidenskab, arbejder historikeren for evigheden. Bevares, det kan være at der om et par generationer bliver råd til at gøre en registrering om, med mere tid og indsigt end første gang. Men til da står arkivarens arbejde uantastet og uforældet. Prisen for denne ideelle situation er imidlertid høj, undersøgelsens rammer er sat af kildematerialet og beskrivelsen foregår »i ret vid udstrækning ved hjælp af forvaltningens egne termer og tekniske begreber«. Det er disse vilkår, der gør det arkivalske forarbejde så anvendeligt for andre, og som medfører, at et godt stykke arkivarbejde kan holde i et par hundrede år. Kvaliteten ligger i den rendyrkede kildepositivisme, arkivaren underkaster sig totalt de rammer der sættes af kilderne og kildernes begrebsverden. Hurra for det, vi kender alle til de ulykker, der er indtruffet, når arkivarer har villet gøre sig klogere end kilderne og forbrudt sig mod proveniensprincippet.

Arkivarer har således ikke nogen grund til at plages af nogen form for beskedenhed, når det gælder administrationshistorie i denne betydning af ordet, den er forudsætningen for vore dages historiske videnskab. Min bekymring gælder den uklarhed, der kan opstå, når arkivarerne vil nedfælde resultaterne af deres administrationshistoriske

undersøgelser i en litterært mere tiltalende form end registranter, men samtidig opretholder samme betegnelse, administrationshistorie, for både hjælpevidenskaben og forskningsopgaven. Grethe Ilsøe beskriver administrationshistoriens centrale analysefelt i forhold til forståelsesrammen og ser den afgørende forskel mellem hjælpevidenskab og selvstændigt forskningsområde i den mindre eller større inddragelse af forståelsesrammen. Det er en meget præcis beskrivelse, men er den større eller mindre inddragelse af forståelsesrammen et gradsspørgsmål? Efter min opfattelse ændres forskerens situation afgørende, når den arkivtekniske, kildepositivistiske problemafgrænsning forlades, og den historiske undersøgelse påbegyndes.

Jeg kan illustrere min tankegang ved hjælp af den kortfattede beskrivelse af det lokaladministrationshistoriske projekts opgaver, som Grethe Ilsøe refererer. Den indeholder en progression af problemer, der bevæger sig fra det snævert administrationshistoriske, man kunne fristes til at sige hjælpevidenskabelige, til det alment historiske. Struktur, sagfordeling, instansfølge og beslutningskompetance er endnu ganske uskyldige problemer. Effektivitet er straks vanskeligere, for her er indskudt en målestok, der ikke nødvendigvis er identisk med aktørens. Afstanden til aktørerne øges derefter: lokaladministrationens placering i samfundsudviklingen, lokalt initiativ i forhold til rigsmyndigheden og samspillet mellem centrale intentioner og lokal praksis. De spørgsmål, der her er rejst, og de forståelsesrammer, deres besvarelse forudsætter, går langt ud over kildernes horisont, her slår kildepositivismen ikke til længere. Ordet samfundsudvikling findes ikke i tingbøgerne, herredsfogden havde et andet ord for samspillet mellem centrale intentioner og lokal praksis.

Hvad Grethe Ilsøe kalder en inddragelse af forståelsesrammen er således i mine øjne ikke et gradsspørgsmål, men et spring. Et spring fra en tidløs, kildepositivistisk hjælpevidenskab til en historisk undersøgelse, hvis rammer ikke sættes af det bevarede kildemateriale, men af de spørgsmål, som historikeren ønsker besvaret. At slå de to funktioner sammen under samme betegnelse, administrationshistorie, kan være risikabelt, fordi det skjuler springet. Det kan forhindre historikeren i at overveje forholdet mellem kildegrundlag og problem og i værste fald bidrage til at opretholde illusionen om, at det er kilderne, der taler, og ikke kilderne og historikeren, der taler sammen.

Jeg håber meget at arkivarerne vil fortsætte de undersøgelser af administrativ praksis, der så udmærket er påbegyndt, og som i øvrigt

kan trække på en fornem tradition. Ingen er bedre kvalificeret til at arbejde med dette vanskelige kildemateriale end netop arkivarerne, og få kildegrupper fører os ind i så betydningsfulde sammenhænge som netop dette, hvor stat og borger (eller undersåt), politisk intention og social virkelighed mødes. Men jeg synes ikke, man skal bruge det samme ord, administrationshistorie, om de to funktioner. Når administrationshistorien fungerer som hjælpevidenskab, må den underkaste sig hjælpevidenskabens spilleregler, dvs. tidløs kildepositivisme. Når den fungerer som selvstændigt forskningsområde, må den underkaste sig historieforskningens spilleregler, herunder en bevidsthed om at valg af problem og forståelsesramme ikke sættes af kilderne alene, men af historikeren og kilderne. Til den form for administrationshistorie har jeg et bedre navn. Jeg ville kalde det historie.

Administrationshistorie – under flere synsvinkler

af Grethe Ilsøe

Den respons, som foranstående indlæg indeholder på mine betragtninger over administrationshistorien, angår flere af mine hovedsynspunkter. En afsluttende kommentar fra mig synes derfor rimelig.

Mit ærinde har været *1.* at påvise et centralt og konstituerende felt i den administrationshistoriske undersøgelse, *2.* at påvise, hvorledes administrationsanalysen er en væsentlig (men ikke desto mindre ofte udeladt) faktor i den historiske samfundsbeskrivelse, *3.* at understrege den administrationshistoriske analyse som nødvendigt led i arkivvæsenets fundamentale arbejde med at gøre forvaltningens arkivalier genanvendelige, og *4.* at være talsmand for at arkivvæsenet som en naturlig opgave vil bidrage til en integreret administrationshistorisk forskning. Endelig har jeg peget på det for administrationshistorikerne ønskelige i at komme i kontakt med og lære noget af den moderne forvaltningsforskning.

Når jeg har hævdet, at den administrationshistoriske forskning ikke alene er kernen i arkivernes status som forskningsinstitutioner, men at den er garantien for, at forvaltningens efterladenskaber overhovedet lader sig forstå og genanvende, og når Niels Petersen understreger, at den svigtende udnyttelse af arkivernes indhold skyldes manglende forklaring på materialets oprindelse, er det ikke ment som en provokatorisk overdrivelse. Som sådan udlægges det af Jens Holmgaard. I sin argumentation fremfører Jens Holmgaard, at mange arkivbenyttere fuldt ud får deres informationsbehov dækket uden at reflektere over arkivaliernes tilkomst, og nævner slægtshistorikernes brug af kirkebøger, folketællinger og lægdsruller. Men han overser, at netop disse arkivaliegrupper hører til de mest udførligt beskrevne i de danske arkiver. De er tilmed ret ukomplicerede i deres opbygning. Slægtshistorikerne har slet ikke nødig at reflektere over tilkomsten, for det har generationer af arkivarer gjort for dem og tilmed etableret en lang række hjælpemidler til lettelse af benyttelsen. Væsentligere er det imidlertid at understrege, at så snart de nævnte arkivaliegrupper og deres dataindhold skal benyttes videnskabeligt,

f.eks. af demografer, statistikere eller sociologer, så er den administrationshistoriske kontekst en nødvendighed. Dette gælder naturligvis for alle arkivalier. Ingen information kan vurderes eller benyttes videnskabelig forsvarligt uden kendskab til dens genesis.

Det indebærer naturligvis ikke, at arkivernes opgave skulle være at give en administrationshistorisk redegørelse for hver enkelt protokolindførsel eller hvert enkelt dokument, forvaltningen har produceret. Opgaven er derimod indenfor et historisk forløb at undersøge og beskrive en forvaltningsenheds ressort, kompetence, beslutningsstruktur, procedure ved sagsbehandling, journaliseringsprincipper og arkivopbygning. Herigennem gøres de arkivalier, som den pågældende forvaltningsenhed har efterladt, anvendelige for forskningen. Således bliver man ved hjælp af den etablerede beskrivelse i stand til ikke blot sikkert og korrekt at finde frem til konkrete historiske data og altså at udnytte arkivets eksplicitte informationsindhold, men også til at forstå disse konkrete data i deres tilblivelsesomstændigheder. Først herved kan man vurdere, hvor megen vægt, der kan tillægges dem i en bestemt videnskabelig undersøgelse. Dette er, hvad jeg forstår ved administrationshistoriens nøglefunktion. Og det er i denne forstand, at administrationshistorien kan opfattes som en historisk hjælpedisciplin.

I sit elegante indlæg udtrykker Niels Steensgaard den opfattelse, at der ikke - som af mig hævdet - er tale om en gradsforskel, men om et principielt skel (»et spring«) imellem administrationshistorien, når den fungerer som hjælpevidenskab og når den fungerer som selvstændigt historisk forskningsområde. Niels Steensgaard mener, at der i førstnævnte tilfælde er tale om tidløs og rendyrket kildepositivisme, i sidstnævnte om historieforskning. Denne opfattelse kan jeg ikke dele, men må betragte den som en teoretisk konstruktion. Det er administrationen, manifesteret i konkrete historiske forløb, som skal undersøges og beskrives. Et sådant arbejde foregår ikke i et fast afgrænset og tidløst rum. Et middelalderligt administrationsforløb adskiller sig ikke blot teknisk og konkret fra et administrationsforløb under Enevælden og fra et forløb i 20. århundrede, men i hele sin historiske kontekst. For at den kan have nogensomhelst (hjælpevidenskabelig) værdi, eller udtrykt med Niels Steengsgaards ord, for at den kan betegnes som »et godt stykke arkivararbejde«, må administrationsanalysen foretages som enhver anden form for historievidenskabelig undersøgelse med problemvalg og -formulering og i en forståelsesramme, der i det mindste skal omfatte den pågældende periodes

stats- og retsopfattelse i almindelighed og de konkrete politiske forhold i særdeleshed. Hertil kommer at den videnskabelige metode, der anvendes i administrationsanalysen, er den kildekritiske. Det kræver imidlertid ikke blot kildekritisk evne og uddannelse, men også fantasi, viden og historisk kombinationsevne at skabe helhed og sammenhæng i administrative forhold, hvor der forekommer væsentlige eller totale tab i grupper af arkivalske enheder eller endog af hele arkivfonds.

For mig er der således fortsat ingen tvivl om, at der er en glidende overgang imellem administrationshistorien, når den fungerer som hjælpedisciplin og når den fungerer som selvstændigt forskningsområde. At administrationshistorien reelt har en nøglefunktion i forhold til øvrige historiske og andre videnskabelige forskningsområders genanvendelse af administrationens arkivalier, har intet at gøre med dens grundlæggende videnskabelige væsen, men kun med dens anvendelighed. Ud fra denne betragtning kan man naturligvis godt foretrække den generelle betegnelse »historie« fremfor »administrationshistorie«. Men så må man nok også afstå fra andre specifikke betegnelser som f.eks. »økonomisk historie« og »socialhistorie«.

Som bekendt er udarbejdelse af kassationsplaner en meget krævende og en meget væsentlig opgave for arkivvæsenet. Det er desuden en opgave, der fordrer dybtgående og tillige meget vide administrationshistoriske undersøgelser. Her er det af største betydning, at forståelsesrammen er så bred og samtidig så veldefineret som muligt (både med hensyn til processuelle og informative kriterier), og at den inddrages i den pågældende undersøgelse. I modsat fald kan der ske uoprettelige tab for forskningen. Afstanden fra sådanne administrationshistoriske undersøgelser og til en egentlig integreret administrationshistorisk forskning synes ikke lang.

Ved integreret administrationshistorisk forskning forstår jeg en udforskning og beskrivelse af samfundets historiske udvikling, hvori administrationshistorien udgør en væsentlig magtpolitisk og dynamisk faktor. Som Jens Holmgaard anser jeg denne form for administrationshistorisk forskning for at være den mest perspektivrige. Men mens Jens Holmgaard ikke mener, at arkivvæsenet har ressourcer til at gå ind i denne forskning, når »vi har kastet af, hvad vi evner, i de nærmeste krav«, så finder jeg det tværtimod naturligt, at arkivvæsenet deltager heri. Igennem deres intense kendskab til administrationsforhold er arkivarerne - af alle historikere - prædestineret til netop dette forskningsarbejde. Tænkeligt er det ydermere, at de nærmeste krav

trænger til en revision, og at nogle af dem måske vil vise sig at være selvskabte plager.

De for mig mest frugtbare kommentarer kommer fra forvaltningsforskerne Lennart Lundquist og Jørgen Grønnegaard Christensen. Førstnævnte fremhæver i sit indlæg en række eksempler på, hvorledes forvaltningslæren har behov for og på forskellig vis udnytter administrationshistoriens resultater. Det gælder ikke mindst samfundsvidenskabelige analyser af administrativ forandring. Det er tillige interessant at erfare, hvorledes forvaltningslæren i arbejdet med normative problemstillinger benytter historiske forbilleder/alternativer til nutidige forvaltningskonstruktioner.

I sit afsnit om administrationshistoriens kilder redegør Jørgen Grønnegaard Christensen for en række iagttagelser vedrørende moderne forvaltningsakter, som er væsentlige for disses administrationshistoriske udnyttelse. Således peges der velbegrundet på, at disse arkivalier er bedre egnet til analyser af den offentlige forvaltnings struktur og output end til studier af dens input og beslutningsproces.

I denne sammenhæng gør Jørgen Grønnegaard Christensen opmærksom på, at analysen af den offentlige forvaltnings strukturelle udvikling gennem tiden kan føres meget langt uden adgang til et kompliceret og uoverskueligt arkivmateriale, nemlig ved hjælp af kvantificerbare oplysninger i lovgivning, finanslove, håndbøger, årsberetninger, kommissions- og udvalgsbetænkninger etc. Bortset fra at flere af disse kategorier rent faktisk *er* forvaltningsakter, så lader denne smutvej sig højest anvende for nyere tids administrationshistorie, i Danmark for perioden efter 1848. Materiale af denne karakter findes kun let tilgængeligt i yderst begrænset omfang for de forudgående århundreder og lader sig næppe forsvarligt anvende kvantitativt (jfr. Niels Petersen: Hof- og Statskalenderen, Arkiv, 1964, s. 39-61). I vurderingen af administrationshistorikerens muligheder for at kompensere fra forvaltningsakternes mangler ved hjælp af andet materiale bygger Jørgen Grønnegaard Christensen på sin erfaring fra arbejdet med den moderne forvaltning. Efter min opfattelse foreligger denne kompensationsmulighed som nævnt ikke eller kun i et yderst begrænset omfang for dansk administrationshistorie før 1848. I udforskningen heraf er man i det store og hele henvist til forvaltningens akter. Til disse hører naturligvis også embedsmændenes indberetninger og betænkningsudformede svar på cirkulærer, kommissionsakter og lignende arkivalier, der afspejler holdninger, meninger og vurde-

ringer, og hvori konkrete forslag og planer kommer til direkte udtryk.

Når jeg derfor er kommet for skade at hævde, at forskellen imellem forvaltningslæren og administrationshistorien populært sagt udgøres af arkivalierne, er baggrunden netop den, at administrationshistorien, opfattet som forløbet fra Middelalderen til igår, generelt ikke kan udforskes uden om forvaltningsakterne. At den nyere administrationshistorie eller dele heraf lader sig lettere udforske ved hjælp af andet materiale, har Jørgen Grønnegaard Christensen vist mig.

Både Lennart Lundquist og Jørgen Grønnegaard Christensen mener, at administrationshistorien kan drage nytte af forvaltningsvidenskabens problemformuleringer. Samtidig advarer de dog imod en for stærk afhængighed, f.eks. i form af en mekanisk applikation af de moderne problemstillinger på et historisk materiale. Det vil let kunne fremkalde, hvad Lennart Lundquist betegnende kalder aspektblindhed.

De positive reaktioner fra forvaltningsvidenskabeligt hold på min beskedne udfordring turde vise, at en kontakt imellem de to discipliner ikke alene er mulig, men især at den er inspirerende og følgelig bør udbygges.

Orientering

Lars Svensson: Nordisk paleografi. Handbok med transkriberede och kommenterade skriftprov. Lundastudier i nordisk språkvetenskap, serie A nr. 28, Lund 1974. 262 s., ill.

Tidsgrænsers flytning med påfølgende øget stofmængde og inddragen af nye områder såvelsom adgangen til og kravene om spredning af de læste områder har utvivlsomt svækket en række af de traditionelle hjælpevidenskabers placering i universitetsundervisningen for at give plads til hidtil mindre påagtede. Selv om fagordninger og krav varierer en del i de nordiske lande, kan der nok konstateres en fælles tendens til både inden for historie, nordiske sprog og litteratur at flytte tyngdepunktet frem til nyere og nyeste tid. Alligevel vil der hos de fleste studerende være behov for at tilegne sig en vis viden om og færdighed i læsning af ældre skrift, men muligheden for at følge et universitetskursus på det rette tidspunkt vil ofte være begrænset. Gode lærebøger, som kan benyttes til selvstudium, er derfor et vigtigt punkt. Danske studerende har her haft en fortrinsstilling frem for nabolandenes, da de har kunnet supplere de efterhånden uopdrivelige palæografibind i serien Nordisk Kultur med H. Hjelholts og Erik Kromans arbejder, som er udsendt i flere reprografiske optryk.

For at afhjælpe et utvivlsomt savn udsendte Studentlitteratur for et par år siden en fællesnordisk palæografi, ganske vist med hovedvægten lagt på svenske kilder, men dog med rimelige kapitler om danske, islandske og norske forhold. Bogen er et eksempel på den nye, billigere offsettekniks muligheder og mangler. En maskinskreven tekst kan udmærket anvendes som trykforlæg; men når man som her hele tiden har behov for blandet sats, bør teksten skrives på en kuglehovedmaskine, da udstrakt brug af understregninger ødelægger skriftbilledet. Et særligt problem har været det vestnordiske þ , som på en alm. skrivemaskine dog kan fremstilles ved at skrive b og p oveni hinanden, men i bogen er underlængden gået tabt i en række tilfælde. Til gengæld står de mange tegnede bogstaver klart og tydeligt, ligesom gengivelsen af skriftprøverne gennemgående er af til-

fredsstillende kvalitet. Det i flere henseender interessante, egenhændige Gustav Vasa-brev (s. 80) står ret svagt, mens flertallet af prøver snarest står rigeligt hårdt. Det er svagheden ved denne teknik, at mellemtonerne går tabt, det generer især i de mange bogstavtavler, hvor forskellen på trykstreger og hårstreger er for ringe, så at man ikke umiddelbart kan se i hvilken retning bogstavet er skrevet.

Pædagogisk er det rigtigt at dele stoffet op i korte, overskuelige kapitler, derimod er det en tvivlsom fordel, at litteraturlisten er splittet op. Det medfører både en række unødvendige gentagelser og manglende overblik. Litteraturudvalget virker desuden for tilfældigt, der mangler væsentlige internationale værker, og hvad værre er, der er næsten ingen omtale af facsimileudgaver og skriftprøvesamlinger. Generelt mangler henvisning til Corpus codicum-udgaverne, og for Danmarks vedkommende savnes desuden Corpus diplomatum, dvs. skriftprøvemapperne til Diplomatarium Danicum, Kromans Middelalderlig Skrift, Hjelholts Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen og de to facsimile-skriftrækker: Fra Rigsarkivets Samlinger og Danske Digtere ved Arbejdet. Da bogen i højere grad er beregnet for filologer end for historikere, ville det have været rimeligt at omtale Sv. Aakjærs udgave af Kong Valdemars Jordebog med facsimiler af hele jordebogsteksten – derimod ikke de øvrige tekstdele – og ligeså P. Skautrups ofte oversete arbejde om Gammeldanske Diplomer.

Set fra et dansk synspunkt er det af stor værdi, at man her får mulighed for at sammenligne de forskellige nordiske skrifttyper også for tiden efter middelalderen. Hver skriftprøve er foruden transkription forsynet med nyttige kommentarer til en række forkortelser og bogstavtyper. Desværre er det lidt vilkårligt, hvad der er fundet værdigt til kommentar. Man kunne have ønsket, at den forskellige brug af diakritiske tegn og formerne for de særnordiske bogstaver æ, ø og å var blevet noget grundigere behandlet. Der mangler desuden gode prøver på de ældre typer af arabertal, og romertallene er for overfladisk behandlet, bl.a. gengives s.128 en talside fra Lindners lille bog, uden at der gøres opmærksom på dens fejl. Betydningen af gennemstregning af tal er et vigtigt problem, som fortjener adskillig opmærksomhed, derfor er det dobbelt uheldigt at både gennemgang og prøver er beheftet med fejl.

En af fordelene ved denne form for tryk skulle være, at man kunne undgå de fleste trykfejl, alligevel indeholder rettelseslisten ca. 25 rettelser – og endda er ikke alle kommet med. Dette er beklageligt, da pinlig nøjagtighed er så vigtig for en lærebog, hvis opgave bl.a. er at

yde hjælp og vejledning ved udgivelsesarbejde. Det er i sin orden, at prøverne er hentet fra allerede eksisterende udgaver, men transskriptionerne burde have været kontrolleret. De eksempler, der er hentet fra Skriftens Historie, er i mange henseender velvalgte, men uheldigvis forekommer der læsefejl i to af dem – vist omtrent de eneste hos Kroman. S.150 skal der i 1490-brevet læses Js *ikke* Ib, denne form kan næppe træffes før ca. 1600; desværre forekommer ordet på rettelsesbladet med den korrekte rettelse af I til J – men altså fortsat med b for s. Det anvendte finale s er et typisk, senmiddelalderligt rundt s, som ligner den højre halvdel af w, men yderst sjældent vil kunne forveksles med b. Nederst på samme side er »welbiurdug« en uheldig læsning på grund af den tydelige forskel på de diakritiske tegn ved ii og u, den ekstra nedstreg før ii forekommer også foran ii i mii*n*, også sprogligt er welbiirdug at foretrække. Endelig har der sneget sig en ny fejl ind i det yngste eksempel på dansk gotisk skrift. S.155 er der i eksemplets øverste linie læst dets for det, og ideen med denne skriftprøve er netop at kunne skelne mellem den finale t-krølle i »det«, »uheldigt« og »Kolorit« og det runde s i »dets«, der forekommer to gange i næste linie.

Blandt bogens positive sider må fremhæves de bogstavtavler, der viser de enkelte bogstavers udvikling fra højmiddelalder til ca. 1800 (s.129-33, 195-98 og 243-49). Den kolonnemæssige opstilling giver et klarere overblik end de kompakte danske bogstavtavler (s.158-62), som er hentet fra Skriftens Historie. Forhåbentlig vil der blive mulighed for at opsplitte de danske tavler i lighed med de øvrige, når bogen udsendes i ny og forbedret 2. udgave.

Bogen har gode enkeltafsnit, en virkelig fint gennemført ide er, at bringe samme tekststykke fra Per Brahes Oeconomia fra 10 forskellige håndskrifter fordelt over perioden ca. 1600-1800. Som helhed er der tale om et pionerarbejde, og det har derfor krav på en vis overbærenhed. Når jeg er gået så hårdt på i detailkritikken er det med henblik på at fremprovokere en revideret udgave, fordi arbejdets hovedide er helt rigtig og behovet for en virkelig gennemtænkt fællesnordisk palæografi stort.

Thelma Jexlev

Arkiv, Samhälle og Forskning nr. 18 og 19, 1976 og 1977.

I det svenske arkivsamfunds skriftserie Arkiv, Samhälle og Forskning er en debat i gang om landsarkivernes arbejdsopgaver og placering, foreløbig med indlæg af *Beata Losman* (nr.17), *Britt Hedberg* (nr.18) og *Lars Rumar* (nr.19). Også de svenske landsarkiver er stillet over for de problemer, der opstår, når en stadig større og mere betydningsfuld del af den offentlige forvaltning lægges ud til kommunerne, og dermed gør det uomgængeligt nødvendigt at inddrage kommunearkiverne i en fælles arkivalsk ramme. Landsarkiverne både i Sverige og Danmark mangler ressourcer til en øget indsats for kommunearkiverne. Det har medført en debat om deling af landsarkiverne i mindre enheder med kommunale bevillinger, som man ikke mener at kunne opnå i den nuværende centraliserede struktur. Britt Hedberg forsvarer landsarkivernes forskningsforpligtelser, der kun kan opfyldes i større centrale landsarkiver, mens Lars Rumar går ind for en decentralisering til fordel for den lokalhistoriske interesse. Den centrale løsning er uden tvivl økonomisk langt den billigste for samfundet, som Britt Hedberg påpeger, men om den politisk kan fastholdes er et ubesvaret spørgsmål i Sverige.

Et andet for Danmark aktuelt emne behandles i arkivarie *Per Clemenssons* redegørelse for følgerne af et større tyveri af filatelistisk materiale fra offentlige arkiver i Sverige (Tanker kring stölder i arkiv nr.18). Noget lignende er tidligere sket i Danmark, og man må nok erkende, at det er den mest nærliggende risiko for arkivernes sikkerhed. De meget teknisk betonede sikkerhedsforanstaltninger, der er planer om at indføre i Danmark, er utilstrækkelige i denne forbindelse. I stedet må man ifølge svenske erfaringer sætte ind med en detaljeret registrering af det materiale, som har salgsværdi uden for arkivkredse.

Af mere arkivteoretiske artikler kan nævnes Informationssamhället, arkiven og biblioteken af arkivchef *Torbjörn Kjölstad*, Stockholm (nr.19). Torbjörn Kjölstad, der beskæftiger sig med større erhvervsvirksomheder, peger på nødvendigheden af samarbejde om metodiske problemer mellem arkivarer og bibliotekarer med henblik på det fælles formål, som er at formidle den rette information på det rette tidspunkt. Man savner i artiklen konkrete eksempler, som kunne anskueliggøre samarbejdets betydning. Förste arkivarie *Claes Granström* fortæller om problemer omkring almänna arkivschemat (nr.18). Dette ordningsskema, der med enkelte ændringer har fun-

geret siden 1903, er for tiden under revision. Dels fordi skemaet hovedsagelig er udarbejdet med henblik på et kronologisk henlæggelsessystem, som nu kun sjældent benyttes i praksis, dels fordi det i skemaet skal være muligt entydigt at placere materiale, der opstår ved EDB-behandling. Man kan blive ganske misundelig, når man læser kommitéarkivarie i Riksarkivet *Staffan Smedbergs* artikel om Kommitéarkiven (nr.18). 3 måneder efter at et kommissionsarbejde er afsluttet, skal arkivet afleveres til Riksarkivet. Her opstilles arkiverne efter accession, og der udarbejdes diverse registre, som skulle gøre dette værdifulde materiale let tilgængeligt for historikere.

Folkrörelsernes arkivsituation skildres af *Tore Johanson,* der er arkivchef ved Lantbrukarnas Riksförbund (nr.18). Baggrunden for dette arkivarbejde er den samme, som i Danmark har givet stødet til en indsamling af kildemateriale til de folkelige bevægelsers historie. Den hurtige strukturændring i samfundet har medført, at ældre arkivmateriale står i fare for at forsvinde. Samtidig finder Tore Johanson, at informationseksplosionen gør det nødvendigt, at der skabes et lovgrundlag for arkivbevaring og udarbejdelse af kassationsplaner også for foreningsarkiver. Stadsarkivarie *Bror-Erik Ohlsson* refererer en arkivkonference for stadsarkiver, hvor især spørgsmål om stadsarkivernes udadvendte virksomhed har været behandlet (nr.19). Af mere almen interesse er måske *Alf Erlandssons* redegørelse for United Nations Arhcives, som han selv er leder af (nr.18). Arkivets arbejde består foreløbig kun i at betjene administrationen, men man er opmærksom på, at man på længere sigt skal være i stand til at stille materialet til rådighed for forskningen.

Der indgår naturligvis forskellige andre redegørelser for enkelte arkivfonds i Arkiv, Samhälle og Forskning. Förstearkivarie *Stefan Östergren* skildrer Riksantikvarieämbetets arkiv (nr.19), der bl.a. omfatter middelalderlige håndskrifter, fil.kand. *Anita Göransson* har arbejdet med mantalslängder og de indberetninger, som er grundlaget for dem (nr.19), og fil.kand. *Brittmarie Lundh* anstiller nogle betragtninger over registrering af privatarkiver ud fra erfaringer med et bruksarkiv (nr.18).

Endelig giver *Gösta Liljedahl* en lærerig introduktion Om vattenmärken i papper og vattenmärksforskning (nr.18). Han fortæller i en letlæselig form om vandmærkets historie og om mulighederne for at bruge vandmærker til datering. En ukyndig i emnet kan kun anbefale hans artikel på det varmeste.

Helle Linde

Nordiske arkivers publikationsvirksomhed. Nordisk arkivkundskab. Under redaktion af Harald Jørgensen. Nr. 7, København 1978. 67 s.

Det 7. bind i serien »Nordisk Arkivkundskab« er en redegørelse for den del af de nordiske arkivers publikationsvirksomhed, der er vendt mod offentligheden i betydningen den historiske forskning. Bogen er en orientering om hvilke rækker af publikationer, de nordiske arkivinstitutioner i tidens løb har udsendt som indgangsmateriale til og oplysninger om arkivernes samlinger. De af arkivernes publikationer, der henvender sig til de arkivskabende myndigheder med bestemmelser og vejledning for arkivdannelse, registrering, pakning, indretning af lokaler m.v., er ikke omtalt, heller ikke de mange interne hjælpemidler, der mellem år og dag udarbejdes til støtte og vejledning for arkivernes daglige arbejde. Dette er for en arkivar et savn, men måske har redaktøren reserveret disse områder til et senere nr.?

Efter en indledning med forfatterens syn på arkivernes publikationsvirksomhed gennemgår han de fra arkivinstitutionerne i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige udsendte publikationer, som registraturer, arkivoversigter, kildeudgaver, årsberetninger/meddelelser, tidsskrifter og andre publikationer. Hovedvægten er lagt på det danske arkivvæsens virksomhed, hvor forfatteren er på hjemmebane. Beskrivelsen fylder 40 pct. af bogen og indeholder mange oplysninger om tilblivelsen af de enkelte publikationer. Det er interessant nok, men da tilsvarende oplysninger ikke er til stede for de øvrige nordiske lande, giver det bogen en vis skævhed.

Færøerne er helt forsvundet ud af den nordiske sammenhæng om end det færøske landsarkiv dog har udsendt kildeudgaver samt andre skrifter. Disse oplysninger er meddelt af Harald Jørgensen i »Nordiske arkiver« 1968.

Publikationen er en nyttig håndbog, som giver en oversigt over arkivernes publikationer og et indblik i de vanskeligheder som arkivforvaltningerne har med at få mål og midler til at gå op. Forfatterens generelle betragtninger om de nordiske arkivers publikationspolitik findes i indledningen og her røres der ved mange af de problemer, som optager arkivernes medarbejdere i dag.

Forfatteren opridser de træk i publikationsvirksomheden, som er fælles for arkivinstitutionerne – nemlig den stadige kamp for en særlig trykkebevilling, skiftende arkivchefers skiftende interesse for denne gren af virksomheden og tilstedeværelsen af kvalificeret personale. Forfatteren viser selv vejen ud af det første problem ved at pege på

anvendelsen af nye »teknikker«. Han beklager udviklingen lidt, men foretrækker dog en primitiv udgave fremfor ingen. Heri må man være enig med Harald Jørgensen. Der gives for tiden ikke andre alternativer, og det gør måske heller ikke så meget, for ny teknik er mange muligheder for at sprede information på en billig måde. Hvad angår det andet fælles træk – arkivchefernes skiftende interesse – har forfatteren ingen bemærkninger hertil. Han har ikke følt problemet og hans tid som landsarkivar er jo også kendetegnet af en intensiv publikationsvirksomhed. Men problemet findes sikkert mange steder, hvor det gemmer sig i begrebet »prioritering af arbejdsopgaver«. Dette er formelt arkivchefernes område. Indlæg og diskussioner på de 12. nordiske arkivdage i Oslo 1977 viser, at det rundt omkring føles som et problem. En vej til en bredere diskussion af en institutions publikationsplaner er at etablere publikationsråd, eller redaktionskomiteer, således som det gøres i Finland og som den nye danske rigsarkivar også har stillet i udsigt. Det vil utvivlsomt være til gavn for publikationsvirksomheden som for andre »arkivvirksomheder« at flere er med om beslutningerne. En anden vej er en ændret ledelsesform, således som den i øjeblikket er på vej for det danske arkivvæsen.

Det tredie punkt – udnyttelsen af personalets faglige og videnskabelige forudsætninger – knytter sig tæt til spørgsmålet om hvem, der prioriterer arbejdsopgaverne. Harald Jørgensen understreger, at i tider med økonomiske indskrænkninger, som de nuværende, er det vigtigt at holde fast ved den grundlæggende opgave, at arkiverne skal åbne nye arkivfonds for publikum. Når man som Harald Jørgensen har den opfattelse, er det nødvendigt at have personale med faglige forudsætninger for at løse disse opgaver og at sikre, at de udnyttes. Vælger arkiverne at indskrænke på publiceringsområdet, for at klare nogle akutte behov, lider arkivernes omdømme varig skade. Heri har Harald Jørgensen ret, og det er ikke sikkert, at det alene er omdømmet udadtil, der lider skade, men arkivernes indre funktion vil tage skade hvis man prioriterer den daglige ekspedition højere end den langsigtede tilgængeliggørelse.

Mange vil være enig med Harald Jørgensen i hans syn på publikationsvirksomhedens plads i arkivernes arbejde, men hvorfor har forfatteren ladet den bemærkning smutte med, at ældre arkivargenerationer i modsætning til yngre gerne påtog sig publikationsopgaver uden honorar. Her taler forfatteren mod bedre vidende, ligesom det må bero på en misopfattelse af arkivlederopgaven, at Harald Jørgensen beklager, at dagens arkivchef kun vanskeligt kan få arbejde udført

udenfor tjenestetiden. Hvorfor skal arkivarer ikke have ret til selv at disponere over deres fritid?

Karen Hjorth

Festskrift til Johan Hvidtfeldt på halvfjerdsårsdagen 12. december 1978. Redaktion: Peter Kr. Iversen, Knud Prange og Sigurd Rambusch. Udgivet af Arkivvæsenet, Dansk historisk Fællesforening, Historisk Samfund for Sønderjylland og Landbohistorisk Selskab 1978. 519 sider.

Ved udsendelsen af denne bog blev det nævnt, at man her fremlagde det hidtil største danske festskrift. Og det kan ikke nægtes, at denne Moby Dick indenfor genren giver noget for pengene. Festskriftet til Johan Hvidtfeldt indeholder 31 afhandlinger, hvoraf omkring halvdelen skyldes arkivarer, samt en minutiøs bibliografi over Hvidtfeldts forfatterskab. Udstyret er smukt og takket være den omhyggelige redaktionssekretær Lars N. Henningsen kan der ikke sættes en finger på nogen teknisk detalje.

Ved første blik gør bogens indhold et meget broget indtryk, og det gør det faktisk også ved nærmere eftersyn. Redaktionen havde på forhånd fattet den plan, at bidragene til festskriftet skulle samle sig om fem temaer, nemlig Sønderjyllands historie, besættelsestiden, landbohistorie, lokalhistorie og arkivforhold. Ideen er udmærket: på den måde kunne man belyse de områder, der særlig havde Hvidtfeldts interesse. Det man så kan kritisere er, at man alligevel har givet plads for en række bidrag om helt andre ting. Op imod en tredjedel af festskriftets afhandlinger – tilmed en af redaktørernes – handler om emner, der ikke falder ind under de opstillede temaer. Resultatet er blevet, at ingen – måske ikke engang Johan Hvidtfeldt – kunne interessere sig for alt det, der blev lagt frem med den færdige bog. Det er selvfølgelig en problematik de fleste historisk interesserede er fortrolige med fra tidsskrifter o.lign., men i dette tilfælde burde man nok have valgt at sætte sig på én af de to stole: enten skulle redaktionen med hård hånd have krævet den tematiske opbygning respekteret eller også skulle man have slået portene op og lagt den redaktionelle plan på hylden.

Sønderjyllands historie er det af emnerne, som flest afhandlinger samler sig om. Dorrit Andersen giver i sit bidrag et interessant eksempel på det dilemma, det kunne indebære at være dansksindet socialdemokrat i Nordslesvig før genforeningen, og med en oversigt over amtsforstanderinstitutionens historie føjer Gottlieb Japsen endnu et arbejde til sit værdifulde historiske forfatterskab, som fornylig har været genstand for analyse (Historie XIII, 1-2).

Hvis vi vender os til de bidrag, der har med besættelsestiden at gø-

re, så starter Hans Chr. Bjergs afhandling om Rechnitzer-sagen i den dramatiske stil, men efterhånden som fremstillingen skrider frem, bliver den til en grundig gennemgang af den danske flådeledelses strategiske synspunkter op til den 9. april. Jeg tror også at mange vil være glade for at dialogen fra Ib Koch-Olsens portrætfilm om Erik Scavenius nu foreligger på tryk. Indledningen handler ganske vist ligeså meget om producenten som om den interviewede; men måske lykkes det alligevel Koch-Olsen at nuancere portrættet af Scavenius yderligere ved at fortælle om vanskelighederne ved at realisere filmen. Det passede godt at Scavenius-filmen blev vist i tv kort efter at festskriftet var udkommet. Den gav indtryk af en stærk personlighed, et indtryk man kan genopleve ved at læse dialogen.

Troels Dahlerup viser i sin artikel »Der Clown« hvilke spændende agenthistorier, der ligger gemt i politidirektør Cosmus Bræstrups arkiv. Det kan tilføjes, at der bl.a. takket være en nylig efteraflevering findes mere stof i Bræstrups privatarkiv, der fortjener at blive udnyttet.

En anden af de afhandlinger i festskriftet, jeg særlig har hæftet mig ved, er Anne Riisings omtale af tamperrettens funktion. Det synes som om tamperretsprotokollerne ikke alene har værdi som kilder til retshistorien, men i høj grad også til belysning af socialhistorien og kvindehistorien. I samme åndedrag kan nævnes Harald Jørgensens omfattende skildring af den københavnske inkvisitionskommission 1686-1771, der viser, at bekymring over et tiltagende antal berigelsesforbrydelser ikke kun er noget, der hører vor tid til, og at selv ikke datidens håndfaste behandling af de kriminelle virkede præventiv.

Det kunne måske være rimeligt på denne plads særligt at beskæftige sig med de dele af festskriftet, der handler om arkivforhold; det er nu ikke mange. C. Rise Hansen og Vello Helk giver oversigter over henholdsvis orientalske aktstykker og stambøger fra før 1800 i Rigsarkivet og Knud Prange tegner et pudsigt portræt af arkivar S. Nygård, hvis kæmpemæssige jyske samlinger stadig benyttes af genealoger. Festskriftet rummer vist kun ét egentlig arkivteoretisk indlæg, nemlig Niels Petersens overmåde stringente redegørelse for den udvikling, der førte frem til arkivbekendtgørelsen af 1976. Ingen der har læst den artikel kan være i tvivl om, at bekendtgørelsen for Rigsarkivet markerer en af de vigtigste begivenheder i Johan Hvidtfeldts embedstid.

Mange andre bidrag kunne fortjene at blive nævnt; den blå bog rummer god læsning til adskillige vinteraftener. Festskriftet afspejler

Johan Hvidtfeldts brede virkefelt og hans betydningsfulde indsats som brobygger mellem faghistorikere og andre historieinteresserede, som Roar Skovmand så udmærket gør rede for i indledningen. Bogen afspejler også den videnskabelige mangfoldighed blandt bidragyderne, en variation, man må håbe vil bestå.

Henrik Pers

Arkivalier i Landsarkivet for Nørrejylland om Viborg Kommune. En tematisk registratur ved Ole Tuxen, dupl. 1978.

Viborg Stiftsmuseum har oprettet en registratur, ordnet efter proveniens, over arkivalier, som vedrører Viborg kommunes nuværende område, altså indbefattet de tidligere landkommuner omkring Viborg. Til denne registratur har Ole Tuxen udarbejdet det foreliggende register, som er udsendt duplikeret, og som kan købes for 25 kr. på Viborg Stiftsmuseum.

Bogen begynder med en indholdsfortegnelse, der samtidig udgør en detaljeret oversigt over det tematiske registers grupper. Efter en indledning, der sobert redegør for værkets begrænsninger, følger så en oversigt over stiftsmuseets registratur med oplysning om de dér medtagne arkivers navne og de af Landsarkivet benyttede arkivnumre. Bagi bogen er som tillæg gengivet de af Landsarkivet udarbejdede oversigter over Viborg amts journalsystemer og saggrupper fra 1820 og over amtsrådets journalsystem 1842-1944.

Bogens hoveddel er det tematiske register til registraturerne ordnet efter Dansk historisk Årsbibliografis systematik i en tillempet form. Grundlaget for registret har i hovedsagen været de i registraturerne benyttede titler på arkivalierne suppleret med amtsarkivets saggrupper 1820ff. D.v.s. at oplysninger om emner, der er behandlet i den del af korrespondance og protokoller, som ikke er opdelt efter emner, helt eller delvis mangler. Det medfører, at bogen muligvis ikke kan få den store betydning for 1700-tals forskning, fordi korrespondancen fra dette århundrede normalt ikke er emneopdelt, mens 1800- og 1900-tals forskere vil kunne få større udbytte af benyttelsen. Der er dog i en del tilfælde oplysninger om sagsområder, også hvor dette ikke fremgår af arkivaliernes titler. F.eks. findes der under grupperne om administrationen korte redegørelser for de vigtigste lokale embedsmænds sagområder, og under gruppen skiftevæsen er en forklaring til den i forskellige perioder meget varierende skiftejurisdiktion og et sogneregister til godsskifteprotokollerne. Mange af disse oplysninger vil en erfaren arkivbenytter kende i forvejen. Overordentlig værdifuld, også for de mere erfarne, er dog emneregistreringen af de mange små helt eller delvis private arkiver, som i Landsarkivets registraturer er ordnet efter navn eller geografisk placering og ikke efter emner.

Registret er ikke helt nemt at arbejde med. Der er mange henvisninger til andre emnegrupper, men da bogen ikke er forsynet med

klummetitler, må man, for at finde frem til henvisningen, benytte omvejen over indholdsregistret. Det er lidt besværligt. Værre er det, at henvisningerne til arkivalsk materiale oftest kun giver oplysning om arkivnummeret og nogle meget vidtfavnende årstal. Arkivfondets betegnelse kan slås op foran i bogen, når man kender nummeret, men mange steder savner man en lidt nærmere beskrivelse af, hvilket arkivmateriale det egentlig drejer sig om. F.eks. er der under gruppen Rets- og politivæsenets bygninger og personale (s. 37) en henvisning, der beskrives som »Retsbetjente og magistratspersoner 1660-: A 1.239-42.» Det er, så vidt jeg husker, en forholdsvis fuldstændig fortegnelse over byfogder, borgmestre og rådmænd til 1919 med alfabetisk personregister. Det kunne nok være værd at vide, hvis det er det, man har brug for. Under gruppen Statsskatter (s. 49) findes henvisning til regnskaber 1670-1861: D 33.202-18. Det kunne forlede en til at tro, at der findes materiale vedr. statsskatter i hele denne periode. Men dels udskreves der ikke statsskatter i hele denne periode, dels er arkivmaterialet vedr. de talrige statsskatter, som faktisk blev udskrevet i enevældens første 50 år, meget ufuldstændigt netop fra Viborg. Der mangler iøvrigt en henvisning til ekstraskattemandtallerne 1769-1810 (D 33.16-18).

Materialet er bearbejdet med varierende grundighed. Afsnittene om lokaladministrationen er godt gennemarbejdede med forholdsvis omfattende forklaringer og henvisninger. Et emne som Arbejder- og tyendeforhold (s. 5) synes derimod stedmoderligt behandlet. F.eks. er der ikke henvisning til de skatter på tjenestefolk, som var en del af ligningsgrundlaget for mange statsskatter, bl.a. udskreves »luksusskatten« 1710, der i registret er nævnt andetsteds i forbindelse med parykker og karosser (s. 27, 31 og 49), også på tjenestefolk. Det samme gælder et emne som Klædedragt (s. 31), hvor man har husket at nævne parykskatten, men også burde have en henvisning til beklædningsfagene s. 19, der bl.a. rummer oplysning om arkivalier vedr. vareprøver, som nok kunne have interesse i forbindelse med klædedragtens historie.

Arbejdet er et af de første i sin art, og ideen er god, men udførelsen er lovlig primitiv. Betragter man bogen som en model for tilsvarende forsøg, der er i gang andre steder, ville det have været langt mere værdifuldt, og det ville formodentlig også have været mere udbytterigt for mange potentielle benyttere, hvis det tematiske register havde været bedre gennemarbejdet, og til gengæld måske koncentreret om færre emner. Formålet med registret er imidlertid at fremskaf-

fe et hjælpemiddel til en arbejdsgruppe, der skal udarbejde et leksikon om Viborg kommmune. Set fra dette synspunkt har det muligvis været nødvendigt med et bredt spektrum for at kunne tilgodese alle emner, som kan komme i fokus ved udarbejdelsen af et leksikon. Set fra ethvert synspunkt er det lidt ubegribeligt, at man har kunnet undvære henvisninger til i hvert fald centrale dele af Rigsarkivets materiale. Bogen er altså en langt fra udtømmende registrering af de emner, den behandler, men den kan med de mange henvisninger den alligevel indeholder, medvirke til et mere varieret og dermed mere fuldstændig benyttelse af lokalhistorisk kildemateriale.

Helle Linde

Nogle omrids af Gehejmearkivets historie i 19. århundrede

Af Hans Kargaard Thomsen

De følgende sider, som omhandler Gehejmearkivet som arkivinstitution i forhold til centraladministrationen og andre arkivskabere i forrige århundrede, er en videreførelse af min artikel »Omkring Gehejmearkivets syn på arkivbenyttelse, arkivordning og -registrering i 19. århundrede« (ARKIV 6. bd. 1976); nogle historisk væsentlige og egentlig arkivpolitiske spørgsmål er dog ikke berørt, således bl. a. Gehejmearkivets publikationsvirksomhed og personalepolitik. Artiklen skal ses som en optakt til en kommende fremstilling af vort arkivvæsens strukturproblemer i tiden 1848-1914, med etableringen af det statslige arkivvæsen sådan som vi endnu idag kender det.

Et tilløb til en egentlig strukturdebat om vort statslige arkivvæsen forekommer i begyndelsen af 19. årh., hvor Danske Kancelli 1804 stillede forslag om at centraladministrationen skulle foretage indbyrdes udvekslinger af arkivmateriale, som egentlig hørte hjemme hos andre forvaltningsgrene end der, hvor det faktisk lå i 1804, samt iværksætte aflevering af regeringskontorernes ældre og ukurante sager til Gehejmearkivet. Den nærmere anledning hertil var en fortegnelse over Danske Kancellis arkiv, udarbejdet af kancelliets arkivar Hans Kr. Knudsen (død 1803), og som gehejmearkivar Thorkelin 1804 benyttede som udgangspunkt for en henstilling til kancelliet om, at alle sager vedr. »den kongelige familie pagter«, underhandlinger med fremmede magter foruden sager om afståede provinser »og rigernes grænsebestemmelse« burde udskilles fra kancelliarkivet og overføres til Gehejmearkivet. Hermed er præciseret, hvad Gehejmearkivet egentlig anså for at høre under dets officielle område: papirer vedr. kongehuset og sager om udenrigspolitiske forhold samt statsterritoriet som sådant, herunder afståede landsdele (højhedsrettigheder, suverænitet)[1].

Danske Kancelli nedsatte s.å. en kommission om udveksling af arkivalier mellem administrationens afdelinger indbyrdes og Gehejmearkivet. Kommissionsarbejdet gav Knudsens efterfølger som arkivar

ved kancelliet, H. H. Frost, lejlighed til at gøre opmærksom på det det principielle problem ved en sådan forhandlingsrunde, nemlig at »det er nødvendigt at man er enig om, hvad der forstås ved Gehejmearkivet og hvilke sager almindeligvis kan regnes at henhøre dertil«, m.a.o. at der først og fremmest måtte skabes klarhed over terminologi og arkivalske begreber. A. D. Jørgensen finder Thorkelins svar herpå (1809) komplet utilfredsstillende, et udtryk for »hans fuldstændige konfusion« hvad arkivvæsen angår, som det hedder i Jørgensens »Udsigt over de danske rigsarkivers historie«. Betragtet som historisk samlingsarkiv for materiale om magtens tyngdepunkter gennem tiderne lader der sig dog godt trække en linie i Thorkelins opfattelse af Gehejmearkivet som statens centrale arkivdepot. Foruden de ovennævnte grupper eller sagområder tilføjer Thorkelin 1809 især »kirkens og gejstelighedens forfatning i ældre tider« foruden »samlinger henhørende til den danske og norske adels historie«[2]. Vanskeligere end 1809 programmet forekommer det mig at acceptere synspunkterne bag hans frivillige afleveringer til Det store kgl. bibliotek 1826, navnlig fordi han da brød med sine egne tidligere grundsætninger og udleverede sager vedrørende bl.a. kongehusets forhold, hvorved han jo forholdsvis svækkede Gehejmearkivet som »helligt gemme for de dokumenter, som angår det kongelige hus«, hvilket det vel ellers efter hans mening netop skulle være. At han iøvrigt ikke led af institutionschauvinisme, vidner andre udleveringer om[3].

Som en følge på længere sigt af kommissionsarbejdet 1804 ff. tør man nok se de omfattende afleveringer fra centraladministrationen til Gehejmearkivet, der gennemførtes i perioden efter 1810 og formentlig skyldes Thorkelins initiativ ud fra 1809 programmet. Han undlod i den forbindelse ikke at reklamere med Gehejmearkivets muligheder som serviceorgan for centraladministrationen. Det må have lydt helt forjættende i regeringskontorerne, at Gehejmearkivet i forbindelse med samlede afleveringer dertil kunne lade udarbejde et »sammenhængende repertorium - - over det hele, og man sættes derved i stand til, ved et øjekast, at se hvorledes hver sag er bleven behandlet fra begyndelsen til enden«[4]. Hvad kan man i grunden forlange mere?

I sine velmagtsdage var Thorkelin en ihærdig og energisk arkivmand i måske vel hæsblæsende aktivitet, men sygdom brød ham ned i løbet af 1820'erne, og det diffuse - konfusionen, med A. D. Jørgensens udtryk - truede mod slutningen med at tage overhånd[5]. Han havde imidlertid endnu som 70årig bevaret den værdifulde egenskab

at kunne forny sig over for arbejdsopgaverne, ændre udgangspositioner og starte forfra, efterhånden som han erkendte nye veje mod sine mål. Han er vist iøvrigt den første gehejmearkivar, som har haft en klar opfattelse af sin arkivarfunktion som noget specifikt[6]. Navnlig kancellipræsidenten i Danske Kancelli arkivar J. F. Kaas synes på flere måder at have været ham en god støtte, hvorimod arkivets forhold til kancelliet åbenbart kølnedes noget under efterfølgeren Finn Magnussen (1829-47), der senere af C. F. Wegener - og utvivlsomt med rette - omtales som en svag arkivpolitiker og bl. a. helt uden indflydelse på kancellipræsidenten, P. C. Stemann. Under Magnussen samler man sig i Gehejmearkivet om institutionens interne arbejdsopgaver, mens udenforstående kræfter gør sig bemærkede ved initiativer i mere almene arkivspørgsmål - bl.a. Christian VIII, hvis holdning og beslutninger i så henseende Wegener senere kritiserede skarpt, fordi der i hans regeringsperiode i 1840'erne tilsyneladende alvorligt rokkedes ved Gehejmearkivets status af kongeligt husarkiv og statsligt centralarkiv[7].

De to bestanddele *Gehejmearkivet* og *Rigsarkivet* udgør iflg. Wegeners definition tilsammen *Gehejmearkivinstitutionen* som den tog sig ud efter de administrative omlægninger 1848: *Gehejmearkivet* er eller udgøres af de arkivalier, som er unddraget nyfigne blikke, dvs. først og fremmest nyere kongehussager, hvortil må føjes (utilgængelige) politiske arkivalier eller samlinger fra nyere tid. *Rigsarkivet* eller »det gamle rigsarkiv« derimod udgøres af de arkivalier og samlinger, som er eller kan anses for at være af ikke-gehejm natur. Det er af sidstnævnte bestanddele, en ny almen institutionsfunktion opstår efter 1848: den publikumsvendte, som stiller arkivalier til rådighed »i videnskabelige øjemed« på en særlig læsestue under opsyn. At en publikumstjeneste så at sige institutionaliseres som en hovedfunktion på basis af rigsarkivmateriale, er igen baggrunden for de ligeledes 1848 fremsatte ønsker om bygningsudvidelser af Gehejmearkivet og nyafleveringer hertil fra administrationen. Grænsen mellem gehejmt og ikke-gehejmt er ellers udadtil så vidt vides aldrig præciseret fuldt ud, formentlig p.gr.a. arkivledelsens ønske om diskretion i sådanne anliggender.

Gehejmearkivet som et oprindeligt kongeligt husarkiv siden 17. årh. og med kongehusarkivalierne som grundstamme i arkivet ved 19. årh.s midte er et dogme i Wegeners arkivpolitiske opfattelse. Gehejmearkivaren fungerer som dragevagt ved skatten, hvor det drejer sig om kongehusets arkivalier over for omverdenen. A.D. Jørgensen

hævder derimod senere, at opfattelsen af Gehejmearkivet som oprindeligt kongeligt husarkiv, »der kun i sig havde optaget visse dele af de ældre regeringsarkiver« er misvisende og nærmest en tilsnigelse, som umærkeligt havde bemægtiget sig de seneste generationer af gehejmearkivarer[8]. Som omtalt af A. D. Jørgensen påvirkede denne opfattelse ganske vist Wegeners overvejelse om arkivets organisationsform 1848, men dens betydning turde dog nærmest ligge i dens taktiske anvendelighed, når det kongelige Gehejmearkivs enemærker føltes truet, bl.a. under forhandlingerne om arkivudleveringer til nordmændene 1850-51 og især preusserne efter 1864, hvor Wegener forsøgte sig med dette historiske »faktum« i håb om at kunne holde udenforstående væk fra en institution, overfor hvilken ingen selvkaldet burde tilstås ret til at kunne gøre noget som helst krav gældende. At Frederik VII, som Wegener påstod, på sin side skulle have haft vanskeligt ved at forstå »Gehejmearkivets dobbelte egenskab som husarkiv under kongen og som rigsarkiv under regeringen« efter 1848 tror man dog gerne, mindre derimod på Wegeners held til at kunne afmystificere begrebet gehejmt med henvisning til, at der jo kun var tale om en historisk betegnelse for noget privat »uden at deri lå noget af det anstødelige, som man nu af ubekendtskab med historien og andre skrøbeligheder undertiden vil lægge deri«, som han skriver i 1870'erne med sideblik til Geheime Haus- und Staatsarchiv'er »som det gerne hedder i Tyskland«. En debat i »Fædrelandet« i efteråret 1873 afslører tværtimod mistillid til gehejmearkivaren som arkivforskernes virkelige ven, og ligeledes at den utrygge fornemmelse hos navnlig yngre historikere ved at netop Wegener sad i chefstolen, ikke var af ny dato. »Fædrelandet«s redaktion gjorde gældende, at kun respekt for Wegeners videnskabelige kvalifikationer havde afholdt bladet fra åbent at tilslutte sig kritikken af forholdene i arkivet »indtil nu«[9].

I tiden før 1848 havde Gehejmearkivet, iflg. en definition af Danske Kancelli 1826, til hovedopgave at opbevare »de dokumenter, der nærmest vedkommer det kongelige hus« samt »Allerhøjstsammes traktater med fremmede magter«, hvortil mere ubestemt kommer arkivalier vedrørende »det hele statssamfund og de lande, der står under Deres Majestæts scepter«. Kancellipræsident Kaas synes internt at have brugt termerne »Gehejmearkivet« og »Rigsarkivet« nærmest i flæng som betegnelse for hele institutionen[10]. Rigsarkivet som et led i Gehejmearkivet møder vi derimod år 1800 hos Thorkelin, hvor termen rigsarkiv er særlig benævnelse for en af »de dele, hvoraf det kon-

gelige Gehejmearkiv består«, nemlig gruppe 2 af ialt 17 opregnede i Gehejmearkivet. Gruppe 2 udgøres her af »de sager, som angår de tre nordiske riger i hensigt til indbyrdes forretninger, traktater med fremmede magter og forhandlinger mellem kongerne og undersåtterne«[11]. Hverken kronologisk eller systematisk giver dette uden videre helt sikre holdepunkter. Med traktaterne in mente er »rigsarkivet« i det hele pr. 1800 næppe at se som rent historiske samlinger, hvor egentlig statslige sikkerhedshensyn ikke mere spiller ind. Næsten et halvt århundrede senere, i 1845, udtaler efterfølgeren Finn Magnussen som generel karakteristik at »Gehejmearkivet - - nu om stunder og må betragtes som et rigsarkiv«, hvilket vel simpelthen må betyde: det historiske hovedarkiv[12], sådan som man i almindelighed iflg. Wegener - men rigtignok mod hans protest - opfattede institutionen pr. 1848. Ikke blot nyafleveringerne siden 1810 af ældre akter fra administrationen, men også den begyndende tilvækst af historisk stof fra privat side samt forskernes hyppige søgen mod det arkivalske grundmateriale spiller imidlertid nu fra 1840'erne kraftigt eller afgørende ind for opfattelsen af institutionen i den almindelige bevidsthed.

Men terminologi kan være usikker og vildledende, begreber variere eller flyde sammen. Da Monrad 1848 ønskede Gehejmearkivet henlagt under Kultusministeriet svarende til Det kgl. Bibliotek og Museet for Naturvidenskaberne, idet Kultusministeriet jo var »den autoritet, der har at varetage statens videnskabelige og højere åndelige interesser« og en sådan ordning derfor bedst kunne fremme arkivets forskningsvendte virksomhed, renoncerede Justitsministeriet ganske vist uden egentlig modstand på dette arvegods fra kancelliet, men tilkendegav forinden som sin opfattelse at »jeg (justitsminister Bardenfleth) vel ikke ganske kan dele den anskuelse af Gehejmearkivets væsen, som er lagt til grund for forestillingen (o:udkast vedr. Gehejmearkivets overgang fra Justitsmin. til Kultusmin.) Gehejmearkivet opbevarer nemlig ved siden af de ældre dokumenter, der væsentlig kun har en videnskabelig, navnlig historisk interesse, tillige akter vedrørende kongehuset og rigets almindelige forhold, som endnu har praktisk interesse, og dette arkiv er således ikke blot en historisk samling, men må tillige anses som egentligt *Rigsarkiv*. Men skønt jeg – – efter det anførte just ikke i og for sig ville finde det principstridigt, om Gehejmearkivet vedblev at sortere under Justitsministeriet, der nærmest er trådt i stedet for Det danske Kancelli i dettes egenskab af almindeligt rigskollegium, erkender jeg dog fuldkom-

ment ønskeligheden af, at der ved Gehejmearkivets bestyrelse tages særdeles hensyn til dettes betydning som videnskabelig samling, hvis frie og hensigtsmæssige afbenyttelse i høj grad kan fremme historiske og statsretlige studier, og med hensyn hertil kan jeg så meget mindre have noget imod at bestyrelsen går over til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, som dette ministerium lige så fuldt som Justitsministeriet vil kunne drage omsorg for arkivet i dets egenskab som *Rigsarkiv*«[13].

For at runde af: i Wegeners defination af Gehejmearkivet som han overtog det 1848 under kancelli/Justitsministerium, er »arkivet - - således uden tvivl det kongelige husarkiv og tildels et almindeligt regeringsarkiv, ikke - efter sin karakter - et »historisk« arkiv, skønt det, lige som alle arkiver og mere end de fleste, indeholder vigtige materialer for historieskriveren«.Ordet »Rigsarkiv« undgår han omhyggeligt her, det var arkivet efter hans opfattelse netop ikke. Men det var, hvad det i konsekvens af 1848 programmet kunne udvikle sig til at blive. Derfor taler han også i efteråret 1848 om »arkivets gamle *og ny* karakter som Hans Majestæts husarkiv og det *almindelige depot for ældre brevskaber*, vedkommende alle regeringens departementer«, hvorved Gehejmearkivinstitutionen ville blive på en gang »både et Gehejmearkiv *og et Rigsarkiv*«. Dette Wegener'ske begrebsapparat genfindes i al sin tydelighed i den af ham redigerede kommissionsbetænkning fra 1849 om Gehejmearkivets udvidelse m.m., hvori der tales om »en formentlig nær forestående og nødvendig omorganisation af vort arkivvæsen i det hele, således at Gehejmearkivet i virkeligheden kunne blive, hvad det var bestemt til, ej alene det kgl. hus'es arkiv, som det er, men også, hvad det nu kun tildels er, det almindelige gamle Rigsarkiv, til hvilket aflevering af ældre arkivalia skulle ske fra samtlige departementsarkiver - -.«[14].

Wegener overvejede forskellige formelle problemer i forbindelse med regeringsomdannelsen i efteråret 1848, hvor Gehejmearkivets forbliven under Kultusministeriet var under nærmere overvejelse. Der kunne efter hans mening blive tale om henlæggelse under enten Udenrigsministeriet p.g.a. dettes funktion som ministerium for kongehuset, evt. premierministeren »som det samlede ministerråds formand«, eller overhofmarskallen - det sidste vel med tanke på dette embedes forskellige administrative funktioner i enevældetiden. Afgørende for ham var imidlertid, at Monrads reformarbejde ville blive fortsat når vel at mærke liberaliseringen over for publikum ikke blev for kraftig, Gehejmearkivet kunne ellers for den sags skyld ressortere

under næsten hvad som helst det skulle være. Justitsministeriet ønskede han dog ikke at komme tilbage til - sporene fra kancellitiden skræmte, kollegiet havde aldrig interesseret sig tilstrækkeligt for arkivet, mente han[15]. Der skete imidlertid ingen ændringer i tilhørsforholdet, heller ikke i 1850'erne rokkedes der ved Gehejmearkivets placering under Kultusministeriet, selv om det var en fælles rigsinstitution og derfor efter nogles mening måske snarere burde henhøre under Ministeriet for monarkiets fælles indre anliggender.

Reformprogrammet af 1848 blev til i samarbejde mellem Monrad og Wegener. Det er tydeligt, at det for Monrad afgørende var at skabe bedre vilkår for den forskningsmæssige udnyttelse af materialet, og dette må ses som den bestemmende faktor bag Kultusministeriets arkivpolitik gennem de følgende år. Hvad Wegener angår, spillede interessen for at skabe bedre vilkår for historikerne åbenbart sammen med den anden side af programmet, som drejede sig om afleveringer fra centraladministrationen, i hans bestræbelser på at højne institutionens prestige og øge dens råderum ved mulighederne for at opnå større bevillinger til personale, publikationsvirksomhed m.m.

Den famøse beslutning af 1850/51 om, at samtlige arkivalier i centraladministrationen fra tiden før 1750 skulle afleveres til Gehejmearkivet, har til udgangspunkt Wegeners første afleveringsforhandlinger 1848 med Justitsministeriets arkivar Møller, som på Danske Kancellis vegne forestod overleveringsforretningen af Gehejmearkivet ved chefskiftet efter Magnussens død og da noterede sig de vilkårlige opdelinger m.h.t. det ældre kancelliarkivs anbringelse i hhvs. kancelliets eget arkiv og Gehejmearkivet. Efter eget udsagn foreslog Møller derfor mundtligt i foråret 1848 Wegener at »alt hvad der var ældre end kancelliets oprettelse« - hvorved mentes, ældre end 1660 - samt visse sager yngre end 1660 »der efter deres beskaffenhed ikke egner sig til opbevaring i Kancelliarkivet, og som vedkommende videnskabsmand eller andre derfor ikke falder på at søge der« skulle overføres til Gehejmearkivet. Det sidste punkt gav anledning til misforståelser. Enten har Møller ikke i første omgang præciseret tilstrækkeligt tydeligt, at han ved sager yngre end 1660 udelukkende forstod arkivalier, som egentlig ikke hørte hjemme i kancelliarkivet og kun ved tilfældighedernes spil var havnet der, eller også har Wegener »misforstået« ham da han officielt rejste afleveringssag over for Justitsministeriet og bad om ikke blot sagerne fra før 1660, herunder især rækken af registre og tegnelser 1572-1660, men også om at måtte modtage »samme protokoller endnu et betydeligt stykke længere

ned i tiden« under henvisning til, at der fra Udenrigsstyrelsen tidligere var afleveret arkivalier til Gehejmearkivet til ind i 18. årh.

Møller protesterede straks mod tanken om evt. at skulle af med dele af selve kancelliarkivet efter 1660, men i virkeligheden var startskuddet her gået for Gehejmearkivets angreb på den samlede beholdning af arkivalier i centraladministrationen fra enevældens første hundredår[16]. Samtidig tog Wegener og Monrad fat på Gehejmearkivets bygningssag med sigte på at skabe bedre kontorplads for benyttere og ansatte samt mulighed for igen at kunne modtage større afleveringer. En forbedring af pladsforholdene forudsatte, at diverse forvaltningsorganer accepterede at skulle rømme ud af lokaler i eller umiddelbart ved Gehejmearkivbygningen, og Monrad gjorde her så vidt muligt sin indflydelse gældende til fordel for arkivet[17]. På forslag af Bygningsadministrationen nedsatte Indenrigsministeriet i februar 1849 en kommission til løsning af Gehejmearkivets pladsproblemer; den blev sammensat af repræsentanter for Kultusministeriet (som lod sig repræsentere ved Wegener), Finansministeriet, Justitsministeriet og Indenrigsministeriet. Formelt en bygningssag under Indenrigsministeriet udviklede kommissionsarbejdet sig imidlertid hurtigt til drøftelser af hele arkivvæsenets mest rationelle organisationsform; det måske vigtigste punkt i udvalgets betænkning fra juli 1849 omhandler dette spørgsmål og falder som sådant helt uden for udvalgets kommissorium.

Betænkningen anbefaler at »alle i civile og militære, danske og tyske departementsarkiver beroende arkivalia ældre end 1660 afgives til Gehejmearkivet i dets egenskab af det gamle rigsarkiv«, og at der samtidig med afleveringen iværksættes undersøgelse af kassationsmuligheder i materialet; at der foretages bygningsændringer i Gehejmearkivet a.h.t. publikum og personale samt med henblik på at kunne modtage arkivalierne indtil 1660 - hvilket forudsatte bortflytning fra Gehejmearkivbygningen af forskellige nærmere angivne administrationsarkiver; fremdeles at der foretages nyafleveringer fra centraladministrationen »efter nogle års forløb« til Gehejmearkivet »i dets egenskab af Rigsarkiv« efter yderligere bortrømninger af centraladministrationens kontorarkiver - de forskellige fraflytnings- og kompensationsmuligheder for de bortflyttende skitseres i betænkningen – og endelig at man »burde være betænkt på, i tiden at forene samtlige ministeriers arkiver til eet praktisk ministerialarkiv«, således at »de forskellige ministeriers arkiver ved forefaldende vakance blev forenet under een mands overbestyrelse«, samt at kommissionen her gerne

så, at der »straks måtte træffes forberedende skridt til iværksættelsen af en sådan forening«[18].

Allerede i det første kommissionsmøde sidst i april 1849 har iflg. Wegener »især« Holm og Larsen, repræsentanterne fra hhvs. Finans- og Indenrigsministeriet, gjort sig til talsmænd for en deling af det samlede centrale statslige arkivvæsen i »tvende og kun tvende store hovedarkiver, nemlig 1) Det kongelige Gehejmearkiv og 2) Ministerialarkivet eller ministerialarkiv-afdelingerne«. Til Gehejmearkivet forudsattes afleveret ikke blot, hvad der ikke længere var i administrativ brug i centralforvaltningen, men også bl.a. arkiver fra provinserne så som rådstuearkiver og bispearkiver. M.h.t. demarkationslinien mellem de to hovedarkiver eller arkivområder har det ud fra deltagernes referencer til diskussionen på det indledende møde i april ligget i luften, at der kunne sigtes videre ned i tiden end 1660; konkret spillede Wegener i en skrivelse til de øvrige kommissionsmedlemmer 2. maj 1849 ud med at det »for statsministerierne ville være fordelagtigst, at alle ældre sager (f.eks. ældre end 100 år) var samlede på eet sted«, foruden at det samme naturligvis gjaldt for forskningen samt ud fra en økonomisk vurdering, da man derved kunne spare opretholdelsen af alle mulige ældre særsamlinger rundt omkring. Det er vist første gang, årstallet 1750 toner frem. Til gengæld ville dette medføre større pladsbehov for Gehejmearkivet end man indtil nu havde opereret med, hvor sigtet kun havde været tiden før 1660.

Indenrigsministeriets repræsentant departementschef Larsen bekræftede på sin side overfor de øvrige medlemmer 7. maj s.å., at »det var fra først af min mening, at alt hvad der findes i de forskellige kollegialarkiver ældre end 150 år burde afgives til Gehejme- og Rigsarkivet«, dvs. aflevering ned til omkring år 1700. Siden det første møde var han imidlertid nu blevet opmærksom på, at sagerne fra tiden 1660-1700 »endnu meget hyppigt benyttes i særdeleshed ved revisionen«, og det måtte vel så alligevel være rigtigere at nøjes med at lade afleveringerne gå til 1660; man vandt derved også tid til at få løst de resterende pladsproblemer inden man skred til nye afleveringer fra den efterfølgende periode »om en halv eller hel snes år«. Møller fra Justitsministeriet fastholdt 12. maj skriftligt, at han for sit vedkommende i hovedsagen ikke ønskede afleveringer fra tiden efter 1660 under de nuværende omstændigheder og at videregående aftaler måtte afhænge af forholdenes udvikling. Hans holdning kan have influeret på Larsens ændrede stillingtagen i retning af 1660 snarere end 1700, idet Møller næppe har lagt skjul på sit standpunkt allerede i det første kommissionsmøde, lige som Wegener i sin 2. maj skrivelse

udtrykkelig gjorde de øvrige medlemmer opmærksom på Møllers grundopfattelse. Endelig har også Holm fra Finansministeriet i en skrivelse af 9. maj s.å. redegjort for sine synspunkter gående ud på, at han lige som Larsen gerne så Gehejmearkivet udvidet til også at blive et almindeligt ældre rigsarkiv, men at afleveringsproblemet måtte løses efter en nærmere fastlagt plan, da man ikke i øjeblikket kendte de grænser, som de faktiske bygningsmæssige udvidelsesmuligheder afstak. Som åbenbart eneste kommissionsmedlem er han inde på, at man ikke havde klarhed over, hvor megen plads afleveringerne alene ned til 1660 ville beslaglægge; Holms skepsis overfor selve forhandlingsgrundlaget er ikke uforståelig, der forelå nemlig ingen som helst beregninger af arkivaliernes omfang hverken m.h.t. tiden før eller efter 1660.

Noget kunne selfølgelig indvindes ved at gennemføre kassationer i forbindelse med afleveringerne. Det er Larsen som er ophav til punktet om kassation i kommissionsbetænkningen af 21. juli 1849. Larsens opfattelse, at afleveringerne burde inkludere kassationsundersøgelse, og at kassation alene burde foretages i materiale som skulle udskilles til Gehejmearkivet, hvorimod massen af kassationsmodne sager i administrationsarkiverne iøvrigt skulle lades urørt - bl.a. fordi kassation i form af gennemgang af pakkesager ville være en særdeles langsommelig affære -kommer klart frem i hans omtalte skrivelse af 7. maj. Han har her ligeledes ridset en procedure op for den fremtidige praksis i kassationsbehandling ved aflevering fra administrationen til Gehejmearkivet. Men, må det rigtignok konstateres, ingen af disse folk med ansvar eller interesse for statens arkiver ved 19. årh.s midte har protesteret mod tanken om at rydde ud i arkivalier fra tiden før 1660.

Ses der foreløbig helt bort fra spørgsmålet om kassationer og strukturering af de administrative arkiver ude i centralforvaltningen, må kommissionsindstillingen af 21. juli 1849 opfattes som en moderat sejr for de synspunkter, Wegener stod for. Han måtte affinde sig med at det om afleveringerne formuleredes således, at »længere ned end til 1660 troede man ikke for det første at kunne gå, da det som er yngre endnu oftere bruges - -«, men døren til det forjættede land efter 1660 holdtes dog åben ved en anbefaling af, at der skulle foretages nye afleveringer til Gehejmearkivet »når dette efter nogle års forløb lader sig gøre« - en væsentlig kortere frist end de »måske 20 år«, som Larsen i en opsummering havde kalkuleret med 7. maj. De bygningsændringer og andre forbedringer, som allerede året i forvejen

var blevet påpeget som nødvendige af gehejmearkivaren, fik fuld opbakning i kommissionen, og bygningsarbejderne ved Gehejmearkivet gennemførtes planmæssigt i løbet af andet halvår 1849[19].

Allerede i efteråret 1848 havde Justitsministeriet afleveret kancelliets arkivalier fra før 1660 til Gehejmearkivet, som s.å. ligeledes modtog Genealogisk-Heraldisk Selskabs arkiv og kabinetsarkivet med bl.a. Christian VIII.s papirer. Hidtil havde centraladministrationen formelt kun afgivet »tilbud« om aflevering, som Gehejmearkivet i realiteten dog ikke kunne undslå sig for at tage imod. Afleveringsbeslutningen lå i realiteten udelukkende hos forvaltningen, som kunne aflevere eller beholde efter behag. Med kommissionsforhandlingerne 1849 stilede man hen imod hvad Wegener betegner som den gensidige forpligtelse, hvorefter det ikke kun var Gehejmearkivet der var forpligtet til at modtage hvad centralforvaltningen ville af med, men hvor forvaltningen på sin side skulle forpligtes til at aflevere efter faste kronologiske retningslinier. Gehejmearkivaren bliver herved en nærmest ligeberettiget partner i afleveringsspørgsmål med helt nye muligheder for at kunne stille egentlige krav om arkivaflevering til administrationen. I en redegørelse for kommissionsarbejdet gjorde Wegener i begyndelsen af 1850 desuden Kultusministeriet opmærksom på, at der ikke nu efter ombygningerne i Gehejmearkivet var pladsproblemer, »når der foreløbig kun skulle afleveres til året 1660. Skulle man derimod, hvad jeg rigtignok ville anse for det rigtigste, bestemme en aflevering, der steg ned til 1750« risikerede man at sprænge de nuværende fysiske rammer; begyndte man imidlertid med at indkræve arkivalierne fra Justitsministeriet »så ville muligen de to nederste hvælvinger, der af kommissionen blev betegnede som dem, der i tiden burde gå over til Gehejmearkivet, allerede nu kunne undværes fra Justitsministeriets arkiv, og i så fald ville Gehejmearkivet formentlig have plads nok til at modtage betydelige afleveringer« (dvs. den nuværende kongehushvælving samt den tilgrænsende hvælving i selve kancellibygningen)[20].

Vel vidende, at navnlig Justitsministeriets arkivar ikke på daværende tidspunkt ønskede at afgive hverken arkivalierne efter 1660 eller noget arkivrum til Gehejmearkivet, lægger Wegener i marts 1850 hårdt op til at komme ud over forbehold og begrænsninger i kommissionsindstillingen fra et halvt år tidligere og fik her ministeriet med sig. 11. april 1850 anmodede kultusminister Madvig samtlige ministerier om at der efter gehejmearkivarens ønske afleveredes »lidt efter lidt og altid efter specifikationer« indtil 1750, »hvilket jeg også

for mit vedkommende må anse for det rigtigste«, da det ikke burde volde de ministerielle kontorer praktiske vanskeligheder i det daglige arbejde at undvære arkivalierne frem til dette tidspunkt. Desuden henstillede han til Justitsministeriet at rømme de omtalte to nederste hvælvinger i hhv. Gehejmearkiv- og Kancellibygningen af hensyn til Gehejmearkivet.

Efter fornøden betænkningstid accepterede Marine-, Udenrigs- og Finansministerierne uden forbehold at skulle aflevere til 1750[21]. Både Justits- og Indenrigsministeriet protesterede derimod. Der er tilsyneladende heller ikke forinden leveret en virkelig argumentation for at vælge netop 1750 som skæringspunkt. Da afleveringerne angiveligt skulle tjene forskningens interesse, kan 1750 naturligvis hænge sammen med en tanke om at 100 år gamle arkivalier i almindelighed burde kunne tilgængeliggøres for forskerne. Presset til overfor administrationen at skulle definere fordelene ved specielt 1750 henvises imidlertid kun til, at arkivalierne fra før 1750 ikke længere havde administrativ betydning og at det »må anses meget magtpåliggende, at der for samtlige ministeriers vedkommende er enhed i reglerne for fremgangsmåden«. Kultusministeriet går så vidt som at indrømme at 1750 er et »vilkårligt valgt tidspunkt«, og Wegener medgiver ligeledes 1855 overfor Krigsministeriet, at »tidspunktet 1750 er valgt ganske i almindelighed«, men - hedder det videre - »dette var nødvendigt, da der ikke gaves noget tidspunkt, som var lige anvendeligt for alle ministerialarkiver«. Defensoratet vender tingene på hovedet; der foreligger intet, som tyder på nærmere undersøgelser af de enkelte forvaltningsområders arkivforhold før Wegener spillede ud med sit 1750 - så lidt som da han 1863 foreslog at alle præstearkiver indtil 1750 burde koncentreres i Gehejmearkivet uden tanke for, at dette i hvert fald for kirkebøgernes vedkommende overhovedet ikke lod sig gøre »uden ret egentlig at partere dem«, som en mere kyndig på præstearkivers område udtrykte det[22]. Gehejmearkivets afleveringssynspunkt er skrivebordsteori efter linealprincippet.

Wegener gjorde sig næppe på forhånd videre klare forestillinger om de ældre arkiver, som det her drejede sig om, og det samme gælder formentlig også administrationens egne folk, i hvert fald når det gjaldt andre forvaltningsområder[23]. Det lykkedes iøvrigt ikke for nogen, som kom med andre konkrete forslag, at få deres synspunkter taget op til egentlig forhandling med deraf følgende muligheder for undervejs at nå frem til en mere nuanceret stillingtagen før man skred til beslutning om aflevering. Arkivar Møller i Justitsministeriet

opererede som omtalt udfra en opfattelse af sit arkiv som værende en arkivalsk enhed efter 1660, ja han ville endog »af yderste evne« modsætte sig en splittelse af »det egentlige kancelliarkiv«, så længe der ikke kunne påvises en »særdeles« grund til at gøre det - hvilket efter hans mening ikke var tilfældet, så længe man i Justitsministeriet var indstillet på glat væk at foretage udlån til forskerne i Gehejmearkivet, når de havde behov for ældre kancellisager. M.h.t. registre og tegnelser efter 1660 måtte han anse disse kopibøger for uundværlige i ministeriet p.gr.a. deres alfabetiske registre, også fordi koncepter m.m. kun var mangelfuldt bevaret. Det var nødvendigt, skrev han, at »sager og protokoller, som jævnlig må sammenholdes, findes på samme sted«, - »siden rigsdagens sammentræden er der næsten ikke gået en uge hen, uden at materiale fra perioden 1660-1750 har været rekvireret«, hedder det endog i 1850[24].

I Indenrigsministeriet har der åbenbart også været opposition mod 1750 og i starten var der en føler ude herfra til Justitsministeriet, måske i håb om i fællesskab at kunne holde fast ved 1660. Som resultat af interne overvejelser i Indenrigsministeriet ventileres dog også en helt anden mulighed, nemlig at aflevere frem til 1784 fra *samtlige* ministerier, ud fra flg. ræssonnement: »Med dette år 1784 ophørte nemlig den kabinetsregering, som i de forgangne år i så høj grad havde udviklet sig, og med hensyn til hvilken allerede nu de væsentligste aktstykker beror i Gehejmearkivet, lige som til samme tid indførtes den ordning af den højere administration, som i det væsentlige uforandret bestod indtil 1848«. Bortset fra postulatet om 1784 som generelt mærkeår i forvaltningshistorien er det ikke så langt fra rigsdagsmand Frederik Barfods forslag i vinteren 1851 til finansudvalget om, at Gehejmearkivet under betegnelsen Gehejme- og Rigsarkivet burde omdannes til et hovedarkiv for ministerierne, der hertil successivt burde aflevere alle sager efterhånden som de gled ud af brug foruden alt forhåndenværende arkivmateriale frem til 1799, hvorimod alle arkivalier fra Kancelliet, Rentekammeret og Generaltoldkammeret fra og med år 1800 skulle fordeles på de respektive nye ministerier som var opstået 1848 ff. Barfods forslag har direkte sammenhæng med spørgsmålet om ministerialarkivernes omorganisation, som man også på rigsdagen beskæftigede sig med[25]. Årstallet 1799 markerer vel imidlertid kun i bred almindelighed afslutningen på det egentlig historiske, således at man efter Barfods mening med år 1800 tager fat på samtiden, der arkivalsk set nødvendigvis måtte forblive ude i centraladministrationen. At der for Danske Kancellis arkiv i modsætning

til de øvrige kollegier netop kunne trækkes en skillelinie ved århundredskiftet p.gr.a. kancellireformen år 1800 omtales i hvert fald ikke og har antagelig været helt uden betydning for hans argumentation.

Arkivar Rosenstand-Goiske fra Kamrenes forenede Arkiv var imidlertid af praktiske ekspeditionsmæssige grunde ikke enig i hans eget ministeriums forslag om 1784, og dette i forbindelse med at Finansministeriet for sin part af Kamrenes forenede Arkiv slet ikke havde indvendinger mod 1750 grænsen bevirkede vel, at Indenrigsministeriet endte med at opgive 1784 overfor Kultusministeriets indtrængende henstilling om dog af pladsgrunde og hensyn til det ensartede at holde fast ved 1750. Også Justitsministeriet bøjede af, da man her tilsyneladende efterhånden stod alene med sin opposition imod 1750 og tilmed nu måtte se sig opfordret også af Indenrigsministeriet til at prisgive de to tidligere omtalte arkivhvælvinger til fordel for Gehejmearkivet. Nede i den hierarkiske pyramide opponerede ganske vist stadig Møller i et forsøg på at drive forhalingspolitik, bl.a. ved uden om sit ministerium at rette henstilling direkte til Kultusministeriet om at frafalde dets »ret« til at indkræve arkivalierne frem til 1750 - men resultatløst overfor en ledelse, som snarere ville indbyrdes fred og fordragelighed[26].

Alt føjede sig således efter Wegener - og dog. 1784 var en fristelse, som det må have kostet ham en kamp med sig selv at overvinde. Hvis han stod frit, skrev han i februar 1851 til Kultusministeriet, ville han selv have valgt 1784 som fælles afleveringsår fremfor 1750 i bevidstheden om her at have samtlige danske historikere bag sig, »ja vi kunne uden tvivl være tilbøjelige til at stige endnu et godt stykke ned i tiden«. Er det 1799, der toner frem? Eller endog 19. årh.? Var endvidere ikke i Norge »det hele arkivvæsen - - et eget departement eller bureau - - hvis rigsarkivar er bureauchef og har en sådan overbestyrelse af de specielle praktiske arkiver, at embedsmændene ved disse, idet de arbejder efter hans plan, kunne aflevere ordnede samlinger og er at betragte som arbejdere under Rigsarkivet«?, mens man i Danmark ikke var nået ud over at »hvert arkiv følger eller kan følge *sit* system«. Kontakten til rigsarkivar Lange fra Christiania under forberedelsen af den dansk-norske arkivkonvention må for gehejmearkivaren have åbnet op som for et arkivalsk fata morgana, en forførerisk luftspejling over virkelighedens danske arkivlandskab. Hernede, i de små overfyldte bygninger, måtte der anderledes gøres opmærksom på eksistensberettigelse, hvor ingen for alvor talte om at »omdanne arkivvæsenet i almindelighed til et hele«. 1750 var det forelø-

big generelt opnåelige, her måtte der altså indtil videre i hovedsagen gøres holdt[27].

Som det første ministerium foretog Marineministeriet afleveringer til Gehejmearkivet 1850, derpå Udenrigsministeriet 1850-51; Indenrigsministeriet og Finansministeriet påbegyndte ligeledes 1851 en stor fælles aflevering fra Kamrenes forenede Arkiv. Også Krigsministeriet og Ministeriet for hertugdømmet Slesvig kom efterhånden til, hhvs. 1853 ff. og 1855-56. De praktiske vanskeligheder ved 1750 modificerede imidlertid snart afleveringsprogrammet, eftersom man i Krigsministeriet i løbet af klargøringen opdagede, at årstallet ikke passede »med de særlige forhold« i arkivet og ministeriet derfor -trods oprindelig accept - fik gennemført en ændring af 1750 til 1763 under henvisning til omlægningen af den militære centralforvaltning 1763/64. Ligeledes nåede det slesvigske ministerium efterhånden frem til at stå fast på, at 1750 ikke kunne bruges for arkivalierne fra Tyske Kancelli, men at man højst ville aflevere ned til 1730, som dannede et skel i arkivets opbygning, med Wegeners ord »da der med dette år begyndte en ny epoke i ministerialarkivets anordning«. Også på anden måde rokkedes der ganske kraftigt ved 1750, således f.eks. ved afleveringen fra Justitsministeriet af Generalkirkeinspektionskollegiets arkiv 1737-91, hvor en deling ved 1750 forekom meningsløs og Møller derfor henstillede at lade det gå samlet til Gehejmearkivet, altså frem til kollegiets ophævelse 1791[28].

Her ved midten af 1850'erne havde et andet problem ved bestemmelsen om 1750 grænsen også forlængst meldt sig, nemlig pladsproblemet. Allerede 1852, da man knap nok var kommet ordentlig igang med afleveringerne, måtte Wegener indrømme overfor Kultusministeriet, at deres realisation efter planen fuldstændig ville sprænge de fysiske rammer, og at der allerede nu bogstavelig talt ikke var pladsreserver af betydning tilbage i Gehejmearkivet – arkivarerne i ministerierne havde ganske fejlbedømt materialets omfang, skrev han. Som en mulighed bortset fra de hvælvinger, Justitsministeriet måske kunne bringes til at afstå - først og fremmest »nederste hvælving til venstre« i Gehejmearkivbygningen (altså den nuværende kongehushvælving) - pegede han nu på Christian IV.s hvælving i Proviantgården, som vistnok uden videre besvær ville kunne afgives til Gehejmearkivet.

Da bygningsinspektør Kornerup imidlertid frarådede enhver inddragelse af Christian IV.s hvælving til arkivformål p.gr.a. fugt i hvælvingen, kom man pinligt nær det store sammenbrud af alle gode an-

strengelser for Gehejmearkivet siden 1848. Kultusministeriet nedsatte på den baggrund i sommeren 1852 endnu en kommission om udvidelse af Gehejmearkivets lokale, denne gang bredere sammensat end kommissionen af 1849, idet nu også Udenrigsministeriet og Ministeriet for hertugdømmet Slesvig var repræsenteret. Etatsråd Larsen fra Indenrigsministeriet blev sammen med Wegener udpeget til at lede forhandlingerne. Det konkrete udbytte for Gehejmearkivet af 1852 diskussionen blev nok så pauvert, idet kommissionsmedlemmerne bøjede sig for bygningsvæsenets afvisning af Christian IV.s hvælving som egnet til arkivformål og i den afsluttende betænkning alene kunne enes om at pege på Justitsministeriets hvælving i kancellibygningen som fremtidig udvidelsesmulighed, endda uden angivelse af nogen fast tidsfrist, idet en afståelse af dette rum til Gehejmearkivet blev gjort afhængig af den fremtidige »omorganisation af regeringsdepartementernes arkiver« - en svævende fordring på fremtiden. Hermed var Gehejmearkivet i realiteten lige vidt. Et farligt punkt for arkivet var Slesvigsk Ministeriums arkivar Momsen inde på ved at fremhæve, at en institution som Gehejmearkivet langt lettere end de ministerielle arkiver burde kunne affinde sig med at anvende spredt beliggende opbevaringsrum i stedet for at satse på koncentreret opbevaring af arkivalierne; denne tanke synes imidlertid ikke at have vakt genklang i de øvrige ministerier og dukker i det mindste ikke op i resten af Wegeners periode, hvor alle udvidelsesdiskussioner og -planer gælder samlede arealinddragelser i umiddelbar tilknytning til den eksisterende Gehejmearkivbygning eller - omkring 1880 - en totaludflytning af arkivet fra Slotsholmen[29].

Heller ikke i 1857, da arkivvæsenets organisation f.s.v. angår centraladministrationens arkivalier efter 1750 blev nærmere forhandlet i endnu en bredt sammensat kommission, blev der for de ældre arkivalier peget på andre realistiske muligheder end den nævnte hvælving i Kancellibygningen; ingen var tilsyneladende hverken 1852 eller nu 1857 villig til at gøre andre pladsindrømmelser og derved igangsætte hele den lavine af indbyrdes kompensationskrav, som ministeriernes forskellige lokaleforslag under forhandlingerne - det gælder i hvert fald 1852 - i praksis ville føre med sig. At spørgsmålet om en omorganisation af ministerialarkiverne da fremdeles henstod uløst, gjorde det heller ikke lettere nu at nå frem til beslutninger og ændrede lokalefordelinger på Slotsholmen. Wegener distancerede sig i mellemtiden så vidt gørligt fra sit moralske ansvar for 1750 beslutningen, der

som han 1853 påstod overfor Kultusministeriet skyldtes en tanke opstået »uden nogen som helst opfordring dertil fra Gehejmearkivets side« hos konferensråd Holm i Finansministeriet og etatsråd Larsen i Indenrigsministeriet. De ministerielle *arkivarer* undlod på deres side ikke at understrege i kommissionsbetænkningen 1857, at afleveringen af sager indtil 1750 til Gehejmearkivet var besluttet imod deres ønske. Under alle omstændigheder - med nederste hvælving til venstre i Gehejmearkivbygningen (nuv. kongehushvælving) som eneste rumforøgelse (1853) blev Gehejmearkivet efterhånden tvunget til at lade de samlede afleveringer af gamle sager fra Finans- og Indenrigsministeriet (Kamrenes forenede Arkiv) gå fuldstændig i stå.

Antagelig har Justitsministeriets efterhånden definitivt afvisende holdning overfor at skulle opgive endnu et arkivlokale - den omtalte hvælving i kancellibygningen - til fordel for Gehejmearkivet været afgørende for, at man til syvende og sidst alligevel besluttede sig for Christian IV.s hvælving i Proviantgården som en mulig endelig løsning på Gehejmearkivets pladsproblemer, hvis institutionen skulle kunne virke efter hensigten og aflaste centraladministrationen for de ældre arkivalier. Marineministeriet erklærede sig 1860 indforstået med at afstå hvælvingen til Wegener, som fuld af optimisme tog imod dette tilbud og regnede med, at man senest 1862 ville kunne gennemføre de resterende afleveringer fra navnlig Kamrenes forenede Arkiv takket være inddragelsen af denne store og lyse hvælving i umiddelbar tilknytning til Gehejmearkivbygningen. Endda kunne man måske nu også tænke på at overskride 1750 grænsen og sigte videre frem. Indenrigsministeriet foreslog nemlig at hæve afleveringsgrænsen fra 1750 med ti år til 1760 og i almindelighed stræbe mod at aflevere centraladministrationens arkivalier til Gehejmearkivet, når de var blevet 100 år gamle. Uanset om Indenrigsministeriet ved sit forslag måske har forestillet sig en smidigere afleveringsrytme i almindelighed, ønskede Wegener imidlertid ikke nu ændringer i denne retning, eftersom løbende accession til Gehejmearkivet ville beslaglægge for megen arbejdskraft i det daglige og tappe disponible kræfter til skade for navnlig de mere langsigtede ordnings- og registreringsopgaver; man trængte nu, mente han, fremfor alt til at få slut på de store samlede afleveringer og igen komme til ro i huset oven på de brogede 1850'ere[30].

Christian IV.s hvælving, som fra nu af og foreløbig indtil 1912 var til Gehejmearkivets (Rigsarkivets) rådighed, kom aldrig i Wegenerperioden til at spille den rolle, som oprindelig var tiltænkt den. Når

A.D. Jørgensen i en status over arkivlokalerne ved sin overtagelse af Gehejmearkivbygningerne konstaterer, at »alle de mørke og halvmørke lokaler var endeligt overfyldte, medens Christian IV.s hvælving stod halvvejs tom«, skal dette dog næppe forklares ved Wegeners manglende evne til at disponere fornuftigt over ressourcerne. Grunden er formentlig først og fremmest, at det ikke i hans tid kom til nogen samlet aflevering af de finansielle arkiver fra tiden efter 1660, uanset at han efterhånden stadig stærkere pressede på for at få gennemført den planlagte indlemmelse af disse arkiver frem til 1760. I begyndelsen af 1870'erne måtte Wegener give op over for Kongerigets Arkiv, som ikke var til sinds at give slip på dem[31].

Med de store samlede afleveringer fra centraladministrationen var det i virkeligheden også slut efter 1860 når bortses fra Krigsministeriet, som 1871 gr. pladsmangel afleverede dets arkivalier fra perioden 1764-1802. Dette skete, siger Wegener 10 år senere i årsberetningen for 1881, i henhold til den ifølge »den bestående organisation bestemte fortsættelse af aflevering efter forløbet af visse større mellemrum - - «, hvilket vist mest af alt er noget til lejligheden opfundet, da han iøvrigt fastholdt 1750 som i hvert fald generelt gældende - med undtagelse af netop de gamle indenrigsmisterielle sager, som han ikke kunne få fat i. Krigsministeriet derimod havde Gehejmearkivet livlig forbindelse med i årene efter 1860, bl.a. i kassationsanliggender, og de gode relationer må antages også at have spillet ind i denne helt atypiske afleveringssag. Bortset herfra er der siden 1860'erne tale om rene små- og efterafleveringer fra centraladministrationen, og det hyppige ekspeditionsarbejde for ministerierne, der af Wegener i 1850'erne stadig omtales i årsberetningerne som et væsentligt og belastende led i dagligdagen, falder åbenbart efterhånden bort[32]. I den forbindelse kan nævnes, at Gehejmearkivet ikke påtog sig afskrivningsarbejder for udenforstående, det være sig administration eller private. Når sådant overhovedet forekommer, omtales det som en undtagelse fra den almindelige regel, der gik ud på at afskrivning måtte påhvile benytteren selv. Overfor administrationen var Wegener i det hele på vagt hvor det gjaldt dens krav på arkivets arbejdskraft. Iøvrigt holdt han strikte på, at alle centraladministrationens henvendelser om indlån af aktmateriale skulle være skriftlige.

En mere uformel adgang til brug af arkivalierne, som man i centraladministrationen vel nok havde forestillet sig ved afleveringerne til Gehejmearkivet, blev der ikke noget af. Til gengæld trak man i administrationskontorerne jævnlig tilbageleveringen af det lånte ud,

hvilket åbenlyst irriterede gehejmearkivaren og efterhånden rejste hele spørgsmålet om centraladministrationens indlånsprocedurer, som dog først A.D. Jørgensen i 1880'erne søgte at få lagt i faste rammer[33].

Afleveringerne til Gehejmearkivet har en side, som vender ud mod den private sektor og lokaladministrationen. Intet af dette er i perioden nærmere formelt reguleret, men får stigende betydning op gennem 19. årh. Ved århundredets begyndelse, i 1802, er en aflevering til Gehejmearkivet fra privat side en sådan sjældenhed, at Danske Kancelli i den anledning fremkommer med en kommentar i Collegial Tidende, da generaladjudant de Løvenørn til arkivet skænkede »en del offentlige papirer, hvoriblandt en egenhændig opsats af kong Christian IV« og af samme grund modtog kancelliets tak for sin »patriotiske« handling. Der er et strøg af nationalromantik over gehejmearkivarens og kancelliets ordvalg ved begivenheden; Thorkelin mener at donator ved en sådan gave sætter sig selv »varige mindesmærker af hengiven kærlighed til kongen og fædrelandet« og benævner i sammenhængen Gehejmearkivet »denne *helligdom*«, kancelliet lader sig endda henrive til at omtale arkivernes papirer som »denne nationalskat«. Mere behersket i tonen er Collegial Tidendes omtale 1817 af gaver fra greve Haxthausen til arkivet, til gengæld - utroligt nok - med detailleret opregning af det afleverede, som bestod af statsrådssager og diplomatiske papirer fra det 18. årh. Thorkelin så gerne kancelliet gøre reklame for institutionen og foreslog s.å., omend uden resultat , at der via Collegial Tidende offentligt bragtes kammerjunker Simonsen de Cederfeld en tak for hans aflevering af afd. justitsråd Helverschows Collectania i 14 bd., uanset samlingen var komplet værdiløs for arkivet ved kun at bestå af »udtog af almindelig bekendte trykte bøger« - det kunne dog altid, mente Thorkelin, »tjene andre til opmuntring at følge hans eksempel«[34]. Fra 1840'erne bliver private donationer af gamle sager et hyppigere træk ud fra Finn Magnussens årsberetninger, med den større berøringsflade til publikum efter 1848 udgør de i Wegenerperioden en bred strøm sammenlignet med tidligere, ligesom Gehejmearkivet lejlighedsvis selv kommer med et udspil, når man er interesseret i at få fat i noget bestemt[35]. Man kan endda nu tillade sig utvetydigt at gøre opmærksom på, at ikke alt er kanel, som når Wegener 1862 ved en privataflevering fra departementsdirektør Collin af sager, som denne havde købt på auktionen over auditør Rasmussens bo, ganske usenti-

mentalt i takkeskrivelsen ikke undlader »at bemærke, at en del af de modtagne sager vil blive kasseret«. Noget er ligefrem i almindelighed ikke velset, det gælder tilsyneladende stamtavler[36].

Skellet mellem arkivalier af offentlig og privat proveniens i disse afleveringer fra privatpersoner er ganske uskarpt og -som regel - også helt uden betydning for Gehejmearkivet i denne sammenhæng. Afleveringerne opregnes, næsten altid da, i de trykte årsberetninger, og den fyldige omtale udadtil af denne aktivitet kan meget vel tænkes at have virket stimulerende på afleveringslysten. Ikke alt anføres dog med navns nævnelse, således ikke at en aflevering 1852 fra P. Chr. Stemann angik afdøde statsminister Jul. Kaas' papirer - unægtelig også på kanten af den mere politisk-aktuelle del af arkivets virksomhed, hvorom sprogbrugen normalt er tilslørende og fremstillingsformen overfor offentligheden bevidst uklar fra gehejmearkivarens side, med anvendelse af vendinger som f.eks. »en vis sag«, »i en bestemt anledning« o. lign., hvorom den ærede læser af de trykte årsberetninger så må gætte sig frem til resten og selv konstruere en sammenhæng. I stedet for clair obscur er det overhovedet også lettere for arkivledelsen at anvende total mørkelægning. Stemanns aflevering eller depositum - ligeledes 1852 - af egne sager, offentlige og private, personlige og slægtspapirer, omtales således slet ikke på tryk; den var da også af Stemann nærmest bestemt for »de den kgl. historiografs embede vedkommende særegne samlinger« og bør derfor også snarest jævnføres med andet materiale, der fra 1848 blev stillet til gehejmearkivarens rådighed qua kgl. historiograf som ammunition ved »fort Wegener«s kanontorden under hans litterære krigsførelse på de europæiske hovedsprog for den danske regerings nationalpolitiske sag[37].

Det i snævrere forstand politiske moment mangler naturligvis fuldstændigt, hvor det drejer sig om afleveringer af ældre arkivmateriale fra lokaladministrationen. Dette område er tilsyneladende i kikkerten allerede under kommissionsforhandlingerne om Gehejmearkivets forhold 1849, hvor man - at dømme ud fra Wegeners bemærkninger om det første kommissionsmøde - har været inde på, at Gehejmearkivet som »det gamle Rigsarkiv, eller depot for alle ældre arkivalier« burde modtage ukurante sager »fra provinserne (rådstuearkiver, bispearkiver, osv.) ved aflevering, gave eller køb ligesom hidtil - -«[38]. Ganske vist fortoner disse lokalarkiver sig igen under de videre arkivforhandlinger i 1850'erne, hvor det er Gehejmearkivet i forhold til centraladministrationen og dennes særlige arkivproble-

mer, som står i centrum, men at de overhovedet er omtalt i en mere almindelig arkivalsk sammenhæng 1849 er vist symptomatisk for den generelt øgede forståelse for det originale kildemateriales betydning også for den lokalhistoriske forskning, samt for de bevaringsmæssige problemer i så henseende. Uden at Gehejmearkivet under Wegener nogen sinde anlagde en egentlig målrettet kurs overfor problemet som helhed endsige begav sig ud i systematisk opsøgende virksomhed, lykkedes det dog at få lidt af det ældre materiale i hus i perioden efter 1848. Under sin rejse til Jylland i Frederik VII.s følge 1852 fik Wegener lejlighed til at besigtige Viborg rådstuearkiv, og resultatet blev en aflevering til Gehejmearkivet af 124 dokumenter fra perioden 1440-1670 mod løfte om, at Gehejmearkivet til gengæld leverede afskrifter og »oversættelser« til kommunalbestyrelsen. Adjunkt Wulffs arkivstudier i Gehejmearkivet 1860 fører til en kontakt via ham til Ålborg kommune, hvorfra Wegener 1861 modtog dokumenter fra 16. årh. mod at levere en registrant og løfte om vidimerede afskrifter, såfremt kommunen - »mod forventning« - skulle få brug for de gamle papirer. Fra Randers amtmand indkom i løbet af 1850'erne og 60'erne en lang række ældre justits-, skifte- og fæsteprotokoller, og fra Bornholm 1868 tilsvarende foruden kirkeregnskabsmateriale[40]. Det er iøvrigt en selvfølge, at Gehejmearkivet - som det også havde været tilfældet før 1848 - gerne tog imod arkivoversigter over lokalt stof, som ikke var bestemt til aflevering, og man går ligeledes til gehejmearkivaren, når det om ikke andet gælder moralsk støtte til at få gjort noget ved lokalarkiver, der ude omkring trængte til at komme under behandling eller simpelthen var i fare for at gå til. Det var jo, med Wegeners ord, »bekendt nok og meget forståeligt, at bl.a. kommunerne ordentligvis har savnet både passende lokale og kyndigt personale til at ordne og bevare især deres gamle arkivsager, som derfor oftere har været overladt snart til Gehejmearkivet - - hvor de er i god behold, eller til private samlere, som havde kærlighed og indsigt for samme - -«[41].

Et af disse arkiver indgår i Gehejmearkivets publikations virksomhed, nemlig Helsingør rådstuearkiv, hvor det lykkedes kommunalbestyrelsen at presse gehejmearkivaren ganske langt under hans åbenlyse interesse for mere permanent at sikre sig de ældste dele af byarkivet. Man foreslog 1856 intet mindre end at Wegener skulle udarbejde en byhistorisk fremstilling af Helsingørs ældste periode samt publicere det vigtigste kildemateriale som modydelse. Helsingør kommune var villig til at betale hvad det kostede, hvis Gehejme-

arkivet til gengæld ville stille arbejdskraft og arkivets ekspertise til rådighed. Dette helt ekceptionelle eksempel på forskning og editionsvirksomhed på en art kontraktbasis førte om ikke til den byhistoriske fremstilling - som Wegener endte med at springe fra 1862 med den motivering, at han manglede det fornødne lokalkendskab - så dog til, at Gehejmearkivet offentliggjorde dele af arkivstoffet vedrørende det ældste Helsingør som tillæg til årsberetningerne for 1860-61 og påny 1865. Både kommunalbestyrelsen og Helsingør hospitalsdirektion, som ligeledes foretog aflevering til arkivet, modtog som genydelse registranter over sagerne, udarbejdet af Gehejmearkivet, foruden afskrifter af stoffet og det sædvanlige løfte om at få udstedt vidimerede kopier i påkommende tilfælde[42].

NOTER

1. A.D.Jørgensen: Udsigt over de danske rigsarkivers historie (1884) s.102.Thorkelin til Da. Kancelli 19/6 1804 (koncept, Gehejmeark.s embedspapirer, Arkivvæsenets arkiv, RA)

2. Arkiv efter kommissionen af 1804 i Arkivvæsenets arkiv, Danske Kancellis arkivktr. nr. 8, RA. A.D.Jørgensen i anf. skrift s. 102, sstds. s. 285 ff., Tillæg nr. 61-62, bl. a. Thorkelins program 1809. Frost om Gehejmeark. i Promemoria til Thorkelin 13/9 1805 (Gehejmeark.s. embedspapirer, RA).

3. Udleveringen 1826 motiveres ganske vist i første række af T. med Gehejmeark.s pladsmangel i årsberetning for 1824, dat. 11/1 1825 (Da.. Kancelli 2. dpt., sager til brevnr. 595/1826). Udvekslinger mellem Gehejmeark. og biblioteket var iøvrigt ventileret i 1809 programmet, hvor T. navnlig havde de Thott'ske samlinger i biblioteket i kiggerten. - Manglende chauvenisme: Udlevering på T.s initiativ af sager ang. »militæretaten, særdeles i de nyere tider« til Generalitets- og Kommissariatskollegiet, jfr. Da. Kancelli, brevbog nr. 5456/1797 (m. tilhørende koncepter og indlæg).

4. T. til kancelliet 30/4 1811 (Da. Kancelli 2. dpt., sager til brevnr. 1439/1811). Afleveringer: Da. Kancelli til T. 18/4, 9/5 1811, bl.a. vedr. skånske registre og tegnelser 1572-1660 (Gehejmeark.s embedspap.), T. til Da. Kancelli 6/1 1817 og til kongen 6/8 1819 (koncepter sstds.). Udenrigsdepartementet oplyste på sin side til kancelliet 24/7 1804, at det ikke havde meget tilbage at aflevere til Gehejmeark. (Da. Kancelli 2. dpt., registrantsag 1009/1804), men der var til gengæld betydelige aflejringer af relevant materiale i begge kancelliarkiver efter T.s oplysninger at dømme.

5. Finn Magnussen til Da. Kancelli 19/3 1829 om T.s kaotiske efterladenskaber i hjemmet, hvor T. gr. sygdom var henvist til at arbejde i sine sidste leveår. (Gehejmeark.s kopibog).

6. Jeg tænker i denne forbindelse navnlig på hans forsøg på at skabe saglige indgange til materialet efter at have afsluttet »hovedregistraturen« over Gehejmeark.s indhold (= fmtlg. nuv. folioreg. 10-14). At forsøgene ikke lykkedes, og at hans metodik ved ordning og registrering iøvrigt er ubrugelig - Cjfr. Birgitte Dedenroth-Schous case study i ARKIV 4 III, 1973, s. 145 ff.) er en anden sag. - Opfattelsen af arkivarens rolle: T. til Da. Kancelli 2/11 1810 (koncept i Gehejmeark.s embedspapirer) m. negativ karakteristik af en række foregående gehejmearkivarer som arkivarer, fremsat m. henblik på Vedel Simonsen som mulig kommende medarbejder i Gehejmeark., hvilket T. ikke ønskede, da dennes »uophørlig forskende ånd« næppe lod sig forene med arkivets dagligdag; en arkivmand bør ikke gøre sig gældende som selvstændigt producerende forsker, men være »fri for den overhåndtagende skrive- og alskens publicitetssyge« T. til kancellipræsid. Kaas 24/2 1823 (koncept i Gehejmeark.s embedspap., m. senere datering v. Wegener). - Til T.s positive sider hører iøvrigt hans arbejde for at forbedre arkivaliernes fysiske opbevaringsforhold i Gehejmeark. og hans interesse for hvad vi nu forstår ved materiel arkivpleje, jfr. bl.a. T. til Da. Kancelli 6/6 (6/1 ?) 1800 (koncept sstds.).

7. Wegener om Finn Magnussen: skr. til Kultusmin. 31/3 1851. Chr. VIII: skr. til Kultusmin. 10/8 1855, heri om den i 1840'erne »til lykke for historisk videnskab atter kvalte ide« om et særskilt arkiv for kongehuset i forbindelse med Kabinettet under ledelse af C.F. Holten; om dette gehejmekabinetsarkivs indhold af kongehussager m.m. tilbage i 18. årh., jfr. revers af 27/9 1848 ved dets aflevering til Gehejmeark. Smlg. reference til gehejmekabinetsarkiver »og andre vinkel-arkiver« i W.s skr. til Kultusmin. 13/9 1848 (Gehejmeark.s kopibog). Til kategorien vinkelarkiver hører Det historisk-genealogiske arkiv ved Ordenskapitlet, jfr. herom Vello Helk i ARKIV I IV, 1967, s. 193 ff.

8. W.s opfattelse bl.a. i skr. til Kultusmin. 11/9 1848, 5/12 1855. A.D. Jørgensen i anf. skr. s. 127.

9. Fr. VII: W. til Kultusmin. 25/10 1879. Om det gehejme, W. til samme 12/7 1875. - »Fædrelandet« 13/10, 17/10, 21/10, 27/10, 30/10 og 5/11 1873; Wegener blev i modindlæg sstds. taget i forsvar af sin tro væbner, arkivassistent F.J. Krarup.

10. I sagen om aflevering til Det kgl. Bibliotek 1826, Da. Kancelli 2. dpt., anf. sager til brevnr. 595/1826. - Kaas sstds. i marginoptegnelser på notat mærket »jan 1825« med initialer »D.C.«: »Det gehejme arkiv, som må betragtes som hovedgemmestedet for alle dokumenter og akter, der står i berørelse med hele det samlede statssamfund« og derfor atter bør have overdraget bestyrelsen af Gottorparkivet, som det siden 1790'erne ikke længere havde administreret, jfr. om denne sag Kaas i et andet udat. notat (sstds): »- anser jeg det ikke blot tjenligt, men endog af statsinteresse, at det gottorpske arkiv atter forenes med Rigsarkivet, hvorfra det efter begrebet om et rigsarkiv synes at måtte være uadskilleligt«.

11. Anf. skr. 6/6 (6/1 ?) 1800.

12. F.M. til Da. Kancelli 10/10 1845 (Gehejmeark.s kopibog).

13. A.D. Jørgensen: Anf. skr. s. 290 ff., Tillæg nr. 63: Kultusmin.s forestilling 15/7 1848. Justitsminister Bardenfleth til Kultusmin. 5/7 1848 (Kultusmin. 3. ktr., sager til forestillingsprotokol 1848 nr. 3067).

14. W. til Kultusmin. 11/9, 23/11 1848 (Gehejmeark.s kopibog). Kommissionsbetænkning af 21/7 1849 om Gehejmeark.s udvidelse i A.D. Jørgensen: Anf. skr. s. 296 ff., Tillæg nr. 65.

15. W. i anf. skr. 23/11 1848. Om evt. ændring i Gehejmeark's tilhørsforhold i efteråret 1848 jfr. Statsrådets Forhandlinger 1848 - 63, ed. Harald Jørgensen, II (1956) s. 8, 20/11 1848, jfr. at den kgl. kundgørelse 24/11 s.å. om forretningernes fordeling mellem de enkelte ministerier ikke anfører noget om Gehejmearkivet. Om udenrigsministeren som kgl. husminister under enevælden Statsr.s Forhandl. I (1954) s. 250, 24/4 1848.

16. W. til Kultusmin. 27/9 1848 (Gehejmeark.s kopibog). Møller til Justitsmin. 14/11 1848 om forudsætningerne for sine underhåndsfølere til W. tidligere på året. M. bestrider her bl. a. W.s henvisning til afleveringer fra Udenrigsministeriet og påstår -men urigtigt - at det kun gjaldt traktater. Muligvis har dog M. været uklar eller for vag i formuleringen før W.s endelige udspil 27/9 s.å., idet M. i skr. til Justitsmin. 28/8 s.å. foreslog at udlevere til Gehejmeark. bl.a. »også yngre sager (end 1660) som åbenbart hører til suiter, der allerede findes i Gehejmearkivet, eller som ikke kunne have nogen praktisk værd«. - Tidligere i 19. årh. var skånske registre og tegnelser afleveret til Gehejmearkivet indtil 1660, øvrige registre og tegnelser frem til 1572 (Justismin. 1. ktr. journalsag A 959/1848).

17. A.D. Jørgensen: Anf. skr. s. 126 ff. Monrad sikrede sig ved mundtlige drøftelser på forhånd alle sine kollegers velvilje overfor Gehejmeark.s ønske om »til arkivets udvidelse at erholde lokale fra de øvrige ministerier« (Statsr. Forhandl. I s. 438, 13/9 1848) og lagde kraftigt pres på Rentekammeret (Indenrigsmin.) for at få sagen i god gænge. jfr. skr. til Rentek. 2/10 1848 (Indenrigsmin.s sekretariat, journalsag 22/1851).

18. A.D.Jørgensen: Anf. skr. 296 ff., Tillæg nr. 65.

19. Kommissionsmedlemmernes interne skrivelser maj 1849 i Indenrigsmin.s sekretariat, anf. journalsag 22/1851. Om bygningsændringerne i Gehejmearkivet 1849 jfr. (bl.a.) hofbygmester Kochs indberetning til Indenrigsmin. 13/12 s.å. m. regnskabsbilag (sstds.).

20. Skr. 14/3 1850 (Gehejmeark.s kopibog).

21. Finansmin. til Indenrigsmin. 14/1 1851 (anf. journalsag 22/1851). Udenrigsmin. til Kultusmin. 15/3 1851: »Jeg er fuldkommen enig med den af gehejmearkivar etatsråd Wegener i denne sag afgivne erklæring, hvorefter en aflevering, der nedstiger indtil 1750 må anses for passende og rigtig, samt uden skade for den daglige benyttelse af Udenrigsmin.s arkiv« (Kultusmin. Universitetssager 1857, læg u 742-748.

22. Kultusmin. til Indenrigsmin. 11/3 1851, til Justitsmin. s.d. Wegener til Krigsmin. 8/2 1855 (Gehejmeark.s kopibog). Om W. og præstearkiverne jfr. ARKIV 5 II (1974) s. 90, 92. Konkrete henvisninger til nogen 100 års tilgængelighedsgrænse har jeg ikke fundet under afleveringsforhandlingerne, og »regelen« - vist første gang klart fremført 1859 af W. som alm. synspunkt - er ikke nødvendigvis en forudsætning for hans ønske om afleveringer netop til 1750 så lidt som for hans overvejelse om afleveringer frem til 1784 på et vist tidspunkt af disse forhandlinger.

23. Jfr. W. s tågetale om centraladministrationens arkivdannelse før 1784 som argument for samlede afleveringer frem til dette tidspkt.:»-- thi statsforvaltningen var i den foregående tid så lidt organiseret eller artikuleret, at vist meget ofte sager af selvsamme natur henlå under forskellige departementer, ligesom sager af meget forskellig natur var samlede under eet departement« (skr. til Kultusmin. 11/2 1851, Gehejmeark.s kopibog). Om Rente- og Generaltoldkammerarkivet (= Kamrenes forenede arkiv) i Proviantgården taler han i 1848 i alm. om dets »uhyre mange, vistnok tildels meget ubetydelige arkivalier«; arkivar Møller i Justitsmin. kunne på sin side 1851 berolige med at »så vidt mig bekendt er allerede forlængst så godt som alle sager i Rentekammerets arkiv tilintet-

gjort indtil året 1740« (i skr. til Justitsmin. 25/3 1851, l. ktr. journalsag C 1059/1850).

24. Møller i anf. skr. til Justitsmin. 14/11 1848, jfr. argumentationen i Justitsmin.s skr. til Indenrigsmin. 21/5 1850 (Indenrigsmin.s sekretariat, anf. journalsag 22/1851).

25. »Føler« om 1660, jfr. Indenrigsmin. til Justitsmin. 27/4 1850. - 1784: Indenrigsmin. til Kultusmin. 31/12 1850. - 1799: Resumé af skr. fra Fr. Barfod til Folketingets finansudvalg (udat. bilag til skr. fra Kultusmin. 24/1 1851, Gehejmeark.s indkomne sager).

26. Rosenstand-Goiske: Udat. bilag til ovenanf. skr. 24/1 1851, hvor R.-G. går imod 1784 »da så nye sager ofte bruges af ministerierne«; endvidere mente han, at arkivalierne i centraladministrationen ville fylde hele Gehejmearkivet også under forudsætning af en afleveringsgrænse ved 1750 »selv efter så meget som muligt deraf er kasseret«. Indenrigsmin.s drivende kraft i arkivsagen i disse år var dpt.schef Larsen, givetvis ikke Rosenstand-Goiske. - Finansmin.: skr. til Indenrigsmin. 14/1 1851. Indenrigsmin. til Justitsmin. 31/12 1850. Møller bestred Gehejmeark.s påstand om pladsbehov og søgte hvad arkivplads angår at få Indenrigsmin- og Finansmin. til at undgælde i st. f. Justitsmin., som imidlertid 9/4 1851 accepterede at aflevere til Gehejmeark. indtil 1750 og afstå den omtalte arkivhvælving i Gehejmeark.bygningen. Hvælvingen blev overdraget til Gehejmeark, 1853 og afleveringen iværksattes 1854, efter at Justitsmin. havde afslået Møllers forslag om at indskrænke afleveringen til kun at omfatte registre og tegnelser indtil 1700 og selv beholde de tilhørende sager (M. direkte til Kultusmin. 27/9 1852, desavoueret af Justitsmin. v. skr. til Kultusmin. 14/7 1853).

27. W. til Kultusmin. 11/2 1851.

28. Marineminist., jfr. Gehejmeark.s trykte årsberetn. for 1850 s. XXVII Krigsmin. til W. 5/2 1855, Minist. f. htd. Slesvig til W. 2/2 s.å. og Gehejmeark.s trykte årsberetn. for 1855 s. V; iforvejen havde arkivar Momsen gjort opmærksom på, at en aflevering til 1750 ville være »en stor skade for mine arkiver«, da ældre sager p.gr.a. hertugdømmernes justitsforfatning var i brug »næsten daglig« (notat 27/9 1852, bilag til kommissionsbetænkn. af 15/10 s.å. om udvidelse af Gehejmeark.s lokale, Gehejmeark.s indkomne sager). - Generalkirkeinsp.koll.: Møller til Justitsmin. 25/9 1855, m. argumentation for forskningens interesse i en samlet aflevering på tværs af 1750, accepteret af Kultusmin. 21/11 s.å. (Justitsmin. 1. ktr. journalsag H 2885/1855). Ved afleveringerne her i

1850'erne er iøvrigt 1750 mere omtrentlig end strikte overholdt i enkeltheder, hvad W. godt kunne affinde sig med også hvad angår større afvigelser - som 1730 og 1763 - under henvisning til den gamle praksis fra før 1848, hvorefter han var forpligtet til at modtage, hvad administrationen ville af med (W. til Krigsmin. 8/2 1855, jfr. bl.a. at Krigsmin. afleverede Feltkommissariatsktr.s arkiv frem til 1771, årsberetn. for 1856 s. XVI).

29. W. til Kultusmin. 22/1 1852, heri om Chr. IV.s hvælving i Proviantgården, »der nu - så vidt jeg ved - privat bruges af proviantforvalteren til hans brændemagasin«; den sorterede under Marineminist. Kornerup til bygningsdirektøren 20/3 s.å. (i Gehejmeark.s indkomne sager 1852). Kultusmin. til W. om nedsættelse af kommissionen af 1852 i skr. 23/7 s.å. Kommissionsbetænkn. af 15/10 s.å.; genparter og udkast m. bilag i Gehejmeark.s indkomne sager s.å., bl.a. Momsens bemærkninger af 27/9, jfr. note 28.

30. Justitsmin.s afslag p.gr.a. utilfredsstillende tilbud om pladskompensation, i skr. til Indenrigsmin. 27/10 1859 (Indenrigsmin.s sekretariat, udtagen sag: Journalsager vedkommende arkivvæsenet fra kommissionen 1857 til beretningen af 1868). Forslag om 1760 grænsen i Indenrigsmin.s skr. til Kultusmin. 21/6 1860 (Kultusmin. journalsag 2. dpt. 4 A 67/1857). Tanken om aflevering af 100 år gamle arkivalier var oprindelig ventileret af centraladministrationens repræsentanter under 1857 kommissionsforhandlingerne; W. til Kultusmin. 2/7 1860 om principiel fastholden af 1750 grænsen (Slesv. Minist. dog til 1730, Krigsmin. til 1763), men med accept af en 1760 grænse for aflevering af Rentekammerarkivet, når denne kan ske »uden overilelse, med orden, efter designationer og - først når det nødvendige lokale for Gehejmeark. er både anvist og indrettet. En anden måde, en foreløbig opdyngen af arkivalierne i Gehejmeark., er så upraktisk og vovelig, at jeg aldrig turde tilråde den«. - Kultusmin. til W. 19/7 1860 om afståelse fra Marineminist. af Chr. IV.s hvælving; inddragelsen af det mægtige rum er fmtlg. baggrund for, at alle planer om at løse Gehejmeark.s pladsproblem ved f.eks. at forhøje Gehejmeark.bygningen med en etage faldt bort i resten af W.s tid, jfr. Gehejmeark.s trykte årsberetn. for 1856 s. XXV.

31. Konflikten mellem Gehejmeark. og Kongerigets Arkiv om de finansielle arkiver vil blive nærmere omtalt af undertegn. i en fremstilling af arkivvæsenets strukturproblemer i tiden efter 1848. - Om problemerne m.h.t. Chr. IV.s hvælving jfr. Gehejmeark.s utrykte årsberetn. for 1860, 1863-64 og 1879-81. A.D. Jørgensen i Udsigt, etc., s 136 og i Meddelelser fra Det kgl. Gehejmearkiv og det dermed forenede Kongerigets Arkiv for 1883-85 (1886) s. 15.

32. Krigsmin. til W. 26/7 1870, 6/9 1871. Gehejmeark.s trykte årsberetn. fra 1881 s. LXXVI. - 1750: W. til Kultusmin. 26/8 1873 (hvor afleveringen fra Krigsmin. indtil beg. af 19. årh. ikke specielt omtales). - M.h.t. arkivalier uden for centraladministrationen er der derimod tilsyneladende intet skel ved midten af 18.årh.; således indkom - i form af en privat aflevering - bl.a. Slagelse latinskoles arkiv indtil midten af 19. årh., jfr. trykte årsberetn. for 1875 s. IV. - Ekspeditionsarbejde i form af oplysninger til administrationen, jfr. f.eks. Gehejmeark.s trykte årsberetn. for 1859 s. LVI: »det er en følge af arkivets så betydelige udvidelse, at sådanne forlangender, der i en ældre tid sjældnere fremkom, nu er meget hyppige, da arkivalierne rækker ned lige til midten af det forrige århundrede«.

33. Private: W. til prins Hans 19/7 1877, til prokurator Hansen, Odense, 28/10 1856. - Administrationen: W. til Kultusmin. 18/1 1855 om henvendelse fra Udenrigsmin., til Justitsmin. 17/11 1856, til Kultusmin. 25/3 1863: »Regeringsautoriteterne sender, når de ønsker noget afskrevet, selv en skriver herind, og gehejmearkivaren reviderer da eller retter og vidimerer, når det forlanges, den tagne afskrift«. Tilsvarende gælder for private, når det vel at mærke gælder andet end afskrifter til rent personlige studieformål. - Afvisning af mundtlig rekvisition : W. til Indenrigsmin. 15/3 1850. - Om centraladministrationens mulige forventninger i starten om mere uformelle relationer, jfr. Indenrigsmin. til Justitsmin. 31/12 1850 om at »adgangen til Gehejmeark. selvfølgelig - -må- - forblive forvaltningsautoriteterne åben« p.gr.a. de store afleveringer, som skulle iværksættes.

34. Thorkelin til Da. Kancelli 20/1 1802, 6/1 og 24/1 1817 (koncepter). Collegial Tidende 30/1 1802 (nr. 5, s. 78), 31/5 1817 (nr. 31, s. 461 f.). Også andre private afleveringer fandt omtale i Collegial Tidende, således 15/8 1818 (nr. 45, s. 615 f.) en aflevering vedr. general Poul Løvenørn i 18. årh.

35. W. til »hr.Petersen« 11/2 1850, da han har erfaret at dennes far har efterladt sig gamle papirer vedr. Vaar i Slet hd.: »- - gøre Dem opmærksom på, at det kgl. Gehejmeark. ejer en meget anselig samling af dette slags og gerne forøger den ved en enhver passende lejlighed«. Jfr. W. til Kultusmin. 26/2 1858 om at lade et beløb på arkivets budget for 1858/59 blive stående »til indkøb af nogle arkivalier, der sandsynligvis i dette år efter en afdød vil kunne erhverves enten på auktion eller underhånden«.

36. W. til E. Collin 26/5 1862. Ang. stamtavler jfr. W. til Kultusmin. 9/1 1850 om sådanne, der fra Historisk-genealogisk Arkiv var kommet til

Gehejmeark. tillige m. optegnelser om dødsfald i 19. årh. og som W. gerne ville tilbagelevere til Berlien, idet »Gehejmeark. er dog næppe det rette opbevaringssted for manuskripter af denne art, der mangler al diplomatisk autentitet«, jfr. ang. endnu en af Berliens tavler - over Chr. I.s efterkommere - W. til Kultusmin. 12/2 1864 om at den »efter min mening ikke har allermindste værdi og ingenlunde er til nogensomhelst nytte i dette arkiv«. - I denne forbindelse kan måske også anføres W.s polemiske udtalelse til Kultusmin. 3/9 1861 om det da forlængst ophørte Historisk-genealogiske Arkiv, der især havde været bestemt til at indeholde afskriftsamlinger, hvilket W. fandt stridende mod »de bedste skrifter over arkivvidenskaben«, som bestemt tog afstand fra opbevaring af afskrifter »i selve arkiverne«, hvilket vist må betyde: etablere arkivinstitutioner på basis af kopisamlinger. Jfr. note 7.

37. Som en udløber af denne del af W.s virksomhed kan man se f. eks. L. Skaus depositum af P. Hiort Lorenzens efterladte papirer i Gehejmeark. 1863 på foranledning af Th. A. Regenburg, der »af forskellige grunde« havde tilrådet at de kom under netop W.s varetægt, jfr. Skau til W. 15/9, 19/9 1863. Afleveringen er dog omtalt i Gehejmeark.s trykte årsberetn. for 1863 s. XLI.

38. W. til arkivkommissionen vedr. Gehejmeark. 2/5 1849 (Indenrigsmin.s sekretariat, anf. journalsag 22/1851.)

39. Jfr. dog om W.s tanker m.h.t. oprettelse af stiftsarkiver og ønske om indsamling af ældre kirkebøger til Gehejmeark., undertegn. i ARKIV 5 II, 1974, s. 81 ff.

40. Viborg: Kommunalbestyrelsen til W. 21/1 1853 og Gehejmeark.s trykte årsberetn. s.å., s. LXII, LXIV f. - Ålborg: W. til adjunkt Wulff 4/12 1860 og trykte årsberetn. s.å. s. VI, 1861 s. XVI. - Randers: Trykte årsberetn. for 1855 s.V, 1863 s. XLI, 1866 s. XVII, 1867 s. XXVIII. - Bornholm: W. til amtmand Vedel 15/7 1867, trykte årsberetn. s.å. s. XXVIII, 1868 s. XL.

41. Arkivoversigter, jfr. bl.a trykte årsberetn. for 1855 s. VI ang. arkivet i Nakskov rådhus. I den forudgående periode var Gehejmeark. 1837 via Da. Kancelli blevet inddraget i problemerne omkring Ribe bys arkiv, hvis særlige forhold kancelliet allerede i 1770'erne var blevet gjort opmærksom på, jfr. Da. Kancelli til Finn Magnussen 2/12 1837 og dennes svar 7/12 s.å. - Henvendelse fra A. Hoffmann til W. 7/6 1878 m. anmodning om en anbefaling, så H. kan komme til at ordne Næstved rådstuearkiv »som trænger stærkt til at en ordnende hånd kommer ifærd

dermed«. -W. om kommunale arkiver, in casu Randers rådstuearkiv, til prokurator J. Langballe, Randers, 28/5 1874.

42. Afleveringerne fra Helsingør: Gehejmearks. trykte årsberetn. for 1855 s. V, 1856 s. XVI f., 1862 s. XXVIII f., 1865 s. V. - Utrykte årsberetn. for 1855 fol. 12 om W.s forhåbning om, at der i stedet for et depositum ville blive tale om »en gave«. Forhandlingerne om udgivelse af »Diplomatarium Helsingoranum« m.m.: Kommunalbestyrelsen til W. 12/4 1856 og W.s svar 2/5 s.å., komm. best. til W. 12/8 1862, 3/10 1863, Helsingør hospitalsdirektion til W. 26/8 1862, W. til komm.best. 30/5 s.å. - Måske er det a.h.t. forhandlingerne omkring Helsingør arkivalierne, når W. 1856 pointerede, at Gehejmeark. ikke kunne gå aktivt ind i forberedelserne af et (udefra) planlagt storværk om Københavns historie, jfr. W. til Kultusmin. 19/12 s.å.

Landsarkivet for Fyn og de fynske kommunalarkiver

af Carsten Egø Nielsen

Indledning

Siden 1973 har Landsarkivet for Fyn udsendt en række kommunalarkivregistraturer. Pr. 1.januar 1980 er udsendt i alt 22 registraturer over sognekommunalarkiver dækkende perioden 1803-1966(70) og 4 registraturer over købstadskommuner dækkende perioden 1869-ca. 1970. Geografisk dækker registraturerne de nuværende kommuner Assens, Nyborg og Svendborg - ud over disse områder er kun udsendt en enkelt registratur nemlig over Bogense kommunale arkiv. Her skal med det samme slåes fast, at når ordet »kommune« anvendes fremover, menes de nuværende primærkommuner, mens kommuner fra før sammenlægningerne omtales som sognekommuner.

De udsendte registraturer afspejler imidlertid ikke, hvad Landsarkivet har modtaget af kommunalarkiver, idet det ikke, grundet de knappe ressourcer, har været muligt at ordne og registrere samtlige modtagne kommunalarkiver. I sommeren 1976 havde Landsarkivet modtaget sognekommunalarkiver dækkende hele perioden 1803-1966(70) fra 8 af de nuværende 32 fynske kommuner. Fra sommeren 1976 og frem til sommeren 1979 kom yderligere 6 til, således at Landsarkivet pr. 1. juli 1979 havde sognekommunalarkiver fra 14 af de 32 kommuner. (Se bilag 1).

Kommunernes begrundelser for at aflevere til Landsarkivet har været forskellige, men i samtlige kommuner har pladsproblemerne på en eller anden måde spillet en afgørende rolle. Det er karakteristisk, at alle afleveringer til Landsarkivet er foregået mere eller mindre tilfældigt - ofte i forbindelse med henvendelser fra kommunerne til Landsarkivet om andre sager, hvor Landsarkivet så har bragt emnet på tale.

Det er ingen tilfældighed, at det netop er fra de tidligere sognekommuner i Assens, Nyborg og Svendborg kommuner, at der er udarbejdet registraturer. Disse kommuner har ganske enkelt i større eller mindre omfang finansieret arbejdet, mens Landsarkivet så har betalt resten med midler fra dengang, der endnu figurerede beløb til

studentermedhjælp på arkivets budget. Svendborg kommune har dog finansieret hele ordningen selv. Udover selve ordningen af de tidligere sognekommuner, har Svendborg kommune finansieret ordninger i de nyere arkiver dannet efter 1970 – således er byrådssekretariatets arkiv ordnet op til 1974 og social- og sundhedsforvaltningens arkiv op til 1. oktober 1978. Landsarkivet har således fungeret som et slags »rationaliseringsfirma« og har oplevet de mange problemer, det giver at skulle ordne et nyere større kommunalarkiv, problemer, der imidlertid ikke skal omtales nærmere ved denne lejlighed.

Landsarkivet for Fyn havde - til dels inspireret af Harald Jørgensens artikel om landsarkiverne og de kommunale arkiver i Arkiv 6. bd. nr. 2, 1976 - søgt at få tid til at udarbejde en oversigt over fynske kommunalarkiver beroende i Landsarkivet for Fyn. Projektet skulle omfatte en registrering af de væsentligste forhandlingsprotokoller, nemlig sognerådets forhandlingsprotokoller (1842-1966(70)), fattigkommissionens forhandlingsprotokoller (1803-1933), socialudvalgets forhandlingsprotokoller (1933-1966(70)) og skolekommissionens forhandlingsprotokoller (1814-1966(70)) (fra 1808 for Fyns vedkommende). Dette projekt nåede dog ikke at blive færdigt, men i foråret 1979 besluttedes det at føre projektet igennem, dog i en noget udvidet form, idet det besluttedes at medtage samtlige fynske kommuner i oversigten. Dette ville betyde, at Landsarkivet som noget nyt skulle til at foretage opsøgende arbejde i stedet for at sidde hjemme og vente på, at telefonen ringede. Da Landsarkivet som tidligere nævnt har materiale fra 14 af de 32 fynske kommuner, blev der sendt breve ud til de 18 kommuner, vi intet materiale havde fra. Brevene indeholdt en kort redegørelse for projektet og anmodning om et besøg, hvilket blev velvilligt akcepteret i alle kommuner.

Der vil her blive gjort rede for indtrykkene og resultaterne fra disse besøg.

Arkivlokalerne

De fleste af de besøgte kommuner har et rådhus af nyere dato, det vil sige bygget omkring eller efter kommunesammenlægningerne. Disse steder må arkivlokalerne derfor stort set siges at opfylde de krav, arkivvæsenet stiller til statsinstitutionerne. I 2 kommuner med ældre rådhuse var arkivalierne imidlertid anbragt i meget fugtige rum uden varme. Her var arkivalierne - specielt dem nærmest vinduerne - så stærkt angrebet af fugt, at de stort set smuldrede ved berøring. Den ene kommune havde ikke mulighed for at flytte arkivalierne til andre

lokaler, mens den anden, der forøvrigt opbevarede en del arkivalier i et pulterkammer direkte under tegltaget, netop havde afsluttet en rådhusudvidelse med nye arkivlokaler. Det var således kun et spørgsmål om tid før arkivalierne ville blive flyttet - omend denne flytning først ville blive foretaget, når (hvis) man fik tid. En 3. kommune havde 3 arkivlokaler, hvoraf det ene var noget fugtigt, men arkivalierne var endnu ikke skadet.

Konkluderende må arkivlokalerne generelt betegnes som værende udmærkede, men de få steder, hvor dette ikke er tilfældet, vil arkivalierne gå tabt, hvis der ikke snart gribes ind. Som bekendt har Landsarkivet ikke samme bemyndigelse overfor kommunalarkiverne som over statsinstitutionernes arkiver, hvorfor forholdet kun med stor autoritet i stemmen kunne påtales overfor de pågældende kommuner med et spinkelt håb om, at denne påtale ville have en vis effekt.

Omfanget af de bevarede arkivalier fra sognekommunerne

Det var altid spændende ved ankomsten til en ny kommune at konstatere omfanget af de bevarede arkivalier fra de tidligere sognekommuner. Naturligvis er det ikke muligt at vide, hvor meget materiale der har eksisteret i alt og på den måde regne kassationen ud, men det er muligt at foretage en nogenlunde nøjagtig optælling af det nuværende antal bevarede hyldemeter. Den samme optælling blev foretaget af de sognekommunearkiver Landsarkivet allerede har modtaget og resultatet omfatter således sognekommunearkiver fra 28 af de nuværende 32 fynske kommuner, idet det i 4 kommuner af forskellige årsager ikke var muligt på kort tid at foretage en optælling af arkivalierne. Det skal tilføjes, at omfanget af folkeregistermaterialet ikke er medregnet i undersøgelsen.

Der er ialt bevaret 2478 hyldemeter arkivalier fra 190 tidligere sognekommuner, hvilket er 13,0 meter pr. kommune. Holder dette gennemsnit for de manglende 13 sognekommuner, vil der i alt fra de fynske sognekommuner være bevaret 2639 hyldemeter. En mindre del af materialet vil kunne kasseres - f.eks. ligger der en del regnskabsbilag i en del kommuner, så lavt sat skulle Landsarkivet for Fyn kalkulere med 21-2200 hyldemeter, hvis alle sognekommunearkiver skulle bevares. Der er meget store spring i antallet af bevarede hyldemeter fra kommune til kommune - også selv om folketallet er nogenlunde identisk. Det største tal gælder en kommune, hvor der i gennemsnit er bevaret 32,8 meter fra de tidligere sognekommuner,

mens det laveste er så lavt som 3,9 meter. Se iøvrigt oversigten i bilag 2.

Udover den kontante opmåling i hyldemeter blev arkivernes bevaringstilstand også «målt« på den måde, at en del af de centrale forhandlingsprotokoller, som nævnt i indledningen, blev registreret. En komplet liste, dækkende samtlige tidligere sognekommuner på Fyn, over de bevarede forhandlingsprotokoller er udsendt i Arkivserien - en ny publikationsrække hvori offentliggøres vidt forskelligartede undersøgelser vedr. arkivforhold. (Ekspedition: Landsarkivet for Fyn). Denne liste omfatter forhandlingsprotokoller, der er konstateret ved selvsyn, enten afleveret til Landsarkivet eller set ved besøgene i kommunerne. Hvad der eventuelt findes andre steder er ikke medtaget, ligesom den mulighed foreligger, at en protokol er overset ude i kommunerne. Listen udgør altså hvad der som et minimum er bevaret.

Resultaterne må siges at være bedre end ventet. For hele det fynske område ligger bevaringsprocenten for sognerådenes forhandlingsprotokoller på 86,7%. Ikke mindre end 7 af de nuværende kommuner har bevaret samtlige sognerådets forhandlingsprotokoller fuldstændigt, og kun en enkelt kommune kommer under 64%. Det er ikke sjældent, at hele rækken fra 1842 til 1966(70) er bevaret. En opgørelse over de 203 sognekommuner, der har eksisteret på Fyn, ser således ud:

Bevarings-procent	Antal sogne-kommuner	% (203 = 100%)
100	113	55,7
90-99	17	8,4
80-89	23	11,3
70-79	11	5,4
60-69	15	7,4
50-59	2	1,0
40-49	7	3,4
30-39	3	1,5
20-29	2	1,0
10-19	4	2,0
0-9	6	3,0

Det kan således konstateres, at fra over 55% af de tidligere sognekommuner findes der bevaret en komplet række af sognerådenes for-

handlingsprotokoller. Kun fra 4 af de 203 mulige eksisterer slet ingen forhandlingsprotokoller - den ene kommune bestod i perioden 1842-1900, mens to andre eksisterede 1966-70 og den sidste var en meget lille sognekommune med under 50 indbyggere ved sammenlægningen. En aktiv indsats hos forhenværende sognerådsformænd ville uden tvivl bringe en del savnede protokoller frem. Det er nemlig typisk de første protokoller fra 1842 samt den sidste fra perioden før kommunesammenlægningen, der mangler. De første må sikkert stort set betragtes som tabte, men de nyere vil formentlig dukke op, hvis man ikke venter for længe med at søge efter dem.

I en kommune blev der forsøgsvis rettet henvendelse til det lokalhistoriske arkiv for at konstatere, hvad disse lokalkendte personer eventuelt kunne finde frem til. Der manglede i alt 5 protokoller i kommunen, nemlig 4 fra 1842 samt 1 fra 1925-70. Sidstnævnte fandt det lokalhistoriske arkiv hos den sidst fungerende sognerådsformand, mens det endnu ikke er lykkedes rent fysisk at bringe nogle af de andre til stede. Dog har man fundet ud af at een af dem i hvert fald eksisterede i 1932 og en anden i 1942, og det lokalhistoriske arkiv arbejder derfor stadig videre med sagen. Endelig lykkedes det faktisk også for et par kommuner selv, hvor der ved aflevering til Landsarkivet blev konstateret store mangler, at opdrive disse protokoller hos tidligere sognerådsformænd.

Forholdet mellem bevaret protokolmateriale og bevarede akter blev undersøgt for 133 sognekommuners vedkommende. For disse sognekommuner var i alt bevaret 825 meter akter og 450 meter protokoller - altså ca. dobbelt så mange meter akter som protokoller. Der er imidlertid den store forskel på de to kategorier, at mens protokollerne som oftest går helt tilbage til 1842, er akterne næsten altid af nyere dato. Det er uhyre sjældent at se akter fra før 1900.

Konkluderende om bevaringen af arkivalierne fra sognekommunerne må det siges, at den er væsentlig bedre end forventet. Bortset fra ældre akter, der formentlig er kasseret for længe siden, må det siges, at det tab, man kunne have frygtet i forbindelse med sognekommunernes indlemmelse og flytningen af arkivalierne, ikke kan karakteriseres som værende katastrofalt stort. Der er i hvert fald indtil nu bevaret materiale nok for det fynske område til, at den kommende forskning kan opnå tilfredsstillende svar på spørgsmål, der skal besvares ud fra sognekommunernes arkiver.

Tidligere ordninger i arkiverne.
Det faktum, at alt materiale tydeligt ikke er bevaret i sognekommunearkiverne, betyder, at nogen på et eller andet tidspunkt må have foretaget kassationer i arkiverne, hvilket da også alle kommuner erkendte. Alle kommuner havde på en eller anden måde haft forbindelse med personer eller firmaer, der påtog sig at rydde op i sognekommunernes arkiver. Arbejdet, der var blevet udført, bestod dels i kassationer, dels i ompakninger i æsker og endelig skiltning af protokollerne. Hvad angår kassationer et det som nævnt ikke til at vide hvad, der har været, men indtrykket generelt var, at der nok er gået lidt hårdhændet frem og kasseret med meget lidt sans for arkivernes forskningsmæssige betydning, men udelukkende set ud fra et pladssynspunkt. Flere kommuner mente da også selv, at kassationerne havde været lidt rigeligt store -også set ud fra et administrativt synspunkt, hvor det af og til viste sig, at ældre sager, der blev taget op igen, ikke længere eksisterede. Den foretagne ompakning i æsker blev ikke kontrolleret ved besøgene, men skiltningen af protokollerne var meget mangelfuld, idet mange skilte var direkte forkerte, specielt hvad angår angivelse af rammeår. Endelig var skiltningen ikke særlig udspecificeret -alle protokoller vedørende skoleforhold hed ofte bare »Skoleprotokol« uden skelnen til om det var skolekommissionens forhandlingsprotokol, en skoledagbog eller eksamensprotokol. Sluttelig må nævnes, at der ikke ved de nævnte ordninger var udarbejdet nogen samlet oversigt, hverken over det bevarede arkiv eller over kassationerne, ligesom der ikke var anvendt noget konsekvent opstillingssystem.

Det må derfor konkluderende siges, at de tidligere foretagne ordninger i sognekommunearkiverne tydeligt bærer præg af at være foretaget udelukkende ud fra et kommercielt synspunkt og ikke ud fra et arkivmæssigt synspunkt. Ordningen af arkivet har ofte været et nødvendigt onde, som det var nødvendigt for de private firmaer eller personer at tage med, når der skulle foretages andre mere indbringende forretninger med kommunerne.

Aktuelle arkivproblemer
Under besøgene havde jeg også lejlighed til i de fleste kommuner at få en drøftelse af de aktuelle arkivproblemer, det vil sige problemerne for de nuværende kommuner.

De to væsentligste problemer for kommunerne er pladsproblemet samt at få opbygget en effektiv journalisering/arkivering. Pladspro-

blemet hænger nøje sammen med to ting. For det første har en del kommuner tendens til at benytte reolpladsen i arkivlokalerne til opmagasinering af de utallige formularer, der anvendes i forvaltningen. Det væsentligste er imidlertid, at der kun meget sjældent er foretaget kassationer i det nyere arkivmateriale, idet de føromtalte kassationer kun drejede sig om sognekommunernes arkiver. De manglende kassationer er imidlertid meget forståelige, da kommunerne til dette formål ikke har nogle retningslinier at gå efter. Det nyeste kassationscirkulære er fra 1945 og er selvfølgeligt håbløst forældet. I snart mange år har man ventet på et nyt, og såfremt dette engang kommer, vil det, hvis det sidst kendte forslag følges, allerede være forældet på en del punkter, først og fremmest vedrørende det enormt forskelligartede EDB-materiale kommunerne modtager løbende. Alle kommuner kunne med stor rimelighed bruge det manglende cirkulære som argument for ikke at have kasseret. Man kan jo glæde sig over, at kommunerne ikke kasserer uden at have faste retningslinier, for selv om langt de fleste kendte forslaget til det nye cirkulære, blev retningslinierne herfra kun fulgt få steder.

Nu er sagen imidlertid den, at selv om det nye cirkulære kom, ville en kassation kræve en større gennemgang af arkivet, og alle kommuner erkendte blankt, at arkivarbejdet altid stod nederst i arbejdsprioriteringen. Det måtte vente til »en eller anden« fik tid - og dette var endnu aldrig sket i en eneste kommune.

Det andet problem er at få en effektiv journalisering/arkivering. Problemet kan stort set siges at bestå i valg af journalplan. Til belysning af dette problem, er der - ud over oplysninger fra de besøgte 18 kommuner - ført telefonsamtaler med de øvrige 14 fynske kommuner. Valget af journalplan står i dag stort set mellem at vælge enten Odder-systemet eller KL-systemet [1]. Oddersystemet er et decimalklassesystem fra 1936, men bliver stadig ført a jour, da systemet stadig er meget udbredt på grund af dets enkelhed. KL-systemet er et mere avanceret system af ny dato med bl.a. forskellige facetter. De 32 fynske kommuners valg af journalplan ser pr. 1. oktober 1979 således ud:

Odder-systemet	15 kommuner
KL-systemet	14 kommuner
Andre systemer	3 kommuner

Det er fortrinsvis de større kommuner, der bruger KL og de mindre, der bruger Odder. Selvom KL har fået en pæn udbredelse på Fyn, bliver det nok svært at vinde yderligere terræn, idet de mindre kommuner simpelt hen finder KL for avanceret til deres brug – en form for overadministration, der vil kræve en større indsats i journaliseringsprocessen - altså mere personale. På den anden side set erkender man Odder-systemets manglende fleksibilitet, men langt de fleste steder har man løst problemet ved selv at foretage en udbygning af systemet.

KL var man heller ikke alle steder udelt begejstret for, netop fordi journaliseringen kræver større arbejdsindsats - et sted erkendte man dog, at denne tid blev indvundet i genfindelsesprocessen for sager. En kommune fandt KL for lidt udbygget og havde derfor selv »udbygget« det med rester af kommunens gamle journalplan. En anden kommune var parat til at gå fra KL tilbage til Odder.

Konkluderende om problemet med journalplan må det siges, at KL i dets nuværende udformning får svært ved at vinde udbredelse hos kommuner under ca. 10-15000 indbyggere og som følge deraf vil Odder-systemet bestå mange år endnu.

Sammenfattende er kommunernes væsentligste arkivproblemer manglende tid (interesse?) til at foretage arkivordninger, manglende retningslinier for kassationer for at løse det mest presserende pladsproblem, samt en eller anden endelig løsning for både store og små kommuners journalisering/arkivering.

Lokalhistoriske interesser i sognekommunearkiverne

I nogle af de besøgte kommuner blev spørgsmålet om forholdet mellem det stedlige lokalhistoriske arkiv og deres interesse i sognekommunearkiverne kort berørt.

I alle besøgte kommuner med undtagelse af een var sognekommunearkiverne rent fysisk placeret i kommunens administrationsbygninger. Den ene undtagelse var en kommune, der havde »deponeret« de ældste 3 meter protokoller (dækkende perioden 1842-ca. 1935) i det lokalhistoriske arkiv. Det var sket, fordi kommunen var meget hårdt trængt med hensyn til plads. En anden kommune overlod det materiale »kommunen ikke selv havde interesse i« til det lokalhistoriske arkiv. Det var ikke nemt at få konkretiseret hvad dette var, men fx drejede det sig om sportsudvalgets forhandlingsprotokoller.

Generelt var indstillingen ellers den, at det lokalhistoriske arkiv kunne låne de ældre sager, og mange steder ville man gerne hjælpe

de forholdsvis nye lokalhistoriske arkiver på denne måde. Dette var også årsagen til, at nogle enkelte kommuner overhovedet kun ville aflevere materiale til Landsarkivet, hvis de blev tvunget til det - et sted var ordene »at politikerne prioriterede lokalhistoriske interesser meget højt«. I nogle få af de besøgte kommuner eksisterede der ikke arkiv-kontakt mellem kommunen og de lokalhistoriske arkiver.

Konkluderende er forbindelsen mellem sognearkiverne og de lokalhistoriske interesser endnu kun på et lavt niveau, men det kan forudses, at når kommunernes pladsproblemer bliver for store, vil en del sognekommunearkiver blive »deponeret« i de respektive kommuners lokalhistoriske arkiver, jvf. i øvrigt næste afsnit.

Kommunearkivernes fremtid

Det er fremgået af et tidligere afsnit i denne artikel, at et hovedproblem for næsten alle kommunerne er at skaffe plads til de hastigt voksende mængder arkivalier. Men hvad sker der egentlig med kommunernes arkivalier når arkivlokalerne er fyldt op til bristepunktet?

Nogle kommuner løser problemet ved at skaffe yderligere arkivlokaler enten ved rådhusudvidelser eller ved lejede lokaler, men dette er en dyr og kortsigtet løsning. Der findes ingen regler - som det er tilfældet med statsinstitutionernes arkiver - for hvad der skal ske med de kommunale arkiver, blot står der i normalvedtægten for kommunernes styrelse, at »økonomiudvalget fører tilsyn med, at kommunens arkivalier opbevares på betryggende måde« [2]. Der er altså ingen afleverings-*pligt* for kommunale arkivalier til det statslige arkivvæsen. I loven fra 1889 om Rigsarkivets oprettelse og i en bekendtgørelse fra 1891 om Landsarkivernes virksomhed står, at kommunalarkiver *kan* afleveres [3]. Fordi der således ingen steder findes nøjagtige retningslinier for hvad der skal ske med de historisk bevaringsværdige dele af de kommunale arkiver, er der naturligvis opstået en diskussion om dette emne. Diskussionen har specielt fundet sted fra begyndelsen af 1970érne, da der for alvor rundt om i landet opstod nye arkivsamlende institutioner, nemlig de lokalhistoriske arkiver [4]. Man kan fristes - med tidens sprogbrug - til at udtrykke det således, at der nu for kommunerne eksisterer et alternativ for anbringelse af deres arkivalier. Det forholder sig således idag, at der med få undtagelser findes et lokalhistorisk arkiv i samtlige kommuner.

Det er ikke tanken her at gentage argumenterne fra den debat, der har fundet/finder sted om kommunalarkivernes fremtid [5]. Det, der kan konstateres er, at når en kommune begynder at gøre sig overve-

jelser om fremtiden for kommunens arkivalier, eksisterer der 3 muligheder:

1) Kommunen kan selv beholde arkivalierne og skal da opbevare dem på betryggende vis, jvf. styrelsesvedtægten.

2) Kommunen kan aflevere arkivalierne til det statslige arkivvæsen.

3) Kommunen kan aflevere arkivalierne til det lokalhistoriske arkiv i kommunen.

Beslutter kommunen sig til selv at beholde arkivalierne, må der nødvendigvis også skaffes plads. Noget af det akutte pladsproblem kunne løses, hvis det længe ventede og savnede kassationscirkulære blev udsendt. Med de retningslinier, der er kendt fra den sidst foreliggende udgave [6], ville noget materiale kunne kasseres omend cirkulærets bestemmelser ikke kan siges at være nær fyldestgørende og tidssvarende nok. En anden mulighed for at skaffe plads er mikrofilmning af arkivalierne, der senere kan kasseres. Beholder kommunen selv arkivalierne, er det således nødvendigt, hvis det skal fungere tilfredsstillende, at ofre nogle ressourcer - evt. i form af en bestemt arkivansvarlig person - på ordninger/vedligeholdelse i kommunens arkiv samt på længere sigt at være parat til at investere i nye udvidelser af arkivlokalerne.

Beslutter kommunen sig til at aflevere arkivalierne til landsarkiverne, er pladsproblemet løst for kommunen og i stedet skudt over på det statslige arkivvæsen. Derimod kan det forventes, at landsarkiverne kun vil modtage arkivalierne i en nærmere defineret ordning, og denne ordning må kommunen finansiere. Dette vil dog være en eengangsbevilling, men det må ikke glemmes, at det vel er et spørgsmål om tid, hvor længe det statslige arkivvæsen vil og kan fungere som gratis fjernmagasin for kommunerne. Efter en aflevering må kommunen naturligvis under alle omstændigheder ofre lokaler samt ressourcer på ordninger/ekspeditioner i de stadig administrativt aktuelle arkiver, som kommunen fortsat selv opbevarer.

Vil kommunen aflevere til det lokalhistoriske arkiv i kommunen er pladsproblemet også løst i administrationsbygningen, men måske ikke i det lokalhistoriske arkiv, der ofte på en eller anden måde er organiseret som en del af den kommunale forvaltning. Pladsproblemet eksisterer altså stadig for kommunen, omend det bliver flyttet et andet sted hen. Ordninger og vedligeholdelser skal stadig gøres, men kan i nogle tilfælde udføres af personale fra det lokalhistoriske arkiv - personale, der måske allerede i forvejen er kommunalt lønnede. Må-

ske vil det alligevel kræve ekstra ansættelser, afhængig af materialets omfang og det eksisterende personales kvalifikationer.

Ovenstående er ikke et forsøg på at argumentere for den ene eller den anden løsning, men blot vise, at ligegyldigt hvilken beslutning en kommune træffer vedr. deres arkivers fremtidige opbevaring, vil det på en eller anden måde betyde nogle udgifter. Hvilken løsning, der er billigst, kan der ikke siges noget generelt om - det vil afhænge af det enkelte tilfælde.

Hermed er redegjort for mulighederne for kommunerne, men hvilken mulighed vælger kommunerne så i dag i praksis? Som tidligere omtalt har enkelte kommuner på Fyn afleveret materiale til det lokalhistoriske arkiv, men Fyn er næppe typisk i den sammenhæng, idet Landsarkivet på Fyn meget tidligt med succes har ført en aktiv indsats for at få kommunalarkiverne afleveret.

Et generelt indtryk, der er indhentet over 6 måneder som arkivkonsulent i Kommunernes Landsforening via kontakter med mange kommuner og en del lokalhistoriske arkiver er, at alle 3 muligheder finder sted. En del kommuner har overhovedet ikke gjort sig overvejelser om fremtiden for deres arkivalier, og dette skyldes, at man hele tiden har kunnet udvide rådhuset så pladsproblemet aldrig har været akut. I disse kommuner ofrer man desuden meget tid på at finde sager igen i arkivet og sjældent er det een bestemt person, der er ansvarlig for arkivfunktionen. Flere og flere steder - specielt i kommuner med et veludbygget lokalhistorisk arkiv - sker der afleveringer af det ældre materiale til de lokalhistoriske arkiver, mens afleveringer til det statslige arkivvæsen synes at være stagnerende. Mange kommunalbestyrelser ønsker materialet bevaret lokalt og man kan så kun håbe på, at de også tager den økonomiske konsekvens af denne beslutning, nemlig bevilger penge til kvalificeret arbejdskraft, således at der kan foretages fornuftige registreringer med henblik på formidlingen af materialet - og at der i forbindelse med det sidste også sørges for rimelige adgangsperioder på læsesalene.

Nogle kommuner har rettet henvendelse til det statslige arkivvæsen for at aflevere materiale, men har ofte afholdt sig fra dette fordi omkostningerne ved de krævede ordninger vurderes som værende for store. Skal der endelig bevilges penge til arkivordninger, vil man hellere bevilge dem til lokalt formål - altså til det lokalhistoriske arkiv. Dette også af hensyn til kommunens borgere (vælgere), der næppe alle med glæde ser, at kommunen frivilligt giver »tilskud« til en statsinstitution.

Konkluderende må det siges, at debatten om kommunalarkivernes fremtidige anbringelse tilhører fortiden. Der er intet, der tyder på, at der vil komme en lovgivning, der pålægger kommunerne det ene eller det andet og derfor bliver det 275 forskellige kommunalbestyrelsers afgørelser, der bliver afgørende for hvad, der vil ske med de 275 kommuneres arkiver, og det betyder, at alle 3 nævnte muligheder vil blive praktiseret fremover afhængig af hvilken argumentation, der har størst gennemslagskraft hos den enkelte kommunalbestyrelse. I stedet for at fortsætte en forældet debat om kommunearkivernes placering var det i stedet nu relevant at erkende tingenes virkelige tilstand og bruge tiden og kræfterne på fx at få udarbejdet et fælles registreringssystem for alle kommunalarkiver, ligegyldigt hvor de måtte befinde sig. Dette ville være en stor gevinst for alle brugerne af de kommunale arkiver, således også den kommunale administration. Den fremtidige forskning skal jo mere og mere anvende kommunalt arkivmateriale i takt med, at flere og flere af samfundets opgaver uddelegeres til kommunerne.

Vurdering af det opsøgende arbejde i kommunerne

Sluttelig skal her foretages en vurdering af Landsarkivet for Fyns opsøgende arbejde i de fynske kommuner.

Besøgene betød først og fremmest, at der blev skabt en kontakt mellem kommunerne og Landsarkivet. Landsarkivet havde lejlighed til nærmere at redegøre for hvad vi egentlig er, og hvad vi laver, og kommunerne kunne orientere om deres arkivproblemer og meninger om disse. Denne gensidige orientering kan kun tillægges stor betydning. Udover dette »umålelige« resultat, medførte besøgene rent konkret, at 4 kommuner afleverede arkivalierne fra ialt 31 tidligere sognekommuner her i blandt arkivalierne fra den kommune, hvor arkivalierne var ved at gå til af fugt uden mulighed for at flytte dem internt. Med disse arkiver lagt til de allerede afleverede sognekommuner, betyder det, at Landsarkivet for Fyn – selv om der aldrig vil blive afleveret mere - har så mange sognekommunearkiver hjemme, at forskningen vil være godt stillet vedrørende generelle spørgsmål, der skal besvares i disse arkiver. På Landsarkivet ligger nu alt bevaret materiale fra 18 af de 32 fynske kommuner, eller udtrykt på en mere korrekt måde: Arkiverne fra 139 af de i alt 203 sognekommuner, der har eksisteret, altså ca. 70%. At Landsarkivet har modtaget så mange arkiver bekræfter egentlig kun det store pladsproblem i kommunerne. Ligeledes bliver det bekræftet, at der er et stort behov for konsu-

lentarbejde indenfor arkivering/journalisering, idet nogle kommuner - selv i disse sparetider - bevilligede finansiering af sådanne arbejder inden for de næste par år under Landsarkivets ledelse for i alt 205.500,00 kr. - og dette skal lægges til de kommuner, der allerede har finansieret sådanne ordninger. Disse bevillinger viser også, at kommunerne såmænd ikke er så bange for at betale for ordninger i deres arkiver og derfor anser det for en presserende opgave.

Med de nævnte resultater i erindring, kan det kun konkluderes, at værdien af det opsøgende arbejde i de fynske kommuner har været yderst tilfredsstillende for Landsarkivet, dels i form af konkrete afleveringer, dels i konstateringer af nogle mere eller mindre (er)kendte arkivforhold/problemer.

NOTER

1 Om disse systemer, se: Odder-arkivsystem. Udgivet af Landsforeningen af kommunesekretærer. 1. udgave 1950, 2. udgave 1961.
KL-arkivsystem. Udgivet af Kommunernes Landsforening. Kbh. 1976, mappe 1-3.

2 Se fx Lovsamling, udgivet af Dansk kommunalkursus, 1979, p.77.

3 Kultusministeriets bekendtgørelse af 10. marts 1891.
Loven om Rigsarkivets oprettelse af 30. marts 1889.

4 En oversigt med henvisninger om denne diskussion kan ses i Gunnar Bo Clausen: Lokalhistoriske arkiver. Arkivserien 1979.

5 Jvf. note 4 samt indlæggene af Anne Riising og Jan Horskær i Lokalhistorisk Journal 7. årgang nr. 4, 1978 og 8. årgang nr. 1, 1979. Senest har Anne Riising berørt emnet i en artikel om landsarkivernes fremtid i Fortid og Nutid, Bd. XXVIII, hæfte 3, 1980.

6 Fra efteråret 1979.

Artiklen er skrevet efteråret 1979, med tilføjelser juni 1980.

Bilag 1: Kommuner, der har afleveret sognekommunearkiver til Landsarkivet for Fyn.

Kommuner afleveret før 1. juli 1976

Kommuner afleveret mellem 1. juli 1976 og 30. juni 1979

Kommuner afleveret efter besøgene

Ikke afleveret

Bilag 2: Oversigt over bevaringen af sognekommunearkiverne m.v. i de enkelte fynske kommuner.

Kommune	A	B	C	D	E	F	G
Assens	1966	9	KL	97,1	61,5	6,8	LAO
Bogense	1966	6	KL	84,0	35,0	5,8	LAO
Broby	1966	4	O	90,3	60,5	15,1	
Egebjerg	1970	13	O	88,6	86,5	6,7	LAO
Ejby	1970	8	KL	75,2	150,0	18,8	LAO
Fåborg	1970	12	A	90,5	310,0	25,8	LAO
Glamsbjerg	1966	4	O	83,7	81,0	20,3	
Gudme	1970	4	O	92,2	131,0	32,8	
Hårby	1966	4	O	97,2	64,0	16,0	
Kerteminde	1966	11	KL	92,8	43,0	3,9	LAO
Langeskov	1966	3	KL	100,0	14,5	4,8	LAO
Marstal	1962	2	O	100,0	41,0	20,5	
Middelfart	1970	5	A	36,0	+	+	
Munkebo	1970	1	O	80,5	+	+	
Nyborg	1970	3	KL	100,0	80,0	26,7	LAO
Nørre Åby	1966	5	O	89,5	44,0	8,8	LAO
Odense	1970	21	KL	67,7	307,5	14,6	LAO
Otterup	1966	11	KL	100,0	124,0	11,3	LAO
Ringe	1970	14	KL	92,1	81,0	5,8	
Rudkøbing	1966	4	A	64,1	+	+	LAO
Ryslinge	1970	4	O	100,0	102,0	25,5	
Svendborg	1970	10	KL	79,6	196,0	19,6	LAO
Sydlangeland	1966	4	O	80,0	36,5	9,1	LAO
Søndersø	1966	7	KL	72,7	66,5	9,5	LAO
Tommerup	1966	4	O	100,0	96,0	24,0	LAO
Tranekær	1966	3	O	94,9	+	+	
Ullerslev	1970	5	KL	100,0	32,0	6,4	
Vissenbjerg	1970	1	O	88,3	10,5	10,5	LAO
Ærøskøbing	1966	4	KL	95,2	36,0	9,0	
Ørbæk	1966	7	O	85,1	80,5	11,5	LAO
Årslev	1970	6	KL	90,5	65,0	10,8	
Årup	1966	4	O	65,8	42,0	10,5	
		203		86,7	2478,0	13,0	

A: Årstal for den nuværende kommunes oprettelse.
B: Tidligere antal sognekommuner i den nuværende kommune.
C: Journalsystem pr. 1/10 1979.
KL = KL-systemet
O = Odder-systemet
A = Andre systemer
D: Bevaringsprocent for sognerådenes forhandlingsprotokoller. 86,7 er gennemsnitstallet.
E: Antal hyldemeter bevaret fra sognekommunerne.
+ = Ikke muligt at måle på besøgelsestidspunktet.
F: Antal bevarede hyldemeter pr. tidligere sognekommune. 13,0 er gennemsnitstallet.
G: Hvis anført »LAO«: Sognekommunearkiverne afleveret til Landsarkivet for Fyn.

Fremveksten av kommunale arkivsystem i Norge

Av Harald Hals

Manglende retningslinjer og lenge lite faglig debatt har vært medvirkende til at det tok lang tid før mer enhetlige og moderne arkivsystem ble tatt i bruk av norske kommuner. Visse direktiver har det likevel vært helt fra det kommunale selvstyret ble innført i Norge. I »Lov om Formandskaber i Kjøbstæderne« og »Lov om Formandskaber paa Landet«, begge av 14. januar 1837, kom det inn nesten helt ordrett like bestemmelser om hvilke protokoller formannskapet skulle føre. I henholdsvis § 19 i formannskapsloven for kjøpstedene og § 24 i formannskapsloven for landet het det: »Ethvert Formandskab skal have følgende af Amtmanden autoriserede og med Register forsynede Protocoller, for hvis Førelse Ordføreren har at sørge, nemlig: a) en Dagbog, hvori alle indkomne Sager extractviis indføres; b) en Protocol, hvori indføres Forhandlingerne ved Møder, som Formændene afholde imellem sig indbyrdes, med Repræsentanterne eller med Amtmanden, Fogden og øvrige Autoriteter (I formannskapsloven for kjøpstedene: »med Magistraten og øvrige Autoriteter«); c) en Copibog, hvori de Breve m.v., som afgaae fra Formandskabet skulle indføres«.[1]. Alle disse protokollene var i bruk i de fleste norske kommuner til oppimot 1950-1960. Kopibok autorisert av fylkesmannen (tidligere amtmannen) forekommer ikke lenger, men på mange kommunale kontorer oppbevares fremdeles kopier av utgående korrespondanse i egne brevordnere. Den innbundne dagboka/brevjournalen har det stått strid om og den er mange steder erstattet av journalkort. Forhandlingsprotokoll for møtene i formannskapet og kommunestyret er ifølge § 18 i den nåværende »lov om styret i kommunene« av 1954 fremdeles påbudt.

I samsvar med vanlig kontorpraksis den gang formannskapslovene av 1837 ble vedtatt, var det i de kommuner der det i det hele tatt ble gjort forsøk på å ordne arkivet, som oftest dagboka/brevjournalen som ble lagt til grunn. Innkomne brev ble lagt i nummerorden etter journalnumrene. Ikke minst på landet var nok sannsynligvis ofte ordningen i kommunearkivene influert av ordningen i prestearkivene.

Prestene fortsatte også etter 1837 å spille en stor rolle i det kommunale liv. Ifølge § 22 i »Lov om Formandskaber paa Landet« var sognepresten automatisk formann i skole- og fattigkommisjonene. Imidlertid var ikke henlegging av korrespondansen etter journalnummer det eneste ordningsprinsipp som ble forsøkt av kommunene. Det forekom at korrespondansen ble lagt kronologisk etter dato, i vårt århundre ofte satt i brevklemmer, brevordnere. Enkelte kommuner arkiverte også dokumentene kronologisk etter saksnummer i møtebøkene for formannskapet eller andre kommunale styrer og utvalg. Disse saksnumrene var slett ikke alltid de samme som journalnumrene innført i dagbøkene/brevjournalene[2].

Alt tidlig finner en også tilløp til mer realistisk inndeling av arkivsakene i kommunearkivene. Dokumenter i større og stundom mer prinsipielle saker kunne bli lagt for seg i egne mapper eller arkivpakker. Konsekvente ordningsprinsipp finner en imidlertid sjelden i eldre kommunearkiv. Kommunearkivene var nesten alltid desentralisert. Hver etat skapte sine egne arkiv, slett ikke alltid etter samme mønster. I hvert fall på landet var det vanlig at ordføreren selv førte formannskapsprotokollene og oppbevarte og ordnet arkivsakene hjemme hos seg selv. Det samme gjaldt formennene i de forskjellige kommisjoner, råd, utvalg og komitéer. Følgene kunne bli skjebnesvangre. Mange kommunale arkivsaker oppbevart hos privatpersoner er nå kommet bort. Slike saker kunne også bli blandet sammen med private eller offentlige arkiver som ikke egentlig hadde noe med kommunearkivene å gjøre. Det er ikke uvanlig at en i sogneprestarkivene kan finne skole- og fattigsaker som stammer fra prestens tid som formann i de kommunale skole- og fattigkommisjonene[3].

Til de forskjellige kommunale dagbøkene/brevjournalene ble det helt til forholdsvis nylig ofte forsøkt å føre alfabetiske registre etter avsendernavn[4]. Det betraktelige merarbeidet dette førte med seg, forårsaket imidlertid at disse registrene ofte ikke ble holdt a jour. Dessuten overvant en selv med alfabetiske registre ikke alle vansker med å finne dokumentene; like saker ble fortsatt liggende på ulik plass i arkivet dersom de var ordnet etter dato, journalnummer eller etter saksnummer, og dette kunne være en hemsko når saksmengden vokste. Dokumenter lagt i en eller annen form for kronologisk rekkefølge, hadde dessuten meget lett for å komme i uorden og dermed gjøre alfabetiske registre verdiløse. Ønsket om å gjøre arkivet mer tilgjengelig førte derfor etter hvert til at en del kommuner forsøkte å benytte alfabetet til mer enn bare å sette opp registre. De tok til å

ordne arkivsakene emnemessig etter alfabetet. Haken ved dette var at de hjelpemidler som fantes å få kjøpt når det gjaldt slik alfabetisk klassifisering, vesentlig tok sikte på å dekke forretningsstandens behov. Ved å ordne arkivsakene etter alfabetet oppsto dessuten lett problemet hvilke benevnelser en skulle gi de forskjellige saksområdene, noe som alltid ville være gjenstand for en svært subjektiv fortolkning. I praksis førte ofte alfabetsklassifisering til at saker som hørte artsmessig nær sammen ble lagt på vidt forskjellige bokstaver[5].

Heller ikke det første mer generelt utformede arkivsystemet som var særskilt lagt opp for kommuneadministrasjonen, oppga imidlertid fullstendigt alfabetsprinsippet. Dette systemet var utarbeidet av sogneprest Karl Roald og ble vanligvis kalt Roalds kommunale arkivsystem. Det utkom første gang i 1935, og ble av mange kommunefolk som hadde måttet streve med arkivsakene, hilst med glede[6]. Roald hadde selv som mangeårig ordfører i Ørsta på Sunnmøre følt sterkt behovet for et velordnet kommunearkiv. Han hadde selv brukt, ordnet og registrert en rekke kommunale arkiv og hadde på grunnlag av dette funnet ut at det var mulig å sette opp en bestemt gruppeinndeling som kunne anvendes av de kommunale myndigheter. Under arbeidet fikk han, som han skrev i forordet til den trykte arkivnøkkelen, støtte av »fremragende arkivfolk« som gjennomgikk manuskriptet. I sin endelige form ble arkivsystemet fastsatt i samarbeid med firmaet Sem & Stenersen, som alt fra før var storforhandler av kommunale protokoller og skjemaer. Roald hevdet selv at medvirkningen til konsulent C. Arbeberg i dette firmaet hadde vært av særlig stor betydning[7]

Et komplett Roalds kommunale arkivsystem slik det var til salgs fra Sem & Stenersens forlag, besto av et trykt teksthefte med veiledning, skillekort med oppstående faner og gruppebetegnelser for hovedgruppe, saksmapper med oppstående faner og saksbetegnelser for undergrupper, samt en arkivkasse som rommet hele det øvrige utstyret. I teksthefte ble det utførlig redegjort for gruppeinndelingen og for hvordan arkivsakene burde ordnes. Videre fantes det her råd om ordning av protokollregister, registrering av eldre protokoller og et ganske grundig kapittel kalt »Forskjellig om arkiv og administrasjon«[8]. Selve gruppeinndelingen var numerisk-alfabetisk. Kommunestyrets arkivsaker ble inndelt i hovedgrupper stort sett satt i alfabetisk rekkefølge og nummerert fra 0 til 49. At rekkefølgen var alfabetisk, gjorde det utvilsomt lettere å huske i hvilke arkivmapper de forskjellige sakene skulle plasseres, men samtidig ble den logiske opp-

byggingen noe haltende. Også i Roalds system kunne dokumenter som artsmessig hørte nært sammen, bli lagt langt fra hverandre[9]. Enkelte av hovedgruppene i systemet ble riktignok satt ledige til eventuell senere bruk, resten ble inndelt i undergrupper som fikk alfabetiske betegnelser fra A - gjerne satt av til rundskriv - og opp til maksimalt F. Hovedgruppe 14, »Forsorg, fattigpleie«, ble for eksempel inndelt slik: Rundskriv 14 A, Fattigpleie 14 B, Forsorgssaker 14 C, Vergeråd 14 D, Sinnssyke 14 E, Abnorme 14 F. En kunne dessuten lage egne saksmapper for vanføre- og barnehjem. Var det bare få saker som hørte inn under hovedgruppe 14, kunne de også alle sammen legges i en felles saksmappe, uten at kommunen behøvde å bry seg om de alfabetiske undergruppene[10]. Det alfabetiske stikkordregistret som også fulgte med systemet, henviste bare til hovedgruppene [11].

Skolestyrets og fattigstyrets arkivsaker ble gruppeinndelt på lignende vis. Det ble ikke gjort noe forsøk på å samordne disse sakene med selve kommunestyresakene slik at det kunne utarbeides en felles arkivnøkkel for all kommunal virksomhet. Skolestyrets hovedgrupper, satt i alfabetisk rekkefølge, ble nummerert fra 0 til 15[12]. Fattigstyrets hovedgrupper, likeledes satt i alfabetisk rekkefølge, fikk numre fra 0 til 7[13].

Roalds arkivsystem vant etter hvert atskillig utbredelse, kanskje særlig på Østlandet, i Møre og Romsdal og i Trøndelag-fylkene. Derimot ser det ut til at det i hvert fall i Rogaland ble atskillig mindre benyttet[14]. I hvert fall i Trøndelag ser det ut til at det særlig var i de aller første etterkrigsårene at systemet fikk innpass[15]. Det ble forhandlet av firmaet Sem & Stenersen til i begynnelsen av 1950-årene[16].

Sem & Stenersen sendte også ut enkelte andre alfa-nummererte arkivsystem, de såkalte Sesa-arkivsystemene. Disse systemene tok sikte på å dekke kommunale etater som Roald ikke hadde utarbeidet arkivnøkler for. Arkivnøkler for ligningskontor og trygdekontor ble begge utgitt i 1940, arkivnøkkelen for lensmenn kom i 1947, både helsevesen og forsorgsstyre fikk sine nøkler i 1948, den for jordstyret ble utgitt i 1949 og herredskassen fikk sin i 1951[17].

Det av disse arkivsystemene som kanskje fikk størst utbredelse og som holdt seg lengst i bruk, var arkivnøkkelen for helsevesenet. Den ble utarbeidet av stadsfysikus A. Weidemann. Helsedirektøren anbefalte i rundskriv av 19. januar 1948 helserådene å benytte den[18]. Nøkkelen ble revidert av Weidemann elleve år senere[19]. I sin revider-

te form ble den fortsatt alment benyttet i midten av 1960-årene, og fortsatt er det enkelte helseråd som ikke har gått over til nyere systemer[20].

De forskjellige Sesa-arkivsystemene var alle sterkt påvirket av Roalds system og bygd opp etter mønster av det. Imidlertid forsøkte Sem & Stenersen å gjøre Sesa-arkivsystemene noe mer elastiske ved sterkere å spesifisere en del av undergruppene slik at vedkommende kommunale etats særlige behov kunne bli bedre dekket. I arkivsystemet for kommunekasser ble for eksempel hovedgruppe 16, »Skatter og avgifter«, inndelt slik: Rundskriv 16 A, Instrukser om innfordring 16 B, utligning av kommuneskatt og trygdeavgift 16 C, Etterligninger og omligninger 16 C 1, Dobbeltligninger 16 C 2, Innfordring av kommuneskatt og trygdeavgift 16 D, Forfallstider og skatteseddel 16 D 1, Skattetrekk 16 D 2, Forhåndstrekk 16 D 3, Sjømannsskatt 16 D 4, Utpantinger 16 D 5, Skatteauksjoner 16 D 6, Skifterettsinnfordring 16 D 7, Nedsatte og ettergitte skatter 16 D 8[21].

Roalds arkivsystem og de etterfølgende Sesa-systemene ga støtet til at det også ble innført andre kommunale arkivsystem, gjerne preget av lokale forhold og den stedlige arkivskapers interesser. Felles for en del av disse systemene var at nummer og bokstaver som betegnelser på hoved- og undergrupper ofte ble sløyfet. I stedet ble det på mapper, skillekort og arkivbokser påført en eller annen form for oppslagsord eller gruppebetegnelse, gjerne skrevet fullt ut[22]. Systemene kunne operere både med hovedoppslagsord og underoppslagsord. Av og til var nok disse ordene temmelig identiske med gruppebetegnelsene i Roalds system. Arkivsystemer oppbygd uten bruk av nummer eller bokstaver ble for øvrig også markedsført av enkelte kontorfirmaer. Blant disse systemene var for eksempel det såkalte Shamoblic arkiveringssystem, fabrikant og eneforhandler i Norge var A/S Viig & Vraalsen. Det ble benyttet av enkelte kommuner i 1950-årene og begynnelsen av 1960-årene[23].

En vesentlig grunn til at Roalds arkivsystem ble såpass sterkt utbredt og etterlignet, var nok at systemet var enkelt å lære og kunne brukes også av temmelig arkivukyndige folk, noe som ikke minst skyldtes de detaljerte anvisningene i tekstheftet. Systemets enkelhet var imidlertid også dets svakhet. Det passet utvilsomt best for mindre kommuner med en forholdsvis enkel administrasjon og liten saksmengde. Etter hvert som kommunene i årene etter 1945 ble pålagt en rekke nye oppgaver, viste systemet seg stadig mindre hensiktsmessig fordi det var for lite spesifisert og ikke kunne videreutbygges skikkelig.

Også enkelte byer og større landkommuner benyttet riktignok Roalds arkivsystem[24]. For slike kommuner var nok likevel ikke systemet særlig egnet. Det er ikke omtalt i »Kommunalt Tidsskrift« som opprinnelig bare var et organ for Norges Byforbund. En del byer og større landkommuner tok i stedet til å bruke kontoplanen (den kommunale budsjettplanen) eller en videreutbygging av den som arkivnøkkel[25].

Den første debatten i »Kommunalt Tidsskrift« om arkivspørsmål sto nettopp om kontoplanen. I juni-nummeret 1946 gjorde etter oppfordring fra redaksjonen byfullmektig Knut Røssaak i Narvik rede for sitt arkivsystem som tok utgangspunkt i kontoplanen. Etter hva Røssaak opplyste hadde det tatt ham tre år å bygge opp dette systemet. Det ble innført i Narvik i 1938 og var åtte år senere også blitt tatt i bruk av i alt 35 andre kommuner[26]. Systemet var begrenset til bare å gjelde formannskap og kommunestyre samt ordfører og rådmann. I likhet med den kommunale kontoplanen var det numerisk-alfabetisk oppbygd. Den systematiske inndelingen fulgte det dværende oppsettet for kommunebudsjettet i 13 av dets 16 hovedkapitler. Teksten i Røssaaks system var likevel bare delvis den samme som i selve kommunebudsjettet. Dessuten hadde Røssaak en vesentlig tilføyelse: for all annen kommunal saksbehandling som ikke ga seg direkte uttrykk i budsjettbevilgninger, opprettet han 13 nye »hovedkapitler«[27].

Alle de 26 »hovedkapitlene« som systemet således kom til å bestå av, ble inndelt i »underkapitler«. Inndelingen av hovedkapittel »VI. Forsorg« var for eksempel denne:VI-A-1-a-1 administrasjon - regler og bestemmelser og område, VI-A-1-a-2 administrasjon - lov om sosial forsorg, VI-A-1-b administrasjon - forsorgsstyret, VI-A-1-c-1 administrasjon - sosialsjefen, VI-A-1-c-2 administrasjon - sosialfullmektig, VI-A-c-3 administrasjon - sosialkurator, VI-A-1-c-4 administrasjon -familierådgiver, VI-A-1-d administrasjon - personalet forøvrig, VI-A-1-e administrasjon -stadslegen som forsorgslege, VI-A-l-f administrasjon - kontorutgifter og utstyr, VI-A-1-g administrasjon - Nordland fylkeslag av Norges sosialforbund, VI-A-2-e regnskap - etterbevilgning, overførsler, anvisningsmyndighet, VI-A-2-b regnskap - oppgaver og oversikter, VI-A-3-a forsorgsunderstøttelse - angående satsene, VI-A-3-b forsorgsunderstøttelse - strøm og brensel, VI-A-3-c forsorgsunderstøttelse - ekstrabidrag til jul og påske m.v., VI-A-3-d forsorgsunderstøttelse - lån til selvhjelp, VI-A-3-e forsorgsunderstøttelse - forsorgsarbeide, VI-A-3-f forsorgsunderstøttelse - bedragerisa-

ker, VI-A-3-g forsorgsunderstøttelse - hjemstavnstvister, VI-A-3-h forsorgsunderstøttelse - jordmorregninger, VI-A-4-a refusjoner - innbetalinger til bykassereren, VI-A-4-b refusjoner - trekk i lønn - pant i eiendom, VI-A-4-c refusjoner - for syke, VI-A-4-d refusjoner - andre kommuner, VI-A-4-e refusjoner - forsorgsunderstøttedes valgbarhet[28].

I sin komplette form forelå Røssaaks system i et stensilert hefte som inneholdt en kort veiledning, oversiktsark over de 26 »hovedkapitlene«, alfabetisk stikkordregister for 293 navn og begreper, og en kronologisk innholdsfortegnelse, kalt arkivregister, over de i alt 653 »underkapitlene«. Ifølge Røssaak var systemet lett å lære fordi det var bygd opp om budsjettet »som avspeiler mesteparten av den kommunale foretagsomhet«. Det var ikke for stort for noen kommune »fordi man ikke anvender mer av det enn man har behov for«. Men det kunne heller ikke sprenges fordi nye saksområder alltid ville kunne bli innpasset uten at man forrykket systemet[29].

Det fantes arkivfolk som i enda sterkere grad enn Røssaak mente at den kommunale kontoplanen også burde være grunnlaget for den kommunale arkivnøkkelen. De hevdet at Røssaaks system var altfor flytende og uavhengig av kontoplanen. Blant de mer ortodokse tilhengerne av denne planen var bysekretær I. Vogt. Han hadde for Kristiansand kommune bygd opp et arkivsystem basert langt mer konsekvent på kontoplanen enn Røssaak hadde gjort. Vogt inndelte sitt system i 15 »hovedkapitler« som hver for seg korresponderte med de tilsvarende hovedkapitlene i det ordinære bykassebudsjettet. Det eneste avviket av noen betydning var at »hovedkapittel« I omfattet »Budsjett og regnskapssaker. Personal- og lønnssaker« i stedet for kommunebudsjettets »Underskudd og overskudd«. »Hovedkapitlene« i arkivsystemet ble delt opp i sammenlagt 77 »underkapitler« som i den grad det var mulig korresponderte med tilsvarende underkapitler i det kommunale budsjettskjemaet. I et innlegg i »Kommunalt Tidsskrift« hevdet Vogt at hele arkivsystemet ble enklere og mer forståelig når det falt sammen med budsjettskjemaet som kommunens folk måtte kjenne. Røssaak brøt etter hans mening helt unødig med systematikken. Særlig var det nok Røssaaks 13 nye »hovedkapitler« for den delen av den kommunale saksbehandlingen som ikke ga seg uttrykk i budsjettbevilgninger, Vogt hadde i tankene når han hevdet at »man ikke unødig skal bruke 2 eller flere registreringssystemer, når det er mulig å klare seg med ett«. Røssaaks system var etter hans me-

ning for detaljert og burde i stedet hatt flere samlekonti; det var ikke nødvendig å spre »dokumenter... over praktisk talt alle kapitler«[30].

Det var ikke vanskelig for Røssaak å svare på en del av disse innvendingene. I et motinnlegg i »Kommunalt Tidsskrift« opplyste han at grunnen til at han i størst mulig grad hadde unngått samlekonti var at dette var sekker som »det er uhyre lett å fylle med alt mellom himmel og jord, og som det siden er umulig å finne ut av igjen«. Denne påstanden dokumenterte Røssaak med et eksempel fra Vogts eget arkivsystem: »Hva skal en si om den Vogtske samlekonto »XIV 79 G: alt som ikke kan registreres under andre kapitler«. Grei for personalet å registrere etter, og lettvint for etterfølgerne å finne fram i?« Etter Røssaaks oppfatning burde nok det kommunale arkivsystemet følge kommunens kontoplan et stykke på vei, men avhengigheten måtte likevel ikke bli for stor. Budsjettforskriftene var ikke endelige og kommunale kontoplaner ble ofte revidert; et kommunearkiv lagt opp helt slavisk etter kontoplanen måtte derfor ofte omsystematiseres[31].

Andre kommunale arkivskapere var enda mer skeptisk innstilt enn Røssaak. I motsetning til ham ville de i det hele tatt ikke godta noen som helst sammenheng mellom kontoplanen og den kommunale arkivnøkkelen. Alt Roald tok sannsynligvis bevisst avstand fra noen slik sammenblanding da han utarbeidet sitt system; en annen motstander av kontoplanen var rådmann i Lillestrøm Christian Granerud. I 1947 begrunnet han sitt standpunkt i et innlegg i »Kommunalt Tidsskrift«. Granerud hevdet at den som hadde med arkivet å gjøre når det ble ordnet etter budsjettet, alltid måtte ha kjennskap til hvilke budsjettforskrifter som gjaldt til de forskjellige tider. I praksis skapte dette stor usikkerhet. En enda større mangel var det at en stor del av arkivsakene overhodet ikke hadde noen forbindelse med budsjettet og derfor måtte samles i sekkeposter, eller det måtte opprettes hjelpeavdelinger uten tilknytning til noen poster i budsjettet og den kommunale kontoplanen. Dermed var man straks utenfor rammen av den prinsipielle inndelingen av arkivstoffet som budsjettordningen ga anvisning på[32].

Også Granerud hadde sin oppfatning av hvordan de kommunale arkivsakene burde ordnes. Kommunearkivet i lillestrøm ble i slutten av 1930-årene lagt opp etter et slags duplexnummersystem. Arkivet ble inndelt i 49 faste »hovedgrupper«, hvorav 21 ble holdt i reserve til eventuell senere bruk. »Hovedgruppene« ble igjen inndelt i sammen-

lagt 73 faste »undergrupper«, hver av disse med ubegrenset adgang til videre utvidelse etter behov[33].

Også enkelte andre kommuner forsøkte å ordne arkivene sine etter en eller annen form for duplexnummersystem, men noen stor utbredelse fikk aldri disse systemene. Årsaken kan da ha vært at oppleggingen av et funksjonelt duplexnummersystem krevde et så grundig forarbeid at mange kommunale arkivskapere ble skremt fra å gi seg i kast med det. Selv med et grundig forarbeid hadde dessuten duplexnummersystem en tendens til å bli uoversiktlige dersom arkivet vokste raskt og det ble mange utbygginger på tredje trinn i systemet[34].

Det ser ut til at desimalsystem lenge var lite brukt som ordningsprinsipp i norske kommunearkiv. Først i juli 1947 ble et slikt system nevnt i »Kommunalt Tidsskrift«. Formannskapssekretær Selvig gjorde da i et innlegg rede for DK-systemet (det utvidede Deweysystem). Han pekte på at systemet alt var vel kjent av bibliotekfolk, og at det var blitt lagt til grunn som arkivsystem for den kommunale forvaltningen i Nederland og også innført i kommuner i Danmark og Sverige. Fordelene ved å innføre DK-systemet i norske kommuner ville etter Selvigs mening være mange. Desimalsystemet var alle andre arkivsystemer overlegne, fordi det var så logisk oppbygd, og det ville være naturlig å bruke DK-systemet som trengte seg fram på alle områder. Man ville unngå det lite hensiktsmessige i at det nå fantes så mange forskjellige kommunale arkivsystemer. Ulempene med å operere med så mange var iøynefallende: »Systemene blir vidt forskjellige og vanskelig å sette seg inn i for andre. Går en mann fra en kommune til en annen eller fra en avdeling til en annen i samme kommune, tar det lang tid for ham å gjøre seg kjent med det nye, krefter og arbeid brukes til ingen nytte«. Norges Byforbund og Norges Herredsforbund burde derfor gå sammen om å innføre DK-systemet i norske kommuner. Det burde opprettes en permanent komité til å ta seg av spørsmålet, avgjøre tvilsspørsmål og å gi råd og veiledning[35].

Nå var ikke Selvig den eneste som ønsket et ensartet arkivsystem for kommunene og som ivret for at de to kommuneforbundene skulle ta opp saken. De stadig nye oppgavene som kommunene ble pålagt i årene etter 1945, førte til at de kommunale arkivproblemene kunne bli ganske påtrengende. Dette ga seg blant annet utslag i at Norges Herredsforbund fikk en rekke forespørsler om kommunale arkivsystemer. Styret besluttet derfor i 1949 å ta opp saken med sikte på å komme fram til et system som de fleste kommunene kunne god-

ta. Det ble nedsatt en arkivkomité på tre medlemmer: Christian Granerud, Harald Hassel, som var rådmann i Lier, og Kjell T. Evers, som var direktør i Kommunalt Sentralbyrå. Kontorsjef Peder Hoftun, Kommunalt Sentralbyrå, fungerte som komitéens sekretær. Komitéen tok først for seg den kommunale sentraladministrasjonens arkivsaker for å undersøke hvordan disse passende kunne systematiseres. Den kom til at man måtte forsøke å bygge opp et arkivsystem for sentraladministrasjonen som ved videre utbygging også kunne benyttes av de øvrige kommunale etater. Systemet skulle være slik at det passet i alle kommuner, små som store. Riksarkivet som hittil hadde forholdt seg helt passiv når det gjaldt oppbyggingen og innføringen av kommunale arkivsystem, støttet denne tanken. I et brev til Norges Herredsforbund uttalte det at et ensartet arkivsystem for hele kommuneadministrasjonen og felles for alle kommuner ville by på store fordeler også for den senere oppbevaring og bruk av arkivsakene[36].

Diskusjonen i den oppnevnte arkivkomitéen kom naturlig nok til å dreie seg om hva slags arkivsystem man skulle anbefale. For å svare til sin hensikt måtte det være oversiktlig, elastisk, lett å bruke, og det burde ikke påvirkes for mye av endrede eller nye bestemmelser vedrørende kommuneforvaltningen slik at det altfor raskt måtte revideres. Komitéen skrev til samtlige by- og herredskommuner med over 5000 innbyggere, dels for å undersøke om det fantes arkivsystemer som kunne være til noen hjelp, og dels for om mulig ikke å bryte altfor mye med allerede eksisterende systemer. Resultatet ble imidlertid svært negativt. Komitéen konkluderte med at ingen av de allerede eksisterende kommunale arkivsystemene var tilfredsstillende. Den festet seg derfor ved prinsippene i desimalsystemet som den fant mest oppfylte kravene til elastisitet og anvendbarhet. Komitéen var dessuten klar over at i utlandet ble desimalsystem mer og mer tatt i bruk også i arkiver og var det ordningsprinsipp de fleste arkiveksperter ute i Europa nå anbefalte. Imidlertid vraket komitéen det mest utbredte av alle desimalsystemene, DK-systemet. Den ble skremt av de lange arkivnumrene som lett ble resultatet av dette systemet, der nesten alt som gjaldt kommunal forvaltning måtte klassifiseres inn under gruppe 351, »Den offentlige forvaltnings egentlige oppgaver«[37]. Systemet ville etter komitéens mening bli »noe vidløftig og tungvint i bruk for det brede lag av norske kommuner«. I stedet valgte den å bygge opp et nytt arkivsystem for kommunene bygd på en selvstendig tillemping av desimalsystemet[38].

Det nye arkivsystemet fikk følgende ti klasser:

0. Organisasjon og administrasjon.
1. Rettsvern
2. Kirke, skole og andre kulturformål
3. Sosiale tiltak
4. Helsevern
5. Arbeider (tekniske oppgaver)
6. Næringsdrift
7. Samferdsel
8. Finansforvaltning, regnskap, statistikk.
9. Diverse (beregnet på saker av mer midlertidig karakter).

Hver av de ti klassene ble igjen oppdelt i ti hovedgrupper. Hvilke dette var sees av plansje på side 144. Hovedgruppene kunne på sin side igjen deles i ti grupper. Oppdelingen av hovedgruppe 52, »Havner«, ble for eksempel denne: 520 rundskriv, 521 kaier og spor, 522 båthavner, 523 flyhavner, 524 vedtekter, 525 skipsavgifter, 526 vareavgifter, 527 trafikkavgifter, 528 (ledig), 529 (ledig). I hele systemet ble det en del ledige numre. Det var meningen at disse senere kunne disponeres dersom det ble nødvendig. Innenfor hver gruppe ble første nummeret, som alltid endte på null, forbeholdt rundskriv[39].

Christian Granerud som hadde vært en av de fremste utarbeiderne av det nye kommunale arkivsystemet, var også en av de første som tok det i bruk. I Lillestrøm ble systemet prøvd i omtrent halvannet år før det ble sendt ut på markedet. Dette skjedde først i begynnelsen av 1951. Norges Herredsforbund sendte da ut et trykt hefte på i alt 51 sider, kalt N.H.F. arkivsystem for den kommunale administrasjon. Det inneholdt en redegjørelse for systemets forhistorie, en detaljert »veiledning i bruk av systemet«, en oversikt over gruppeinndelingen og et alfabetisk stikkordregister[40].

Systemet ble forhandlet av firmaet Sem & Stenersen, som nå ga opp å markedsføre Roalds kommunale arkivsystem og Sesa-systemene. Ganske raskt fikk det en viss utbredelse. I november 1953 hadde omtrent 200 kommuner tatt det nye systemet i bruk[41]. Ennå omfattet det bare den kommunale sentraladministrasjonen, men Norges Herredsforbunds arkivkomité var på dette tidspunktet kommet godt i gang med å utbygge det videre slik at det også kunne tas i bruk av andre kommunale etater. Dette ble gjort på den måten at man for enkelte kommunale kontorer bygde ut gruppene i systemet med et fjerde eller til og med femte trinn. Det første av disse vide-

reutbygde arkivsystemene tok sikte på å dekke sosialkontorenes behov; det ble gitt ut av Sem & Stenersen i slutten av 1953[42]. I løpet av 1954 kom så fra samme firma arkivsystemer for by- og herredskasser, skolevesenet, kommunale ingeniørkontor og ligningskontor med folkeregistre[43]. De to etterfølgende årene fulgte arkivsystemer for kommunale elektrisitetsverk og kommunale sykehus[44].

Alt fra første stund var Norges Herredsforbunds arkivkomité klar over at det nye kommunale arkivsystemet ikke kunne bli fullkomment, men måtte revideres etter at brukbarheten av det var blitt prøvd i praksis. Alle som tok systemet i bruk, ble bedt om ikke å foreta rettelser eller endringer på egen hånd, men i stedet sende inn sine forslag til komitéen. Delvis på grunnlag av disse forslagene ble i 1956 og 1960 sendt ut lister med endringer og tilføyelser til systemet. I 1954 ble det også reist krav om å få det på nynorsk, men dette stilte Norges Herredsforbund seg noe betenkt til på grunn av omkostningene. I begynnelsen var det nemlig ikke flere enn omtrent 20 av de 274 daværende nynorskkommunene som meldte seg interessert[45]. Etter hvert ble likevel de økonomiske betenkelighetene overvunnet. I 1956 ble for første gang både arkivsystemet for den kommunale sentraladministrasjonen og de videreutbygde systemene for forskjellige kommunale etater utgitt samlet i en felles arkivbok og denne var på nynorsk[46].

Også Riksarkivet tok etter hvert til å interessere seg mer for den arkivskapende virksomheten i kommunearkivene. Hittil hadde det når det gjaldt disse arkivene, mest konsentrert seg om oppbevaringen og ordningen av de eldre og bortlagte arkivsakene[47]. Den nye linjen som Riksarkivet nå slo inn på, kan nok skyldes en viss tilskyndelse fra riksarkivar Reidar Omang. Han hadde tidligere mangeårig erfaring i arkivskapende retning fra sin tidligere virksomhet som førstearkivar i Utenriksdepartementet og interesserte seg særlig for forholdet mellom den offentlige forvaltningen og arkivverket. I begynnelsen av 1960-årene ble arkivsystemene for den kommunale sentraladministrasjonen, ligningskontor, kommunekasse, ingeniørkontor, skolekontor, elektrisitetsverk og sykehus gjennomgått av den nyopprettede arkivinspeksjonen i Riksarkivet og godkjent av Riksarkivaren den 29. januar 1962[48]. Det er tydelig at riksarkivar Omang på dette tidspunktet mente at disse systemene burde være normgivende og at Riksarkivet burde ha en finger med i spillet om de skulle forandres. I et rundskriv, også datert den 29. januar 1962, het det at de kommunale arkivsystemene så vidt mulig burde legges opp etter en felles

plan for alle kommuner og alle kommunale etater; enhver kommune eller kommunal etat måtte henvende seg til Riksarkivaren dersom de ønsket å endre et bestående arkivsystem[49].

Dette rundskrivet var et dristig forsøk på å tilrive seg kontroll, men det kan knapt sies å være blitt etterkommet av kommunene. Omtrent samtidig ble det nemlig som konkurrenter til Norges Herredsforbunds system for visse kommunale etater utarbeidet et par andre arkivsystemer, også bygd på desimalprinsippet. Disse systemene ble tatt i bruk av flere kommunale kontorer uten at Riksarkivaren ble underrettet. Særlig var det en del skolekontor som mente at Norges Herredsforbunds arkivsystem var for omstendelig og ikke tilfredsstilte skolens særlige behov. Ikke minst reagerte nok disse kontorene mot de til dels lange arkivnumrene i det videreutbygde systemet for skolevesenet. I 1962 utga Norsk skolelederlag desimalsystemet »Arkivplan for den kommunale skoleadministrasjon«. Til tross for at denne arkivnøkkelen ikke kunne innpasses i noe felles arkivsystem for hele kommuneadministrasjonen, ble den likevel 27. september 1962 godkjent av Riksarkivaren[50]. Forsøket på å få kommunene til å innføre en felles arkivnøkkel for alle kommunale etater ble dermed oppgitt nesten med det samme. I Trøndelag ble så sent som omkring midten av 1970-årene Norges Herredsforbunds arkivsystem av enkelte skolekontor skiftet ut med »Arkivplan for den kommunale skoleadministrasjon« uten at Riksarkivaren ble underrettet[51]. Så sent som i 1977 innførte også et par skolekontor i samme landsdel »Randex arkivsystem for grunnskolen«, utgitt av Oskar Randstorp A/S. Dette til tross for at Riksarkivet hadde nektet å godta systemet og forleggeren selv hadde trukket det tilbake[52].

For én kommunal etat, jordstyret, ble Norges Herredsforbunds arkivsystem aldri tatt noe særlig i bruk. Jordstyrekontorene måtte, delvis på statens vegne, ta seg av en rekke oppgaver som aldri ble synderlig spesifisert i herredsforbundets arkivsystem. Følgen ble at disse kontorene i stedet tok i bruk et arkivsystem utarbeidet av et departement som egentlig aldri var blitt gitt fullmakt til å godta eller bestemme noe som helst når det gjaldt kommunearkiv. Den 13. november 1961 fastsatte likevel Landbruksdepartementet en ny arkivplan for jordstyrene, noe det vel mente seg berettiget til fordi jordstyrets oppgaver for en stor del ble fastsatt av dette departementet. Det nye systemet for jordstyrene var inndelt i 140 forskjellige arkivgrupper. Det var bygd på desimalprinsippet og var i og for seg meget enkelt, men det tok ikke noe som helst hensyn til den kommunale en-

heten i arkivsaker. Med systemet fulgte en kort veiledning som også inneholdt regler for postbehandling[53]. I 1974 ble det etter tiltak fra Landbruksdepartementet avløst av et helt nytt arkivsystem, »Arkivnøkkel for jordstyrene. Utdrag av landbruksselskapenes arkivnøkkel«. Dette systemet som også var bygd på desimalprinsippet, ble revidert i 1975 og 1976[54]. Riksarkivet godkjente det den 21. juni 1977[55]. Hverken Norges Herredsforbund eller senere Norske Kommuners Sentralforbund har hatt noe å gjøre med det.

Da Malvik kommune i Trøndelag i 1974 fikk påbud om å ta det nye arkivsystemet i bruk, tok det på grunn av denne arkivnøkkelens mistilpassing til kommunens øvrige arkivsystem opp saken med Norske Kommuners Sentralforbund. Kommunen fikk til svar at forbundet i det hele tatt ikke kjente til at noen ny arkivnøkkel for jordstyrene var utarbeidet. Saken ble deretter tatt opp med Landbruksdepartementet, men det kom ikke til noen samordning av arkivsystemene[56]. I dag er forøvrig en slik samordning uaktuell fordi jordstyrene er i ferd med å bli overført fra kommunen til staten.

Til tross for konkurrerende arkivnøkler og vanskelighetene med å innføre et felles system for alle kommunale etater ble likevel Norges herredsforbunds arkivsystem stadig mer utbredt i årene etter 1956. I 1960 og aller mest i 1964 ble systemet supplert og revidert på nytt. Det var de mange kommunesammenslåingene i begynnelsen av 1960-årene sammen med stadig nye gjøremål for kommunene som da gjorde det nødvendig med revisjoner[57]. Samtidig ble det også satt i gang kursopplegg. I 1961 holdt Norges Kommunal- og Sosialskole et arkivkurs på en ukes varighet for kommunene. Et lignende kurs ble også holdt året etter. Senere overtok Norges Herredsforbund og Norges Byforbund denne opplæringen. De første årene hadde Riksarkivet det faglige opplegget og den overveiende del av forelesningene[58].

Både disse kursene og revisjonene av Norges Herredsforbunds arkivsystem bidro etter alt å dømme til at utbredelsen av dette systemet økte enda mer. I 1966 var det av Norges 460 daværende kommuner 409 som benyttet et eller flere av de arkivsystemene som herredsforbundet hadde utarbeidet. 110 kommuner brukte et eller flere av systemene på nynorsk. Fordelingen av systemene utarbeidet henholdsvis for sentraladministrasjonen og de forskjellige kommunale etatene var slik:[59]

Antall kommuner som benyttet systemet	
Sentraladministrasjonen	351 herav nynorsk 81
Ingeniørkontor	212 herav nynorsk 33
Skolekontor	172 herav nynorsk 49
Kassakontor	194 herav nynorsk 32
Sosialkontor	225 herav nynorsk 43
Elektrisitetsverk	16 herav nynorsk 1
Sykehus	12 herav nynorsk 0

En ny revisjon og supplering av de eksisterende arkivsystemene ble sendt ut av Norges Herredsforbund i 1968. Den nye utgaven omfattet en videre utbygging av samtlige klasser og grupper slik at de uten videre kunne benyttes av de fleste kommunale etater. De tidligere særutgavene for de enkelte kommunale etatene falt bort[60].

I 1972 ble Norges Herredsforbund og Norges Byforbund sluttet sammen til et nytt forbund, Norske Kommuners Sentralforbund. En reorganisert arkivkomité tok nå opp virksomheten med å holde det kommunale arkivsystemet a'jour. Muligens kom nå byinteressene sterkere inn i bildet enn da det var herredsforbundet som sto for arkivnøkkelen. I hvert fall ble det på nytt utgitt en etatsplan og det for en etat som utvilsomt har størst betydning i byer eller tettsteder, havneadministrasjonen. På grunnlag av erfaringer fra tre prøvehavner, Drammen, Haugesund og Svolvær, fikk havnesektoren sin egen arkivnøkkel i 1975[61].

Ytterligere nye arbeidsoppgaver for kommunene førte i 1975 til enda en endring av arkivsystemet som Norske Kommuners Sentralforbund hadde arvet fra Norges Herredsforbund. Denne gangen var endringen mer gjennomgripende enn noen tidligere. Sentralforbundets nye arkivkomité la an på å samle de begreper som var felles for alle deler av den kommunale virksomheten. Videre forsøkte komitéen å bringe systemet i noe bedre overensstemmelse med andre offentlige arkivsystemer, da først og fremst »Arkivnøkkel for administrative fellessaker i statsforvaltningen«. Som en følge av dette byttet nå klasse 8 i Norges Herredsforbunds arkivsystem,»Finansforvaltning, regnskap, statistikk«, plass med klasse 1, »Rettsvern«. Også selve terminologien ble mer i samsvar med den i »Arkivnøkkel for administrative fellessaker«[62].

En oversikt over de enkelte klassene og hovedgruppene i det nye kommunale arkivsystemet av 1975 sees av plansje på side 144. Det nye systemet ble utgitt i ringperm og består av fem deler. Del A, felles-

delen, inneholder en generell veiledning i bruken av arkivsystemet og gir en orientering om oppdelingen av de enkelte klassene og gruppene helt ned til fjerde eller femte trins grupper, i arkivplanen kalt for spesialgrupper. Videre finnes her en oversiktsplansje over alle de ti klassene med hovedgrupper, samt en nærmere beskrivelse av klassene 0 og 1 og den videre utbyggingen av disse. Del B dekker kirke-, skole- og kultursektoren, klasse 2. Del C omfatter sosial- og helsesektoren, klassene 3 og 4. Del D dekker den kommunaltekniske sektoren, klasse 5. Del E omfatter næringsdrift, samferdsel, rettsvern, beredskap, krise- og kontrolltiltak samt diverse, klassene 6,7,8 og 9[63]. Bare for havnesektoren, hovedgruppe 52, kraftforsyning, hovedgruppe 65, og oljevernberedskap, gruppe 464, er det hittil blitt utarbeidet mer detaljerte etatsarkivsystemer, kalt detaljnøkler[64]. Det er meningen at flere skal komme etter hvert som behovet melder seg.

Det nye arkivsystemet fra Norske Kommuners Sentralforbund er imidlertid ikke blitt tatt i bruk av alle kommuner, og det er ikke det eneste som Riksarkivet i dag godkjenner. Trondheim kommune har utarbeidet sitt eget system. Det ble med visse modifikasjoner godtatt av Riksarkivaren den 31. mars 1977[65].

Også den nye arkivnøkkelen til Norske Kommuners Sentralforbund ble markedsført av firmaet Sem & Stenersen. Dette skjedde ifølge en spesialavtale med sentralforbundet. Den ble oppsagt 1. juli 1976. I stedet kom Kommunalforlaget A/S, som ble etablert som en underavdeling av Norske Kommuners Sentralforbund[66]. Forlaget har senere stått for utgivelsen av alt arkivmateriell fra sentralforbundet. Med opprettelsen av det ble en gammel idé satt ut i livet. Alt i desember 1950 ble Norges Byforbund og Norges Herredsforbund enige om å sette i gang forberedelser for å få laget et eget forlag[67]. Det hadde alt fra gammelt av vært en viss misnøye blant kommunene over at private forlag ofte markedsførte sine arkivsystemer sammen med annet arkivmateriell som måtte kjøpes samtidig, flere klaget over at dette stundom gjorde prisen uforholdsmessig høy. Dette førte til at Riksarkivaren fant det nødvendig å presisere at hans godkjennelse bare gjaldt arkivnøkler og ikke det oppbevaringsutstyr eller annet materiell som ble levert sammen med nøklene[68].

Det nyeste arkivsystemet utarbeidet av Norske Kommuners Sentralforbund og markedsført av Kommunalforlaget, er »Arkivnøkkel for fylkeskommunene«. I 1976 la et utvalg fram det første utkastet til denne nøkkelen. Den ble deretter utprøvd av Østfold, Hedmark, Oppland og Møre og Romsdal fylkeskommuner. Etter visse endringer

ble den godtatt av Riksarkivet i 1979. Nøkkelen er søkt brakt i noe større overensstemmelse med »Arkivnøkkel for administrative fellessaker i statsforvaltningen« enn arkivnøkkelen for kommunene er. De tre første klassene er de samme både i fylkeskommune-nøkkelen og i fellesarkivnøkkelen for statsforvaltningen. I alt består »Arkivnøkkel for fylkeskommunene« av følgende ti klasser: 0. Organisasjon, administrasjon 1. Økonomi, eiendommer, materiell. 2. Personell. 3. Næringsliv, næringsområder. 4.Helse- og sosialoppgaver. 5. Undervisning. 6. Kultur og fritid. 7. Arealbruk og vern. 8. Samferdsel. 9. Diverse.

Arkivnøkkelen for fylkeskommunene er i samsvar med desimalsystemet oppbygd slik at klassene kan videre inndeles i ti hovedgrupper som igjen kan inndeles i ti grupper som igjen kan inndeles i ti undergrupper. Det nye er at systemet er atskillig mer tillempet datateknikken enn tidligere arkivnøkler. Det opererer også med en rekke tilleggsbegreper som det er satt opp egen fortegnelse over. Disse begrepene er markert med T; for eksempel T16 - samarbeid. Det er meningen at tilleggsbegrepene skal nyttes som supplement etter øvrige arkivnumre[69].

Samtidig som Norges Herredsforbund og senere Norske Kommuners Sentralforbund stadig utbygde det felles arkivsystemet for kommunene, ble også andre spørsmål vedrørende kommunearkivene tatt opp til diskusjon. Nok i tråd med den økte interessen for rasjonalisering som etter hvert gjorde seg gjeldende også når det gjaldt kommuneadministrasjonen, ble det drøftet om ikke arkivrutinene kunne forenkles. Ikke minst journalføringen ble tatt opp til debatt. Med innføringen av et grundig saksinndelt arkivsystem ble det av mange følt som unødvendig at journalen skulle føres like omstendelig som før. Enkelte mente til og med at journalen nå var helt unødvendig fordi sakene kunne legges direkte i arkivmappene og ved hjelp av det felleskommunale arkivsystemet gjenfinnes med en gang; å føre journal var nærmest å betrakte som smør på flesk[70]. Å avskaffe journalen var nå likevel ikke så lett, ikke minst fordi Kommunaldepartementet i sitt «Utkast til reglement for kommunestyrets og formannskapets virksomhet«, utgitt i mai 1956, nærmest forlangte journal[71]. Veien å gå ble derfor å forenkle journalen. I 1962 tok firmaet Sem & Stenersen i samarbeid med Norges Herredsforbund til å utgi såkalte registerkort. Journalisering på disse kortene fremfor i de gamle innbundne journalene bød på store fordeler. Alle opplysninger om samme sak kunne nå samles på et kort, og kortene kunne oppbevares i den

rekkefølge som passet i hvert enkelt tilfelle. Videre kunne disse kortene når de inneholdt saker som skulle behandles av formannskap, kommunestyre eller et kommunalt utvalg, tjene som register til møtebøkene. Register- eller journalkortene ble da også godkjent av Kommunaldepartementet i skriv av 18. november 1961. Likevel har de til denne dag slett ikke vunnet innpass i alle kommuner. Ikke så få foretrekker fremdeles å bruke innbundne journaler. Blant annet kan nok offentlighetsloven av 19. juni 1970 ha medvirket til dette. For journalister og andre som ønsker å få et samlet oversyn over hele det kommunale saksområdet over et visst tidsrom er det ofte bedre med en sammenhengende journal enn med en mengde kort, som dessuten lett kan stikkes vekk[72].

Arbeidet med å utarbeide kassasjonsregler i tilknytting til de nye arkivsystemene ble tatt opp av Norske Kommuners Sentralforbund i 1976. Riksarkivet fikk oversendt saken i januar året etter[73]. Å komme fram til sikre kassasjonsregler har imidlertid vist seg vanskelig.

Alt i alt kan man nok likevel si at siden Norges Herredsforbund i 1951 utga sitt arkivsystem for første gang er arbeidet med å skape ordnede og systematiske bruksarkiv til nytte for kommunens daglige administrasjon kommet langt. I de senere år skyldes dette ikke minst den kursvirksomhet som Norske Kommuners Sentralforbund har satt i gang. Et inntrykk fra en rekke inspeksjoner av kommunearkiv i Trøndelag, men som sikkert kan ha sin gyldighet også for andre norske landsdeler, er at de kommunale bruksarkivene alltid er i brukbar orden, ofte til og med i meget god orden. Langt verre står det til med fjernarkivene, til tross for at det var disse Riksarkivet først tok til å interessere seg for og utarbeidet retningslinjer for oppbevaringen av[74]. Enkelte steder er det blitt satt i gang et utmerket arbeid for å få disse arkivene i orden. Interkommunalt Arkiv, et samarbeidsprosjekt mellom en rekke kommuner i Rogaland, har utvilsomt utrettet en god del, det samme gjelder større kommuner som for eksempel Trondheim, Bergen og Stavanger. Stort sett må det likevel sies at den minst brødnyttige delen av kommunearkivet, fjernarkivet som kommuneadministrasjonen til daglig har lite bruk for, har fått stå å forfalle. Hva som skal gjøres med disse arkivene som historisk sett er så verdifulle, er ennå et uløst problem.

NOTER

1 Lovteksten sitert fra Karelius August Arntzen: Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m.m., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse, Bind 8, s.380 - 381, 394 - 395.

2 Jfr. Gunnar Pettersen: Kommunale arkiv. Arkivarbeide. Ekspedisjonsarbeide. Skrivearbeid, Oslo 1965, s. 39.

3 Jfr. inspeksjonsrapporter i Statsarkivet i Trondheim: Malvik kommune, Midtre Gauldal kommune, Klæbu kommune. Stjørdal kommune, Frøya kommune.

4 En såpass stor bykommune som Haugesund ordnet helt fram til begynnelsen av 1950-årene korrespondansen efter journalnumre som kommunen hadde alfabetiske kortregistre til, opplysninger i brev fra Statsarkivet i Stavanger, j.nr.1829/1979 - 004.148.

5 Jfr. Chr. Granerud: Arkivtjenesten ved kommunale kontorer. En videregående rettledning i bruken av NHF-arkivsystem, Oslo 1970, s. 9. Roalds kommunale arkivsystem. Veiledning i systematisk ordning av dokumenter, brev og trykksaker for kommunestyrer, skolestyrer, fattigstyrer og andre kommunale og administrative myndigheter, Oslo 1935, s.3 - 4, »Forord«.

6 Jfr. anmeldelse av Sverre Gamlesæter, Sunnmøreposten nr. 302, 1935: »Der er nok av ordførere og formenn som kan fortelle hva det ofte har kostet av bryderi og ergrelser å lete igjennem hauger av årspakker efter oplysninger, og hvad de i slike høve vilde ha betalt for et system som gjorde det mulig å finne frem en hvilken som helst sak i en håndvending Det er ikke så lite av en bedrift når sogneprest Karl Roald nu har utarbeidet et system i form av ferdig arkivutstyr med fastsatt gruppeinndeling til saklig ordnet oppbevaring av kommunale og andre administrative myndigheters brevsaker ... Arkivutstyret har allerede før utgivelsen vært brukt av flere styrer en tid, og er blitt sterkt rosende omtalt ... Og jeg er ikke i tvil om at skaperen av dette arkivsystemet vil komme til å skaffe sig mange takknemlige beundrere for sitt banebrytende og landsgagnlige arbeid. Arkivutstyret er billig i anskaffelse og lettvint i bruk. Det trenges sårt både i større og mindre kommuner. Ved hjelp av veiledningen kan det tas i bruk uten nevneverdig forarbeid, også av folk som savner kjennskap til saklig arkivordning. Ved den orden og oversiktlighet som av sig selv følger av systemet, vil det spare de sterkt arbeidsbe-

byrdede (og som oftest ulønte) ordførere og formenn for unødig arbeid og usikkerhet, og sette nytiltrådte i stand til hurtig å tilegne sig det nødvendige praktiske og historiske kjennskap til de forskjellige saker. Derved vil i mange tilfelle også økonomiske tap kunne undgåes«. Se også Sunnmøreposten nr. 155, 1936: »Prost Roalds kommunale arkivsystem. Ei framifrå hjelp for ordførarar og dei ymse formenn«.

7 Roalds kommunale arkivsystem, veiledning, s.4.

8 Roalds kommunale arkivsystem, veiledning, s.5 - 14.

9 Oversikt over hovedgruppene med underoppdelinger finnes i Roalds kommunale arkivsystem. Gruppeinndelings- og stikkordregister for systematisk ordning av brevsaker for kommunestyrer, Oslo 1935, s 1 - 11. Systemet hadde følgende hovedgrupper: 0. Til behandling, 1. Arkiv, 2. Arbeidsledighet, 3. (ledig), 4. Boligsaker, 5. Budsjett og regnskap, 6. Bygnings-, regulerings-, vann- og brannsaker, 7. (ledig), 8. Diverse. Folkeboksamlinger. Fortidsvern, 9. (ledig), 10. Eiendommer, kommunens, 11. Elektrisitet og vassdrag, 12. (ledig), 13. Folkeregister, 14. Forsorg, fattigpleie, 15. (ledig), 16. (ledig), 17. Garanti og utlån, 18. (ledig), 19. Handel og bevillinger, 20. Helsestell, 21. (ledig), 22. (ledig), 23. Industri, håndverk, fabrikker, 24. (ledig), 25. Jakt, hunder, fiskeri, 26. Jord og skog, 27. (ledig), 28. Kirke, 29. Kommunestyre, 30. Kommunikasjoner, 31. (ledig), 32. Legater og fond, 33. Ligning og skatt, 34 (ledig), 35. Militær og idrettssaker, 36. (ledig), 37. (ledig), 38. Politi og rett, 39. Post, telefon, telegraf, 40. (ledig), 41. (ledig), 42. Skole, 43. (ledig), 44. (ledig), 45. Tjenestemenn, kommunens, 46. Trygd og pensjon, 47. (ledig), 48. Valg, 49. (ledig).

10 Roalds kommunale arkivsystem, gruppeinndelings- og stikkordregister, s.4.

11 Roalds kommunale arkivsystem, gruppeinndelings- og stikkordregister, s.12 - 22.

12 Oversikt over skolestyrets hovedgrupper finnes i Roalds kommunale arkivsystem. Gruppeinndelings- og stikkordregister for systematisk ordning av brevsaker for skolestyrer, Oslo 1934, s.2 - 10, Skolestyret hadde følgende hovedgrupper: 0. Til behandling, 1. Arkiv, 2. Avgangsprøver, 3. Boksamlinger, 4. Budsjett, lønn, tillegg, avsavn, 5. Diverse, 6. Fortsettelsesskoler, 7. Hus, kretsordning, jord, haver, 8. Innlösjering, skyssbidrag, særundervisning, abnorme, refusjoner, 9. Klasse- og årsmeldinger, 10. Legetilsyn, 11. Læremidler og innbo, 12. Plan, lærebøker, fag-

krets, 13. Skogplanting, skolesparekasser, 14. Vikar- og trygdekasse, 15. Læreransettelser og pensjonskassen.

13 Oversikt over fattigstyrets hovedgrupper finnes i Roalds kommunale arkivsystem. Gruppeinndeling for systematisk ordning av brevsaker for fattigstyrer, Oslo 1935, s.2 - 3. Fattigstyret hadde følgende hovedgrupper: 0. Til behandling, 1. Arkiv, 2. Budsjett, regnskap, statistikk, 3. Diverse, 4. Eiendommer, fattigvesenets, 5. Rundskrivelser, plan, tariffer, 6. (ledig), 7 (ledig). Dessuten skulle brukes personmapper lagt alfabetisk fra A til Å, disse kunne også legges i numerisk rekkefølge fra 1 til 25.

14 Jfr. Gamlesæters anmeldelse: »Etter utgivelsen av systemet er utstyret allerede anskaffet av en lang rekke kommuner, særlig på Østlandet«. Inspeksjonsrapporter i Statsarkivet i Trondheim: Midtre Gauldal kommune, avsnittet om tidligere Støren kommune. Stjørdal kommune, avsnittene om tidligere Hegra og Skatval kommuner. Meldal kommune. Røros kommune, avsnittene om tidligere Røros bergstad kommune. Steinkjer kommune, avsnittene om tidligere Egge og Sparbu kommuner. Melhus kommune. Skaun kommune. I Trondheim kommunearkiv viser liste over tidligere Strinda kommunes arkiv at også det ble ordnet etter Roalds system. Av de 54 Rogalands-kommunene som eksisterte i 1935, var det derimot bare fire som på ett eller annet tidspunkt tok i bruk Roalds system, opplysning i brev fra Statsarkivet i Stavanger, j.nr. 1829/79 - 004.148. Sem & Stenersen har ikke kunnet gi noen opplysninger om utbredelsen av Roalds system. Firmaet opplyser at det har kassert mesteparten av sitt eldre arkivmateriale. Et utvilsomt meget rikt stoff til belysning av norsk arkivhistorie er dermed gått tapt!

15 Inspeksjonsrapporter i Statsarkivet i Trondheim: Midtre Gauldal kommune, avsnittet om tidligere Støren kommune, Stjørdal kommuner, avsnittene om tidligere Hegra og Skatval kommuner. Meldal kommune. Røros kommune, avsnittet om tidligere Røros bergstad kommune. Steinkjer kommune, avsnittene om tidligere Sparbu og Egge kommuner. Melhus kommune. Skaun kommune. I Bjerkreim kommune i Rogaland ble Roalds system innført så sent som i 1956 og benyttet fram til 1965, opplysning i brev fra Statsarkivet i Stavanger, j.nr. 1829/79-004.148.

16 Pettersen: Kommunale arkiv, s. 38.

17 Opplysninger fra arkivinspektør Arne Strøm, Riksarkivet, Oslo.

18 Rundskriv fra Helsedirektøren nr. 11/48, »Arkivordning for landets helseråd«. Det står her blant annet følgende om hvorfor Helsedirektøren mente et ensartet arkivsystem var nødvendig: »Det har hittil vært overlatt til de enkelte helserådsordførere å ordne helserådets arkivsaker etter eget ønske. Dette har ført til en uensartet og på mange måter lite tilfredsstillende ordning, hvorfor en i Helsedirektoratet har tatt opp spørsmålet om en ensartet arkivordning for offentlige leger og andre helserådsordførere. En har funnet dette nødvendig både av hensyn til en forsvarlig oppbevaring av saker som ofte er av en slik art at de går inn under bestemmelsene om legers taushetsplikt og fordi det i arkivet oppbevares dokumenter som er av stor betydning for det offentlige helsevesen i vedkommende distrikt. De nå brukte arkivsystemer er oftest anskaffet av vedkommende helserådsordfører, som ved eventuell forflytning tar med seg sitt kontorutstyr og etterlater arkivsaker mer eller mindre ordnet. Dette medfører betydelige vanskeligheter og merarbeid for den nyansatte som ofte trenger å søke opplysninger i arkivet for å kunne bevare kontinuiteten i det offentlige helsearbeid eller å søke opplysninger om tidligere saker m.v.«

19 Rundskriv fra Helsedirektøren nr. 21/59, »Arkivordning for landets helseråd«. Revisjonen ble begrunnet med at det gamle systemet av 1948 hadde »vist seg utilstrekkelig etter hvert som stadig flere oppgaver er blitt pålagt helserådene og de offentlige leger«.

20 Inspeksjonsrapport i Statsarkivet i Trondheim: Steinkjer kommune, avsnittet om den nåværende kommunen. Se også Pettersen: Kommunale arkiv, s. 39.

21 Reklamebrosjyre utgitt 1951 av Sem & Stenersen: Arkivsystem for kommunekasser.

22 Et slikt system var for eksempel det som Horg tidligere kommune i Sør-Trøndelag benyttet i tidsrommet 1940-1954. Nye arkivmapper ble tatt i bruk hvert år og i kartotekskuffer stilt i alfabetisk rekkefølge etter forbokstaven til de påførte gruppene. Disse gruppene var: Administrasjon, Alderstrygd. Ansettelser. Arbeidsformidling. Barnetrygd. Budsjett. Diverse. Elektrisitetssaker. Elveforbyggingssaker. Forsorgssaker. Forsyningssaker. Generalutskrifter. Godkjenninger. Hussaker. Idrett. Jordsaker. Legatsaker. Ligningsvesen. Lønninger og pensjoner. Regnskaper. Skattesaker. Skolesaker. Småbruk- og bustadbanken. Tilskudd til diverse organisasjoner. Valg og oppnevninger. Veisaker.

23 Jfr. Inspeksjonsrapport i Statsarkivet i Trondheim: Røros kommune, avsnittet om tidligere Røros landsogn kommune.

24 For eksempel Røros bergstad i årene 1946-1963, Strinda herred, som var den største landkommunen i Trøndelag, i årene 1945-1963. Egersund bykommune brukte Roalds system i årene 1943-1951. Byen gikk deretter over til å benytte den kommunale kontoplanen som grunnlag for arkivordningen, noe den også hadde gjort før 1943.

25 Jfr. Chr. Granerud: Arkivtjenesten ved kommunale kontorer, s.8 - 9. Pettersen: Kommunale arkiv, s. 38. Riksarkivaren anbefalte at også de eldre arkivsakene i de kommunale fjernarkivene skulle ordnes etter den kommunale kontoplanen av 1936; Kommunal arkivordning. Kort rettledning for kommuner, Oslo 1949, s. 42 - 57.

26 Kommunalt Tidsskrift, nr. 6 1946. s. 76 - 77. Røssaaks arkivsystem var i bruk i Narvik kommune helt til 1.1. 1971. Den nåværende kommunearkivaren i Narvik opplyser (23.1.1980) at systemet lenge virket godt, men det hadde en tendens til å bli vel oppsplittet.

27 Hovedkapitlene var: I. Budsjett - Regnskap. II. Kommunens sentraladministrasjon. III. Politi og rettspleie. IV. Kirke. V. Skoler. VI. Forsorg. VII. Sosialtrygd og barnevern. VIII. Helsevern. IX. Næringsveier: ymse kulturformål. X. Offentlige arbeider. XI. Pensjoner. XII. Kommunal næringsdrift. XIII. Renter og avdrag - lån, lånegjeld. XIV. Fonds - legater - stipend. XV. (ledig). XVI. Kommunikasjoner. XVII. Bolig- og byggesaker. XVIII. Herberge- og beverternæring. XIX. Rusdrikk. XX Turisttrafikk, reiseliv, landsmøter og lignende. XXI. Forsyning og priskontroll. XXII. Industri, handel, håndverk og transitt. XXIII. Militærvesen, sivile luftvern, arbeidstjeneste, heimevern, sivilforsvar, forsvarsforeninger. XXIV. Krigsskader og gjenoppbygging. XXV. Okkupasjonstroppene, Nasjonal Samling. XXVI. Diverse.

28 Røssaaks kommunale arkivsystem, stensilert hefte, s. 22.

29 Kommunalt Tidsskrift, nr. 6 1946, s. 76 - 77.

30 Kommunalt Tidsskrift, nr. 1 1947, s. 10 - 11. Vogts innlegg var skrevet etter oppfordring fra tidsskriftet.

31 Kommunalt Tidsskrift, nr. 1 1947, s. 12.

32 Kommunalt Tidsskrift, nr. 4, 1947, s. 67.

33 Ibid.

34 Jfr. Knut Holt: Arkivering. Systemer - hjelpemidler - organisasjon, Oslo 1950, s. 33.

35 Kommunalt Tidsskrift, nr. 7 1947, s. 225 - 226.

36 Brevet er blant annet gjengitt i Chr. Granerud: Arkivtjenesten ved kommunale kontorer, s. 44 - 45. Lignende synspunkter går også igjen i rundskriv fra Riksarkivaren av 29.1. 1962.

37 Jfr. Carsten Egø Nielsen: Kommunale journalsystemer fra 1940'erne til 1970'erne. En analyse af de tre mest almindelige systemer. Arkivserien. Landsarkivet for Fyn, 1978, s. 4 - 12.

38 N.H.F. arkivsystem for den kommunale sentraladministrasjon. Utgitt av Norges Herredsforbund, Oslo 1951, s. 3 - 6. Kommunalt Tidsskrift, nr. 11 1953, s. 259. Pettersen: Kommunale arkiv, s. 35 - 38. Chr. Granerud: Arkivtjenesten ved kommunale kontorer, s. 12 - 17.

39 Kommunalt Tidsskrift, nr. 11 1953, s. 259. N.H.F. arkivsystem, s. 6 - 9, 21 - 44. Her er brukt de samme benevnelser for inndelingen av desimalsystem som Riksarkivet anbefaler, og som også er anvendt i Arkivnøkkel for administrative fellessaker i statsforvaltningen, utgitt av Riksarkivet 1970, nemlig klasser, hovedgrupper, grupper, undergrupper. N.H.F. arkivsystem brukte andre begrep: 1. trinn ble kalt hovedgruppe, 2. trinn undergruppe, 3. trinn spesialgruppe. I den nye kommunale arkivnøkkelen som Norske Kommuners Sentralforbund sendte ut i 1975 har de fire første trinnene fått de samme benevnelsene som i Arkivnøkkel for administrative fellessaker, 5. trinn i systemet er kalt for spesialgrupper.

40 N.H.F. arkivsystem.

41 Kommunalt Tidsskrift, nr. 11 1953, s. 259.

42 Kommunalt - sosialt Tidsskrift, nr. 12 1953, s. 64 (bilag til Kommunalt Tidsskrift, nr. 12 1953).

43 Kommunalt Tidsskrift, nr. 11 - 12 1954, s. 270 - 271.

44 Pettersen: Kommunale arkiv, s. 35. Kommunalt Tidsskrift, nr. 1 1957, s. 11 - 12.

45 Kommunalt Tidsskrift, nr. 11 - 12 1954, s. 270 - 271.

46 Pettersen: Kommunale arkiv, s. 35.

47 Jfr. Lajos Juhasz: Kommunearkivene i Norge, Heimen bind XVII, s. 261 - 268.

48 Jørgen H. Marthinsen: Arkivnøkler for offentlige institusjoner. Arkivposten, nr. 1 1975, s. 8.

49 Rundskriv til fylkesmennene: Kommunale arkivsystemer.

50 Marthinsen: Arkivnøkler for offentlige institusjoner. Arkivposten, nr. 1 1975, s.8.

51 Inspeksjonsrapport i Statsarkivet i Trondheim: Malvik kommune.

52 Inspeksjonsrapporter i Statsarkivet i Trondheim: Klæbu kommune. Meldal kommune.

53 Pettersen: Kommunale arkiv, s. 39. Arkivplan for jordstyrene, Oslo 1961. Systemet var inndelt i følgende klasser: 0. Administrasjon og personale. 1. Landbruksøkonomi, 2. Opplæring, 3. Teknikk og anlegg, 4. Jordbruk og hagebruk, 5. Husdyrbruk, 6. (ledig), 7. (ledig), 8. (ledig). Dessuten var det i arkivplanen anvist hvordan jordstyrets gårds- og eiendomsarkiv skulle bygges opp. Det skulle ordnes etter gårds- og bruksnumrene i matrikkelen.

54 Opplysninger i Arkivnøkkel for jordstyrene. Utdrag av Landbruksdepartementets arkivnøkkel, stensiltrykk utgitt 1977. Ettersom arkivnøkkelen er bygd opp etter Landbruksdepartementets egen nøkkel er den også tilpasset Arkivnøkkel for administrative fellessaker i statsforvaltningen. Den er inndelt i følgende klasser: 0. Organisasjon og administrasjon. 1. Økonomi, 2. Personell, 3. Undervisning, rettledning, forskning, forsøk, 4. Jorddyrking og bureising, jord- og konsesjonslover, 5. Jordbruk, hagebruk, husdyrbruk, meieribruk, 6. Skogbruk, 7. Veterinærvesen, jakt og fiske, reindrift og samespørsmål, 8. Fellessaker i landbruket, 9. Diverse.

55 Oversendelsesskriv fra Riksarkivet til statsarkivene, datert 21.6. 1977.

56 Statsarkivet i Trondheim, journalnr. 1089/1979, særutskrift av Malvik formannskaps møtebok 21.3. 1979.

57 Jfr. Pettersen: Kommunale arkiv, s. 35. Kommunalt Tidsskrift, nr. 7 - 8 1975, s. 40.

58 Opplysninger i brev 12.2.1980 fra arkivinspektør Arne Strøm.

59 Statistikk i Kommunalt Tidsskrift, nr. 2. 1966, s. 67.

60 Brev fra Arne Strøm 12.2.1980.

61 Kommunalt Tidsskrift, nr. 7 - 8 1975, s. 40.

62 Kommunalt Tidsskrift, nr. 7 - 8 1975, s. 40. Arkivnøkkel for kommunene. Utarbeidet av Norske Kommuners Sentralforbund, Oslo 1976. »Generell veiledning«, s. 3 - 6.

63 Arkivnøkkel for kommunene, Oslo 1976. Arkivhåndboken. Kommunal forvaltning, Oslo 1979, s. 109 - 116.

64 Arkivhåndboken, s. 111.

65 Riksarkivets journalnr. 3097/76-004.148. Arkivnøkkelen for Trondheim kommune er bygd opp på grunnlag av desimalprinsippet og er inndelt i følgende klasser: 0. Organisasjon, administrasjon. 1. Økonomi, oversiktsplanlegging, eiendomsforvaltning. 2. Personale, 3. Skole, undervisning, 4. Kirke, kultur og fritid, 5. Helsevern og sosial omsorg, 6. Tekniske oppgaver, 7. Kommunikasjon, næringsliv, 8. Kommunal forretningsdrift, annen virksomhet, 9. Diverse.

66 Kommunalt Tidsskrift, nr. 6 1976, s. 37.

67 Kommunalt Tidsskrift, nr. 2 1951, s. 28.

68 Pettersen: Kommunale arkiv, s. 34 - 35.

69 Arkivhåndboken, s. 117 - 127.

70 Jfr. innlegg av kontorsjef Gunnar Pettersen, Koppang kommune, i Kommunalt Tidsskrift, nr. 2. 1967, s. 58.

71 Jfr. Chr. Granerud: Arkivtjenesten ved kommunale kontorer, s. 12. Pettersen: Kommunale arkiv, s. 30 - 31.

72 Jfr. Kommunalt Tidsskrift, nr. 12 1972, s. 570: innlegg av professor Arvid Frihagen på pressekurs i Østfold om offentlighetsloven: »Jeg er enig i at journalføring er en meget viktig ting, at journalen er nøkkelen til sakene i de enorme dokumenthaugene i svært mange tilfeller ... En god del kommuner fører en slags journal som det ikke er råd å finne ut av for journalister, i og med at journalen ikke er systematisk ført.«

73 Riksarkivarens brev 9.8.1977, utg.jnr. 2057/1977 - 004.12.

74 Jfr. Lajos Juhasz. Kommunearkivene i Norge. Heimen bind XVII, s. 261-268.

Arkivnøkkel for kommuneme — oversiktsplansje

Klasse 0 Organisasjon Administrasjon	Klasse 1 Finans- og eiendomsforvaltning	Klasse 2 Kirke-, skole- og andre kulturformål	Klasse 3 Sosiale tiltak	Klasse 4 Helsevern, miljø- og naturvern	Klasse 5 Tekniske oppgaver	Klasse 6 Næringsdrift	Klasse 7 Samferdsel	Klasse 8 Rettsvern, sikkerhets- og beredskapstiltak	Klasse 9 Diverse
00 Generelt	10 Budsjett og regnskap	20 Kirkevesen	30 Arbeidsmarked, sysselsetting	40 Almmnelig helsevern	50 Arealplanlegging og regulering	60 Handel	70 Motorvognkjøring	80 Overformyndmi, arv, skjøtt og konkurs	90
01 Valg	11 Skatt, avgift og betaling for kom	21 Skolevesen	31 Boligtiltak	41 Andre hygienetiltak	51 Bygningssaker	61 Overnattings- og serveringssteder	71 Skipstrafikk	81 Politi, lensmann, fengsel	91
02 Styrer, råd, utvalg m.v	12 Penger, verdipapirer og fond	22 Voksenopplæring etterutdanning	32 Sociat omsorg og trygd	42 Helsenstitusjoner	52 Havner	62 Håndverk og industri	72 Jernbaner og andre baner	82 Rettergang	92
03 Administrasjon	13 Ejendommer tomter, bygn. og lokaler	23 Boksamlinger, bibliotek	33 Eldreomsorg	43 Bad	53 Parker, grøntanlegg og lekeplasser	63 Jakt, fangst og fiske	73 Luftfart	83 Tinglysning	93
04 Tjenestemennene	14 Garanti og lån	24 Fritidsvirksomhet, idretts- og ung arbeid	34 Edruskapsarbeid	44	54 Vann og avløp	64 Jord og skog	74 Post, telefon, telegraf og kringkasting	84 Forsvar og beredskap	94
05 Arkiv	15	25 Andre kulturformål	35 Hjelp i hjemmene	45 Arbeidervern, tilsyn og kontroll	55 Brann og feiervesen	65 Kraftforsyning	75	85 Krise- og kontrolltiltak	95
06	16 Legater	26	36 Barnevern	46 Miljø- og naturvern, forurensning, støy	56 Veier, gater	66 Bank, inkasso, auksjon, rettshjelp	76	86 Naturskader og sikringstiltak	96
07	17 Forsikring	27	37 Almennytige formål, tiltak og aksjoner	47	57 Renovasjon	67	77	87	97
08 Statistikk	18 Skadeerstatningssker	28 Universitet, høyskoler, vitenskap og forskning	38	48	58 Kartverk og oppmåling	68	78	88	98
09 Diverse	19 Diverse	29 Diverse	39 Diverse	49 Diverse	59 Diverse	69 Diverse	79 Diverse	89 Diverse	99

N H F s arkivsystem — hovedgrupper og undergrupper

0 Organisasjon og administrasjon	1 Rettsvern	2 Kirke-, skole- og andre kulturformål	3 Sosiale tiltak	4 Helsevern,	5 Tekniske oppgaver	6 Næringsdrift	7 Samferdsel	8 Finansforvaltning, regnskap og statistikk	9 Diverse
00 Generelt	10 Overformynderi	20 Kirker, kirkegårder og geistlighet	30 Arbeidsledighet	40 Almmnelig helsevern	50 Bygnings, reguleringS- og oppmålingsvesen	60 Handel og bevillinger	70 Motorvognkjøring	80 Budsjett og regnskap	90 Områdeplanlegging
01 Valg	11 Politi	21 Skoler	31 Boligtiltak	41 Herse- og næringsmiddelkontroll	51 Brann- og feiervesen	61 Hoteller, herberger og servering	71 Skipstrafikk	81 Ligning, skatt og avgifter	91 Forsyninger
02 Styrer, råd og utvalg m.v.	12 Rettergang	22 Skolens hus og grunn	32 Sosial omsorg	42 Helseinstitusjoner	52 Havner	62 Håndverk og industri	72 Jernbaner	82 Penger, verdipapirer og fond	92 Kontroll og regulering
03 Administrasjon	13 Tinglysning	23 Boksamlinger og fortidsvern	33 Sosiale trygder	43 Bad	53 Parker, grøntanlegg og lekepl.	63 Jakt, fangst og fiske	73 Luftfart	83 Eiendommer	93 Krigsskader og gjenreisning
04 Tjenestemennene	14 Forsvar og skyttersaker	24 Opplysnings- og ungdomsarbeid	34 Edruskapsarbeid	44 Idrett	54 Vann og kloakk	64 Jord og skog	74 Post, telefon og telegraf	84 Garanti og lån	94 Andre krisetiltak
05 Arkiv	15	25 Andre kulturformål	35 Mødre og hjem	45 Friluftsliv og naturfredning	55 Vassdrags- og elektrisitetsvesen	65 Kommunal næringsdrift	75	85 Folkeregister og statistikk	95
06	16	26	36 Barnevern	46	56 Veier og gater	66 Bank-, inkasso-, auksjons- og rettshj.virksomhett	76	86 Legater	96
07	17	27	37 Alm nytige formål	47	57 Renh. og renovasjon	67	77	87 Forsikring	97
08	18	28	38	48	58 Verksted, garasjer og lager	68	78	88	98
09 Diverse	19 Diverse	29 Diverse	39 Diverse	49 Diverse	59 Diverse	69 Diverse	79 Diverse	89 Diverse	99 Diverse

Kassationsarkivet
3 opstillingsmetoder

Af August Wiemann Eriksen

Emne og baggrund.
I forbindelse med udarbejdelse af kassationsplaner til moderne saggruppedelte journalplaner har det ofte været overvejet, at opstille de kassable og de bevaringsværdige arkivalier fysisk adskilt i fjernarkivet. En sådan adskillelse kan have følgende fordele:

1. Rigsarkivet kan lettere undgå, at afleveringer ved fejltagelser indeholder kassabilia.
2. Effektueringen af kassationen ude i institutionerne kan muligvis herved gøres lettere.
3. Omfattende sammenrykninger og omflytninger i fjernarkivet kan måske undgås.
4. Bevaringsværdige arkivalier skal pakkes forskriftsmæssigt. Det skal kassabilia ikke. En samlet henlæggelse kan vanskeliggøre en kompakt opstilling. Dette kan undgås ved en udskillelse af kassabilia.
5. Til arkivlokalet stilles visse krav. Disse behøver ikke at være så strenge for kassabilia. Forhåndenværende lofter og kældre m.v. kan derfor bruges som opbevaringssted for kassationsarkivet.

Kun i få tilfælde har sådanne overvejelser resulteret i bestemmelser vedrørende oprettelse af kassationsarkiver, således som det f.eks. er sket i journalvejledningen til Amtskontorernes journalsystem. Spørgsmålet om, hvorledes kassationsarkiver bør opstilles, har så vidt jeg ved ikke været berørt i sådanne bestemmelser. Efterhånden som antallet af saggruppedelte journalplaner med tilhørende kassationsplaner vokser, stiger også institutionernes behov for rådgivning herom.

Selv om der foreligger bestemmelser om adskillelse af stamarkiv og midlertidigt arkiv, viser de praktiske erfaringer, at adskillelsen kun sjældent foretages. I Roskilde Statsamt, oprettet 1970, er adskillelsen dog gennemført med held. Kassationsarkivet er her opdelt efter kassationsterminer, d.v.s at arkivalier, som skal kasseres efter 10 år udgør én række, mens arkivalier, som skal kasseres efter de andre tidsfrister, opstilles i hver deres række.

Formål.
Formålet med denne artikel er:

1. at fremlægge nogle henlæggelsesprincipper for opstilling af arkivalier i kassationsarkivet,
2. at vurdere, hvilke principper, som kan tilrådes anvendt,
3. at bidrage til udviklingen af den teoretiske beskrivelse af arkivistiske problemer.

Sidstnævnte formål har efter min mening en værdi i sig selv, men det søges dog i artiklen vist, at en matematisk præget orientering har en praktisk værdi ved analysen af forskellige opstillingsmetoder og deres konsekvenser med hensyn til pladsforbrug. Måske vil det overraske, at det etablerede teoretiske apparat også kan anvendes til en mere eksakt vurdering af forholdet mellem antallet og spredningen af kassationstidsfrister og pladsforbrug. Endelig kan de nævnte formler sammen med andre oplysninger danne grundlag for en bedre bedømmelse af det samlede fjernarkivs pladsbehov.[1]

Afgrænsning.
Ved læsningen bør følgende afgrænsninger haves in mente:

1. Opstilling af protokoller, dossiersager, regnskabsmateriale, kort m.v. behandles ikke.
2. Analysen har kun betydning for moderne saggruppedelte journalsystemer med *stående kassationsbestemmelser og fastlagte tidsfrister.*
3. Det forudsættes, at der henlægges i og kasseres fra kassationsarkivet i forbindelse med overførsel af en journalperiodes kassabilia i regelmæssige tidsintervaller f.eks. hvert 5. år.
4. I de behandlede opstillingsmetoder er sagerne i størst muligt omfang henlagt i journalplanorden.[2]

Det antages iøvrigt, at der ved kassationens praktiske gennemførelse kasseres hele grupper. Eventuelle bevaringsværdige prøver og V.B.-sager tænkes henlagt i bevaringsarkivet. Henvisningssedler lægges på sådanne sagers plads i kassationsarkivet.

Fremstillingens gang.
Efter en præsentation af de tre opstillingsmetoder vil jeg søge at vurdere disses hensigtsmæssighed med hensyn til *søgning efter sager* og

effektuering af kassationsbestemmelserne.

Endvidere behandles metodernes mulighed for at imødekomme de krav til hyldeplads, som følger af *vækst eller indskrænkning* i 1. det totale omfang af de enkelte journalperioders kassabilia og 2. omfanget af arkivalier, som kan kasseres efter samme tidsfrist, men som stammer fra forskellige journalperioder.

Da visse sager i kassationsarkivet afhængigt af bestemmelserne vedrørende frister kan kasseres førend andre sager, vil arkivet, såfremt der *ikke* foretages *omflytning*, indeholde en del *tomme hylder.*

Den grad af udnyttelse af kassationsarkivets maksimale omfang, som følger af de tre opstillingsmetoders systematik, når der ikke foretages omflytning, vil endelig blive bestemt. Graden kaldes i det følgende *den maksimale fyldningsgrad.*

Et forslag til læsemåde.

Da artiklen har flere formål, kan den i visse henseender være vanskelig at læse. Hvis læseren ikke har øjeblikkelig interesse i den teoretiske side af sagen, kan afsnittene om den maksimale fyldningsgrad læses kursorisk.

1. Opstillingsmetode: Journalperiodernes kassabilia holdes adskilt.

Metoden kan illustreres med følgende skematiske eksempel:

Fig. 1.

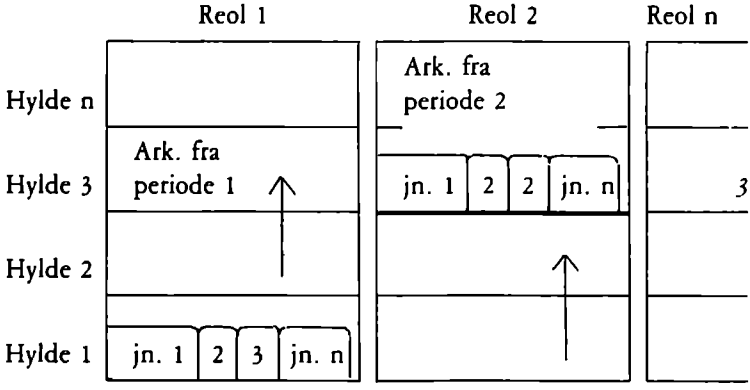

Her holdes hver periodes arkivalier adskilt. Hele kassationsarkivet udgør i princippet én række, hvori journalperiodernes arkivalier op-

stilles efterhånden som de ankommer til kassationsarkivet, altså accessorisk. Inden for hver periode opstilles sagerne i journalnummerorden.

Søgning: Metoden må siges at være hensigtsmæssig i forbindelse med søgning efter sager i kassationsarkivet. Ved søgning heri kræves blot kendskab til 1. at sagen skal kasseres – et opslag i journalplanen vil vise dette – og 2. opstillingsstedet for den relevante journalperiodes arkivalier. Kun når der er tale om meget omfangsrige arkiver med arkivalier fra mange journalperioder, vil det kunne være nødvendigt at opbygge en simpel opstillingsregistratur. I de fleste tilfælde vil man kunne klare sig med mærkning af reoler og hylder.

Kassation: Ved effektuering af kassation kræves en gennemgang af journalplanerne for alle de perioder, hvis kassbilia befinder sig i kassationsarkivet. På grundlag heraf udtages de kassable grupper fra de forskellige journalperioders arkiver. En sådan gennemgang må foretages hvert 5. år. Fremgangsmåden er noget omstændelig.

Vækst eller indskrænkning i sagsmassernes omfang: Den plads, som den ældste journalperiodes arkivalier optager i kassationsarkivet, vil, såfremt der ikke foretages omflytning, først kunne genbruges, når alle disse arkivalier er kasseret. Hvis der er sket ændring i omfanget af kassabilia fra den periode, som er under overførsel til fjernarkivet, i forhold til omfanget af arkivalierne fra den ældste periode, og hvis periodernes kassabilia er stillet tæt sammen, vil den plads, der er blevet ledig, enten være for stor eller lille. Den her behandlede opstillingssystematik vil imidlertid ikke blive brudt af, at den ny journalperiodes arkivalier opstilles et andet sted. De skal blot holdes adskilt fra de andre perioders arkivalier. Det må bemærkes, at det er det totale omfang af hver periodes arkivalier, som spiller en rolle i den forbindelse. En ændring i størrelsesforholdet mellem omfanget af arkivalier tilhørende forskellige kassationsfrister vil ikke skabe pladsmæssige problemer, hvis ændringen ikke påvirker det totale omfang af periodens arkivalier. Da kassationsarkivet kun udgør én række, vil problemerne i forbindelse med størrelsesmæssige ændringer i arkivaliernes omfang være mindre end samme problemer i kassationsarkiver med flere rækker.

Behovet for tomme hylder. Den maksimale fyldningsgrad.: For at

undersøge de muligheder for udnyttelse af kassationsarkivets plads, som er en følge af selv opstillingssystematikken, vil følgende forudsætninger blive antaget:

1. journalperiodernes længde varierer ikke.
2. Der forekommer kun kassationstidsfrister, som er hele multipla af journalperiodernes længde.
3. Der forekommer ikke vækst eller indskrænkninger i det totale omfang af de forskellige journalperioders kassabilia.
4. Der forekommer ikke ændringer i størrelsesforholdet mellem omfanget af arkivalier tilhørende forskellige tidsfrister.
5. Tomme hylder søges ikke udnyttet ved omflytning og sammenrykning.

Efterhånden som journalperiodernes kassabilia overføres til kassationsarkivet, vil dette vokse. Når det åremål, som er angivet i længste kassationsfrist, er nået efter kassationsarkivets oprettelse, vil arkivet have nået sin, under de antagne forudsætninger, maksimale og herefter konstante størrelse. Først på dette tidspunkt vil pladsen efter den første journalperiodes arkivalier kunne genbruges. Antallet af journalperioder, som har arkivalier liggende i kassationsarkivet, er da journalperiodens længde divideret op i længste kassationsfrist, altså:

$$N_{jp} = \frac{K_N}{T_{jp}} \qquad (1)$$

hvor N angiver antal, jp står for journalperiode og N_{jp} derfor for antallet af journalperioder. K angiver en kassationsfrist længde. Kassationsfristerne nummereres fra korteste til længste med tallene 1,2,. . . . .N. K_N angiver således den længste kassationsfrists åremål. T_{jp} står for journalperiodens længde.

Kassationsarkivets størrelse ved dets maksimale omfang kan derfor beskrives således:

$$O_{max} = O_{jp} \times \frac{K_N}{T_{jp}} \qquad (2)$$

hvor O står for omfang, O_{max} for hele kassationsarkivets maksimale omfang og O_{jp} for omfanget af hver journalperiodes kassabilia.

Det er af betydning at kunne belyse forholdet mellem udnyttelsen af kassationsarkivets maksimale omfang og de i visse tilfælde arbitrært fastlagte kassationsfrister. Dette forhold vil blive undersøgt uforstyrret af eventuelle størrelsesforskelle i omfanget af de arkivalier, som er underkastet forskellige kassationsfristbestemmelser. Det vil derfor foreløbig være nødvendigt, at inddrage en 6. forudsætning.

6. Omfanget af arkivalier, som er underkastet forskellige kassationsfrister er ensartet.

Med andre ord, de arkivalier fra en journalperiode, som kan kasseres efter f.eks. 5 år, fylder herefter lige så meget som de arkivalier fra en anden journalperiode, som kan kasseres efter 10 eller 40 år. Omfanget af hver frists kassabilia i én periode er også ensartet. Dette omfang kan man for overskuelighedens skyld forestille sig sat til f.eks. 1 meter.

Omfanget af hver journalperiodes kassabilia, består af summen af omfanget af tidsfristernes kassabilia i perioden. Da omfanget af hver frists kassabilia er ensartet, jf. forudsætning 6, vil journalperiodens arkivaliers omfang kunne beskrives som antallet af kassationsfrister ganget med omfanget af en kassationsfrists kassabilia, altså:

$$O_{jp} = N_K \times O_K \qquad (3)$$

hvor O_K angiver omfanget af arkivalier omfattet af én kassationsfrist i en periode og N_K står for antallet af kassationsfrister.

Kassationsarkivets maksimale omfang vil herefter, udtrykt i enheden, omfanget af arkivalier underkastet en kassationsfrist i en periode, kunne beskrives således:

$$O_{max} = N_K \times \frac{K_N}{T_{jp}} \times O_K \qquad (4)$$

Denne ligning (4) kan illustreres med følgende skematiske reoleksempel, hvori der forekommer tre kassationsfrister og journalperiodens længde er 5 år.

Fig. 2

jn.periode overført i året / kassationsfrister	Reol 1 periode 1 (1975-80)	Reol 2 periode 2 (1980-85)	Reol 3 periode 3 (1985-90)	Reol 4 periode 4 (1990-95)
	1980	1985	1990	1995
hylde 3, 15 år	1995	2000	2005	2010
hylde 2, 10 år	1990	1995	2000	2005
hylde 1, 5 år	1985	1990	1995	2000

Øverst angives perioden, herefter angives i parantes, hvornår periodens arkivalier blev skabt og endelig udenfor parantes arkivaliernes overførselstidspunkt til kassationsarkivet. Yderst til venstre angives kassationsfristernes åremål.

Da omfanget af arkivalier underkastet af de enkelte kassationsfrister i en periode kan opfattes som lige store pladser i arkivet, har jeg valgt at angive dette, ved at lade hver kassationsfrists arkivalier i en periode fylde lige netop én hylde. Årstallene i hylderne viser, hvornår hyldens arkivalier kan kasseres.

Ved eksemplets overførsel af periode 4's arkivalier til kassationsarkivets reol 4 i året 1995, kunne denne periodes arkivalier lige så godt være blevet anbragt i periode 1's reol. Ved dette tidspunkt, og først da, er periode 1's plads til rådighed. Dette forhold markeres ved pilen. Det ses endvidere, at kassationsarkivets maksimale omfang, i dette tilfælde tre reoler, nåes det åremål efter arkivets grundlæggelse, som angives i længste tidsfrist.

Da der ved hver overførsel herefter vil blive kasseret arkivalier, omfattet af alle kassationsfrister, stående forskellige steder i reolerne, hvorefter arkivalier fra den nye periode, omfattet af alle kassationsfrister, vil blive arkiveret på en samlet plads i én reol, fremgår det, at arkivets størrelse nu er konstant.

Tælles eksemplets hylder ses det, at omfanget af hele arkivet er ialt 9 hylder = 3 reoler. Ligningen (4) er et udtryk for følgende bereg-

ningsgang: antallet af frister = 3 ganges med omfanget af en frist = 1 hylde, hvilket giver ialt 3 hylder. Dette er lig med en hel journalperiodes omfang jf. ligningen (3). Da antallet af perioder er lig med periodelængden divideret op i længste tidsgrænse her 15 : 5 = 3, jf. ligningen (1), så fås arkivets maksimale og konstante størrelse ved at gange antallet af perioderne med én periodes omfang, altså 3 × 3 hylder = 9 hylder, jf. ligningerne (2) og (4).

Når kassationsarkivet har nået sit maksimale omfang, vil en del af de kassabilia, som er henlagt i arkivet enten allerede være kasseret, eller, hvis kassationen ikke er effektueret, straks kunne kasseres. Hvis der i arkivet skal ligge kassabilia omfattet af en 5-årsfrist, og periodens længde er 5 år, vil arkivet altid kun skulle indeholde én gruppe af denne art. Ved overflytning af arkivalier fra en ny periode omfattet af 5-årsfristen vil den foregående periodes 5-årsfristgruppe jo kunne kasseres. Ved kassation af arkivalier, som er omfattet af en 10-årsfrist, vil der kun kunne kasseres arkivalier, som har ligget i kassationsarkivet i over 10 år. Arkivet vil derfor skulle indeholde arkivalier omfattet af en 10-årsfrist stammende fra 2 journalperioder. For en given kassationsfrist K_X kan det antal journalperioder, som endnu ikke kan kasseres, udtrykkes ved:

$$\frac{K_X}{T_{jp}}$$

hvor K_X står for den givne tidsfrists længde og T_{jp} for journalperiodens længde.

Hvis der er fastlagt tidsfristerne 5 og 50 år for et kassationsarkiv vil dette skulle indeholde en del tomme hylder. Da det jo forudsættes at der ikke flyttes om, vil de pladser, som er blevet ledige efter kassationen af ældre perioders arkivalier omfattet af 5-årsfristen, ikke kunne udnyttes. Pladsen efter de af den ældste journalperiodes arkivalier, som kan kasseres efter 5 år, vil således stå tom i 45 år. Omfanget af tomme hylder i et kassationsarkiv for en given tidsfrists vedkommende afhænger således af forholdet mellem længste kassationstidsfrist og den givne tidsfrist, altså:

$$F_X = \frac{K_X}{K_N} \qquad (5)$$

hvor F står for fyldningsgraden, F_X for fyldningsgraden for den givne tidsfrist, K_X for den givne kassationstidsfrists længde, og K_N betegner den længste kassationsfrists længde.

I (5) sættes således de arkivalier omfattet af en given tidsfrist, som endnu ikke kan kasseres, i forhold til den totale mængde plads, som må afsættes i arkivet til de forskellige perioders arkivalier, der er omfattet af den givne tidsfrist.

Ligningen (5) kan illustreres ved hjælp af det skematiske reoleksempel fig. 2 Ved læsning i nederste række ses det, at der i 1995 kan kasseres arkivalier omfattet af 5-årsfristen fra periode 1, 2 og 3, hvorimod den 5-årsfrists arkivalier som er under overførsel til arkivet ikke kan kasseres. Af arkivalier omfattet af 10-årsfristen vil der i 1995 kunne kasseres arkivalier fra periode 1 og 2, men hverken den gruppe, som er under overførsel eller de arkivalier omfattet af 10-årsfristen, som overførtes ved forrige periodes henlæggelse i arkivet. Det ses, at længste kassationsfrist, i dette tilfælde 15-årsfristen er bestemmende for mængden af tomme hylder.

Den samlede maksimale fyldningsgrad i et vilkårligt kassationsarkiv ved dets maksimale omfang og med et vilkårligt antal kassationsfrister og en vilkårlig fordeling af disse over årsangivelser kan udtrykkes ved en summering af fyldningsgraden for hver kassationsfrists arkivalier på følgende måde:

$$F_{max} = \frac{K_1 + K_2 + \ldots K_N}{N \times K_N} \qquad (6)$$

hvor F_{max} angiver den maksimale fyldningsgrad for det totale arkiv, K angiver kassationsfristernes længde, 1,2,N nummererer fristerne fra korteste til længste med 1 til N. Udtrykket i tæller $K_1 + K_2 + \ldots K_N$ betegner summationen af et ukendt antal kassationsfristers årsangivelser. En sådan summation udtrykkes mere bekvemt på følgende måde:

$$\sum_{n=1}^{N} K_n$$

Denne notation vil blive benyttet i det følgende bevis for (6).

Den maksimale fyldningsgrad er defineret således:

$$F_{max} = \frac{N_{jp} \times \sum_{n=1}^{N} \frac{K_n}{K_N} \times O_{K_n}}{N_{jp} \times \sum_{n=1}^{N} O_{K_n}} \qquad (7)$$

hvor N_{jp} står for antallet af journalperioder og O_{K_n} står for omfanget af hver af kassationsfristerne, som nummereres fra korteste til længste med 1 til N.

Når

$$O_{K_1} = O_{K_2} = \ldots O_{K_N} = O_K$$

d.v.s. at omfanget af hver kassationsfrists kassabilia i samme og forskellige journalperioder er ensartet, hvilket jo blev antaget i forudsætning 6,

fås

$$F_{max} = \frac{O_K \times \sum_{n=1}^{N} \frac{K_n}{K_N}}{N \times O_K} = \frac{O_K \times \sum_{n=1}^{N} K_n}{N \times O_K \times K_N} = \frac{\sum_{n=1}^{N} K_n}{N \times K_N}$$

Udtrykket (6) giver anledning til følgende slutninger vedrørende forholdet mellem kassationsfrister og fyldningsgrad d.v.s. vedrørende effektiv udnyttelse af arkivets hyldeplads.

1. Når der kun anvendes én kassationsfrist, vil tæller og nævner i (6) blive lige store. Arkivet kan med andre ord udnyttes 100%. Dette skyldes det selvfølgelige forhold, at men ved overførsel af en journalperiodes kassabilia under den antagne nul-vækstbetingelse kan fjerne den forrige periodes arkivalier for herefter at indsætte den nye's arkiv på samme plads i kassationsarkivet.

2. Jo nærmere kassationsfristerne ligger samlede nær længste kassationsfrist desto større vil tæller og dermed fyldningsgraden blive. Kassationsfrister på 15, 20 og 30 år indebærer således, at flere hylder i kassationsarkivet må stå tomme, end hvis fristerne var ansat til 15, 25 og 30 år. Når længste kassationsfrist er 30 år og der kun må være tre frister, vil frister på 20, 25 og 30 år give det minimale antal tomme hylder.[3]

I nedenstående tabel er kassationsfristerne fordelt således, at de er samlet tættest muligt nær længste frist. Da som nævnt en sådan fordeling giver den højeste maksimale fyldningsgrad, angiver tabellen hvilken udnyttelse af kassationsarkivets hylder, man i heldigste fald kan forvente, når længste tidsfrist og antallet af tidsfrister er givet. For anskuelighedens skyld er fyldningsgraden omregnet således, at det angives, hvor mange procent af arkivets hyldemeter, der må stå tomme eller indeholde allerede kassable arkivalier. Der således tale om en slags »nødvendig tomhedsprocent«:

Tomhedsprocent = $(1 \div F_{max}) \times 100\%$

Tabel 1: Nødvendig tomhedsprocent ved samling af kassationsfrister tættest muligt ved K_N.

Antal Kass.frister samlet tæt ved længste frist \ Længste kass. frist i åremål	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2		25	16,7	12,5	10	8,3	7,4	6,3	5,6	5
3			33,3	25	20	16,7	14,3	12,5	11,1	10
4				37,5	30	25	21,4	18,8	16,7	15
5					40	33,3	28,6	25	22,2	20
6						41,7	35,7	31,2	27,8	25
7							42,9	37,5	33,3	30
8								43,6	38,9	35
9									44,4	40
10										45
										%

Tabellen læses fra oven således: Når længste frist er 25 år vil arkivet med to frister, nemlig 20 og 25 år, ved maksimal fyldning indeholde 10% tomme eller uudnyttelige hylder. Horisontalt læses tabellen således: Med 4 kassationsfrister og længste frist på 20 år vil fristerne blive 5, 10, 15 og 20 år. Det ses, at 37,5% af arkivets plads under disse omstændigheder må stå tomme eller forblive uudnyttelige.

Når forudsætning 6 ophæves, d.v.s. at det nu ikke mere antages at omfanget af arkivalier, som er underkastet forskellige kassationsfrister og som stammer fra forsekllige perioder er ensartet, kan kassationsfristernes arkivaliers forskellige omfang målt i meter inddrages i udtrykket for den maksimale fyldningsgrad på følgende måde:

$$F_{max} = \frac{K_1 \times M_1 + K_2 \times M_2 + \ldots K_N \times M_N}{(M_1 + M_2 + \ldots M_N) \times K_N} \qquad (8)$$

hvor M betyder meter og $M_1 \ldots M_N$ betegner omfanget af de arkivalier som i en periode knytter sig til kassationsfristerne $K_1 \ldots K_N$. Udtrykket kan udledes af definitionen (7).

(8) giver anledning til følgende betragtning. For at tæller og dermed fyldningsgraden kan blive stor, bør især omfanget af de lange kassationsfristers arkivalier være stort. Her er faktoren K jo størst. Når arkivalier omfattet af de korte tidsfrister derimod er mere omfangsrige end arkivalier omfattet af de lange frister, vil udnyttelsen af arkivets plads blive ringere. To eksempler vil vise betydningen af dette forhold.

Eksempel 1: Institutionen producerer i hver journalperiode 10 meter kassabilia. Af disse kan 5 meter kasseres efter 45 år og 5 meter efter 50 år. Indsættes værdierne i formlen for arkivets maksimale omfang, jf. ligning (2), og i formlen for arkivets maksimale fyldningsgrad, jf. ligning (8), ses det, at kassationsarkivet i dets maksimale omfang vil fylde 100 meter, hvoraf 5 meter ikke vil kunne udnyttes. Hvis der i eksemplet kun forelå én kassationsfrist på 50 år, ville arkivet stadig fylde 100 meter, hvoraf alle ville blive udnyttet. Her ses konsekvenserne af det i ligning (2) påpegede forhold, at arkivets totale omfang ved denne opstillingsmetode er afhængig af størrelsen af længste kassationsfrists årsangivelse. Det vil knap nok kunne betale sig at kassere arkivalier, som er omfattet af lavere tidsfrister på effektueringstidspunktet.

Eksempel 2. Institutionen producerer i hver journalperiode 10 meter kassabilia. Af disse kan 5 meter kasseres efter 5 år, 2 meter efter 10 år, 1 meter efter 35 år og 2 meter efter 50 år. Samtidig med at der formentlig vil være enighed om, at der her er tale om et forholdsvis lille kassationsarkiv, kan eksemplet ikke uden videre afvises som urealistisk. Indsættes værdierne i de ovennævnte formler viser det sig, at arkivet i dets maksimale og konstante omfang stadig vil fylde 100 meter, hvoraf kun 36% kan udnyttes. 64 meter hylde vil således til stadighed stå tomme!

Ingen arkivar vil formentlig fraråde kassation af store mængder sager efter 5 år med den begrundelse, at en sådan kassationspraksis vil resultere i for mange tomme hylder. En omflytning vil imidlertid heller ikke uden videre kunne tilrådes. Fyldning af 1 meter tom hylde kræver minimalt flytning af 1. meter arkivalier. Men den ene flytning trækker erfaringsmæssigt den næste med sig. Arbejdstiden, som medgår til flytning, kan reduceres, ved at flytningen ikke foretages hvert 5. år, men så vil arkivet indeholde uudnyttelige hylder. At undlade at udskille kassabilia i et særligt kassationsarkiv vil kun forværre problemet. Det absolutte omfang af uudnyttelige hylder vil ikke blive påvirket heraf, men flytteomkostningerne vil vokse væsentligt.

2. opstillingsmetode: journalperiodernes kassabilia flettes således, at arkivalierne opstilles samlet efter kassationsår.

Fig 3

Reol 5 kasseres i 1990	Reol 6 kasseres i 1995	Reol n
Arkivalier fra periode 5	Arkivalier fra periode 5	
Arkivalier fra periode 4	Arkivalier fra periode 4	

Her er periodernes kassabilia flettet systematisk således, at sagerne opstilles efter hvilket år kassationen skal gennemføres. Med andre ord, alle arkivaler, fra de forskellige perioder, som skal kasseres f.eks. i 1990, opstilles i én række, adskilt fra de arkivalier, som skal kasseres i 1995. Ved overførsel af en journalperiodes kassabilia til kassations-

arkivet, fordeles denne således over flere rækker. Disse rækker kaldes i det følgende kassationsårsrækker. I hver række anvendes accessorisk opstilling af periodedelene. Inden for hver periodedel opstilles sagerne i journalnummerorden.

Søgning: Ved søgning kræves kendskab til 1. hvilket år kassationen skal effektueres – denne viden fås ved at addere kassationsfristens længde til året for journalperiodens afslutning – og 2. opstillingsstedet for den relevante kassationsårrække. Hvis periodernes længde varierer, må nye kassationsårsrækker oprettes, hvis systemet skal opretholdes konsekvent. Det kan så blive nødvendigt, at udarbejde en liste over periodernes afslutningstidspunkter. Ved denne opstillingsform er søgningsmetoden således noget omstændelig.

Kassation: Til gengæld er opstillingsmetoden særdeles hensigtsmæssig med hensyn til effektuering af kassationsbestemmelserne. Alle de arkivalier, som skal kasseres et givet år, står jo samlet.

Vækst eller indskrænkning i sagsmassernes omfang: Alle arkivets kassationsårsrækker vil i tidens løb skulle indeholde arkivalier fra forskellige perioder, som omfattes af alle angivne kassationstidsfrister. I rækkerne skal der derfor gemmes plads til forventede ændringer i sagsmassernes fordeling på de enkelte tidsfrister i flere forskellige perioder.

En vækst i omfanget af en given kassationsfrists arkivalier fra flere perioder vil kunne skyldes 1. at der produceres flere sager, 2. at journalperiodens længde af en eller anden grund forøges[4] og 3. at kassationsbestemmelserne ændres. Da vækst således kan fremkomme af flere indbyrdes uafhængige grunde, som endog kan forekomme i kombination, vil det være vanskeligt at bestemme omfanget af den forventede vækst nøjere.

Skønnes der forkert, d.v.s. er der gemt for lidt plads, vil konsekvenserne være betragtelige. Hele kassationsårsrækker må enten flyttes eller deles. Foretages der deling vil søgning og dermed også kassationseffektuering blive mere omstændelig. Foretages der deling af flere rækker, hvoraf nogle deles flere gange, og dette vil efter min mening næppe kunne undgås, vil det være nødvendigt at udarbejde en udførlig opstillingsregistratur, idet systemet i opstillingen i realiteten vil være ødelagt.

Denne opstillingsmetode må alene på grund af den manglende

fleksibilitet over for vækst i sagsmassernes omfang frarådes.

Behovet for tomme hylder. Den maksimale fyldningsgrad: Analysen vil blive foretaget under antagelse af de tidligere nævnte forudsætninger nr. 1 til og med 5.

Som nævnt indebære opstillingsmetoden, at kassationsarkivet opdeles i flere kassationsårsrækker. Da kassationerne skal gennemføres regelmæssigt, f.eks. hvert 5. år vil antallet af rækker, når arkivet har nået sit maksimale omfang, kunne bestemmes ved:

$$N_{RK} = \frac{K_N}{T_{jp}}$$

hvor N_{RK} angiver det maksimale antal kassationsårsrækker, K_N betegner længste kassationsfrists årsangivelse og T_{jp} angiver journalperiodens længde.

Hver af disse rækker skal på et tidspunkt indeholde arkivalier omfattet af alle kassationsfrister, eller med andre ord være af samme omfang som én journalperiodes kassabilia. Hele kassationsarkivets maksimale og konstante omfang kan derfor angives således:

da

$$N_{RK} = \frac{K_N}{T_{jp}} = N_{jp} \qquad \text{samme som (1)}$$

hvor N_{jp} angiver antallet af journalperioder
så er

$$O_{max} = O_{jp} \times \frac{K_N}{T_{jp}} \qquad \text{samme som (2)}$$

hvor O_{max} angiver kassationsarkivets maksimale og konstante omfang og O_{jp} står for omfanget af de enkelte journalperioders arkivalier.

Det bemærkes således, at et kassationsarkiv, når det opstilles på den her behandlede måde, vil have samme størrelse, som hvis det blev opstillet efter det i opstillingsmetode I nævnte princip om adskillelse af journalperiodernes arkivalier.

Den maksimale fyldningsgrad i et kassationsarkiv afhænger dels af arkivets størrelse dels af kassationsbestemmelserne. En ændring af selve opstillingsformen kan ikke påvirke mængden af kassable arkivalier. Når en given mængde arkivalier opstilles i kassationsårsrækker, vil fyldningsgraden i arkivet derfor være den samme, som hvis arkivalierne blev opstillet i adskilte journalperioder. Der er dog den forskel, at hylderne ved opstillingsmetode II må stå tomme, ikke fordi der er foretaget kassation, men fordi de engang skal modtage kassable arkivalier. Eventuelle forsøg på at råde bod på den ineffektive udnyttelse af arkivpladsen ved omflytning og sammenrykning vil derfor resultere i at kassationsårsrækker må deles.

3. opstillingsmetode: Journalperiodernes kassabilia flettes således, at arkivalierne opstilles samlet efter kassationsfristernes længde.

Metoden kan illustreres ved følgende skematiske reoleksempel:

Fig 4

Reol 5, kan kasseres efter 15 år	Reol 6, kan kasseres efter 25 år	Reol n
Arkivalier fra periode 8	Arkivalier fra periode 8	
Arkivalier fra periode 7	Arkivalier fra periode 7	
Arkivalier fra periode 6	Arkivalier fra periode 6	

Her er journalperiodernes kassabilia flettet således, at arkivalier fra forskellige perioder opstilles samlet ordnet efter kassationsfristernes åremålsangivelse. Antallet af rækker således lig med antallet af kassationsfrister. Rækkerne kaldes i det følgende kassationsfristrækker. I hver række opstilles periodedelene accessorisk. Inden for hver journalperiodedel opstilles sagerne i journalnummerorden.

Søgning: Ved søgning kræves kendskab til 1. efter hvilken tidsfrist sagen kan kasseres, – et opslag i journalplanen vil vise dette – 2. op-

stillingsstedet for den relevante kassationsfristrække. Da der vist sjældent anvendes mere end 4 tidsfrister og da opstillingen inden for rækkerne er accessorisk, vil et opstillingsregister som regel ikke være nødvendigt.

Kassation: Kassationsprocessen er ikke vanskelig at administrere. Fra en 5-års kassationsfristrække kan der første gang kasseres 5 år efter rækkens påbegyndelse hvis periodens længde er 5 år, fra en 10-års kassationsfristrække første gang 10 år efter overførslen af den ældste journalperiodes arkivalier og så fremdeles. Når der først én gang er foretaget kassation i en række, skal herefter den ældste periodes arkivalier i rækken kasseres hvert 5. år. Arkivalierne i en række så at sige modnes til kassation.

Vækst eller indskrænkninger i sagsmassernes omfang: Hvis der forekommer vækst i omfanget af arkivalier, som er omfattet af samme tidsfrist, men som stammer fra forskellige perioder, vil der, når rækkerne er stillet tæt sammen, kunne opstå problemer ved indplaceringen af den nye periodes arkivalier på den plads i kassationstidsfristrækken, hvor den ældste periodes arkivalier netop er kasseret. Da antallet af kassationstidsfristrækker sjældent er stort, vil en deling næppe gøre opstillingssystemet så uoverskueligt, at det vil bryde sammen.

Behovet for tommehylder. Den maksimale fyldningsgrad: Når de omtalte forudsætninger nr. 1 til og med 5 lægges til grund for analysen, vil arkivets totale omfang kunne udnyttes 100%. Arkivet består jo af flere rækker, som hver kun har én tidsfrist. I hver af disse rækker vil man, når rækken har nået sin maksimale omfang, kunne fjerne arkivalier fra én journalperiode, førend man lægger en ny ind på den kasseredes plads. Tomme hylder kan således øjeblikkeligt genbruges. Det tidligere nævnte eksempel 2's arkiv vil med denne opstillingsform fylde 36 meter, hvoraf alle konstant er udnyttede. Meget taler derfor for, at en sådan opstillingsmetode er hensigtsmæssig.

AFSLUTTENDE DISKUSSION

Omflytning.

Da de fleste institutioner i løbet af en længere årrække kommer ud for at skulle flytte, har det været hævdet, at der ikke er grund til, at fastholde ønsket om at undgå omflytning og omrykning alt for bestemt. Alligevel er omflytningsspørgsmålet holdt uden for behandlingen i denne artikel. Dette skyldes følgende overvejelser. For det første vides det i institutionerne kun sjældent, hvornår de kommer til at flytte i de næste 20-30 år. Et håb om, at pladsproblemer vil kunne løses ved en flytning en gang ad åre, er ikke noget godt grundlag for valg af opstillingsmetode og estimering af pladsbehov. For det andet giver beregningen af de forskellige opstillingsmetoders maksimale fyldningsgrad, når der ikke foretages omflytning, et vist mål for, i hvilket omfang opstillingsmetoderne kræver omflytning[5]).

Forholdet mellem vækst- og indskrænkningsproblemet og den maksimale fyldningsgrad.

I analyserne af den maksimale fyldningsgrad behandledes de tre opstillingsmetoder bl.a. under nul-vækstomstændigheder. Da en eventuel vækst eller indskrænkning i arkivmassernes omfang vil medføre en endnu ringere pladsudnyttelse i arkivet, end den under nul-vækstomstændighederne beregnede, angiver den maksimale fyldningsgrad derfor, hvilken udnyttelse man i heldigste fald kan forvente. Forudsætningen om nul-vækst er dog urealistisk. En bedømmelse af de tre opstillingsmetoders hensigtsmæssighed må der derfor bygge på en sammenholdelse af det systematisk betingede omfang af tomme hylder, jf. den maksimale fyldningsgrad, med metodernes evne til at imødekomme de pladsproblemer som en eventuel vækst vil kunne skabe.

Opstillingsmetode I. Behandlingen af denne metode gav som resultat, at omfanget af tomme hylder, når der var fastlagt både korte og lange tidsfrister, selv under gunstige omstændigheder måtte blive stort. Til gengæld var vækstproblemet reduceret til kun at vedrøre den accessoriske opstilling i én række arkivalier.

Anvendes denne metode, vil man formentlig blive tvunget til stadig at flytte om. For at flytteriet skal kunne holdes på et rimeligt plan, bør metoden derfor kun anvendes, når der er tale om små kassationsarkiver.

Opstillingsmetode II. Hvis uforudsete ændringer i kassabilias om-

fang kan forventes – og hvornår kan de ikke det? – må anvendelse af denne metode frarådes. Der dannes simpelthen for mange rækker. Det er endvidere en svaghed ved metoden, at en sammenflytning med den hensigt at udnytte tomme hylder vil skabe vanskeligheder med hensyn til søgning.

Opstillingsmetode III. Denne metode giver under nul-vækstomstændigheder den optimale udnyttelse af arkivets plads. Når antallet af kassationsfrister er forholdsvis ringe, f.eks. 4 eller derunder, vil de problemer med hensyn til pladsudnyttelse, som fremkommer ved vækst eller indskrænkninger i arkivaliernes omfang heller ikke være uoverkommelige. Den korteste kassationsfrist vil jo oftest være 5-årig. Ved overflytning af en afsluttet periodes kassabilia til fjernarkivet vil de kassabilia, der er omfattet af 5-årsfristen, og som stammer fra forrige periode, umiddelbart kunne kasseres. Er der nu for lidt plads til de af den nye periodes arkivalier, som omfattes af 5-årsfristen, kan disse blot stilles et andet sted. Vækstproblemet vil således især gøre sig gældende for de øvrige tre kassationstidsfristrækkers vedkommende. Der bør derfor gemmes plads til vækst ved, at disse tre rækker ikke stilles for tæt sammen. Bliver omfanget af en tidsfrists kassabilia i den nye periode alligevel for stort, kan rækken deles, uden at systematikken ødelægges. Rækken startes blot et nyt sted. Den række, hvori der nu ikke mere forekommer accession, vil efterhånden tømmes. Den herved opståede ledige plads kan eventuelt bruges til arkivalier omfattet af en 5-årsfrist.

Når der for et kassationsarkiv gælder mange kassationstidsfrister vil det være hensigtsmæssigt, at samle nærliggende frister til en eller flere frister. Et arkiv med tidsfristerne 5, 15, 20, 25, 45, 50, 60 vil kunne deles i én 5-årsfristrække, én 25-årsfristrække og én 60-årsfristrække. Herved vil kassationen af arkivalier omfattet af 50-årsfristen ganske vist først kunne effektueres efter 60 år. Men til gengæld vil det systematiske pladsspild ved en sådan ordning være mindre, end hvis hele arkivet var opstillet efter opstillingsmetode I.

Der er følgende fordele ved at anvende opstillingsmetode III: effektiv pladsudnyttelse med mindre behov for omflytning, ukompliceret kassationseffektuering og endelig metodens evne til at imødekomme de pladsbehov, som en uventet vækst skaber, uden at søgnings- og kassationsmulighederne forringes væsentligt. Denne metode vil derfor kunne anbefales i langt de fleste tilfælde. Det må også fremhæves, at den i praksis har vist sig at kunne fungere godt.

Kombination af opstillingsmetode I og III. Når der for et stort kassationsarkiv gælder mange jævnt spredte tidsfrister, vil en anvendelse af metode I være uhensigtsmæssig på grund af det omfattende pladsspild eller flytteri, som dette metodevalg medfører. Anvendelse af metode III vil imidlertid kunne skabe problemer, idet de mange tidsfrister vil indebære accession i mange rækker. Dette forhold vil forøge omfanget af den plads, som må afsættes til imødekommelse af de pladskrav, som både en forventet og uforudset vækst i disse rækker vil stille.

Her kan man måske overveje, at anvende en kombination af metode I og III på følgende måde. Arkivalier omfattet af korte tidsfrister opstilles efter metode III. Arkivalier, som omfattes af de mange lange tidsfrister, opstilles i flere adskilte arkiver, hver for sig ordnet efter metode I.

I og med at kassationen i de sidstnævnte arkiver først skal foretages, når der er gået mange år, og under hensyntagen til at institutionernes personale kan være skiftet ud i denne tid, vil det nok være vanskeligt, at opretholde en sådan ordning. Hvis et sådant blandet ordningsprincip forfalder, kan der 1. opstå væsentlig uorden eller, 2. opstå en ordning, som vil minde om opstillingsmetode III. Det vil jo ikke kunne svare sig at kassere, uden at der samtidig flyttes om. For at imødekomme en situation, som den skitserede, vil det måske være mere praktisk allerede fra starten af formindske antallet af kassationfrister ved at samle flere af disse i én eller flere frister, således at arkivet med det samme kan opstilles i metode III's rene form.

Retningslinier for rådgivning om opstilling i kassationsarkiver.

Vejledningen bør således foretages ud fra følgende retningslinier:

1. *Små* arkiver, for hvilke der gælder *mange kassationsfrister* kan opstilles efter *metode I,* men bør opstilles efter *metode III,* ved at de mange lange kassationfrister samles i få lange frister.
2. *Små og store* kassationsarkiver omfattet af *få kassationsfrister* bør opstilles efter *metode III.*
3. *Store* kassationsarkiver med *mange* kassationsfrister bør opstilles efter *metode III,* idet arkivalier omfattet af nærtliggende frister opstilles i samlede kassationstidsrækker.

Kassationstidsfrister. Kassation bør så vidt muligt foretages kort ef-

ter, at arkivalierne har mistet deres administrative værdi. Da administrationen selv bedst er i stand til at skønne over, hvornår dette er tilfældet, kunne man være tilbøjelig til, at overlade fastsættelsen af kassationstidsgrænserne til administrationen. Imod denne opfattelse bør det anføres, at institutionerne ofte ikke tager bestemmelse herom med det samme, men venter til der ikke er mere plads i arkivet. I de tilfælde, hvor der hverken af administrationen eller af arkivvæsenet fastsættes kassationsfrister, kan der ikke etableres kassationsarkiver og muligheden for at udnytte forhåndenværende loftrum m.v. som opbevaringslokale fortabes.

Det er derfor hensigtsmæssigt, at administrationen i samråd med arkivvæsenet træffer beslutning om kassationsfristernes åremål og helst således, at disse kan indgå i kassationsbestemmelselserne. Da kassationsfristernes antal og åremål har betydning for valget af opstillingsmetode og effektuering af kassationen bør fristerne fastsættes efter følgende principper.

1. Det kan være fordelagtigt at fastlægge *flere korte tidsfrister* f.eks. 5, 10 og 15 år. Korte kassationsfristrækker har om man så må sige en kort omløbstid.
2. Der bør kun fastlægges *få lange tidsfrister.* I de tilfælde, hvor der hidtil har været fastsat mange lange tidsfrister, har man formentlig været klar over, at dette vanskeliggør udførelsen af kassationen. Når bestemmelser herom alligevel er truffet, må dette bygge på en formodning om, at der herved kan spares megen plads. Efter min opfattelse vil en sådan antagelse næppe vise sig at være holdbar i praksis. Opstilles arkivalierne omfattet af de mange lange tidsfrister efter metode III, vil der være behov for at reservere ledig plads til imødekommelse af eventuel vækst. Opstilles arkivalierne efter metode I vil kassationseffektueringen som nævnt være noget omstændelig. Skal den herved indvundne plads kunne genbruges, forestår der herefter en omflytning hvert 5'te år. Da der vil være tale om, at de lange tidsfristers arkivalier har et forholdsvist stort omfang – ellers var der jo ingen grund til at satse på pladsbesparelse – så vil omflytningsarbejdet være tilsvarende resourcekrævende.
3. Tidsfristerne bør almindeligvis være *hele multipla* af journalperiodens længde. Herved kan effektuering af kassation gøres til et led i virksomheden ved overgangen fra en udløbet til en ny journalperiode.

NOTER

1. Jeg takker arkivar Dan Tørning, Rigsarkivet 2. afd. for megen bistand blandt andet ved omformningen af manuskriptet med henblik på udgivelse. Jeg har også modtaget værdifulde kommentarer og oplysninger af arkivar Birgit Bjerre Jensen, arkivbetjent Tage Støvring, begge Rigsarkivet 2. afd. og overassistent Villy Christiansen, Landsarkivet for Sjælland m.v.

2. Dette krav afgrænser så vidt jeg kan se, opstillingsmulighederne til de tre i artiklen behandlede. Herudover findes der naturligvis andre muligheder. Sagerne kan f.eks. henlægges i kassationsarkivet efter afslutningsdato. En sådan ordning vil vanskeliggøre effektueringen af kassationen, idet der herved sammenblandes sager omfattet af forskellige bestemmelser vedrørende kassationstidsfrister. Ved en kassation må sagerne således udtages enkeltvis, jf. Arkivdannelse og Journalsystem udg. af Rigsarkivet 1976 s. 22. Forskellige journalperioders sager kan også opstilles sammenblandet således, at f.eks. 1. periodes sag jr.nr. 5 står ved siden af 2. periodes sag j.nr. 5. Herved vil kassationsarkivet indeholde lige så mange rækker, som der er kassable journalsager eller grupper i en periode. Alle disse rækker må indeholde tomme pladser til den kommende accession. Pladsspildet vil derfor ved en sådan opstillingsmetode være betydeligt. Arkivalier kan også opstilles efter optiske kendetegn som tykkelse, højde, farve, men heller ikke disse muligheder vil blive behandlet.

3. De kan endvidere vise, at tilføjelse af frister, hvis årsangivelse er mindre end gennemsnittet af de foreliggende kassationsfristers årsangivelser, under de angivne forudsætninger medfører, at fyldningsgraden bliver mindre.

4. Det forudsættes her, at man for at lette søgningen og for at undgå for mange rækker undlader at oprette nye kassationsårsrækker og istedet lader arkivalierne kassere på det kassationstidspunkt, som gælder for den næstfølgende kassationsårsrække.

5. Det er muligt at beregne flytningernes maksimale omfang. I denne artikels sammenhæng vil det dog føre for vidt at gå nærmere ind på dette.

Rentekammerets originale embedsansøgninger 1660-1848
En ødelagt gruppe arkivalier

af Birgit Bjerre Jensen

I Rentekammeret findes en samling af originale ansøgninger om ansættelse inden for Rentekammerets område i perioden 1660-1848.[1] Samlingen omfatter i alt 34 pakker med 10-15.000 ansøgninger, der er ordnet alfabetisk efter ansøgernes navne. For at lette benyttelsen findes der tillige på Rigsarkivets læsesal et alfabetisk navneregister, der udover ansøgerens navn tillige anfører årstal for indgivne ansøgninger.

Ser man på teksten i registraturen »1660-1848, Embedsansøgninger, 34 pkr.« må man få det indtryk, at samlingen i det store hele er komplet. Dette indtryk bestyrkes af, at andre mindre grupper i samme afsnit om embedsbesættelser betegnes som »Diverse dokumenter« eller det anføres, at arkivalierne hovedsageligt stammer fra Christian VII's, Frederik VI's og Christian VIII's tid.

Her synes at være en nem og problemløs samling arkivalier, hvor man kan finde ansøgningerne fra alle, der har søgt en stilling under Rentekammeret, og hvor man omvendt kan drage den slutning, at finder man ikke den person man søger, har han ikke søgt noget embede. Benytteren der går til samlingen ud fra personalhistoriske interesser, vil nok – hvad enten eftersøgningen giver positivt eller negativt resultat – i sit stille sind glæde sig over den praktiske måde, hvorpå ansøgningerne er ordnet.

Man kan imidlertid også anvende samlingen til belysning af andre forhold end de rent personalhistoriske. De originale embedsansøgninger kan være et værdifuldt kildemateriale til belysning af, hvem der havde indflydelse på den enevældige konges ret til at udnævne embedsmænd. Ved at sammenholde de originale ansøgninger med kollegiets referat af ansøgningerne til kongen kan man vurdere, om kollegiet ad denne vej havde indflydelse på ansættelserne. Spørgsmål man kunne ønske belyst er, om kollegiet slavisk refererede ansøgningerne, eller om de fremhævede visse sider og udelod andre, om de refererede ansøgningerne i en prioriteret rækkefølge eller måske blot

kronologisk efter ansøgningernes datering, og om de refererede alle ansøgninger, eller de på forhånd sorterede nogle fra. De to sidste kan også besvares ved hjælp af journaler, når de findes, men det første og vigtigste kan kun besvares på grundlag af ansøgningerne selv.

Rækken af embedsansøgninger udgør også på anden vis et spændende kildemateriale, fordi det er det eneste eksempel på en samlet række, der strækker sig igennem enevældens næsten 200-årige periode. Det vil sige, at man her har skriftlige ansøgninger, der retter sig mod en bestemt kategori af embeder skrevet af den begrænsede befolkningsgruppe, der havde forudsætninger for at søge disse stillinger. Ud over at give administrationshistoriske oplysninger, kan ansøgningerne også belyse, på hvilken måde man nærmede sig den enevældige konge, i hvilken udstrækning man påkaldte Gud i forsøgene på at opnå bønhørelse, hvilke forhold fremdrog man, og hvilke forhold omtaltes ikke? Det er for eksempel for en nutidig betragtning påfaldende, at ansøgerne under Frederik IV ikke angav deres alder. Eller man kunne studere udviklingen i ansøgernes udtryksevne og skrivefærdighed.

I forbindelse med et studium af Frederik IV's forvaltning af udnævnelsesretten har jeg forsøgt at inddrage dette kidlemateriale. De erfaringer jeg har høstet undervejs, finder jeg, at andre bør få del i, fordi de på en helt konkret måde viser betydningen af, at arkivskaberens oprindelige ordningssystem ikke ændres. Det er sket her med det resultat, at embedsansøgningerne er uanvendelige til andet end det ene at finde bestemte personers bevarede ansøgninger.

Udgangspunktet for anvendelsen af ansøgningerne var en undersøgelse af, om de embedsansøgninger, der blev indgivet under Frederik IV, endnu er bevaret. En sådan undersøgelse var påkrævet, fordi man af indledningen til registraturen over Rentekammeret må få det indtryk, at alle embedsansøgningerne fra denne periode er kasseret. Det omtales udtrykkeligt, at personalet i Rentekammerarkivet i 1757 kasserede supplikker om vacante tjenester 1720-1729. Det fremgår ikke klart, om der tidligere var givet tilladelse til at kassere embedsansøgningerne før 1720, men man får indtryk af, at det er det sandsynligste. I 1777 kasseredes ansøgningerne 1730-1770.[2] Ansøgningerne skulle følgelig helt mangle fra perioden; men stikprøver frembragte alligevel en del ansøgninger fra personer, der var blevet ansat under Rentekammeret i Frederik IV's tid. Der måtte derfor udarbejdes en oversigt over hvor mange ansøgninger, der var bevaret for hvert af

årene 1699-1730. Takket være det forhold, at såvel arkivalier som register er ordnet alfabetisk, blev det et besværligt arbejde. Først blev navneregistrets ca. 5.000 kort[3] gennemgået således, at alle, der havde indsendt ansøgninger under Frederik IV, blev udskrevet med navn og årstal. Derefter blev der foretaget en sammentælling af, hvor mange ansøgninger, der er bevaret for hvert år. Denne sammentælling gav følgende resultat:

Antal bevarede ansøgninger indsendt til Rentekammeret 1699-1730.

År	Antal	År	Antal	År	Antal
1699	32	1710	0	1721	6
1700	10	1711	131	1722	1
1701	21	1712	0	1723	3
1702	55	1713	0	1724	12
1703	113	1714	1	1725	3
1704	128	1715	5	1726	2
1705	97	1716	3	1727	6
1706	146	1717	27	1728	9
1707	137	1718	36	1729	9
1708	41	1719	102	1730	12
1709	90	1720	4		

Ialt 1.242 bevarede ansøgninger.

De 1.242 ansøgninger er indsendt af ialt 877 personer, idet en del af ansøgerne indsendte flere ansøgninger. Rekord har Didrik Moritsen Kray, der i årene 1701-1708 tegner sig for 21 bevarede ansøgninger, hvoraf ikke mindre end 10 blev indgivet i 1704. Generelt er der en tendens til at samme persons ansøgninger samler sig om nogle få år. Det tegner et billede, som bekræftes af oplysninger i selve ansøgningerne om, at supplikanterne opholdt sig i København i nogle år og søgte embede.

For at kunne benytte kildematerialet må man også vide, efter hvilke kriterier, kassation og bevaring er foregået. Man må derfor prøve at finde forklaringen bag de uensartede tal. Som et første led kan man samle dem i grupper efter antallet af ansøgere pr. år.

I	90-146	ansøgninger	gælder for 8 år
II	21-55	ansøgninger	gælder for 6 år
III	0-12	ansøgninger	gælder for 18 år

Forklaringen på de lave tal i gruppe III er ligetil. Det er de år, hvor de indkomne embedsansøgninger er blevet totalkasseret. At der alligevel er bevaret nogle få ansøgninger må skyldes, at de har ligget i andre arkivaliegrupper og først ved senere ordningsarbejder er udskilt og indordnet i denne samling. Oplysningen om at embedsansøgningerne 1720-1729 er blevet kasseret, bekræftes af tallene, og vi ser ligeledes bekræftelse på oplysningen om, at man førte kassationen videre frem. Om den som angivet virkelig går frem til 1770 kan man naturligvis ikke uddrage af den kendsgerning, at 1730 er kasseret. Før 1720 rammer kassationerne i flæng nemlig i årene 1700, 1710 og 1712-16. Hvorledes de to andre grupper skal forstås, er straks vanskeligere. Skal de høje tal i gruppe I forstås således, at her er alle ansøgningerne bevaret, mens der i gruppe II kun er bevaret ansøgninger fra de personer, der blev ansat? Eller er der bevaret ansøgninger fra for eksempel en eller to måneder, som på grund af uorden i arkivet er undsluppet kassationen? Eller kan det være ansøgninger til bestemte stillinger, som bevidst er bevaret? Eller kan ansøgere, hvis navn begynder med et bestemt bogstav være bevaret?

For den der skal have rede på dette, er det alfabetiske ordningssystem en særdeles besværlig hindring, og det er bittert, fordi den omstændelige omlægning i alfabetisk rækkefølge netop er gennemført for at lette benytteren adgangen til arkivalierne.

Ansøgningerne har oprindeligt været ordnet således, at de lå som bilag til den indstilling, som Rentekammerkollegiet tilstillede kongen, når en ledig stilling skulle besættes. I indstillingen refererede kollegiet de indkomne ansøgninger, og ansøgningerne vedlagdes, nummereret i den rækkefølge, hvori de anførtes i indstillingen.[4] Efter at kongen havde resolveret, hvem der skulle have stillingen, blev indstillingen sammen med Rentekammerets øvrige indstillinger, hvorpå der var faldet kongelig resolution, ved årets udgang indbundet til protokoller kaldet referat- og resolutionsprotokoller. På et eller andet tidspunkt derefter har man sandsynligvis udskilt ansøgningerne i en særlig række, eftersom Rentekammeret senere indstillede ansøgningerne til kassation. Noget man næppe ville gøre, hvis ansøgningerne skulle udskilles blandt alle mulige andre bilag til resolutionsprotokollerne. Men selv om de udgjorde en særskilt saggruppe, bibeholdtes de rimeligvis i indstillingsordenen. At de har været henlagt årgangsvis og ikke har været indordnet i en lang alfabetisk række ses af kassationsbestemmelserne, der gælder bestemte årrækker, og af selve kassationerne, der før 1719 rammer enkelte år.

En bibeholdelse af den oprindelige indstillingsorden ville have betydet, at man umiddelbart kunne se, om bilagene til en indstilling var bevaret, og man ville have kunnet se, efter hvilket mønster – eller mangel på mønster – bilagene var blevet bevaret. At finde frem til dette mønster med den nuværende alfabetiske orden indebærer et arbejde, som er så omstændeligt, at det i praksis ikke vil blive udført. Det vil nemlig betyde, at man skulle udtrække alle 1.242 ansøgninger fra de 34 alfabetisk ordnede pakker og lægge dem om i den oprindelige orden. Som det er nu, må man i stedet forsøge sig med forskellige genveje.

Man kan for eksempel sammenholde antallet af bevarede ansøgninger med antallet af ansøgninger, der refereres i Rentekammerets resolutionsprotokoller. Som led i mit studium af udnævnelserne under Frederik IV har jeg tidligere fra resolutionsprotokollerne udskrevet oplysninger om alle stillingsbesættelser i perioden 1699-1730, og på dette grundlag kan det årlige antal forholdsvis let opgøres. Disse tal er anført i bilag 1, kolonne 2. Opgørelsen dækker ikke 1699-1705, fordi kollegiet først fra 1706 foretog samlet referat af ansøgerne til de enkelte stillinger. Tidligere anførtes ansøgningerne i den rækkefølge, hvori de indkom spredt mellem alle andre henvendelser til kongen. Disse spredte ansøgninger har jeg ikke noteret. Det må understreges, at mine tal for refererede ansøgninger er minimumstal. Først og fremmest fordi jeg til mit studieformål ikke har udskrevet oplysninger om besættelse af stillinger ved hoffet, og de er derfor ikke medtaget i optællingen, mens de originale ansøgninger rimeligvis også omfatter hofstillingerne. Dernæst fordi der hvert år var stillinger, der blev besat af kongen, uden at kollegiet nåede at referere ansøgningerne og foretage indstilling. Men også til disse stillinger må der være indløbet ansøgninger. Og endelig indløb til stadighed ansøgninger om embeder, der ikke var ledige, eller forslag om oprettelse af nye stillinger. Ansøgningerne blev næsten altid afslået, og er ikke medtaget i min opgørelse. Der må følgelig have været betydeligt flere ansøgninger end her optalt.

Dertil kommer usikkerheden ved at fordele ansøgninger på årsbasis, fordi der til embedsbesættelser i første kvartal af et år må være indkommet en del ansøgninger året før. Et vist – ukendt – antal ansøgninger, som i min opgørelse er optalt i det år, hvor stillingen besattes, skal i virkeligheden flyttes til året før, fordi opgørelsen over de originale ansøgninger er baseret på ansøgningernes datering. Det bliver tallet ikke mindre af, men årsfordelingen bliver mere usikker.

Det fremgår af opgørelsen, at det årlige antal refererede ansøgninger varierer ganske meget med 73 i 1718 til 451 i 1729 som yderpunkterne, men i de fleste år ligger tallet mellem 200 og 300. Ser man på forholdet mellem bevarede og refererede ansøgninger er det som venteligt sådan, at det er gruppe I med det store antal ansøgninger, der er nærmest totalbevaringen. I 1706 når antallet for bevarede ansøgninger tæt op mod minimumsantallet af refererede ansøgninger, og i 1707 når tallet op over. I 1711 er tallet oppe på over halvdelen, men ellers ligger det betydeligt lavere. Værd at notere er det, at det lave tal på 36 bevarede ansøgninger fra gruppe II, som stammer fra 1718, udgør næsten halvdelen af de refererede ansøgninger. Opgørelsen viser, at der bortset måske fra 1707 ikke er tale om totalbevaring, og den viser desuden, at bevaringsprocenten er forskellig fra år til år.

En formodning fremsattes tidligere om, at der alene var bevaret ansøgninger fra dem, der blev ansat. En opgørelse heraf i bilag 1, kolonne 3 og 4 viser imidlertid, at denne forklaring ikke er gyldig. I kolonne 3 er angivet, fra hvor mange af de ansatte, der er bevaret embedsansøgninger fra det pågældende år. Opgørelsen er foretaget på grundlag af det alfabetiske kartotek over embedsansøgninger og min oversigt over embedsbesættelser. Ved opgørelsen af i hvilke tilfælde de ansattes ansøgning er bevaret, viste det sig desuden, at der heller ikke er tale om, at bestemte stillingskategorier er bevaret, ligesom der heller ikke er en tidsmæssig fordeling, der kan pege i retning af, at det for eksempel er et kvartals ansøgninger, der er bevaret.

Ansøgningernes alfabetiske fordeling er også blevet undersøgt, men da den er rimeligt jævn, bortfalder teorien om, at ansøgere med bestemte begyndelsesbogstaver skulle være bevaret.

Konklusionen på disse ret tidskrævende undersøgelser er, at bevaringsmønstret stadig ikke er klarlagt. Kun at der fra perioden 1699-1730 er tale om forskellige bevaringsprocenter, og at ansøgningerne ikke udelukkende stammer fra personer, der blev ansatte eller fik afslag, men er en blanding af begge dele. Ligeledes har det vist sig, at der ikke er tale om kassation efter alfabetiske kriterier.

I et forsøg på at komme videre har jeg taget et enkelt år ud til nærmere undersøgelse. 1706 er valgt, fordi det er det år, hvor der er bevaret flest ansøgninger. Som et første led udskrev jeg fra resolutionsprotokollen for hver stillingsbesættelse navnene på ansøgerne og deres løbenummerering inden for kollegiets referat. Derefter var det min plan at afkrydse, fra hvem af ansøgerne, der var bevaret en an-

søgning, men det måtte opgives, fordi mange ansøgere inden for samme år søgte flere stillinger, og af det alfabetiske register fremgår kun, hvilke år de har søgt, og hvor mange gange de har søgt. Dermed afsløredes det også, at nogle af tallene må være for høje i bilag 1, kolonne 4, hvor det opgøres, i hvor mange tilfælde ansøgningen er bevaret fra den person, som blev ansat.

Nået så langt måtte jeg erkende, at der ikke var nogen vej uden om. De originale 146 ansøgninger måtte fremdrages fra de 34 pakker, og på særskilt kort for hver ansøgning noteres ansøgerens navn, dato, det ansøgte embede og Rentekammerets påtegning om referatdato og løbenummer. Derefter kunne kortene om ansøgningerne placeres som bilag til stillingsbesættelserne og bevaringsmønstret endelig udredes.

Af de 146 ansøgninger gælder de 16 ansøgninger hofstillinger, som ikke er medtaget i undersøgelsen. Desuden er 10 ansøgninger ikke refereret, enten fordi ansøgningerne indkom for sent, eller fordi ansøgerne indsendte flere ansøgninger på samme embede. Tilbage er 120 bevarede ansøgninger, som skal ses mod mit minimumstal på 167 refererede ansøgninger. For at få det nøjagtige tal for refererede ansøgninger gennemgik jeg atter de kongelige resolutioner for 1706,[5] og fandt yderligere refereret 25 ansøgninger, som imidlertid var blevet afslået. Det vil sige, at ialt 192 embedsansøgninger blev refereret i 1706 og begyndelsen af 1707. De sidste måtte medtages, fordi de baseredes på ansøgninger, der var indgivet i 1706. Herefter kan det opgøres, at der for dette år er kasseret: 72 refererede ansøgninger til civile stillinger + et ukendt antal ansøgninger til hofstillinger + et ukendt antal ikke refererede ansøgninger. Det vil sige, at der er kasseret betydeligt mere end en tredjedel af de ansøgninger, der indkom i 1706.

Efter hvilke kriterier denne kassation har fundet sted, er det ikke muligt at se. Kassationerne er ikke samlet over en bestemt periode, men forekommer spredt. De gælder ikke bestemte stillingskategorier, og der er heller ikke noget system med hensyn til, at ansattes ansøgning er bevaret. Ud af de 21 positive stillingsbesættelser er ansattes ansøgning bevaret i 11 tilfælde, og i 10 er den ikke. Til 3 stillinger, hvor der var mange ansøgere, er alle ansøgninger bevaret. Det gælder amtsforvalter på Låland med 26 ansøgninger, visitør i Rørvig med 18 ansøgninger og proviantforvalter på Christiansø med 14 ansøgninger. Men i andre tilfælde er der bevaret 13 ud af 15 refererede ansøgninger, 6 ud af 12, 4 ud af 11, 2 ud af 20, 1 ud af 11 og 0 ud af

12. Konklusionen er, at kassationerne i 1706 er foretaget på en fuldstændig tilfældig måde. Den triste pointe er imidlertid, at man ikkemed sikkerhed kan konkludere, at det også har været tilfældet for de øvrige delvis bevarede år under Frederik IV, og med hensyn til de øvrige år i perioden 1660-1848 kan man slet intet vide. Det eneste man kan uddrage af undersøgelsen er, at enhver forsker, der kommer med et formål, som rækker ud over dette ene: hvor mange originale embedsansøgninger er der bevaret fra en bestemt person, må gennemføre sine egne møjsommelige undersøgelser.

En håndsrækning med hensyn til ansøgningernes fordeling på år for hele perioden 1660-1848 skal dog ydes her, idet der i bilag 2 er foretaget en opgørelse over, hvor mange ansøgninger der er bevaret for hvert år. For perioden 1660-1730 er der angivet det nøjagtige antal, for perioden derefter er der alene foretaget en sammentælling af ansøgningerne for hver 10. person i navneregistret. Altså en statistik baseret på et 10% udvalg af ansøgerne. Da der er tale om ret små tal, må man regne med så stor usikkerhed, at opgørelsen ikke kan sige særlig meget. Årgange, hvor ingen ansøgere er anført, må på det nærmeste være totalkasseret. Hvor det årlige tal er under 10, må årgangen også karakteriseres som stort set kasseret. Året 1826 er med sine 260 bevarede ansøgninger tilsyneladende bedst bevaret. Betyder det, at her er alle ansøgninger bevaret? Svaret er her som før, at kun omstændelige undersøgelser kan vise det.

Det hidtil foretagne er imidlertid kun at karakterisere som nødvendige forundersøgelser forud for den egentlige udnyttelse af kildematerialet. Nemlig en undersøgelse af, hvad der er bevaret, og efter hvilke principper det er bevaret. Og det er egentlig først nu, hvor materialet skal benyttes, at de katastrofale konsekvenser af den alfabetiske ordning for alvor viser sig.

Vil man som jeg sammenholde de originale ansøgninger med kollegiets referater, må det gøres for et større antal stillingsbesættelser igennem Frederik IV's regeringsperiode; men at skabe klarhed over, til hvilke stillinger der er bevaret ansøgninger, kræver at de øvrige delvis bevarede årgange skal gennemgås på samme måde som 1706 er blevet. Det er så stort et arbejde, at det på det nærmeste forbyder sig selv. Og tænker man sig endelig, at også denne undersøgelse blev gennemført, ville fremtagningen af for eksempel 400 ansøgninger spredt i 34 pakker blive en slem belastning for læsesalens ekspedition, for slet ikke at tale om den fortvivlelse det ville forårsage, når for-

skeren på læsesalen begyndte at sortere disse ansøgninger i deres oprindelige orden efter ansøgte embeder. Og denne sortering vil være nødendig, fordi den enkelte ansøger kun kan vurderes i sammenhæng med de andre ansøgere til samme embede. Disse ulykker er dog for intet at regne imod, hvad der vil ske den dag, en forsker for eksempel vil studere alle ansøgninger fra hvert 10. år igennem hele enevælden. Selv om kildematerialet eksisterer, kan en sådan type forskning ikke gennemføres.

Nået hertil vil nogle nok mene, at det var en omstændelig redegørelse for at vise, at et ordningssystem, der anvendtes for 70 år siden, var uheldigt.[6] Ordningsarbejdet stammer trods alt fra den tid, da provenienspringcippet kun delvis var slået igennem. Man var klar over, at arkivalier hørte hjemme under den institution, der havde skabt dem, men man havde endnu ikke fuld forståelse for, at også arkivets oprindelig indre orden skulle bibeholdes. Slige kalamiteter skulle ikke mere kunne ske. Men det er desværre ikke rigtigt. Så sent som for 20 år siden afsluttede Rigsarkivet omlægningen til alfabetisk orden af ansøgninger til gejstlige embeder og til overlærerembeder for perioden 1853-1915.[7] Og vi kan stadig ud fra de bedste motiver fristes til at forsynde os imod provenienspringcippets bud om, at arkivets oprindelige orden skal bibeholdes. Som eksempel herpå kan jeg fremdrage mine egne overvejelser vedrørende Invalideforsikringsrettens ca. 800.000 invalidepensionssager. Her ville man kunne skabe et effektivt afleverings- og opstillingssystem for de bevaringsværdige 10% ved at omlægge sagerne fra det nuværende system: henlæggelse efter den dato, hvor ansøgning blev indgivet, til henlæggelse efter ansøgerens fødselsdato. Havde jeg ikke gennem mit arbejde med Rentekammerets alfabetisk ordnede embedsansøgninger personligt fået kendskab til konsekvenserne heraf, ville jeg sandsynligvis have foreslået denne omlægning, som ville have været lige så ødelæggende, som den embedsansøgningerne har været udsat for.

NOTER

1) Rentekammeret I, Vejledende arkivregistratur XII ved Jens Holmgård, 1964, nr. 13,12-13,45.

2) Indledningen til registraturen over Rentekammeret s. XXIV-XXV.

3) De 5.000 angiver ikke antallet af bevarede ansøgninger, men antallet af ansøgere, der i mange tilfælde indgav flere ansøgninger. I registret for embedsansøgninger indgivet til Tyske Rentekammer findes ca. 2.300 kort.

4) Ved et tilfælde – i forbindelse med omlægninger af journalsystemet i efteråret 1719 – er der fra denne periode bevaret én indstilling med resolution om besættelsen af en stilling, hvor ansøgningerne stadig er vedlagt. Resolutionsprotokol, supplement til 1719.

5) Denne gang skete gennemgangen af resolutionsprotokollerne ved hjælp af Nygårds ekstrakter af Rentekammerets kgl. resolutioner, som findes på Rigsarkivets læsesal.

6) Omlægningen gennemførtes i perioden 1906-1915. Allerede tidligere må nogle af ansøgningerne dog være udtaget og anbragt i en alfabetisk ordnet gruppe betegnet Personalia. Se Meddelelser fra Rigsarkivet og landsarkiverne 1906-1915, s. 38

7) Alfabetiske navneregistre og nærmere redegørelser for arkivaliegrupperne findes i de to registraturer: Kultusministeriet. Ansøgninger om gejstlige embeder 1853-1915, 1960, og Kultusministriet. Ansøgninger om overlærerembeder m.v. 1853-1915, 1962.

Bilag 1

Rentekammerets bevarede embedsansøgninger 1699-1730

	1. Bevarede ansøgninger	2. Refererede ansøgninger	3. Embeds-besættelser	4. Bevarede ans. fra ansatte
1699	32			
1700	10			3
1701	21			4
1702	55			7
1703	113			6
1704	128			13
1705	97			12
1706	146	167	21	11
1707	137	94	25	16
1708	41	158	35	6
1709	90	221	39	4
1710		203	69	6
1711	131	196	53	5
1712		160	38	6
1713		94	23	
1714	1	239	44	
1715	5	95	30	
1716	3	195	78	
1717	27	172	39	3
1718	36	73	26	2
1719	102	242	45	5
1720	4	182	48	3
1721	6	250	31	1
1722	1	184	31	
1723	3	306	36	1
1724	12	335	31	3
1725	3	375	31	1
1726	2	275	34	2
1727	6	280	43	
1728	9	263	33	1
1729	9	451	48	3
1730	12	208	17	3

Bilag 1.

1. Bevarede ansøgninger optalt efter navneregistret. En del af ansøgningerne fra 1699 og 1700 er ikke egentlige embedsansøgninger, men ansøgninger om konfirmation af Christian V's udnævnelser.

2. Ansøgninger refererede i Rentekammerets resolutionsprotokoller i forbindelse med embedsbesættelser. Som omtalt side 187 er det minimumstal.

3. Embedsbesættelser optalt efter resolutionsprotokoller og bestallingsbøger.

4. Bevarede ansøgninger fra personer, der blev ansat. Som omtalt side 187 må en del af tallene være for høje.

Bilag 2

Rentekammerets bevarede embedsansøgninger 1660-1848

		1700	10	1750		1800	20
		1701	21	1751	20	1801	120
		1702	55	1752	10	1802	50
		1703	113	1753	40	1803	130
		1704	128	1754	20	1804	120
		1705	97	1755	20	1805	100
		1706	146	1756	30	1806	60
		1707	137	1757	30	1807	150
		1708	41	1758		1808	90
		1709	90	1759	40	1809	70
1660	4	1710	0	1760	30	1810	110
1661	12	1711	131	1761	70	1811	100
1662	8	1712		1762		1812	80
1663	2	1713		1763	20	1813	150
1664	6	1714	1	1764	10	1814	90
1665	2	1715	5	1765	50	1815	130
1666		1716	3	1766	100	1816	60
1667		1717	27	1767	100	1817	100
1668		1718	36	1768	80	1818	70
1669	3	1719	102	1769	70	1819	200

1670	9	1720	4	1770	20	1820	130
1671	1	1721	6	1771	20	1821	40
1672		1722	1	1772	40	1822	100
1673		1723	3	1773	70	1823	40
1674	2	1724	12	1774	70	1824	80
1675		1725	3	1775	120	1825	160
1676	20	1726	2	1776	110	1826	260
1677	13	1727	6	1777	130	1827	40
1678	5	1728	9	1778	30	1828	130
1679	2	1729	9	1779	110	1829	50
1680	3	1730	12	1780	40	1830	30
1681	12	1731	30	1781	50	1831	50
1682	5	1732		1782	40	1832	50
1683	3	1733		1783	140	1833	90
1684	3	1734		1784	110	1834	120
1685	2	1735		1785	230	1835	120
1686	1	1736		1786	90	1836	120
1687	2	1737		1787	70	1837	130
1688		1738		1788	160	1838	50
1689	1	1739	10	1789	170	1839	
1690	1	1740		1790	80	1840	190
1691	4	1741	10	1791	60	1841	170
1692	2	1742	20	1792	160	1842	100
1693	9	1743		1793	160	1843	170
1694	7	1744		1794	160	1844	50
1695	7	1745		1795	170	1845	20
1696	12	1746	20	1796	30	1846	
1697	5	1747	30	1797	40	1847	
1698	9	1748	40	1798	60	1848	20
1699	32	1749		1799	50		

Bilag 2.
Opgørelse efter navneregistret over antal bevarede embedsansøgninger fordelt på år. For perioden 1660-1730 er foretaget en sammentælling af alle ansøgere, for den efterfølgende periode er tallene baseret på et 10%'s udsnit af ansøgerne, hvad der bevirker ret stor usikkerhed.

Rigsarkivets ordning af lensarkiver og jordebøger 1610-60[1])

af Orla K.O. Damkjer

Under arbejdet med lenenes administration og regnskabspraksis, stødte jeg på en del arkivalier, der ikke var ordnet efter proveniens. For at kunne vurdere deres kildeværdi, var jeg nødt til at kende proveniensen, som jeg derfor måtte gøre til genstand for en nærmere undersøgelse. Det er hovedresultaterne af denne, der fremlægges her.

Som bruger af arkiverne finder man efterhånden ud af, at proveniensordningen har sine krinkelkroge, som det kun er beskåret arkivarerne at finde rundt i. Jeg vil derfor gøre opmærksom på, at mit standpunkt ikke nødvendigvis er arkivteknisk korrekt, men er et brugersynspunkt, bestemt af det, jeg skulle anvende arkivalierne til, nemlig belysning af lenadministrationen og lensregnskaberne.

I det følgende vil jeg behandle lensarkiver og jordebøger. Dermed håber jeg at illustrere de to væsentligste mangler ved den nuværende ordning af arkivalierne: Dels, at arkivalierne fra lensarkiverne er spredt rundt i en række arkivfonde, og dels, at der i Lensregnskaberne ligger en del arkivalier med proveniens udenfor de reviderede regnskaber.

1. Lensarkiverne.

Lensarkiverne er de arkiver, som blev dannet og opbevaret ude på lenene. I missive af 9/7 1593 blev det fastslået, at lensmændene havde pligt til at føre et register over de kongelige missiver, der vedrørte lenet, og at levere såvel brevregistrant som breve videre til deres efterfølgere.[2])

I inventarierne, der blev udarbejdet ved hvert lensmandsskifte, er der som regel en fortegnelse over de arkivalier, der blev overdraget fra den afgående til den tiltrædende lensmand. Det fremgår af dem, at lensarkiverne, foruden breve og brevregistrant, har indeholdt en række andre arkivalier: tingbøger, jordebøger, skattemandtal m.v.. I det følgende vil vi koncentrere os om to lensarkiver, nemlig Varberg Lensarkiv, som er det eneste, der er udskilt som et lensarkiv, og missiverne til Caspar Markdanner, som hører hjemme i Koldinghus Lensarkiv.

1.1 Varberg Lensarkiv.

Ved freden i Brømsebro i 1645 fik Sverrig ret til at besætte Halland i 30 år. I den forbindelse afleveredes der fra Varberg Lensarkiv nogle jordebøger til svenskerne. Det øvrige lensarkiv endte derimod i Danske Kancelli. Ifølge kvitteringen[3] blev der den 2. oktober 1645 til kancelliet afleveret:

a) 102 komplette tingbøger og »nogle udi løs papir«
b) 13 knipper med ialt 378 breve skrevet til lensmændene på Varberg Len, fra Anders Bing (lensmand 1572-90) til Henrik Gyldenstjerne (lensmand 1633-36).
c) et register over kongelige missiver og mandater fra Anders Bings til Henrik Gyldenstjernes tid.

I Varberg Lensarkiv ligger i dag også en del missiver til Iver Krabbe (lensmand 1636-44). Disse er altså aflevere senere – måske da han afregnede for lenet.

Store dele af lensarkivet er gået tabt. Værst er det gået ud over tingbøgerne: tilbage af de 102 tingbøger er 7 plus et brudstykke af en ottende. Brevregistranten er konserveret, men bærer tydelig præg af at have været stærkt beskadiget af fugt – de sidste sider mangler, så den i dag ikke går længere end til 1628. Af breve har jeg i forskellige arkivfonde kunnet finde 200 fra perioden 1572 til 1636, d.v.s. 53% af det antal, der blev afleveret i 1645.

Ved hjælp af arkivsignaturer på brevene, eller på omslag om dem, lader ordningen af brevene i forrige århundrede sig rekonstruere. Som eksempel kan nævnes, at brevregistrantens knippe 6 brev nr. 3 og 9 bærer signaturer, der viser, at de har ligget i Danske Samlinger,[4] knippe 2 nr. 2 har ligget i Samlinger til dansk Adels Historie[5] og senere i Topografisk Samling på Papir og knippe 6 nr. 1 og 2 har ligget i samlingen Gamle svenske Jordebøger.[6] De nævnte samlinger hørte hjemme i Geheimearkivet, og en del af brevene har følgelig været spredt i en række arkivfonde i Geheimearkivet. Andre derimod må have ligget i Danske Kancelli. De er nummererede, og numrene er skrevet med samme hånd, som har skrevet størstedelen af den i 1771 påbegyndte Registratur over Skabssager,[7] og denne registratur hører netop hjemme i Danske Kancelli. Endelig er ca. 2/3 af brevene uden nogen arkivsignatur. Selvom størstedelen af Varberg Lensarkiv blev afleveret samlet, var det i begyndelsen af det 19. århundrede spredt i en række arkivfonde.

Varberg Lensarkiv udgør i dag sit eget arkivfond, men det er ikke

ensbetydende med, at der ikke andre steder ligger breve, som hører hjemme der. I Jørgen Brahes privatarkiv ligger således 7 breve, og i pakkerne i Danske Kancelli, B 165 ligger 15 breve, som kan findes registreret i brevregistranten. Brevene fra Varberg Lensarkiv er altså ikke i dag ordnet efter deres proveniens.

1.2 Missiver til Caspar Markdanner.

Rigsarkivet opbevarer en del originale kongelige åbne breve og missiver til lensmændene – nemlig dels i *afsenderens arkiv*, Danske Kancelli, og dels i lensmændenes privatarkiver. For at afgøre, om brevene stammer fra lensarkiverne, ville det ideelle være, at sammenligne de bevarede breve med inventariernes brevregistranter.[8] Imidlertid er det meget få len, hvorfra der er bevaret så detaillerede brevregistranter, at en sådan sammenligning kan lade sig gøre. Dertil kommer, at fra de len, hvor der er bevaret flest breve, er brevregistranten enten ikke bevaret, eller også omfatter den ikke de perioder, hvorfra der er bevaret breve.

Fra nogle len er der imidlertid for visse perioder bevaret så mange breve, at der må være foretaget en aflevering af lensarkivet. Dette gælder for eksempel Koldinghus Len, hvorfra der specielt er bevaret mange breve til Caspar Markdanner.

I efter følgende *tabel* er givet en oversigt over de breve, som findes i Danske Kancelli og i Caspar Markdanners privatarkiv. To breve hører til gruppen åbne breve (løbenummer 24 og 28) og to breve er missiver fra dronning Sophie (løbenummer 16 og 20), mens alle de øvrige er missiver, udstedt af kongen eller formynderregeringen. Alle breve har Caspar Markdanner modtaget i sin egenskab af lensmand.

I tabellens *første kolonne* er anført det løbenummer, jeg har givet brevet.

I tabellens *anden kolonne* er anført brevets dato. Brevene er ordnet kronologisk.

I tidens løb er brevene påskrevet numre eller andre betegnelser, som kan give oplysninger om, hvordan de har været ordnet. I tabellens *tredie kolonne* er anført de ældste tal. En gennemgang af dem viser, at de kan opfattes som to talrækker, der er flettet ind i hinanden. Jeg har derfor sorteret numrene ud i en a- og en b-række. 15 numre forekommer i begge rækker. Uden for de to rækker falder en diverserække, der omfatter 14 af de 83 breve (17%). Løbenummer 52 er kun fundet i Danske Magazin og medtages derfor ikke i opgørelserne. Selvom numrene for de fire første breve er anført i a-ræk-

ken, kan et eller flere af dem høre til b-rækken. Løbenummer 39 og 42 er begge nummereret 17, hvorfor det ikke kan afgøres, hvilket af dem, der tilhører a- og hvilket diverse-rækken. Derudover er der ingen tvetydigheder med hensyn til, hvilken række brevene tilhører.

Sammenfaldet af den kronologiske ordning med nummereringen i to rækker kan kun betyde, at brevene på et tidspunkt også har været ordnet i to bunker (knipper). Enkelte af brevene fra diverse-rækken kan være bilag til regnskaberne. a- og b-rækken omfatter imidlertid ca. 30 år, og kan derfor ikke være regnskabsbilag. Brevene herfra hører altså ikke hjemme i de reviderede regnskaber.

I inventariet for Koldinghus Len 1617 står der, at Caspar Markdanner til Otte Brahe Pedersen har overleveret de breve »som slottet vedkommer . . . efter underskreven registers lydelse.«. Registreret er ikke bevaret. Udtrykket »som slottet vedkommer« er, snævert tolket, meningsløst – der må være ment lenet, hvilket er det sædvanlige udtryk i inventarierne. Alle de bevarede breve omhandler forhold, som var lenet vedkommende. Der er altså al mulig grund til at tro, at Caspar Markdanner i 1617 har overleveret netop disse breve til Otte Brahe Pedersen, og at de hører hjemme i lensarkivet. Nummereringen i knipper må svare til, hvad der har stået i brevregistranten.

Inventariet for Koldinghus Len 1643 indeholder en brevregistrant omfattende perioden 1629-43. Sandsynligvis har Gunde Lange, der var lensmand i 1627, taget de ældre breve med sig, da han flygtede for de kejserlige tropper, der besatte Jylland. Han har så ikke taget brevene med tilbage, men har afleveret dem i Kancilliet.

Nogle af brevene til Caspar Markdanner blev i 1751 trykt i Danske Magazin.[9] *Fjerde kolonne* anfører dettes nummerering. Kun 41 breve blev trykt, hvilket formentlig skyldes, at brevene dengang lå forskellige steder. I Caspar Markdanners privatarkiv ligger nemlig et gammelt omslag, hvor der, med en hånd fra det 18. århundrede, er skrevet: »23 missiver af Fr. II, dronning Sophie, Chr. IV så og af Rigens Råd udi hans minoranitet skrevne, som allerunderdanigst synes at kunne give min allernådigste konge og herre nogen fornøjelse at høre«. Ingen af de trykte breve er missiver fra dronning Sophie. Caspar Markdanners breve må altså have ligget tre forskellige steder: ét sted en samling på 23 breve (i omslaget), et andet sted en samling på 41 breve (de trykte), og et tredie sted de resterende 20 breve. I *femte kolonne* er anført de arkivsignaturer, som står på brevene.

13 breve (16%) er uden arkivsignaturer.

Med 1, 2 eller 3 er angivet, om brevet bærer en arkivsignatur, der

viser, at det har ligget i henholdsvis Samlinger til dansk adels Historie, Danske Samlinger eller Topografisk Samling på Papir. I de tre samlinger har ligget henholdsvis 49 breve (59%), 12 breve (14%) og 9 breve (11%).

I det 19. århundrede har brevene altså været fordelt på mindst tre forskellige arkivfonde i Geheimearkivet.

I tabellens *sjette kolonne* er med P eller B 167 angivet, om brevet i dag ligger i Caspar Markdanners privatarkiv eller i Danske Kancelli, B 167. Her ligger henholdsvis 51 breve (61%) og 32 breve (39%).

Tabellens sidste kolonne giver det indtryk, at man før brevene blev fordelt, som de ligger i dag, har haft dem nogenlunde ordnet i kronologisk rækkefølge, men at man derefter tilfældigt har taget en stak og lagt i privatarkivet, så en stak i DK B 167, så atter en stak i privatarkivet og til slut en stak i DK B 167. Derved har man dels fået indordnet en del af brevene i afsenderens arkiv, dels fået etableret et fiktivt privatarkiv. Den nuværende ordning af brevene til Caspar Markdanner har intet at gøre med deres proveniens.

Se skema side 186-87

Bortset fra, at Varberg Lensarkiv er udskilt som et lensarkiv, er arkivhistorien for dette og for brevene til Caspar Markdanner ens. I begge tilfælde er der foregået en samlet aflevering af brevene, og i begge tilfælde er brevsamlingerne derefter splittet op og omfordelt adskillige gange.

At Varberg Lensarkiv er udskilt som et lensarkiv, er en undtagelse. I lensmændenes privatarkiver og i Danske Kancelli ligger der imidlertid så mange originale åbne breve og missiver til lensmændene, at der må være foretaget afleveringer til centraladministrationen af mange lensarkiver.

Missiverne til Caspar Markdanner er formentlig afleveret til Danske Kancelli, fordi dettes arkiv efter fjendens besættelse af Jylland, var et mere sikkert opbevaringssted end lenets arkiv, og er ikke et resultat af kancelliets administrative virksomhed. De hører derfor ikke hjemme i Danske Kancelli. Den nuværende ordning af brevene, hvor nogle er indordnet i afsenderens arkiv, og andre ligger i et fiktivt privatarkiv, er for brugeren af arkivalierne ikke vejledende.

2. Jordebøger.

Lensregnskaberne indeholder hovedsagelig regnskaber indsendt til revision i Rentekammeret. Dog ligger der i dem en del arkivalier, der ikke hører hjemme i de reviderede regnskaber. Største parten heraf er jordebøger.

Regnskabsjordebøgerne, d.v.s. de jordebøger, der sammen med det øvrige regnskab årligt blev indsendt til revision i Rentekammeret, hører jo helt klart hjemme i de reviderede regnskaber. I det enkelte tilfælde kan det være vanskeligt eller helt umuligt at fastslå proveniensen for de jordebøger, der ikke er regnskabsjordebøger. Det kan imidlertid som regel lade sig gøre at fastslå en jordebogs*kategoris* proveniens. En opdeling af jordebøgerne i kategorier er derfor afgørende for behandlingen af proveniensen.

2.1 Jordebøger indsendt til oplysning for centraladministrationen.

Centraladministrationen har ved flere lejligheder indkaldt jordebøger, enten fra samtlige len på én gang, eller i særlige tilfælde fra enkelte len.

Ved missive af 30/5 1646 indkaldtes jordebøger over de jordegne bønder fra alle len. Jordebøgerne fra Bornholm ligger i dag i Danske Kancelli[10], de bevarede jordebøger fra de øvrige len derimod i Lensregnskaberne. Ingen af dem tilhører de reviderede regnskaber. Da de kan findes registreret i Registratur over Skabssager[11], hører de formentlig hjemme i Danske Kancelli.

Ved missive af 17/1 1651 indkaldtes to jordebøger fra hvert len. Det ene sæt ligger i dag i Danske Kancelli,[12] det andet i Rentekammeret.[13] Fra enkelte len ligger jordebøgerne dog i Lensregnskaberne, således fra Pandumgård Len, hvor der ligger to eksemplarer af jordebogen 1651-52, begge med en eskatokol, hvoraf det fremgår, at de er indsendt i henhold til missive af 17/1 1651.

Fra afgiftslenene skulle der normalt ikke indsendes regnskabsjordebøger over det egentlige lensgods, der var på afgift, men nok over stiftsgodset, som normalt var på regnskab. Alligevel kan man i Lensregnskaberne finde en del jordebøger over det egentlige lensgods fra afgiftslenene. En del af dem hører da heller ikke hjemme i Lensregnskaberne, men i Rentekammeret. Jordebogen 1613-14 fra Holbæk Len bærer på forsiden et notat om, at den er indleveret i Rentekammeret den 9. november 1614. Tilsvarende oplyser jordebogen 1636 fra Bøvling Len på forsiden, at den er indleveret til efterretning i Rentekammeret.

Løbe nummer	Dato		Ældste nummer a	b	div.	DM nummer	Sig-natur	Nuv. plac.
1	1580	20/8	1				1	P
2	1585	20/8	2				1	P
3		8/10	3			1	1	P
4	1586	11/1	4			2	1	P
5		1/3			-	3	1	P
6		31/7		11			1	P
7		7/11		12		4	1	P
8	1587	14/5			67			P
9		10/7		14			3	P
10		15/7	5			5	1	P
11		17/10	6			6	1	P
12	1588	25/1		15		7	1	P
13		26/1	7				1	P
14		29/1	8				1	P
15		17/3	9				1	P
16		7/8	10				1	P
17	1589	19/6		16		8	1	P
18		18/9		17				P
19		20/9	12			9	1	P
20		26/10		18			1	P
21	1590	11/1		19				P
22		3/3		20				P
23		24/3		21		10	1	P
24		16/4		22				P
25		10/12		23		11	1	P
26		21/12		24		12	1	P
27	1592	26/1		25		13	1	P
28		26/1		26				P
29		15/2		28			3	P
30		19/2		29		14	1	P
31		20/5	13				2	P
32		10/6		30		15	1	P
33		19/6		31		16	1	P
34		1/7	14			17	1	P
35		7/7		32		18	1	P
36		21/8	15			19	1	P
37		31/8	16			20	1	P
38	1593	13/1		35		21	1	B 167
39		18/4	17					B 167
40		31/8			15		3	B 167

41	1593	31/8		36			3	B 167
42		13/9			17		3	B 167
43		19/10	18				3	B 167
44		21/11			56			B 167
45	1594	28/2		37		22	1	B 167
46		2/3		38			3	B 167
47		13/6			29		1	B 167
48		3/7			202			B 167
49	1595	17/5	19				2	B 167
50	1596	27/2	20				2	B 167
51		30/4	21			23	1	B 167
52		2/5				24		
53		28/5		39			2	B 167
54		5/6		40			2	B 167
55		10/6		41		25	1	B 167
56		24/7		42			2	B 167
57		3/10		43			2	B 167
58		1/12			-	26	1	P
59	1597	12/4		46		27	1	P
60	1598	28/3	22				2	B 167
61	1600	9/7		49			2	B 167
62	1601	29/1:			-			P
63	1602	16/4	24			28	1	P
64		12/5	25			29	1	P
65		20/8		51		30	1	P
66		1/12			-	31	1	P
67	1603	8/5		53		32	1	P
68		9/5		54		33	1	P
69		30/6	26			34	1	P
70	1604	2/1		55			3	P
71	1605	9/3	27			35	1	P
72	1607	29/1		56			3	B 167
73		11/2		57		36	1	B 167
74	1608	16/2		58		37	1	B 167
75		25/8		60			2	B 167
76	1609	2/3	28				3	B 167
77		16/5		61			2	B 167
78		21/5			280			B 167
79		15/8			281			B 167
80	1610	13/8	29			38	1	B 167
81		28/9		62		39	1	B 167
82	1612	12/9			27	40	1	P
83		15/10		63		41	1	P
84	1616	7/4			-			B 167

Fra Hagenskov Len findes en jordebog 1605-06, som foruden stiftsgodset også indeholder det egentlige lensgods, der var bortforlenet som pantelen. I antegnelserne 1605-06 står: »Jordebogen skal konfereres, efterdi at lenet nu langsommelig tid haver været forpantet og nu først skal på afgift.« Ændringer i forleningsbetingelserne kan altså give anledning til, at der må indsendes en jordebog til Rentekammeret.

Uden på jordebogen 1650 fra Mariager Klosters Len står: »Denne jordebog er af velbyrdige Mogens Arenfeld indleveret udi Rentekammeret den 15. oktober 1650, hvorefter overslag er gjort på hvis han deraf på 1/3 part haver udlovet.« Jordebøger fra afgiftslenene kan altså være indsendt til Rentekammeret for at lensmændene kunne blive sat i skat.[14]

2.2 Kommissariejordebøger.

I ekstraordinære situationer kunne der blive udnævnt kommissarier, som i samarbejde med lensmændene skulle undersøge forholdene på et eller flere len, udarbejde nye jordebøger eller give bønderne afslag i landgilden.

Kommissariejordebøgerne kan oftest kendes på, at de er underskrevet af kommissarierne,[15] og på at de ikke indeholder revisionsanmærkninger. Kommissariejordebøgerne skulle normalt indsendes i ét eksemplar til centraladministrationen.

Ved missive af 3/8 1624 blev der udnævnt kommissarier, der skulle undersøge, hvad kronbønderne kunne betale i avlingspenge. Af disse kommissariejordebøger er dem fra de skånske len ikke blevet indsendt til kancelliet, men er blevet liggende ude på lenene.[16] Formentlig gælder noget tilsvarende for jordebøgerne fra Sjælland og Fyn, for i dag er der kun bevaret kommissariejordebøger fra de jyske len. De fleste af disse ligger i Danske Kancelli,[17] men enkelte kan ligge Lensregnskaberne.[18]

Ved missive af 28/5 1637 blev der udnævnt kommissarier, som skulle udarbejde nye jordebøger for en række nørrejyske len. De besvarende kommissariejordebøger ligger i Lensregnskaberne.[20]

Hver gang fjentlige tropper havde haft et område besat, blev der udarbejdet særlige kommissariejordebøger. Disse anfører dels bøndernes normale landgilde, dels udfor den enkelte gård, hvad der skal afkortes i landgilden. Kommissariejordebøger af denne type vil jeg kalde *afkortningsjordebøger.*

Afkortningsjordebøgerne blev normalt udarbejdet ved, at der blev

indkaldt tingsvidner om bøndernes tilstand. På basis heraf traf kommissarierne i samarbejde med lensmanden beslutning om afkortningens omfang. De originale afkortningsjordebøger blev sammen med tingsvidnerne indsendt til centraladministrationen. En kopi af afkortningsjordebogen blev sammen med det øvrige regnskab indsendt til revision i Rentekammeret som regnskabsjordebog. Revisionen kontrollerede regnskabsjordebogen af mod afkortningsjordebogen, men afkortningsjordebogen selv kunne ifølge sagens natur ikke revideres. Den hører ikke hjemme i de reviderede regnskaber, men hører, sammen med tingsvidnerne, der er bilag til den, hjemme i andre dele af centraladministrationens arkiv.

Afkortningsjordebøger for de af fjenderne besatte områder blev udarbejdet i 1629-30, 1645-46, 1646 og 1660-61.

Afkortningsjordebøgerne 1629-30 ligger i dag i Lensregnskaberne. Eventuelle tingsvidner er gået tabt. Afkortningsjordebøgerne 1645-46 og 1646 ligger i Lensregnskaberne, mens de dertil hørende tingsvidner og kommissariernes erklæringer ligger i Danske Kancelli.[21] For 1660-61 ligger afkortningsjordebøger og tingsvidner for de fleste len i Rentekammeret,[22] men for nogle len ligger både afkortningsjordebog og tingsvidner i Lensregnskaberne.[23]

Mens de ovenfor nævnte kommissariejordebøger er udarbejdet samtidig for et større område, kan der i specielle situationer blive udarbejdet en kommissariejordebog for et enkelt len. Det er for eksempel tilfældet med jordebogen 1642 fra Kalundborg Len. Kommissarierne blev udnævnt ved missive af 13/4 1641 for at rette fejl i pengelandgilden.[24]

2.3 Jordebøger der hører hjemme i lensarkiverne.

I pakkerne med Lensregnskaber ligger flere arkivalier, som hører hjemme i lensarkiverne. Til denne gruppe hører inventariumsjordebøger, andre jordebøger og forarbejder til kommissariejordebøger.

Inventariumsjordebøgerne blev udarbejdet ved lensmandsskifter, og overdraget fra den afgående til den tiltrædende lensmand. De var lenenes juridisk gyldige jordebøger, der dokumenterede krongodsets omfang og den enkelte bondes pligtige landgilde. De kan kendes på, at der enten forrest eller bagest i dem står en overdragelsesakt. Hovedparten af de bevarede inventariumsjordebøger ligger i dag i Lensregnskaberne.[25]

Jordebogen 1626-27 fra Åstrup Len hører sandsynligvis hjemme i lensarkivet. Bag på jordebogen 1624-25 fra samme len står nemlig:

»Dette er den sidste jordebog fra Åstrup Len, som nu findes på registerkammeret. Actum Hafnia den 18. marts Anno 1630. Jens Christensen.« I 1630 har jordebogen 1626-27 altså ikke befundet sig på Rentekammeret. Den er da heller ikke forsynet med revisionsanmærkninger eller andet, der kunne vise, at den var blevet revideret, så den må antages at høre til i lensarkivet.

Fra Dalum Kloster er bevaret dels en jordebog, mærket Litra A, hvilket viser, at den er bilag til regnskabet 1639-40, dels en jordebog 1639-40, som er uden bilagsbetegnelse eller revisionsanmærkninger. Derimod indeholder den i margin diverse tilføjelser, såsom »er en enke i gården, kirkeværge, er varfoged« og så videre. Marginnoterne har kun haft interesse for lensadministrationen, og jordebogen må derfor antages at høre hjemme i lensarkivet.

I pakkerne med jordebøger fra Åkær Len ligger en jordebog uden årstal. Den er underskrevet af Erik Rosenkrands og Kield Krag. Jordebogen er af Rigsarkivet dateret til ca. 1651, hvilket ikke kan anfægtes, da fæsternes navne stemmer overens med regnskabsjordebogen 1650-51. I margin er noteret oplysninger om bøndernes udsæd, og hvad hver enkelt bonde kan give i landgilde, altså oplysninger svarende til dem, der står i en stor del af afkortningsjordebøgerne. Jordebogen må derfor antages at være et forarbejde til det afkortningsregister 1652 fra Åkær Len, som er underskrevet af Erik Rosenkrands og Henrik Thott (men ikke Kield Krag).[26]

I pakkerne med jordebøger fra Skanderborg Len ligger også en jordebog uden årstal, men af fuldstændig samme karakter som jordebogen fra Åkær Len og ligeledes underskrevet af Erik Rosenkrands og Kield Krag. Denne jordebog må ligeledes antages at være et forarbejde til en afkortningsjordebog eller et afkortningsregister.[27] I følge Rigsarkivets seddelregistratur skulle jordebogen være fra 1624, men med tilføjelser frem til 1660. Dateringen til 1624 beror på en misforståelse af en reference om ændring i landgilden, der står på første side. Sammenligning af fæsternavne med andre jordebøger kan ikke bekræfte dateringen til 1624, men giver en datering til ca. 1650. At der er tilføjelser frem til 1660, er korrekt, idet der f. 123 a findes en tilføjelse dateret 15/12 1660. Mellem marginnoterne står en række notater om ydelser og restancer på indskrivningspenge. Indskrivningspenge er den afgift, en karl betaler skriveren, når han fæster en gård, og oplysninger herom har kun haft interesse for lenets skriver. Det, der oprindeligt var et forarbejde til en afkortningsjordebog, *har*

altså ligget i lensarkivet for så senere at blive anvendt som et oppebørselsregister for indskrivningspenge.

Det er nærliggende at antage, at ligesom forarbejdet til en afkortningsjordebog for Skanderborg Len hører også det tilsvarende forarbejde fra Åkær Len hjemme i lensarkivet.

2.4 Oppebørselsregistre.

Oppebørselsregistre hører hverken hjemme i de reviderede regnskaber eller i lenarkiverne, men har været en del af de ikke-reviderede regnskaber, som lensskriveren førte, og som tilhørte ham. At der overhovedet er bevaret oppebørselsregistre, kan kun forklares ved, at privatarkiv og lensarkiv ikke har været holdt skarpt adskilt. Et oplagt eksempel på sammenblanding af disse arkiver har vi i det ovenfor nævnte forarbejde til en afkortningsjordebog fra Skanderborg Len, som skriveren senere anvender til oppebørselsregister.

Fra Bøvling Len er bevaret en jordebog 1632-33. Den omfatter kun to af de seks herreder, der hørte under lenet, men for de to herreder er medtaget både det egentlige lensgods, som var på afgift, og stiftsgodset, som var på regnskab. Ud for størstedelen af de enkelte landgildepersiller står der »yt« (ydet), hvilket viser, at jordebogen er et oppebørselsregister.

2.5 Jordebøger hvis proveniens ikke er fundet.

En del jordebøger, specielt fra afgiftslenene, har hverken i titel, i marginnoter eller på anden måde tilstrækkelige oplysninger til, at man kan placere dem ind i nogen af de ovennævnte kategorier, ligesom proveniensen for dem heller ikke individuelt lader sig finde. De må placeres i kategorien: ukarakteriserede jordebøger, hvis proveniens ikke er fundet.

Af ovenstående gennemgang fremgår det, at Lensregnskaberne indeholder en række jordebøger, der ikke hører hjemme i de reviderede regnskaber, men hører hjemme i centraladministrationen, lensarkiverne eller de ikke-reviderede regnskaber.

Den nuværende ordning af arkivalierne fra det 17. århundredes første halvdel er et resultat af flere generationer af arkivarers forsøg på at etablere en proveniensordning. Ordningen indeholder adskillige inkonsekvenser og fejlplaceringer. Da arkivalierne siden det 17. århundrede har været omordnet flere gange, vil selv den mest konsekvente og gennemtænkte ordning imidlertid være en rekonstruktion

med de usikkerhedsmomenter, en rekonstruktion altid vil indebære. Ved problemstillinger, hvor arkivaliernes proveniens har betydning for vurderingen af deres kildeværdi, må historikeren derfor altid gøre proveniensen til genstand for en særlig undersøgelse.

NOTER

1) Artiklen er et uddrag af Orla K.O. Damkjer: Indføring i Lensregnskaberne. Besvarelse af Århus Universitets Priopgave 1978, s. 98-160. Artiklen er muliggjort ved et stipendium fra Landbohistorisk Selskab, som jeg hermed takker.

2) CCD, bd. 2, s. 647-9.

3) Lensregnskaber, Varberg Len, pk. 109, læg 20.

4) Registratur 78.

5) Registratur 116.

6) Registratur 52.

7) Arkivvæsenets Arkiv, I, 3.

8) Som eksempel kan nævnes, at missiverne af 4/7 1622 og 3/1 1623, som ligger i Oluf Parsbergs privatarkiv, er registreret i og nummereret i overensstemmelse med inventariet 1624 fra Ørum Len.

9) Danske Magazin, 1. rk., bd. 5, s. 111-28 og 151-60.

10) DK, B 113

11) Således jordebøgerne fra Kalø og Dronningborg Len, der er registrerede i Registratur over Skabssager, s. 973, skab 9, pk. 134.

12) DK, B 120

13) DK, B 187

14) jvf. CCD, bd. 5, s. 637-9.

15) NB: Ofte findes underskrifterne ikke på jordebogens sidst beskrevne side, men følger efter det egentlige lensgodt, og før stiftens indkomst!!

16) Danske Magazin, 3. rk., bd. 5, s. 242-52.

17) DK, B 105

18) Således kommissariejordebogen fra Åkær Len.

19) Kancelliets Brevbøger, 1637-39, s. 179.

20) For eksempel kommissariejordebøgerne for Ålborghus Len 1638, Dronningborg Len 1638, Skanderborg Len 1637 og Åkær Len 1637.

21) DK, B 112 og 114

22) Rtk. 214.7-11

23) For eksempel Silkeborg Len og Skivehus Len.

24) Kancelliets Brevbøger, 1640-41, s. 438.

25) Således inventariumsjordebøgerne fra Tryggevælde Len og Højstrupgård Len 1619-20, 1621-22 og 1631-32, Skanderborg Len 1646 og 1649-50, Åkær Len 1649-50 samt Rugård Len 1628 og 1649.

26) Afkortningsregisteret ligger som bilag til Åkær Lens regnskab 1651-52, men er bilag Litra L til Skanderborg Lens regnskab 1648-49.

27) Mens bønderne i Åkær Len fik afkortning efter kommissariernes afkortningsregister (jvf. missive af 16/7 1651, Jyske Tegnelser, 12, f. 366a-367a) fik bønderne i Skanderborg Len en samlet afkortning på 2000 rdlr. (missive af 28/7 1651, Jyske Tegnelser, 12, f. 371b-372a). Der er formentlig ikke aflagt regnskab for pengenes fordeling på de enkelte bønder.
Afkortningerne i Skanderborg og Åkær Len er kun en del af en større og ret enestående sag, hvor bønderne i alle Oluf Parsbergs len fik en afkortning i landgilden.

Anmeldelser

Per Maurseth, Sentraladministrationens historie, Bind 1, 1814-1844, Universitetsforlaget Oslo 1979.

At udsende en centraladministrationens historie er en bedrift, som nok kan vække opsigt og misundelse blandt historikere og arkivarer i det øvrige Norden. Det er ved at ske i Norge, hvor man i 1964 ville markere 150-året for grundlæggelsen af landets egen centralforvaltning i 1814. At man har kunnet begynde skildringen med begivenhederne i 1813-14 gør naturligvis på een måde opgaven overskuelig. Til gengæld vil man skildre den 150-årige udvikling i et værk på ikke mindre end fem bind. Tre af dem er udgivet, dækkende tiden 1814-84 (bd. I-II) og 1914-40 (bd. IV). Initiativet til værket blev oprindeligt taget af Departementenes Juristforening, som i 1958 udnævnte en redaktionskomité bestående af Torstein Eckhoff, Jens Arup Seip og Ingeborg Wilberg. Til værkets udarbejdelse og trykning har Norges almenvitenskapelige forskningsråd ydet betydelige bidrag.

Det første bind, som skal omtales her og som skildrer tiden 1814-44, er skrevet af universitetslektor Per Maurseth, Oslo.

Maurseths skildring af den norske centraladministrations første tre årtier må naturligt nok tage sit udgangspunkt i det dansk-norske fællesmonarkis centralforvaltning. Udfra en udmærket skildring heraf redegøres der for den selvstændige norske forvaltnings grundlæggelse. Problemstillingen er brud/kontinuitet, og forf. betoner stærkt kontinuiteten bagud til det centralistiske enevældemonarkis bureaukratiske tradition. Oprettelsen af centrale, norske forvaltningsorganer tog sin begyndelse under napoleonskrigene i årene efter monarkiets inddragelse i det store europæiske opgør i 1807. Nok havde man i hele enevældetiden haft forvaltningsmyndigheder med hele Norge som embedsområde, men de var under afvikling fra slutningen af det 18. årh. og var i hvert fald til sidst udelukkende underordnede organer med et rent praktisk sigte.

Det var selve den fysiske afspærring fra København, som i 1807 nødvendiggjorde oprettelsen af den norske regeringskommission, som var forløberen for Christian Frederiks regeringsråd i 1814. Ingen af disse var således resultat af opstand mod det kongelige styre i København, men begge forudsætninger for, at en løsrivelse kunne finde sted. I 1809 oprettedes endvidere vicestatholderskabet, som i mod-

sætning til kommissionen forblev intakt, og som Christian Frederik overtog i maj 1813. Han blev den egentlige grundlægger af den norske centraladministration. Den igen forblev næsten urørt af de begivenheder, som bragte statsfællesskabet mellem Danmark og Norge til ophør, førte til den norske grundlovs givelse på Eidsvoll og som endte med Moss-konventionen og den nye union med Sverige. Der blev under grundlovsarbejdet foretaget justeringer, men disse var ikke dybtgående nok til at eliminere de kilder til spænding mellem grundlov og forvaltningssystem, som kom til at præge den norsk-svenske union.

På det plan, hvor disse brydninger fandt sted, behandler forf. tilsyneladende udviklingen suverænt. Skildringen er fuld af perspektivrige betragtninger, iklædt tankevækkende formuleringer. Ligeledes er departementsordningen detailleret skildret. Opdeling og ressort er der nøje redegjort for, ligesom problemet kollegial- kontra ministerialsystem er behandlet. Dette sidste fik en løsning, som indebar at ministerialsystemet besejrede kollegialsystemet i de enkelte forvaltningsgrene, medens man på det overordnede plan skød det samlede statsråd i forgrunden og udstyrede det med grundlovsfæstede funktioner som kollegium.

Men al dette er fortrinsvis skildret i lyset af tildragelserne på det overordnede, »politiske« plan, hvor Carl Johan udøvrede sin kongemagt, og hvor de øvrige regeringsinstitutioner var Stortinget, statsrådet i Christiania under forsæde af statholderen samt statsrådsafdelingen i Stockholm.

Skildringen af disse forhold er naturligvis en lang og spændende historie, men må udfra et arkivsynspunkt siges at være utilstrækkelig. Forf. kommer ikke langt nok ned i de lag i administrationen, hvor sagerne modtages, behandles og ekspederes, og hvor de for en stor dels vedkommende reelt afgøres. I et kortere afsnit om kontororganisationen (s. 116-46) kredses der om begrebet »kontor«, som ganske rigtigt ikke lader sig definere, heller ikke udfra et arkivdannelseskriterium. Disse betragtninger er heller ikke videre interessante, men hænger vistnok sammen med forf.s behov for at skelne for skarpt mellem det sagbehandlende kontorniveau og det overordnede niveau, hvor der »besluttes« og »afgøres«. Denne sondring er naturligvis relevant et meget langt stykke vej, men kan også fortegne billedet. Den er nok betinget af forf.s snævre opfattelse og begrebet »administration«. På side 315 hedder det, at »en forvaltningsorganisasjons produkt er avgjørelser«. Hertil er at sige, at »forvaltning« eller »administration«

kan overhovedet ikke defineres positivt og er langt fra altid udtømt i beslutninger. Men yderligere synes forf. at mene, at forvaltning er »afgørelser« på det overordnede, mere »politiske« niveau, og i det lange afsnit om »Den administrative prosess« skildres fortrinsvis spillet mellem kongen og statsrådet og spillet mellem statsrådet, dets to afdelinger og departementerne. »Administration er politik« hedder det i indledningen til dette afsnit. Det er det ikke altid. Uden et meget bredt politisk begreb, kan man vel ikke gøre – f.eks – regnskabsførsel og -revision til politik.

Udfra et arkivsynspunkt må administrationshistorie skildre den administrative virksomhed i hele dens udstrækning, og udfra et arkivsynspunkt må det iøvrigt siges, at en sags »afgørelse« aldrig er det eneste interessante ved en sag, undertiden er det endog det mindst interessante.

Morten Westrup

Edgeir Benum: Sentraladministrasjonens historie, bind 2, 1845-1884, 514 sider, Oslo 1979.

I dette 2. bind af den norske centraladministrations historie behandler professor i historie ved universitet i Tromsø, Edgeir Benum perioden 1845-1884. I et særligt afsnit fremlægger Jan Hovden resultaterne af en stor kvantitativ undersøgelse af embedsmændenes rekruttering og karrieremønstre.

Perioden er karakteriseret ved en betydelig kvantitativ vækst; antallet af ansatte i centraladministrationen blev mere end fordoblet. Men det er en kvalitativ forandring, Benum vælger som hovedindfaldsvinkel. I henved ⅔ af sin store fremstilling gennemspiller han ud i alle grene af forvaltningen, det tema, han kalder *fagspecialiseringen*. Der er tale om to kronologisk sammenfaldende forandringer. For det første ændredes administrationens struktur, idet et næsten rent departementalt system blev kraftigt modificeret gennem oprettelsen af en »ydre centraladministration« af direktorater og andre faglige styrelser. For det andet skete der en ændring af embedskorpsets sammensætning, idet juristernes monopol på centraladministrative stillinger blev brudt gennem rekruttering af personale med anden uddannelse, læger, pædagoger og navnlig ingeniører. Benum ser de to forandringer som meget snævert forbundne; han opfatter grundlæggende udviklingen som drevet frem af en rivalisering mellem juristerne og de »nye faglige eliter«. Balancepunktet mellem parterne fandt de i »den faglige styrelse«, typisk direktoratet, udenfor og med en vis selvstændighed i forhold til departementet. Benum er naturligvis opmærksom på, at samfundets og navnlig næringslivets udvikling spiller en rolle for centraladministrationens udvikling. Hvor han (s. 55) gør hovedfaktorerne op, nævner han to. Først »faglig begrunnede krav fra ekspanderende og stadig mer avanserte miljøer av faglig ekspertise«, dernæst »etterspørgslen etter de godene, som kunne tilbys, en etterspørsel som for det meste var begrunnet i næringsaktivitet«.

Jeg tror, man bør regne med en tredie faktor: at de statsråder og embedsmænd, som skulle arbejde med det meget stramme departementale system, efterhånden fandt det upraktisk. Da den senere statsråd J.H.Vogt i 1814 sad i København og på papiret tegnede streger til den norske centraladministrations organisation, kunne den ikke blive simpel og enstrenget nok: »For alting må man ikke tage den danske bestyrelse som mønster«(!) Alle administrationer, direkti-

oner og kommissioner skulle afskaffes. Hvis det endelig skønnedes nødvendigt, kunne man »til at bestyre detaillen ved enkelte fag« vælge »en betjent under vedkommende departements opsigt«. Men i 1838 må Vogt indrømme, at han længe har ønsket sig en overpostdirektør »der med tankerne henvendt på postvæsenet kunne med større kraft arbejde på denne administrationsgrens forbedring end det er muligt for chefen i finansdepartementet«. (1. bind s. 223) Og i 1852 var for Frederik Stang sagen blevet et program: »Hin organisation af postbestyrelsen, i følge hvilken samme er underlagt en særskilt direktør, der ikkun har at forelægge vigtigere sager, i hvilke dog initiativet tilhører ham, til højere afgørelse, ville departementet anse som det hensigtsmæssigste. Overalt hvor det er spørgsmålet om bestyrelsen af et omfattende specialfag, har nemlig en sådan organisation ... det væsentlige fortrin, at ære og ansvar kommer til helt at hvile der, hvor de naturligen bør at hvile; thi ved befølgelsen af denne grundsætning må menneskelige anliggender antages at blive bedst og sikrest bestyrede«. (s. 101).

Man bør lægge mærke til, at der her ikke tales om særlig fagkundskab, men helt generelt om et princip for centraladministrationens organisation, der kan aflaste departementscheferne for arbejde og ansvar. Ud fra sådanne betragtninger kunne det departementale establishment fremme opbygningen af faglige styrelser – og lade spørgsmålet om særlig fagkyndighed være en ganske anden sag. Omvendt slog man i 1870'erne bak på rent politiske præmisser: da det blev klart, at stortingsoppositionen ville benytte den ydre centraladministration til at svække den indre. (s. 209 f).

Disse bemærkninger må ikke forstås derhen, at jeg er uenig med Benum i, at spørgsmålet om »teknisk« sagkundskabs placering og indflydelse i centraladministrationen er meget væsentligt i den periode, han behandler. Det er det alene af den grund, at det er en side af det større spørgsmål om, hvorledes det norske samfund i samme periode reciperede ny viden og ny teknik.

Indenfor det, Benum kalder »første opmarchområde«: medicin, skole og kirke, har vi dog i det væsentlige at gøre med en meget mere begrænset problemstilling: genvindelse af tabte bastioner. Norge havde nemlig (hvad Benum undlader at gøre opmærksom på) indtil 1815 haft et lægeligt sundhedskollegium og en »oplysningskommittee«, begge var blevet ofre for den enstrengede strukturs princip (jfr. bind 1 s. 78). Ikke desto mindre viser fremstillingen, at stridens parter, læger, pædagoger og gejstlige på den ene side, departementerne

på den anden, i løbet af 1830'erne og 40'erne fik gennemspillet de fleste af de modeller for »fagkundskabs« deltagelse i centraladministration, der bragtes frem i de følgende 40-50 år: *Den »fagkyndige« departementschef* (statsråd), som på det kirkelige område realiseredes med biskop Riddersvolds optagelse i statsrådet 1848, og som siden dukker op i ingeniørers og arkitekters ønskedrømme om et departement for offentlige arbejder, *den »fagkyndige« kontorchef*, der fra lægelig side bragtes i forslag, og som under betegnelsen »ekspeditionschef« siden anvendtes i flere administrative områder, *den »fagkyndige« konsulent*, som var kirkedepartementes første koncession til de nye faglige eliter, men som hurtigt overhaledes af *den faglige styrelse*, der – i kollegial form – realiseredes med sundhedskollegiets genoprettelse i 1848, og som i direktoratsformen derefter blev den foretrukne.

Af den fremførte motivering for fagkyndig deltagelse i centraladministrationen fremhæver Benum med rette navnlig det argument, at den ville fremme reformer og initiativer på det pågældende område. (s. 19) I første omgang (1845) svarede kirkedepartementet (under hvilket alle de problematiserede områder indtil 1846 hørte), at initiativ lå udenfor administrationens opgave, som var at forvalte i overensstemmelse med love og bestemmelser. Men i 1848 sprang det nye indredepartement på vognen og fik oprettet et sundhedskollegium bl.a. med den motivering, at man derved placerede fagfolk i en position, hvorfra de kunne »følge den hele administration med den opmærksomhed, at initiativet til gavnlige forføyninger fra dem kunne ventes at udgå«. (s. 26) Der var sket et nybrud. For med den faglige særinteresses inkorporering i centraladministrationen som initiativtagende element var en stærk, selvstændigt virkende kraft til den offentlige administrations vækst sat i bevægelse.

På dansk grund drejede den tilsvarende debat i 1840'erne sig om en særlig bestyrelse for kirke- og skolevæsen (et sundhedskollegium havde vi jo i forvejen). Med H.N.Clausens ord i 1841 var målet at skabe en styrelse, der var i stand til »at fremkalde og nære en friskere stræben, til at agte på tidens åndelige tegn i deres første fremtræden, til at vurdere fremstående ideer og vælge det rette tidspunkt og de rette midler til deres iværksættelse« Danske Kancelli gav ved den lejlighed udtryk for bekymring for at en faglig skolebestyrelse skulle pålægge kommunerne forøgede udgifter. Det er jo navlig denne virkning af den faglige styrelse, man nu om dage er blevet opmærksom på. I 1844 hævdede Clausen i den videre debat, at jurister var karak-

teriseret ved »skepticisme over for det ideelle« og »lønlig mistro til det åndeliges magt«. A.S.Ørsted replicerede, at gejstliges og pædagogers indflydelse på kirke- og skoleadministration ville tendere mod at true de borgerlige frihedsrettigheder. I 1854 gav han udtryk for samme opfattelse med hensyn til lægers indflydelse på administrationen af sundhedssager. Hvis Ørsted her må siges at forsvare jurister over for ikke-jurister, har vi i det mindste at gøre med et tilfælde, hvor gruppeinteressen forlener sin advokat med profetens klarsyn. (Niels Petersen: Kultusministeriets tilblivelse (Afhandlinger om arkiver, 1964 s. 159-164), samme: Departement eller ikke departement, ARKIV 8. bd., 1980 s. 14). Den største udfordring til den klassiske departementale juristadministration repræsenteredes imidlertid hverken af læger, teologer eller filologer, men af ingeniørerne – svarende til at de kraftigst virkende omformninger af samfundet og dets dannelsesgrundlag udgik fra den naturvidenskabeligt baserede teknologi.

I 1840'erne og 50'erne skabtes i Norge teknisk ledede faglige administrationer indenfor havne-, kanal- og fyrvæsen, jernbane- og telegrafvæsen. Drivkrafterne var her tydeligvis næringslivets behov for nye og forbedrede ydelser. Modstanden mod oprustning af centraladministrationen og mod en stadig mere vidtdreven specialisering i faglige styrelser var svag. Kun på vejvæsenets område sejrede de decentrale kræfter, amterne, som så til gengæld ansatte egne vejingeniører. På lignende måde gik det i Danmark, hvor man i 1867 afsatte det militære ingeniørkorps som central etat for anlæg og vedligeholdelse af hovedveje og erstattede det med en overvejinspektør med rene tilsynsfunktioner. Sideløbende med denne udvikling førtes i Norge en diskussion om »samordning«. Her gik det norske ingeniørkorps i spidsen med forslag om, at alle offentlige arbejder skulle henlægges under korpset. Den videstgående ambition for de tekniske miljøer knyttede sig til oprettelsen af et eget departement for offentlige arbejder, bemandet med teknikere. Interessant er det, at man i Norge i 1850'erne diskuterede offentlige arbejder som konjunkturregulator og i den forbindelse var inde på tanken om etablering af en fælles arbejderstyrke, der som behov opstod, kunne sættes ind på vejanlæg, jernbanebyggeri, havneanlæg o.s.v.

I 1859 underkastedes sagen en kommissionsbehandling, der bl.a. afslørede kraftige modsætninger mellem ingeniørofficerer og civile ingeniører. Officererne vandt, forsåvidt som ledelsen af alle offentlige arbejder i 1860 henlagdes under ingeniørkorpset, men allerede i 1863 myrdede stortinget ordningen ved bevillinngsnægtelse.

I 1879 hejste den nystiftede ingeniør- og arkitektforening fanen: kravet om et departement for offentlige arbejder, ledet af »rigtige« teknikere, det ville fornemmelig sige civilingeniører. Sagen vandt fortalere i den politiske opposition, i 1884 kom systemskiftet, Johan Sverdrup dannede regering, i 1885 oprettede han arbejdsdepartementet – og 96% af dets embeder besattes med latinske jurister.

Demarkationslinien holdt. Teknikernes domæne forblev den »ydre centraladministration« af faglige styrelser, hvoraf der i 1884 var 28 (mod 8 i 1845). I Jan Hovdens tabeller kan man se, at antallet af embeder i departementerne i perioden voksede fra 257 til 368, i styrelserne fra 19 til 188 (de egentlige heltidsstillinger fra 8 til 149) (s. 389 f). I departementerne (de militære ikke undtaget) besattes praktisk talt alle stillinger perioden igennem med jurister, i styrelserne kun 22% mod 26% med hærofficerer (overvejende militære ingeniører), 5% med søofficerer, 22% med civilingeniører og resten med andre ikke-jurister (s. 397 f).

Når det kom til stykket foretrak politikerne, både fra Højre og Venstre altså at holde juridisk og teknisk administration adskilt i hver sin sfære. Hvad skyldes det? Benum giver ikke noget egentligt svar på spørgsmålet, men efterlader os nærmest med det indtryk, at kampen mellem jurister og ikke-jurister om magten i centraladministrationen uden ydre indblanding endte med det kompromis, at de fik hver sin.

Jeg tror, man må regne med, at politikerne og den ledende offentlige opinion har haft et mere bevidst og aktivt forhold til sagen end som så. Nok har man indset behovet for teknisk ekspertise til varetagelse af offentlige opgaver, også behov for udnyttelse af nye opfindelser og for effektivitet, men det har ikke ændret ved det grundlæggende behov for *retssikkerhed.* Vi bør ikke overse, at den konstitutionelle statsform for den toneangivende offentlige opinion, næst at sikre kontrol med bevillingerne, skulle sikre borgernes rettigheder og en ensartet, korrekt behandling af dem. Politikerne – og mindst af alle dem, som var statsråder eller håbede at blive det – hverken turde eller kunne slippe den sikkerhed mod at komme i vanskeligheder overfor stortinget eller domstolene, som lå i at de havde et juridisk uddannet embedskorps ved hånden.

Herhjemme forsøgte justitisministeriets departementschef, C.F.Ricard, i 1881 at forklare den danske lægestand, hvorfor den ikke burde tilstræbe et lægeligt bemandet sundhedsdepartement, men var bedre tjent med en faglig styrelse (ARKIV, 8. bd. nr. 1 (1980)). Hans argumentation har tre led. For det første opstiller han teorien

om de to sfærer: »Det er klart nok, at juristen må tage det lægelige stof, som sagen frembyder, ganske på det lægelige elements ord, og det ville selvfølgelig være uberettiget, hvis han ville have en mening herom. Men det er ligeså klart, at når spørgsmålet er enten om at fortolke love – og det er toto die administrationens sag – eller om at indordne det lægelige stof i love og anordninger, at afpasse det efter den øvrige lovgivnings krav og give det form, så er det juristen, der er på sin plads, og det er uberettiget, når lægen her tror sig kaldet til at gøre fyldest«. For det andet fastslår han, at rent faglige (in casu lægelige) spørgsmål skal afgøres på de fagkyndiges ansvar, det er nemlig »et ansvar som vistnok enhver minister med rette vil bede sig fritaget for». Hvad Ricard her påpeger er, at vi har at gøre med to forskellige fagkyndigheder: den lægelige og den juridiske, som i og for sig kan være lige gode, men som i forhold til forfatningens ansvarlighedsbestemmelser ikke er ligestillede. Hvad der med ministerens ansvar først og fremmest er tilsigtet, er at betrygge retssikkerheden. På denne måde kan man sige, at den administrative struktur, man såvel i Norge som i Danmark valgte til at indpasse den tekniske fagkundskab, afspejler den liberale opfattelse af den konstitutionelle stats opgaver og virkemåde. Først da styringen af samfundets økonomi blev et selvstændigt mål for staten, truedes juristernes monopol i departementerne.

Ricards tredie punkt vedrører konsekvenserne af, at en faglig styrelse udenfor departementet har et selvstændigt ansvar i modsætning til departementet, som kun handler på ministerens ansvar. Han påpeger som »det allervigtigste«, at »et sådant organ vil man kunne give og bør man give adgang og forpligtelse til gennem årlige beretninger, der kommer til at foreligge offentligheden, at gøre rede for, hvad det har foretaget, så det bliver klart, når skylden for hvad der er sket eller ikke sket, skal søges hos medicinalstyrelsen, og når det påhviler ministeren eller andre«. Udtrykkene er forsigtige, men meningen er klar nok. Hvis den faglige styrelseschef ikke kan få ministeren med på øgede bevillinger eller ny lovgivning, kan han – i modsætning til departementschefen – »indanke« sagen for offentligheden ved at redegøre for sit standpunkt i styrelsens årsberetning.

Skildringen af »fagspecialiseringen« af norsk centraladministration er i udpræget grad bogens tyngdepunkt. Motivet er velvalgt, fordi det kan fungere som ordnende princip for en meget stor del af de forandringer, administrationen undergik i perioden. Men det lader sig ikke nægte, at Benums fremstilling ofte virker tung og vanskeligt

struktion (for nu at tage et par eksempler fra det danske indenrigsministerium). Interessant er dog konstateringen af stortingets stigende rolle som initiativtager til kommissionsnedsættelser (fra under 1/5 i 1845-54 til op mod 1/3 i 1875-84). Her spiller tekstafsnittet godt sammen med tabellerne, idet Benum samlet redegør for stortingets kritik af regeringens kommisionspolitik.

Erik Stig Jørgensen

Tønnesen, Kåre D.: Sentraladministrationens historie bd. 4, 1914-1940, Universitetsforlaget Oslo 1979.

Initiativet til udgivelsen af et værk om den norske centraladministrations historie blev taget i slutningen af 1950'erne. Mere end 20 år efter foreligger nu de første 4 bind. På trods af den lange produktions- og redaktionstid forekommer de af mig læste værker at have et meget ensartet præg. Det anmeldte værk søger ligesom bd. I og II at kombinere den bredt anlagte og detaljerede fremstilling med et studie i en udvalgt, særlig interessant problemstilling. Hvor bd. I lagde vægten på juristmonopolets udvikling og bd. II på de faglige centrale myndigheders opståen og udbredelse, er den bærende synsvinkel i Kåre D. Tønnesens værk effekten af bestræbelser for besparelser og rationalisering i centraladministrationen. Forfatteren følger derfor centraladministrationen vækst op til 1922, dens »kontraktion« i tiden 1922 til 1935 og den fornyede »ekspansion« i tiden efter 1935. Hertil slutter sig en fremstilling af administrationens omformning og de problemer som direktorater og råd, nævn, m.v. rejste.

En bred fremstillingsform kombineret med en tematisk analyse forøger naturligvis læseværdigheden, men kan skabe problemer når bogen skal anvendes til opslag. Omfanget på 214 sider og det emneordnede register over departementerne giver dog bedre søgningsmuligheder end tilfældet er i bd. I og bd. II. Da fremstillingen iøvrigt er disponeret således, at hvert departement stort set behandles for sig i de enkelte afsnit, ville en fyldigere indholdsfortegnelse og flere overskrifter i teksten have været nem at etablere til glæde for læseren.

Fremstillingen bygger i alt væsentligt på samtidigt trykt materiale og på stort set hele den eksisterende litteratur om emnet. Det angives, at departementsarkiverne kun er benyttet i ringe omfang. Det kunne også være nævnt, at heller ikke erhvervsorganisationers arkiver er indraget. Da der er tale om et pionerarbejde, må dette valg siges at være forståeligt, omend rammen for fremstillingen og den anvendte forklaringstype gør valget mindre hensigtsmæssigt.

Rammen for fremstillingen er noget bredere end det er tilfældet i bd. I og II, idet centraladministrationens udvikling søges set i sammenhæng med udviklingen i og krav fra andre sektorer i det norske samfund f.eks. Stortinget, erhvervs- og personaleorganisationer og andre interessegrupper.

Forfatteren anvender ikke gerne begreber fra den samfundsvidenskabelige forskning. Han søger i almindelighed ikke mekanismer og

principper, men forklarer snarere makro-hændelser som f.eks. totalvæksten i centraladministrationen i en given periode, som et resultat af en række ofte indbyrdes uafhængige enkeltbeslutninger, af enkeltpersoners pragmatisme etc. Benyttelse af organisations- og institutionsarkivalier er nok nødvendig ved anvendelse af en sådan forklaringstype. Det er i visse tilfælde vanskeligt at afgøre, om de i værket som begrundelse anførte motiver skal opfattes som selve drivkraften i standpunktsdannelsen hos den implicerede datidige aktør eller om der snarere er tale om en senere plædering for et taget standpunkt.

Bogen indledes med en behandling af 1. verdenskrigs ekstraordinære og ordinære centraladministration. Året 1914 betragtes som skilleår på grund af den øjeblikkelige og omfattende udvidelse af grænserne for statens virkefelt. Det betones, at denne udvidelse lå i forlængelse af en eksisterende udviklingstendens. Administrationen af de nye påtrængende foranstaltninger organiseredes i begyndelsen i krisekommissioner underlagt ordinære ministerier. Mens en sådan organisationsform i Danmark og Sverige holdt sig gennem hele krigen, var det karakteristisk for den norske udvikling, at modsætninger mellem kommissioner og ministerier samt mellem forskellige implicerede interessegrupper i 1916-1917 førte til, at organisationsformen måtte forlades og kriseadministrationen omdannes til ministerier med egen afgørelsesmyndighed og politisk ansvar. Disse omordninger førte dog ikke ro med sig, dels fordi det kunne være vanskeligt at tilgodese modstridende erhvervsinteresser, dels fordi nye presserende opgaver henlagdes til specialorganer under de nye ministerier, hvorefter modsætningen mellem det særlige kriseorgan og ministerium udspilledes påny. Værket må her vække interesse for komparative studier i den administrative udvikling i de nordiske lande under 1. verdenskrig.

Industriforsyningsdepartementet var et resultat af en sådan omdannelse. De forventninger om ubureaukratisk, uformel, hurtig og praktisk forretningsmæssig handling som næringsrepræsentanter havde stillet til departementet blev ikke indløst. Bureaukratiseringen af dette ministerium – hvormed menes omsvøbspræget forvaltning – forklares af forfatteren med særlig henvisning til ministeriets hurtige vækst og vanskelighederne ved besættelsen af alle stillinger med dygtige og egnede folk. Det forekommer tvivlsomt om denne betragtning er tilstrækkelig. Klientministeriekonstruktionen frembød jo i sig selv vanskeligheder af mere systematisk art, således som det også var tilfældet med det i 1916 oprettede Handelsdepartement.

Det er værdifuldt, at forfatteren i så stort omfang søger at belyse erhvervsgruppers indflydelse både på forvaltningens organisation og på dens virksomhed. I visse tilfælde kan det dog være vanskeligt at afgøre, hvad der skjuler sig bag begrebet næringsinteresser. Som eksempel kan nævnes Udenrigsdepartementets omorganisation i 1922, der betragtes som et resultat af mange års pres fra »næringsinteresser«. Det nævnes endvidere her, at omordningen revaluerede konsulatvæsenet. Indførelsen af en enhedsetat må dog snarere betragtes som en revaluering af diplomattjenesten, idet man under indtryk af forventningerne til efterkrigstidens restringerede internationale handelssamkvem omvurderede betydningen af det tidligere af handelsstanden så kritiserede diplomatkorps. Dette korps måtte nu varetage opgaver, som tidligere havde kunnet løses af konsulattjenesten alene.

Væksten i ministeriernes personale i tiden op til 1922 accentuerede behovet for at få reformeret statens budget- og regnskabssystem samtidig med at der i Stortinget skabtes grobund for krav om besparelser og rationalisering. I kapital 2 og 3 behandles disse emner, idet der lægges særlig vægt på at undersøge dels forholdet mellem øksebevægelsens reduktionsprogram og de faktisk gennemførte indskrænkninger i administrationens omfang, dels arten og omfanget af den gennemførte rationalisering i mellemkrigstidens administration. Det kunne på forhånd ventes, at et sådant udgangspunkt ville medføre en perspektivforskydning, således at størrelsesmæssige variationer fik for stor vægt i fremstillingen. Dette så meget mere som det jo fremgår, at større indskrænkninger var lokaliserede til få områder og ofte foregik ved overflytning af personale fra departementer til direktorater. Selv om en sådan forskydning til en vis grad har fundet sted, er det lykkedes forfatteren, at udnytte udgangspunktets mulighed for at give en bred fremstilling ikke alene af centraladministrationens omfang, men også af udviklingen i omfanget og arten af arbejdsopgaverne.

Ved dannelsen af arbejderpartiregeringen i 1935 blev den aktive krisepolitik dominerende og centraladministrationen gik nu ind i en ny stor ekspansionsperiode, der af forfatteren ses som en følge af samfundsudviklingen, den tekniske og specielt den økonomiske udvikling. Væksten kom til udtryk i et større antal ad hoc-udvalg, permanente råd, nævn m.v. og direktorater, selvom 30'erne ifølge forfatteren ikke kan betragtes som en af de store epoker i direktoratsudviklingen. Til gengæld betones det, at forholdet mellem direktorat

og ministerium hørte til de hæftigst debatterede forvaltningsorganisatoriske emner. Spørgsmålet dukkede regelmæssigt op, når ministerier stilledes over for krav fra nærings- og personaleorganisationers samt politikeres side om omrettelse af et direktorat til overtagelse af ældre forretningsområder og fagetater, som hidtil havde ligget direkte under departementernes kontorer. Nogen ensartet ordning af forholdet mellem direktorat og ministerium blev dog ikke søgt opnået. Fremstillingen rejser indirekte spørgsmålet om, hvilken bredere baggrund og betydning denne gentagne og ofte uklare debat havde samt, om debatten nu også er velegnet til at analysere de faktiske problemer mellem direktorat og ministerium, der tænkes her bl.a. på konsekvenserne af eksistensen af adskilte stillingshierakier.

Råd- og nævnsformen blev i mindre grad genstand for en drøftelse ud fra et »administrationsteknisk synspunkt« end ud fra et politisk, idet den »funktionelle repræsentation« kunne opfattes som en konkurrent til Stortinget.

Bogen afsluttes med en analyse af rekrutteringen af tjenestemænd til ministerierne i perioden og af karrieremønstre. Ansatte i styrelser og direktorater er ikke inddraget i denne undersøgelse, som er foretaget af Jan Hovden.

August Wiemann Eriksen

Harry Christensen (ed.): Danske landkommuner 1842-1970. Fortegnelse over kommuner under dansk landkommunal lovgivning. Med omlægninger og nyere grænseændringer. Viborg 1976.

Danske landkommuner 1842-1970 er en uhyre nyttig publikation for alle, der beskæftiger sig med landkommuner før 1970. Den består af en 14 sider lang indledning og en 100 sider lang fortegnelse over alle landkommuner i perioden, ordnet alfabetisk inden for hver amtsrådskreds, samt et register over sognenavne og kommunenavne, hvori sognenavne ikke indgår. Vil man hurtigt have noget at vide om, hvilke ændringer der i denne periode er sket med et sogns kommunale tilhørsforhold, eller hvilke sogne en kommune omfattede på et givet tidspunkt, er denne publikation simpelthen stedet, hvor man skal søge. Hertil kommer, at publikationen også omfatter mindre ændringer fra 1934, idet der ved mindre ændringer forstås ændringer, der omfatter dele af sogne.

En publikation af denne type må næsten nødvendigvis være behæftet med fejl. Det er derfor værd at bemærke, at anmelderen, der har brugt Danske landkommuner 1842-1970 systematisk sammen med sognefortegnelser, ikke har fundet mangler med hensyn til sognes forekomst i den. Hvis man synes, at dette er elementært, tyder det på, at man har en for firkantet opfattelse af, hvad sogne var, og hvor sikkert man kan tale om eksistens eller ikke-eksistens af sogne.

Er det som anmelder svært at anke over indholdet af en bog, kan man naturligvis altid bebrejde forfatteren, at han ikke har skrevet en bog med et andet indhold. Dette må også blive udvejen her. For det første er det egentligt svært at forstå, hvorfor publikationen kun omfatter landkommuner. Hvis man havde udvidet den med to sider, kunne den også have omfattet købstæderne. I den form, der er valgt, optræder købstæderne stort set kun som sammenslutningspartnere i 1966-70. Der havde naturligvis ikke været nogen grund til for købstæderne at gå tilbage til middelalderen. En liste over købstæder efter 1800 med deres indlemmelser af dele af sogne eller hele sogne kunne have gjort det. En anden indvending af samme type er mere principiel. Når denne publikation omfatter tidsrummet 1842-1970, er udgangspunktet dogmet om, at de danske landkommuner opstod i 1842. Dette dogme har den baggrund, at landkommunerne i 1842 fik et styre, hvor ledelsen var valgt af en ret bred kreds af kommunens beboere. Landkommunerne som sådanne var imidlertid opstået alle-

rede i 1803 ved indførelse af fattigkommunerne. Til trods for, at Harry Christensen i publikationen nævner, at de kommuner, som forordningen af 13/8 1841 omtaler, fik samme udstrækning som fattigkommunerne af 1803, drager han ikke den logiske konsekvens heraf. Selv om Harry Christensen således ikke begår den samme fejl, som Harald Jørgensen har begået i Håndbog for danske Lokalhistorikere, hvor der under fattigkommissioner fejlagtigt står, at de i 1803 oprettedes for hvert sogn, synes han således alligevel at hælde til den opfattelse, at fattigkommunerne fra 1803 ikke var rigtige kommuner.

Som en sidste anke over publikationens indhold kan nævnes, at det havde været praktisk for systematiske benyttere af den, hvis den havde været forsynet med et systematisk nummersystem for kommunerne, svarende til det svenske geokod-system for kommunale enheder tilbage i tiden. På denne måde ville man have undgået, hvad der nu er blevet resultatet, nemlig, at vi hver især konstruerer vort eget nummersystem på grundlag af publikationen. Dette medfører, at man ikke umiddelbart maskinelt kan sammenkoble oplysninger om kommuner i forskellige registersystemer opbygget efter denne kommunefortegnelse.

Til aller sidst må man dog huske at glæde sig over, at et landsarkiv her har lavet en publikation omfattende hele landet i stedet for bare at koncentrere sig om sit eget område, som vi er vant til.

Poul Thestrup

Ellen Nørgaard: Oversigt over materiale til Esbjerg skolevæsens historie for årene 1870-1970'erne. Sydjysk Universitetsforlag, 1979.

En skolehistoriker, der ikke er arkivar, har skrevet en registratur over skolehistoriske arkivalier. Bogen bliver i det følgende anmeldt af en arkivar, der ikke er skolehistoriker. Ellen Nørgaard blev dr. pæd. på en skolehistorisk afhandling 1977 og er tilknyttet Skolehistorisk Institut på Danmarks Lærerhøjskole. Til disputatsen er benyttet utrykt materiale af betydeligt omfang og E.N. er vant til at arbejde med primære kilder. Den foreliggende fortegnelse er derfor skrevet af en kyndig historiker, der kender vanskelighederne ved at finde vej gennem arkivfonds, hvortil hjælpemidlerne ikke alle er lige gode.

Esbjerg-registraturen er en tematisk tværregistratur i den forstand, at E.N. har søgt i alle de arkiver, hvor der kan findes sager om Esbjergs skolevæsen, således i kommunale arkiver i Esbjerg, landsarkivet i Viborg, Rigsarkivet, Folketingets bibliotek, Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv og Danmarks pædagogiske bibliotek. Som eksempel på andre registreringer med tilsvarende formål kan nævnes »Arkivalier i Landsarkivet for Nørrejylland om Viborg kommune«. (1978), der efter planen skal efterfølges af fortegnelser over arkivalier om Viborg i Rigsarkivet o.a. arkiver. Rigsarkivets skoleregistratur »Fortegnelse over skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet«, 1978, er begrænset til Rigsarkivet, men bygger på en gennemgang af alle arkivfonds, der findes her. Den blev planlagt sammen med lignende fortegnelser fra landsarkiverne, hvoraf fortegnelsen fra Landsarkivet for Sjælland udkom som den første.

E.N. har benyttet forhåndenværende hjælpemidler i sit eftersøgningsarbejde, men er gået det skridt videre at eftersøge specielle Esbjerg-skolesager i de almindelige rækker af protokoller og sager i arkiver fra relevante administrationskontorer. I Rigsarkivet har E.N. brugt ovennævnte skoleregistratur, der forelå i maj 1978, samt senere afleveringsfortegnelser og den nyeste udformning af 2. afdelings generalregistratur. I landsarkivet er benyttet afleveringsfortegnelser og interne arkivlister, i Esbjerg kommunes arkiv og i Byhistoriske samlinger samt i de enkelte skoler er benyttet interne lister, for så vidt sådanne foreligger, ellers har E.N. måttet udarbejde lister over uregistrerede sager.

E.N. har, hvor registraturer foreligger, benyttet deres orden og tekst, og som det er sket i arkivvæsenets registraturer, lagt proveni-

ensprincippet til grund, men hvor kun midlertidige lister eller afleveringsfortegnelser har været til rådighed, er den stramme opstilling i de trykte registraturer ikke overholdt i E.N.s fortegnelse. Derfor er f.eks. afsnittet om amtsarkiver i Landsarkivet i Viborg blevet mindre overskueligt. Man bør ikke skille protokoller fra tilsvarende sager, eller adskille administrative sager, der har samme oprindelse. Nogen uklarhed er også kommet ind i overskrifter og dermed i indholdsfortegnelsen som følge af en lidt upræcis udtryksmåde. Ribe biskops arkiv hedder f.eks. »Biskoppen i Landsarkivet i Viborg«, og E.N. har »Undervisningsministeriet« som hovedoverskrift også for Kultusministeriet. Overskriften »Materialer udenfor Rigsarkivets registratur« er brugt, skønt det bedste for benytteren ville være at sætte disse punkter ind på rette plads i fortegnelsen. Der savnes en oplysning om, at Rigsarkivets skoleregistratur kun omfatter den almindelige skole op til studentereksamen eller anden afslutning og ikke medtager højskoler, fagskoler eller anden særlig uddannelse, som E.N. har med. Rigsarkivets skoleregistratur har en tillægsliste med de seneste afleveringer til Rigsarkivet gengivet efter en afleveringsdesignation. Den har E.N. gengivet uden forsøg på indordning.

Kombinationen af arkivfortegnelser og vejledning i at benytte arkivalierne har været benyttet, siden den første vejledende arkivregistratur blev udgivet i Rigsarkivet i 1886. Men udformningen og graden af vejledning har været meget forskellig. Umiddelbart vil man forvente, at en skolehistoriker i sin registratur vil gå videre i sin vejledning, end tilfældet er med arkivarens fortegnelser, og dette er også tilfældet i en del af denne oversigt. Det er således klart, at flere af de lokaladministrative organer såsom skoledirektion, -råd og -kommission er kyndigt og godt beskrevet. Med hensyn til centraladministrative organer er der på nogle punkter givet en fyldigere beskrivelse end tidligere sket, men der henvises ofte kun til at benytte Rigsarkivets skoleregistratur. De udvidende forklaringer, som E.N. har indsat udfra et åbenbart behov for bedre at forstå den administratie sagsbehandling, er ikke i alle tilfælde en gevinst. Således er beskrivelsen af sagregistre, realregistre og »faste numre« i journaler fra Kultusministeriets 2. kontor uklar. Faste numre er ingen nyhed i 1910, og sagregistret kaldes realregister også efter 1910. Side 40 omtales de ministerielle kopibøger som indeholdende ekstrakter eller kopier af den førte korrespondance. Mere præcist vil det være at beskrive dem som indeholdende kopier af de udgående breve. E.N.s tilføjelse: »Brevbøgerne er først og fremmest af værdi, hvis man øn-

sker yderligere oplysninger om en bestemt sag«, er ikke meget givende. Ofte er kopibøgerne det eneste sted, hvor en skrivelses tekst er bevaret, medmindre man finder frem til den afsendte original eller den tilsvarende koncept, og kopibøgernes registre er en god indgang til at finde sagerne.

E.N. er under sine studier i Rigsarkivet blevet fortrolig med brugen af 2. afdelings generalregistratur, men der mangler forklaring på at dette specielle hjælpemiddel, der omtales side 39, er en mer eller mindre detailleret hyldefortegnelse. En misforståelse er det i denne sammenhæng at sige, at Rigsarkivets materiale er under stadig omsortering og ordning. Der sker ganske vist en fysisk omlægning af sager til arkivæsker, men der sker ingen saglig forandring under dette arbejde. Opstillingsstedet kan derimod ændres, hvorved generalregistraturen rettes til det nye opstillingssted.

I et emneregister, der kaldes Del II, Tematisk ordnet registratur, omfattende 37 forskellige skolehistoriske eller -politiske emner, har E.N. givet grundige og gode henvisninger til sager i forskellige arkivfonds, som kan oplyse om det pågældende emne. Der er utvivlsomt behov for hjælpemidler som dette.

E.N. har ikke foretaget sammenligninger mellem materialer, som er fundet i de forskellige arkiver. F.eks. var det nærliggende at søge at finde kopier af eller grundmateriale til de årgange af skoleindberetninger, der ikke længere findes i de centraladministrative arkiver. Men her er man måske ved at overskride grænsen for, hvad en registratur bør indeholde.

For historikeren, der vil studere Esbjerg skolevæsen, er fortegnelsen et godt hjælpemiddel, og det vil den også være for dem, der sætter sig lignende opgaver for andre byers vedkommende. For den faglige diskussion i arkivvæsenet er E.N.s arbejde et udmærket eksempel på værdien af registraturer på tværs af skellene mellem arkiverne og mellem forskellige arkivfonds og omfattende bestemte emner eller sagområder. Nyt er det f.eks. for arkivaren i det statslige arkivvæsen at se, hvorledes fordelingen af arkivalier er sket mellem det kommunale arkiv i Esbjerg og de byhistoriske samlinger. Mulighederne for temainddelte hjælpemidler er noget nær uudtømmelige, og det er klart, at ideen til dem oftere vil opstå i de specielt interesserede forskerkredse end i arkiverne. Det er imidlertid vigtigt, at man også i arkiverne går videre med udarbejdelsen af tilsvarende registraturer, således at historisk specialviden og kendskab til sammenhæng i materialerne kan kombineres og resultere i flere og bedre hjælpemidler.

Ebba Waaben

Frank W. Hoffmann, The development of library collections of sound recordings; Books in library and information science series, vol. 28, Marcel Dekker inc., N.Y., Basel, 1979, 184 s, SFr 42,-

Hoffmann søger at løse de problemer, der er forbundet med udvælgelse, opstilling, vedligeholdelse og katalogisering af grammofonplader og lydbånd i »alle slags biblioteker«. Bogen er klar, præcis og kortfattet, men alligevel indeholdende en mængde praktiske detaljer helt ned til firmanavne på anbefalelsesværdigt pladerenseudstyr. Bogens tekstdel er på ca. 100 sider, der er 35 sider med forslag til en grundlæggende pladesamling (for amerikanske brugere), 15 siders litteraturliste og 8 sider om det tekniske udstyr.

Stilen er lidt abrupt med mange punktvise opremsninger. Der er altså tale om en meget koncentreret og pragmatisk anlagt lærebog, som ikke giver anledning til større litterære oplevelser, men til gengæld er behageligt fri for trættende og banale højkulturelle armsving. Det er kort sagt en glimrende håndbog for folk, der arbejder professionelt og under økonomisk ansvar med opbygning af pladesamlinger til biblioteksbrug. Den fyldige litteraturliste er vejviser for den, der ønsker at forlade lærebogens tætte bytrafik til fordel for det (mere spændende?) åbne land.

Hoffmann har ønsket at skrive en lærebog for »alle slag biblioteker«, men på trods af at han kommer vidt omkring, mener jeg, at hans bog med større fordel kan bruges af folkebiblioteker end af forskningsbiblioteker og store (evt. nationale) lyd-*arkiver*. Lydmaterialets udvælgelse, katalogiseringen, opstillingen, vedligeholdelsen m.v. er indrettet på kommercielle musikproduktioner af ny dato. Pragmatisk forenklet katalogisering, »aggressive merchandizing« i opstillingen (forøgelse af udlån) o.s.v.; vedligeholdelsen af materialet ses der temmelig optimistisk på. Hoffmann er naturligvis klar over (s. 13), at udvælgelsesprincipper, opstilling m.v. har en anden karakter, når samlingerne er meget store, indeholder kostbarheder, og principielt skal kunne bevares i århundreder, og han kan næppe dadles for ikke at have behandlet disse store bibliotekers/arkivers problemer lige så indgående, som det er tilfældet for de mindre folkebibliotekers.

Især vedligeholdelsesproblemet vil være af interesse for arkiver, der skal kunne opbevare lydmaterialet intakt i lang tid. Både lydbånd og plader forfalder. Hvor hurtigt det sker, afhænger bl.a. af materialets kemiske sammensætning (mange fabrikater) og opbevaringsforhol-

dene, som er langt mere kritiske end for papir. Der skal konstant kontrol og vedligeholdelsesarbejde til for at sikre lydmaterialets bevaringstilstand. Dertil kommer, at udviklingen i optage- og afspilningsteknik kan give vanskeligheder med overspilning af ældre materiale (fonografvalseafspillere og wire-recordere fås f.eks. ikke mere). Den kommende overgang til digital-teknik kan komme til at betydenoget tilsvarende. De økonomiske omkostninger til bevaring af storelydsamlinger er under alle omstændigheder en »dark horse«. Overspilning til lydbånd af f.eks. en gammel samling stålbånd (wire) på 200.000 stk. vil næsten ikke kunne betales!

Hoffmanns bog er imidlertid ikke skrevet for disse store arkivers skyld. Den kan varmt anbefales til alle, der har problemer med opbygning af mindre pladesamlinger.

Poul v. Linstow

Strukturkampen i dansk arkivvæsen 1849 - 1882

Af Hans Kargaard Thomsen

Kommissionen 1849. De første planer om samordning af det ministerielle arkivvæsen

Kommissionen af 1849 om Gehejmearkivets udvidelse m.m. holdt sig ikke kun til Gehejmearkivets forhold. Fra dens første møder var opmærksomheden rettet mod centralforvaltningens arkivproblemer som helhed. Centraladministrationens repræsentanter i kommissionen var enige om, at der skulle ske ændringer, således at de hidtil særskilte arkivforvaltninger burde afløses af ét fælles ministerialarkiv eller i det mindste af en fælles overbestyrelse for de respektive ministerielle arkivafdelinger. Det centrale arkivvæsen som helhed ønskedes tvedelt efter hhvs. historiske og politisk-forvaltningsmæssige linier, således at det kongelige Gehejmearkiv skulle fungere som opbevaringssted for statens ældre og administrativt set døde arkivalier, hvorimod »ministerialarkivet« - eller hvordan man nu ville betegne det - alene skulle rumme »hvad der i regelen behøvedes under regeringsforretningerne«. Baggrunden herfor var de samtidig gennemførte administrative omlægninger i centraladministrationen med deraf følgende, tildels vanskeligt overskuelige arkivalske konsekvenser m.h.t. arkivmassernes ressortmæssige forhold, hvortil kommer et mere alment ønske om forenkling og besparelser ved en ændret arkivorganisation. Nogle ministerielle arkiver burde dog efter et af kommissionsmedlemmerne, Justitsministeriets arkivar Møllers mening, holdes uden for en omstrukturering: arkiverne under de to militære ministerier samt Udenrigsministeriet foruden - i hvert fald foreløbig - hertugdømmernes arkiver; sidstnævntes fremtidige forhold var 1849 uoverskuelige i dagens politiske situation.

Gehejmearkivar Wegener har vist under forhandlingerne følt nogen principiel betænkelighed ved tanken om »at have et eneste arkiv for samtlige ministeriers løbende forretninger«. Arkivar Møller betoner derimod navnlig de praktiske vanskeligheder ved at fremskaffe et tilstrækkelig stort lokale i de forhåndenværende bygninger på Slots-

holmen til formålet. Både han og de øvrige kommissionsmedlemmer var opmærksomme på et andet hovedproblem: hvem skulle i tilfælde af en eller anden form for sammenslutning styre foretagendet? Departementschef L.P. Larsen, som repræsenterede Indenrigsministeriet, foreslog »om ikke det nuværende såkaldte »Kamrenes forenede arkiv« bør tillægges navn af ministerialarkiv, som da ved forefaldende vakance skulle overtage de øvrige i Kammer- og Kancellibygningen værende arkiver, imod at de fornødne assistenter ansættes i arkivkontoret i stedet for de afgåede arkivarer« i takt med gennemførelsen af en nyordning. Arkiverne burde iflg. Larsen underlægges én mands bestyrelse, men ændringerne dog først effektueres når de nuværende arkivbestyrere ikke mere bestred deres stillinger - det skal åbenbart betyde: i forbindelse med naturlig afgang. Når man ser bort fra de tidligere omtalte ministerielle arkiver, som Møller ønskede holdt udenfor, altså Udenrigsministeriet etc., bliver tilbage Justitsministeriet og Kultusministeriet, hvis arkiver kunne tænkes indlemmet i eller på anden måde underlagt et reorganiseret »Kamrenes forenede arkiv«, som 1849 omfattede de nu under Indenrigsministeriet og Finansministeriet henhørende arkiver fra enevældetidens kammerkollegier. For Møller var udsigten til en gang i fremtiden at prisgive det justitsministerielle arkivs selvstændige status ikke mere skræmmende end at man efter hans mening »nok i fællesskab skulle kunne enes om at ordne det gensidige forhold på den bedste og hensigtsmæssigste måde«, som det meget kulant udtrykkes i hans kommissionsvotum, der helt gik ind for en eller anden form for organisk sammenslutning. Mindst lige så vigtigt, understregede han, var det dog at finde de rigtige arkivmedarbejdere, man måtte have motiverede folk til den slags arbejde[1]).

Selve kommissionsbetænkningen af 21. juli 1849 om Gehejmearkivets forhold rører ved spørgsmål, som i hvert fald ingen officielt havde bedt kommissionen beskæftige sig med. Der tales i betænkningen om »en formentlig nær forestående og nødvendig omorganisation af vort arkivvæsen i det hele«, om det af praktiske og økonomiske grunde ønskelige i med tiden »at forene samtlige ministeriers arkiver til ét praktisk ministerialarkiv« samt »om det ikke måtte være hensigtsmæssigt, at de forskellige ministeriers arkiver ved forefaldende vakance blev forenede under én mands overbestyrelse og, i bekræftende fald, at der da straks måtte træffes forberedende skridt til iværksættelsen af en sådan forening«[2]). Betænkningen, som også Møller har underskrevet, går altså ikke ind på hans forbehold under

forhandlingerne hvad angår de militære arkiver m.m.

Indenrigsministeriet indtog det standpunkt at den videre behandling af kommissionsindstillingen f.s.v. angik Gehejmearkivet – planerne om afleveringer fra centraladministrationen til ned i 18. årh. osv. – måtte henhøre under Kultusministeriet[3]), men at Indenrigsministeriet ville forbeholde sig selv at overtage spørgsmålet om ministerialarkivernes sammenslutning til ét fælles arkiv og tage initiativ til udarbejdelsen af et konkret forslag med dette sigte. Allerede i februar s.å. modtog arkivar Rosenstand-Goiske i Kamrenes forenede arkiv og arkivar Møller i Justitsministeriet opfordring fra Indenrigsministeriet til i fællesskab at fremkomme med oplæg til en samlet løsning »på den hensigtsmæssigste og derfor mest økonomiske måde, alt i henseende til lokale og personale«[4]).

Indenrigsministeriet sigtede tydeligvis mod at få afgørende indflydelse på løsningen af centraladministrationens arkivproblemer og nåede også snart til at antyde et forslag om at henlægge den fremtidige ledelse af forvaltningsarkiverne til Indenrigsministeriet[5]). Det er muligt at departementschef Larsen har været den egentlige drivkraft bagved. Aktiviteten i 1850 må endvidere ses på baggrund af et ønske i Folketingets finansudvalg om at få gennemført ændringer. I finansudvalgets betænkning om udkast til finanslov for 1850/51 tales om »arkivvæsenets mådelige og dog kostbare forfatning ved de fleste ministerier, og ønskeligheden af en reform heri«. I folketingssalen fremstod rigsdagsmand og historisk forfatter Frederik Barfod som ophavsmand til finansudvalgets interesse for arkivforholdene. Barfod slog til lyd for besparelser på området, og selv om han personligt distancerede sig fra karakteristiken af arkivvæsenets tilstand som »mådelig«, måtte han dog fremholde at dets nuværende organisation »i det mindste på det bestemteste strider mod mit begreb om orden«. Arkivvæsenet som helhed burde efter Barfods mening deles således, at Gehejmearkivet overtog alle arkivalier fra tiden før år 1800, hvorimod centraladministrationens egne arkiver hver for sig alene skulle beholde de nyere arkivalier fra 19. årh. Herved kunne man, påstod han, nå frem til at spare ⅓ af driftsudgifterne ved de ministerielle arkiver[6]).

Påny i 1851 var Barfod i rigsdagen fremme med sine synspunkter om arkivvæsenet: deling ved år 1800, rationalisering og besparelser i forvaltningsarkiverne. Justitsminister Bardenfleth tog afstand fra finansudvalgets påny fremsatte kritik af arkivforholdene – Bardenfleth kunne således ikke anerkende det berettigede i betegnelsen »måde-

lig«, som finansudvalget fortsat heftede på tilstanden i centraladministrationen, han havde i det mindste for sit vedkommende altid »kunnet erholde med tilbørlig hurtighed de dokumenter, som behøvedes til forretningerne. Fsv. tilfredsstiller altså arkivvæsenet de fordringer som gøres til det«. Men han så med sympati på alle bestræbelser på at lette forskningens adgang til benyttelse af ældre arkivalier[7]) og kunne om de administrative arkiver oplyse, at der internt var overvejelser igang mellem ministerierne indbyrdes om en omorganisation af arkivvæsenet, samt at »man er også kommen nogenlunde på det rene med, hvorledes dette hensigtsmæssigst kunne indrettes« når visse praktiske problemer var blevet løst, således hele sagen om reorganiseringen af hertugdømmernes forvaltning efter krigsperioden samt spørgsmålet om en mulig om- eller udflytning af Udenrigsministeriet[8]).

Arkivarerne i Indenrigs- og Justitsministeriet havde da forlængst afgivet deres betænkninger om ministerialarkivernes mulige sammenslutning i et enhedssystem. De var, da det kom til stykket, åbenbart ikke enige om, hvorledes man skulle gribe denne sag an m.h.t. lokalemæssig placering på Slotsholmen og personale eller om, hvorledes dette ministerielle fællesarkivkontor overhovedet nærmere skulle organiseres. På den anden side gik begge åbenbart ind for at der i den forbindelse kun kunne være tale om de »civile ministeriers særskilte arkiver: Justitsministeriets arkiv, derunder tillige indbefattet de til Kultusministeriet nu afgivne arkivsager, samt Indenrigs- og Finansministeriets fælles arkiv«. Udenrigsministeriet skulle derimod holdes udenfor, ligeledes de militære arkiver - det ville blive for vanskeligt under en eller anden form at forene de civile og militære arkiver, bl.a. fordi marinens kontorer jo befandt sig ude på Holmen, adskilt fra den øvrige centraladministration[9]). Indenrigsministeriet mente, at arkivledelsen i tilfælde af oprettelsen af det fællesministerielle arkivkontor burde overgå til den daværende ældste kontorchef i arkivvæsenet, in casu ministeriets egen arkivar Rosenstand-Goiske, men »forretningernes fordeling og gang kunne formentlig også efter foreningen indtil videre vedblive omtrent på samme måde som hidtil«[10]), hvilket måske er en indrømmelse til et ønske hos Justitsministeriets arkivar om at bevare en vis selvstændig status også i fremtiden.

Konkret skete dog foreløbig intet trods justitsministerens ovenfor citerede udtalelser om at sagen var i god gænge, og Frederik Barfod pressede i begyndelsen af 1852 påny på ved i Folketinget at stille for-

slag om nedsættelse af en parlamentarisk kommission »til at undersøge samtlige ministeriers, eller i al fald de civile ministeriers arkivvæsen«. Af hans bemærkninger i den forbindelse må man bl.a. forstå at han for tiden efter 1800 vedblivende ønskede de administrative arkiver opretholdt som selvstændige arkivforvaltninger under de enkelte ministerier - modsat justitsminister Bardenfleth, som under debatten 1851 netop havde erklæret sig for oprettelse af et administrativt fællesministerielt arkiv for de arkivalier, som ikke skulle afleveres fra centraladministrationen til Gehejmearkivet, dvs. de nyere sager, som fortsat kunne forventes at komme i administrativ brug - og alene ønskede de særskilte ministerielle arkivforvaltninger opretholdt for sager fra »den allersidste tid«, vel tiden efter 1848. Kultusminister Madvig gik nu 1852 straks imod Barfods forslag om en parlamentarisk kommission under henvisning til, at sagen burde løses af administrationen selv, som langt bedre end nogen rigsdagsmand ville være istand til at nå frem til den rigtige afgørelse - man kunne jo fornuftigvis ikke løse spørgsmålet om arkivvæsenets organisation uafhængig af centraladministrationens egne aktuelle organisatoriske problemer.

Madvig lod dog forstå, at man i regering og administration var positivt indstillet overfor rigsdagens »vink« om en arkivreform, og har vel herved nok så meget tænkt på finansudvalgets henstillinger om at gøre noget som på Barfods enetaler. Forslaget om en parlamentarisk kommission blev i hvert fald trukket tilbage, om end først efter en advarsel fra forslagsstilleren om genanmeldelse under en eller anden form, hvis man blev ved at sylte sagen[11]).

Kommissionen 1852

Netop i 1852 kom der imidlertid en anledning til fornyede drøftelser inden for centraladministrationen i forbindelse med en af Kultusministeriet s.å. nedsat kommission om Gehejmearkivets bygningsmæssige forhold. På det tidspunkt var afleveringsgrænsen m.h.t. Gehejmearkivets overtagelse af centralforvaltningens arkiver fastsat til 1750, og kommissionsbetænkningen af 15.10 1852 fastslår på denne baggrund, at perioden 1750-1848 arkivalsk set kan opfattes som et eget tidsafsnit, en »organisk helhed« over for på én gang de gamle historiske akter fra før 1750 og de helt recente sager fra tiden efter 1848.. Lige som det havde været tilfældet i 1849 var centraladministrationens almindelige arkivforhold ikke omfattet af kommissoriet for denne kommission, og et af medlemmerne, arkivar Momsen fra Slesvigsk ministerium, tog derfor

udtrykkeligt afstand fra at behandle sagen i selve udvalgsbetænkningen - hvorimod departementschef Larsen i en ledsagende særudtalelse til betænkningen slog til lyd for, at man nu burde nedsætte en særlig kommission, evt. blot lade den siddende kommission om Gehejmearkivet fortsætte, med henblik på at undersøge »arkivvæsenets hensigtsmæssige organisation i almindelighed, hvad de praktiske departementsarkiver angår«[12]).

M.h.t. arkivalierne yngre end 1750 fastslår kommissionsbetænkningen af 1852 bl.a. at der hvad angår centraladministrationens arkivalier ikke for tiden er tale om en »organisk fordeling efter det bestående statsforvaltningssystem«. I sin særudtalelse skitserer Larsen en mulig fremtidig, mere definitiv *tredeling* af arkivvæsenet for tiden *efter* 1848: et fælles arkiv for centralforvaltningen for kongeriget Danmark, et særskilt arkiv for hertugdømmet Slesvig og et tilsvarende for hertugdømmerne Holsten og Lauenborg. Af de øvrige kommissionsdeltagere tog arkivar Momsen foreløbig afstand fra tanken om at lade året 1848 danne et generelt kronologisk skel inden for arkivvæsenet - 1848 var et langt mere betydningsfuldt år for kongeriget end for hertugdømmerne, mente han. Han fandt i det hele de mere eller mindre skarpe skel ved hhvs. 1750 og 1848 fastlagt uden fornødent hensyn til hertugdømmernes særlige forhold og pointerede i den forbindelse, at han heller slet ikke havde været inddraget i de tidligere forhandlinger om afleveringer fra centraladministrationen til Gehejmearkivet, altså i spørgsmålet om 1750 grænsen. Rosenstand-Goiske fandt det på sin side i almindelighed upraktisk »når sager af samme slags skulle søges i forskellige arkiver eftersom de er ældre eller yngre end 1. januar 1849« og mente heller ikke, at Larsens ide imødekom rigsdagens utvetydige ønske om besparelser - nye (fælles) arkiver ville jo tværtimod føre til forøgede driftsomkostninger. Af Rosenstand-Goiskes bemærkninger må man endvidere forstå, at han i Larsens synspunkter har set en fare for de respektive arkivforvaltningers indbyrdes selvstændighed; netop med henblik på sagerne før 1848 understreger han således, at Kultusministeriet bestemt ønskede sit nye selvstændige arkiv opretholdt som det var (dette arkiv havde bestået siden 1849 og rummede hovedsagelig udskilte sager fra Justitsministeriets arkiv, nemlig arkivalierne fra Danske Kancellis 1. departement 1800-1848). I det hele taget er Rosenstand-Goiskes holdning til sagen måske blevet mere tøvende end før. Han taler om at arkivpladsproblemerne må kunne løses »uden at det *derfor* er nødvendigt at ordne arkivvæsenet i det hele« (fremh.R-G.s), og er ved

sin understregning af »rigsdagen«s opfattelse af at der »ved hvert ministerium skulle være en arkivembedsmand for de nyere sager, men ej at slå dem sammen i ét arkiv« tilsyneladende ved at komme på linie med Barfod, jfr. bemærkningen ovenfor om Kultusministeriet[13]).

Alt i alt nåede man således ved kommissionsforhandlingerne 1852 næppe videre end til at konstatere de uafklarede problemer omkring forvaltningsarkiverne, hvor enigheden tilsyneladende kun gjaldt noget rent tidsmæssigt, nemlig betragtningen om perioden fra 1750 til 1848 som en helhed, der kunne danne »et eget afsnit« i forbindelse med »de praktiske arkivers omordning«, og endda med Momsens reservation in mente en enighed, som kun fuldt ud gjaldt de kongerigske arkivalier og det uden at foregribe noget hvad selve den organisatoriske ramme angår.

Om perioden efter foråret 1848 går kommissionsbetænkningen ikke længere end til at fastslå, at »den nye tingenes orden vil skabe et andet afsnit af de siden foråret 1848 til de enkelte ministeriers specielle arkivkontorer indgåede arkivalier«. Larsen stod her foreløbig alene med sin tanke om en konkret tredeling af monarkiets arkivvæsen, afstemt efter helstatens politiske struktur efter januarkundgørelsen 1852.

Kommissionen 1857

Først i foråret 1857 kom der påny skred i sagen. Om grunden til den lange udsættelse henvises af Kultusministeriet kun til »forskellige vanskeligheder« i forbindelse med tilvejebringelsen af de nødvendige arkivlokaler ved en samlet løsning, men det er nærliggende at forestille sig, at disse års forviklede politiske forhold har medført en forhaling, sålænge helstatens nærmere forfatningsmæssige og administrative organisation var i støbeskeen. Som følge af fællesforfatningen af 2.10 1855 skabtes imidlertid tildels nye rammer med gennemførelsen af en tvedeling af monarkiets centraladministration i de for det samlede monarki fælles og de for hhvs. kongeriget og hvert af hertugdømmerne særlige ministerier. Da Kultusministeriet i foråret 1857 tog initiativ til en nyordning af centraladministrationens arkivvæsen under forudsætning af »arkivaliernes udsondring og organiske fordeling efter det bestående statsforvaltningssystem«, betonede ministeriet at det anså det for »i høj grad ønskeligt og magtpåliggende at se en endelig ordning af dette anliggende bragt i stand« med ud-

gangspunkt i kommissionsbetænkningen af 1852, herunder Larsens votum fra 1852 betænkningen, således at der »så hurtigt som det efter omstændighederne og sagens vigtighed er muligt« kunne afgives betænkning og nærmere forslag om ordningen af det hele under samtlige regeringsdepartementer hørende arkivvæsen, herunder om det fremtidige arkivpersonales »organisation og lønning, beregnet på at indskrænke antallet af de ved det fælles arkivvæsen ansatte kongelige embedsmænd til det i forhold til forretningernes omfang og beskaffenhed mindst mulige antal«[14]).

Formentlig for at fremskynde processen og undgå al vidtløftig diskussion - det var Kultusministeriet »særdeles magtpåliggende« at få tilvejebragt et forhandlingsresultat så hurtigt som muligt - ville ministeriet åbenbart sammensætte den nye kommission af stort set de samme personer, som havde afgivet betænkning om Gehejmearkivet 1852, uanset at dele af centraladministrationen således ville blive afskåret fra at udtale sig om deres arkivforhold før klokken måske var faldet i slag. Foruden gehejmearkivaren og repræsentanter for ministerierne for hertugdømmerne skulle nemlig kun to personer deltage, departementschef Larsen fra Indenrigsministeriet og samme ministeriums arkivar, Rosenstand-Goiske. Både Ministeriet for monarkiets fælles indre anliggender og Justitsministeriet, som oprindelig ikke var tiltænkt repræsentation, kom dog med allerede fra forhandlingernes start, sidstnævnte ministerium iøvrigt på egen foranledning. Derimod lykkedes det ikke for Indenrigsministeriet, trods ret behændig argumentation, at få den ene af dets designerede repræsentanter, departementschef Larsen, udskiftet til fordel for en anden person fra et andet ministerium overfor Kultusministeriets bestemte ønske om at få netop Larsen - manden med det konkrete forslag til en løsning fra 1852 - placeret i udvalget og dermed, åbenbart, garant for et hurtigt og positivt resultat af drøftelserne[15]). Bag kulisserne anes et samspil mellem Wegener og Larsen[16]), støttet af Kultusministeriet, overfor Indenrigsministeriet, hvor konstellationen Larsen og Rosenstand-Goiske af forskellige grunde kan være betragtet med skepsis, og hvor internt ministerielle hensyn til Rosenstand-Goiske i netop denne sag kan have vejet tungest. På trods af det kultusministerielle pres for at nå frem til snarlige løsninger skulle det hurtigt vise sig, at den efterhånden bredt sammensatte forsamling 1857 af personer fra centraladministrationen[17]) var vanskelig af disciplinere og drive til enighed. Allerede ud på sommeren truede forhandlingerne med sammenbrud, og ved vejs ende i december måtte formanden nøjes med at

præsentere ministeriet for alternative forslag, som han ikke havde kunne slå bro over og som ministeriet tilsyneladende heller ikke kunne anvende til en konkret løsning.

Forhandlingerne domineredes af det udspil, departementschef Larsen forelagde til debat ud fra det grundliggende synspunkt, at »arkiverne bør være ordnede og fordelte efter de regeringsautoriteter, hvorfra arkivalierne indkommer, og at overgangen fra det kollegiale til det ministerielle regeringssystem i årene 1848 - 1850 betegner en naturlig grænse mellem de ældre og de nyere regeringsarkiver«[18]). Hans forslag, som Wegener hvad det principielle angår betegner som »fra teoriens side - - -særdeles klar(e) og anbefalelsesværdig(e)«[19]), har som kardinalpunkt en deling af arkivvæsenet ved hhvs. 1750 og 1848 (-50), således at Gehejmearkivet som tidligere bestemt administrerer centraladminstrationens arkiver fra tiden før 1750, mens arkivalierne fra tiden efter 1750 deles eftersom de stammer fra tiden før eller efter 1848. Arkivalier fra perioden 1750-1848 bør, da Gehejmearkivet af arbejds- og pladsmæssige årsager ikke på daværende tidspunkt ønskede at modtage dem, overgå til et »ældre dansk regeringsarkiv«, sagerne efter 1848 derimod administreres af et for centraladminstrationen fælles »De civile danske og fælles ministeriers forenede arkiv«. 1750 grænsen for Gehejmearkivet lå på dette tidspunkt fast, og ingen af arkivfolkene søgte under kommissionsforhandlingerne af rokke ved denne. Larsen havde dog gerne, udtalte han, set Gehejmearkivet modtage arkivalierne frem til 1800, men fastholdt ikke synspunktet under de videre forhandlinger p.gr.a. Wegeners indvendinger om, at »året 1800 er ikke epoke og har ikke den fordel som 1750 at ligge 100 år tilbage. Gehejmearkivet kan ikke besørge den daglige ordinære ekspedition« til ministerierne af sager fra 2. halvdel af 18. årh.[20]). Derimod kunne de fleste kommissionsdeltagere ikke acceptere 1848/50 som skillelinie for de nyeste arkivalier. Det ville nemlig være upraktisk at lade dem opbevare i forskellige arkiver alt eftersom de var ældre eller yngre end 1848; sammenhørende sager burde ikke skilles efter formelle kronologiske kriterier, tværtimod -»det ligger klart for dagen at arkivalier, som er bestemt til praktisk benyttelse, ikke uden meget stor vidtløftighed og besvær kan skilles ad efter år, mens den rette adskillelse for sådanne sager bør ske efter materie og indhold. Ved at forfølge en sags løb gennem journalerne, og et revisionsspørgsmål gennem regnskaberne, vil adskillelsen især vise sin skadelighed«. Kultusministeriets arkivar havde fremdeles heller intet ønske om nu at skulle opgive sit eget nye selvstændige arkiv efter at

have fået overladt Danske Kancellis 1. departements arkivalier fra tiden efter 1800 iflg. aftale med Justitsministeriet[21]).

Larsen kunne nok så meget harcellere over, at arkivarerne kun ønskede at opretholde den eksisterende arkivalske tilstand fra tiden efter 1750 uden hensyn til, at selve rammen om arkivvæsenet var fundamentalt ændret ved kollegialsystemets afskaffelse og indførelsen af ministerialsystemet[22]). Arkivalierne fra før 1848 var, hævdede derimod hans kritikere, i fortsat administrativ anvendelse, og forvaltningsændringerne 1848 havde - efter deres opfattelse - kun en mere formel interesse for arkivdannelsen; Larsens forslag ville gøre arkivvæsenet mere udgiftskrævende end nu ved at forudsætte en ny særlig arkivorganisation for tiden 1750 - 1848/50, hvorved man gjorde regeringens ønske om besparelser illusorisk og alene opnåede at adskille sagligt sammenhørende arkiver i den løbende administration ud fra et vilkårligt kronologisk kriterium, årstallet 1848 eller andre overskæringer ved perioden 1848 - 50. Rosenstand-Goiske bemærker at »regeringsarkivarerne beklager derfor, ej at kunne gå ind på den del af forslaget, som angår en adskillelse i 1850«, idet »at slå alle danske sager sammen - i 2 arkiver før og efter 1850, ville - være det modsatte af den - organiske fordeling af akterne efter det bestående statsforvaltningssystem«. Kort sagt, Larsens forslag duede ikke, idet der herved »kun ville opnås en adskillelse i 1850, som ingen virkelig nytte medfører«, foruden »uberegneligt arbejde, udgift og uorden i arkiverne måske i 10 år«. Hvad udgifterne angår, beregnede Rosenstand-Goiske dem til at ville andrage 29.000 rdl. på årsbasis mod de nuværende ca. 17.000, med personaleforøgelser fra nu 16 til ialt 26 personer hvis man fulgte Larsens plan[23]).

Wegener søgte at mægle mellem standpunkterne ved at operere med en tanke om successive afleveringer fra forvaltningens kontorarkiver til det af Larsen udkastede ældre regeringsarkiv for sagerne 1750 -1848/50: 1860 skulle sagerne fra 1750 - 70 afleveres, 1870 sagerne fra 1770 - 90, og så fremdeles - således at de enkelte ministerier længst muligt beholdt hovedmassen af deres nyere arkivalier samtidig med,at man langsomt etablerede det Larsen'ske fællesarkiv 1750 - 1848/50, indtil dette efter Wegeners plan kunne være fuldtud realiseret år 1900.

Wegeners forslag vandt overhovedet ikke gehør; tværtimod mente flertallet, at hele det Larsen'ske fællesarkiv - hvis det da overhovedet kom op at stå - med tiden ville blive overflødiggjort ved successive afleveringer til Gehejmearkivet af arkivmateriale i centraladministrati-

onen, når det var over 100 år gammelt og Gehejmearkivet personale- og bygningsmæssigt efterhånden sat istand til at modtage det. Mistrøstig over forhandlingernes march på stedet gjorde deres leder, gehejmearkivaren, i sommeren 1857 opmærksom på sin manglende erfaring i spørgsmålet om centralforvaltningens egne arkiver og udtalte, at han derfor var »lidet skikket til at lede forhandlingerne«. En appel fra ham til medlemmerne om ved en kraftanstregelse at bestræbe sig på at nå frem til et kompromisforslag førte ikke til andet, end at man i fællesskab enedes om at gøre indstilling til Kultusministeriet om uenigheden med anmodning om ministeriets »afgørelse« af sagen, d.v.s. en dikteret løsning fra oven. Denne falliterklæring ville ministeriet imidlertid ikke uden videre acceptere. I stedet blev kommissionen i september 1857 anmodet om at genoptage forhandlingerne med sigte på at nå frem til et »samlet forslag« på grundlag af Wegeners hidtil mislykkede forligsskitse, som foruden at operere med bl.a. Larsens regeringsarkiv for kongeriget 1750 - 1848, der iflg. Wegener burde sortere under Indenrigsministeriets overordnede ledelse, søgte at imødekomme flertallets ønske ved at forudsætte etablering af en række særskilte arkivsekretariater for de enkelte ministerier for tiden efter 1848[24]).

Forhandlerne mødtes kun sjældent til fællesmøder, og – véd vi – der førtes ingen forhandlingsprotokol. Uenigheden var fra starten så markant, at man allerede på det indledende møde i juni besluttede at gå over til udveksling af skriftlige erklæringer mellem deltagerne, en papirkrig i sommeren og efteråret 1857 som selvfølgelig har bidraget til at klargøre eller i det mindste fremstille standpunkterne, men en procedureform som under omstændighederne næppe kan have gjort det lettere at nå frem til den af ministeriet attråede fællesløsning, accepteret af alle.

Blandt de hidtil uafklarede problemer var spørgsmålet om hertugdømmernes arkiver. Bortset fra perioden (1730) 1750 -1848/50, hvor alle i 1857 åbenbart var enige om en særlig arkivorganisation specielt for hertugdømmerne og vel at mærke som en helhed, opererer Larsen i sit første udspil under forhandlingerne med et fællesarkiv for kongeriet og Slesvig efter 1850, således at kun Holsten (med Lauenborg) af ham forudsættes at opnå en fuldstændig separat arkivorganisation inden for centraladministrationen hvad de nyeste sager angår. Denne opfattelse vedrørende de slesvigske arkivalier deles i kommissionen besynderlig nok tilsyneladende i begyndelsen af kontorchef, arkivar K. Grube fra Ministeriet for Holsten-Lauenborg[25]), hvorimod alle

øvrige arkivfolk, incl. Wegener, har ønsket de nyeste slesvigske sager holdt fuldstændig adskilt fra enhver arkivalsk samhørighed med kongerigets arkivalier; de slesvigske sager fra tiden efter treårskrigen skulle tværtimod efter kommissionsflertallets mening under en eller anden form administreres i forbindelse med hertugdømmernes sager fra tiden før 1848/50. På dette ene punkt, om en eventuel integration af moderne slesvigske og kongerigske arkivalier, har Larsen åbenbart også hurtigt givet efter og, at dømme ud fra et indlæg af Rosenstand-Goiske, efter samråd med denne »modificeret« sit oprindelige oplæg, lige som Larsen iøvrigt på et vist tidspunkt af diskussionen rent ud måtte indrømme om dette intrikate spørgsmål, at han var »aldeles ukendt med forretningsgangen i de hertugdømmelige kontorer og skal derfor ikke videre udtale mig om, hvorledes forholdet med disse arkiver bør ordnes«.

Som følge heraf kom Larsens påny reviderede plan igen til at svare til den organisatoriske tredeling af monarkiets arkivvæsen efter 1848, som han selv tidligere havde opstillet som sit udgangspunkt under forhandlingerne 1852, men som i denne omgang ingen undtagen etatsråd C.G. Korn fra det nyoprettede Ministerium for monarkiets fælles indre anliggender kunne tilslutte sig i dens helt rene udgave. Af kommissionsmedlemmerne accepterede kun 2 - Korn og Secher -i den afsluttende betænkning december 1857 Larsens seneste eller endelige standpunkt, at de nyeste slesvigske sager i centraladministrationen efter 1848 skulle betragtes som helt særegent arkivområde, adskilt fra hertugdømmernes ældre sager og med egen selvstændig arkivorganisation svarende til, hvad alle derimod ønskede definitivt fastlagt m.h.t. hertugdømmerne Holsten og Lauenborg hvad angår sagerne efter 1848/50. Om de slesvigske arkivalier undlod Larsens modstander Rosenstand-Goiske derimod ikke at gøre opmærksom på, at »sagerne - mest er delt efter materierne, uden at pakkerne har eller kunne have noget bestemt årstal«, således at etableringen af et skarpt skel overfor hertugdømmernes ældre arkivalier ved f.eks. 1850 med sikkerhed ville afstedkomme endeløst besvær for det slesvigske ministerium under ekspeditionsarbejdet. Noget lignende, skulle man tro, måtte vel ud fra argumentationen gælde de holstenlauenborgske arkivalier, men her har altså andre hensyn været udslaggivende.

Endvidere synes der under forhandlingerne at have været en vis uklarhed m.h.t. den fremtidige organisation af nogle af arkiverne fra fællesministerierne for hele monarkiet, nemlig Ministeriet for de fæl-

les indre anliggender og Finansministeriet. Rosenstand-Goiske fra Indenrigsministeriets arkivkontor forudsætter klart, at man opretholder de bestående rammer tværs henover 1848, således at arkivalier som er blevet til i hvad nu pr. 1857 ressortmæssigt henhører under hhvs. Indenrigsministeriet for kongeriget, Fællesindenrigsministeriet (= Min. f. monark.s fæll. indr. anligg.) og Finansministeriet også fremtidig bør administreres som en helhed og altså under ét, dvs. sådan som man hidtil havde gjort det i Indenrigsministeriets arkivkontor i fortsættelse af enevældetidens kamrenes forenede arkiv. Heroverfor trækker derimod Secher fra Justitsministeriet undervejs i forhandlingerne en skarp demarkationslinie mellem på den ene side kongerigske arkivalier (Justitsmin., Indenrigsmin., Kultusmin.) og på den anden side de for monarkiet fælles arkivalier (Finansmin., Fællesindenrigsmin.), således at han forudsætter helt adskilte arkivadministrationer alt eftersom arkivalierne nu 1857 ressortmæssigt henhører under de helstatslige fælles eller de særlige rent kongerigske centralmyndigheder, men iøvrigt uden at trække noget organisatorisk skel ved 1848, 1850 eller for den sags skyld 1855 over for de ældre arkivalier. Bortset fra - som Rosenstand-Goiske – i sin plan at respektere Kultusministeriets selvstændige arkiv for tiden efter 1800 ønsker Secher ét samlet arkiv for Justitsministeriet og Indenrigsministeriet 1750 - 1857 ff. og ét tilsvarende samlet arkiv for Finansministeriet og Fællesindenrigsministeriet 1750 - 1857 ff. For kongerigets vedkommende udvisker han helt skellet mellem Justitsministeriets arkiv (kancelliarkivet) overfor Indenrigsminsteriets arkiv (kamrenes forenede arkiv), hvoraf endda sidstnævnte skulle fuldstændig opsplittes tilbage til 1750 efter hvad der i 1857 fortsat henhørte under kongerigske centralmyndigheder og hvad der i mellemtiden var overgået til de for monarkiet fælles centralmyndigheder. Måske er Secher i noget af dette på linie med synspunkter i Kultusministeriet, der jo havde opstillet bl.a. »arkivaliernes udsondring og organiske fordeling efter det bestående statsforvaltningssystem« som programpunkt for forhandlingerne, men også Rosenstand-Goiske påberåbte sig disse ministerielle vendinger som grundlag for *sine* langt mindre aktuelt administrationspolitisk påvirkede, derimod overvejende kontinuitetsbevidste og af forsigtighed prægede arkivsynspunkter[26]).

Her må vi nøjes med at konstatere, at Secher under de videre forhandlinger efterhånden helt opgav at sondre mellem det for monarkiet fælles og det for kongeriget særlige som grundlag for en ny arkivorganisation. Hvorledes Secher forinden havde tænkt sig at klare de

praktiske vanskeligheder ved en sådan sondring med udgangspunkt fra 1750 foreligger der da heller intet om. Opgaven var formentlig også ganske uløselig, bl.a. p.gr.a. de forvaltningsmæssigt mere og mere komplicerede forhold i centraladministrationen i løbet af 1850'erne og specielt efter gennemførelsen af fællesforfatningen 1855. Han endte i hvert fald med i sit slutvotum at gå på kompromis med Larsen, hvorved bl.a. det særlige contra det fælles foreløbig blev manet i jorden; 1860-61 dukkede problemstillingen imidlertid op igen, ovenikøbet som fundamentalt grundlag for regeringens arkivpolitik og baggrund for oprettelsen af Kongerigets Arkiv.

På sin side synes Larsen 1857 ikke at have tillagt hele spørgsmålet om det særligt kongerigske og det for monarkiet fælles nogen betydning ud fra synsvinklen arkivadministration; han henfører således klart arkivalierne fra tiden efter 1848/50 til en enhedsorganisation uanset om det pågældende administrationsområde nu er specielt kongerigsk eller regnes for fælles for hele monarkiet. Modsat Rosenstand-Goiske og Secher ville Larsen ingen integration bagud henover 1848/50, men netop – bortset fra hertugdømmerne – de to store fællesarkiver for tiden hhvs. før og efter dette tidspunkt. Han lod sig tilsyneladende ikke længere rokke i sit principielle syn på, hvordan man skulle indrette arkivvæsenet herhjemme. 4.10 1857 meddelte han sine forhandlingspartnere at »jo længere jeg har overvejet sagen, desto mere er jeg således blevet bestyrket i min overbevisning om, at jeg ikke bør frafalde mit forslag« hvad selve grundprincipperne angik[27]).

Kommissionsarbejdet i løbet af efteråret 1857 førte ikke parterne stort nærmere i retning af et fælles forslag, og man endte med at indgive tre forskellige indstillinger til Kultusministeriet, alle fremsat i den endelige betænkning af 5.12 s.å. og med vedlæggelse af hele den skriftlige manifestation af indbyrdes uenighed under forhandlingerne i form af samtlige undervejs afgivne udtalelser fra deltagerne[28]). Disse afsluttende indstillinger skal her ressumeres:

1. Rosenstand-Goiske og med ham alle øvrige repræsentanter fra centraladminstrationen undtagen Larsen, Secher og Korn ønskede a) et fælles *arkiv for Ministeriet for monarkiets fælles indre anliggender, Finansministeriet og Indenrigsministeriet* samt for de til disse forvaltningsgrene svarende arkiver før 1848, dvs. indbefattet det ældre kamrenes forenede arkiv, »dog med den anomali at arkivalierne for Indenrigsministeriets 1. departement afgives til Justitsministeriets ar-

kivar efter dennes og departementets ønske« (jfr. pkt. b nedenfor), m.a.o. videreførelse af den eksisterende tilstand,
b) et fælles *arkiv for Danske Kancelli 1750 - 1848 og Justitsministeriet samt for Indenrigsministeriets 1. departement efter 1848,*
c) et *arkiv for Kultusministeriet,* herunder indbefattet »de af det forrige kancelliarkiv allerede udsondrede kirkesager fra 1800 til 1848« foruden arkivet efter universitetsdirektionen. Dette er blot en fortsættelse af den eksisterende tilstand, med Rosenstand-Goiskes ord »altså således som dette arkiv for tiden består«,
d) et *»arkiv for det slesvigske ministerium,* indeholdende dette ministeriums andet departement samt generaldecisoratets arkivalier fra 1848 og derhos de ensartede ældre slesvig holsten lauenborgske kammersager fra 1750 (30) til 1848«,
e) endnu et *arkiv for det slesvigske ministerium,* omfattende 1. og 3. departement efter 1848 foruden »de ensartede arkivalier fra det ældre slesvig-holsten-lauenborgske kancelli« samt ældre gottorpske arkivalier f.s.v. disse endnu ikke var afgivet til Gehejmearkivet, »alt fra 1750 (30) til 1848«,
f) et *arkiv for det holsten-lauenborgske ministerium,* omfattende dette ministeriums sager, altså fra tiden efter treårskrigen, og kun disse, således at der ikke blev tale om overførelse af materiale til eller fra dette arkiv af ældre, hhvs. yngre akter.

Hvert af disse seks arkiver forudsættes bestyret af en arkivar med tilknyttede fuldmægtige (arkiv nr. a), assistenter/kancellister eller kopister,

Overfor dette forslag, hvor længdesnittet er dominerende, har Larsens modforslag som kardinalpunkt et tværsnit ved 1848-50:

2. departementschef Larsen:
a) *kongerigets ældre civile kollegialarkiv* »skal indbefatte alt hvad der findes af kongerigets arkivalier i kamrenes forenede arkiv og det forrige Danske Kancellis arkiv fra 1750 indtil 1848 (50)«,
b) *hertugdømmernes ældre civile kollegialarkiv* »skal indeholde alt hvad der haves af det gottorpske (kielske) samt slesvig-holsten-lauenborgske kancelli- og rentekammerarkiv fra 1750 til 1848 (50)«,
c) *kongerigets nyere civile ministerialarkiv* »skal indeholde alle siden 1848 oprettede kongerigske civile ministeriers samt Fællesindenrigsministeriets og Finansministeriets akter fra 1848 og fremdeles«,
d) *hertugdømmet Slesvigs nyere civile ministerialarkiv* »fra 1848 og fremdeles forbliver, som det er, uforandret med hensyn til indhold«,

e) *hertugdømmerne Holstens og Lauenborgs nyere civile ministerialarkiv »skal indeholde alle dette ministeriums akter siden dets oprettelse og fremdeles«.*

Til dette skema har Larsen under pkt. c) indføjet følgende bemærkning, som ikke rigtig harmonerer med selve grundtanken bagved: »For så vidt muligt at imødekomme ønsker hos de nuværende arkivarer, navnlig hos den fungerende arkivar under Justitsminiteriet (= Secher) kunne vel den anomali admitteres, at arkivaren ved dette arkiv tillige havde bestyrelsen af det under kongerigets ældre civile kollegialarkiv (nr.a) henlagte forrige Danske kancelliarkiv fra 1750 til 1848«.

Alle fem områder forudsættes bestyret af hver sin arkivar, hvortil kommer nødvendig medhjælp og for visse af dem tillige fast tilknyttede fuldmægtige[29]).

Larsens forslag fik som tidligere nævnt helhjertet tilslutning fra etatsråd Korn (Minist. f. monark.s. fæll. indr. anligg.) samt betingelsesvis fra Secher, nemlig fra sidstnævnte under forudsætning af at det »som en anomali admitterede arrangement (vedr. Danske Kancellis arkiv) måtte finde højere billigelse, *så at det under Justitsministeriet for tiden liggende arkiv forbliver ganske uberørt af reformen«*, som Secher i sin udtalelse til betænkningen af 5/12 præciserer det (fremh. min). Om denne Secher'ske fortolkning af Larsens tidligere citerede indrømmelse også er i overensstemmelse med Larsens synspunkter, turde være et spørgsmål. Formuleringen af Sechers eftersætning bør snarere opfattes som et pressionsforsøg mod Larsen for at få ham til at godtage den eksisterende integration af kancelliarkivet og Justitministeriets arkiv uden nogen som helst ændringer i fremtiden, i stedet for at gennemføre en deling af arkivalierne ved 1848 i to adskilte arkiver, omend - ganske vist - underlagt samme chef.

Det er umiddelbart påfaldende, at Secher ikke har villet støtte Rosenstand - Goiske og de øvrige arkivarer, hvis holdning til det under Justitsminsteriet »for tiden liggende arkiv« så klart og utvetydigt svarer til hans egen, men i stedet har valgt at tilslutte sig Larsens forslag. Som helhed betragtet er der tale om en iøjnefaldende usaglighed hos Secher. Han havde tydeligvis til hensigt at opnå for sig selv, hvad han ved sin støtte til Larsen var med til at ødelægge for sine kolleger, arkivbestyrerne i Indenrigsministeriet og Kultusminsteriet, hvor behovet for enhedsadministration af deres arkivalier bagud til 1750, hhvs. 1800, næppe kan have været følt mindre påtrængende end i Justitsministeriets arkiv, og hvorfra protesten mod Larsen da også

havde lydt vedholdende under forhandlingerne[30]). Sechers arkivpolitiske svingninger 1857 giver mening, hvis der er tale om et håb om at gøre arkivkarriere ved hjælp af Larsen, der på sin side også kan have haft en interesse i at protegere netop Secher som en art murbrækker i arkivvæsenet. Ser man nærmere på forhandlingerne ud fra denne synsvinkel, kan følgende konstateres:

Endnu i sommeren 1857 har Secher, der tilsyneladende ikke på forhånd har været tilhænger af ændringer i de eksisterende arkivforhold i centraladministrationen, medunderskrevet de øvrige arkivarers samlede protest af 24.7. mod Larsens planer og endda forinden specielt om Kultusministeriets arkiv udtrykt sig i vendinger, der er helt på linie med synspunkterne hos dette ministeriums egen arkivar Erslew samt Rosenstand-Goiske[31]). Allerede da, fremgår det, var han imidlertid igang med luftkasteller om den fremtidige organisation af bl.a. Indenrigsministeriets arkiv, som ud fra alt foreliggende ikke har haft ringeste dækning hos Rosenstand-Goiske, men godt kan være et udtryk for aspirationsniveauet hos den konstituerede arkivar i Justitsministeriet, hvis der efter forhandlingernes afslutning skulle komme politiske beslutninger om en gennemgribende forandring af det bestående arkivsystem[32]). Hans kurs sidenhen, i efteråret 1857, må opfattes som en reaktion på Larsens udspil 11.7. om et nyt samlet arkiv efter 1848/50 for de kongerigske og fælles ministerier, om hvilket sit ønskearkiv for de nyeste sager Larsen udtrykkeligt skriver, at »det ville være heldigt, om den mand, der bestyrer Justitsministeriets specielle arkiv, overtog det nye, hvorved nedlæggelsen af kancelliarkivet som hovedarkiv betydeligen ville fremmes«, og - for at det ikke skal misforstås - yderligere i sin opsummering af 4.10. om nyordningen af det samlede arkivvæsen ud fra *sin* opskrift tilføjer følgende om arkivaren i dette projekterede samlede arkiv for sagerne efter 1848/50: »at denne arkivarpost - *den egentlige hovedarkivar* - bliver af særdeles betydning for de danske arkivers hensigtsmæssige ordning for den tilkommende tid, er iøjnefaldende« (fremh. min)[33]).

Svaret på den sidst citerede udtalelse kom fra Secher to dage senere, 6.10. og går ud på at der »fra min side intet væsentligt (vil) være imod at gå ind på det af konferentsråd Larsen indgivne forslag – når det blev pålagt den arkivar, som bliver at ansætte i det fællesministerielle arkiv, indtil videre, tillige som arkivar at forestå bestyrelsen af det forrige Danske Kancellis arkiv i dets helhed –«, hvilket som allerede omtalt Larsen f.s.v. accepterede i sit slutvotum, men hvor Secher - tror jeg - har søgt at presse Larsen en tak til hvad angår admini-

strationen af Justitsministeriets arkivaliebeholdnig ved at forlange selve det eksisterende arkiv pr. 1857 opretholdt intakt, dvs. fortsat omfattede hele perioden 1750 -1857 ff. uden noget snit ved 1848. Secher er, som før omtalt, endt med at opgive enhver tanke om arkivinddelinger efter hhvs. kongerigske og fælles områder, hvilket nok hænger sammen med, at en sådan opdeling af centraladministrationens arkivvæsen stred fuldstændigt imod de synspunkter, Larsen konsekvent anlagde på arkivspørgsmålet. At Secher under sit tilbagetog her tillige er i saglig overensstemmelse med Rosenstand-Goiske, er i denne sammenhæng uden betydning, ligeså Sechers udtalelse af 6.10. om Kultusministeriets arkiv, hvor han om dette – i sine iøvrigt tilsluttende bemærkninger til Larsen – fromt ender med at tale om, at »det ved Kirke- og Undervisningsministeriet oprette specialarkiv antages fremdeles at skulle bestå i den skikkelse, hvori det nu er.« Erslew lod sig i hvert fald næppe besnære[34]), og sidstnævnte synspunkt ofrede Secher da også fuldstændig kynisk i forhandlingernes slutrunde, hvor ligeledes Indenrigsministeriets arkivkontor i dets eksisterende form lemlæstes og dets selvstændige arkivarpost nærmest forsvinder ud i den blå luft, hvis det havde stået til Larsen og Secher ud fra betænkningen af 5.12. Det, som åbenbart skulle blive tilbage til Rosenstand-Goiske, var ganske vist centraladministrationens samlede kongerigske arkiv 1750-1848, men det var en løsning på struktursagen, som Rosenstand-Goiske ikke på *noget* tidspunkt havde accepteret eller ud fra sin opfattelse ville kunne acceptere[35]).

Man bør naturligvis ikke lade sig narre af den omstændighed, at samtlige deltagere i arkivkommissionen altid taler på egne vegne og at der overalt refereres til personers opfattelse og ikke til de institutioner, som de repræsenterer. Holder vi os til hovedaktørerne, er der dog næppe tvivl om at Rosenstand-Goiske og Larsen hver for sig står for personlige synspunkter, begge med stærkere eller svagere ræssonans i deres ministerium uanset synspunkternes diamentrale forskellighed; at de side om side kunne komme til orde i dette forum har til forudsætning, at Indenrigsministeriet ikke på forhånd havde lagt sig fast på en bestemt politik i spørgsmålet. Hvad Secher angår, var han på daværende tidspunkt som endnu kun nylig konstitueret arkivar i Justitsministeriet efter Møllers afgang og med sine kun to år bag sig i ministeriet næppe så fast i sadlen,, at han uden videre har kunnet tegne det under forhandlingerne[36]). I og for sig er der nemlig intet i Larsens arkivplan, som kan have virket specielt tiltrækkende for Justitsministeriet i sammenligning med Rosenstand-Goiskes forslag,

hvorimod den indeholder mulighed for såvel et bredere virkefelt som et større fremtidsperspektiv for dets arkivar, hvis han accepterede den. For Justitsministeriet må det derimod snarere have været afgørende, at dets arkiv også efterdags ville være funktionsdueligt som en helhed tilbage til 1750 og som sådant fortsat under minsteriets egen kontrol. Der fremstår da, logisk set, en art internt kompromis omkring dette spørgsmål, således at Secher i slutrunden har kunnet tilslutte sig Larsen, men under udtrykkelig forudsætning af, at der ikke blev rørt ved selve basen under en omstrukturering, Justitsministeriets eget udelte arkiv efter 1750.

Den sandsynligste forklaring på hovedpersonernes indbyrdes gruppering i dette arkivspil i 1850'erne forekommer mig at være, at Secher i løbet af 1857 har taget bestik af den magtpolitiske situation og her har satset på departementschef Larsen, hvis afsluttende plan som vi har set rummer et tilbud til Secher om førstepladsen i arkivvæsenet, hvis den gik igennem: ledelsen af det levende, fremadrettede og stadig ekspanderende administrative arkiv for hele kongeriget og de fælles områder, i modsætning til det vegeterende og snart sagt døende forvaltningsarkiv for perioden før 1848. Larsen opnåede på sin side ved at støtte Secher - bortset fra dennes billigelse af tanken om et separat slesvigsk arkiv for hertugdømmets nyeste arkivalier i centraladministrationen - en opbakning af nogle mere principielle arkivsynspunkter, som igennem 1850'erne har bragt Larsen i et modsætningsforhold til hans eget ministeriums førstemand på området, Rosenstand-Goiske. Allerede 1852 forhandlingerne viser klart, hvor forskelligt de to så på tingene, og 1857 er standpunkterne hos de to mænd i Indenrigsministeriet af en sådan art, at de gensidig fuldstændig udelukker hinanden. Sålænge Rosenstand-Goiske endnu virkede i centraladministrationen (indtil 1859) kom det imidlertid ikke til nogen forandring i systemet, først hans afgang banede vej opad for Secher og for ændringer.

På baggrund af nærværende fremstilling af 1857 forhandlingerne virker det måske overraskende, at Larsen skulle have ladet sig påvirke af netop Rosenstand-Goiske til at opgive sin tanke om det kongerigske - slesvigske fællesarkiv. Men på dette ene punkt havde Larsen momentant bevæget sig ud over det snævert arkivorganisatoriske og ind på det egentlig politiske område. Hans forslag stred imod grundlæggende principper bag helstatens øjeblikkelige administrative organisation som fastlagt ved ordningerne 1851-52 og var endnu 1857 politisk set umuligt, men kan meget vel tænkes at have sammenhæng

med personlige eiderpolitiske sympatier og strømninger i den kongerigske opinion, som netop da påny var ved at gøre sig stærkere gældende. Intet officielt organ kunne imidlertid på daværende tidspunkt tage ansvaret for at foreslå administrative ordninger eller institutioner, der på en eller anden måde knyttede hertugdømmet Slesvig nærmere til kongeriget end hertugdømmerne Holsten - Lauenborg, og dette må også forslagets ophavsmand være bragt til at indse; det blev taget af bordet endnu inden forhandlingerne i arkivkommissionen for alvor var kommet igang.

Ellers er det principielt vigtigste træk i diskussionen spørgsmålet om betydningen af forvaltningsændringerne 1848 ff i arkivalsk sammenhæng. Skulle disse ændringer først og fremmest opfattes som et brud mellem den foregående og efterfølgende periode, med deraf følgende konsekvenser for den organisatoriske ramme om arkivalierne? Eller burde en arkivadministration tværtimod understrege den faktiske forvaltningsmæssige kontinuitet, udtrykt ved arkivalierne selv, uanset alle ændringer og nyskabelser ved de forvaltningsorganer som havde frembragt dem?

Arkivarerne som flest indtog det sidste standpunkt og kunne her bl.a. pege på det nye Kultusministeriums selvstændige arkiv siden 1849 med dets beholdning af ældre kancelliarkivalier efter år 1800 som udtryk for de faktiske behov i så henseende. Og selv Larsen vedgik at arkivvæsenet fungerede udmærket *så længe* der var tale om de nuværende personer med praktisk erfaring for alle de administrative omlægninger i centralforvaltningen 1848 ff og samtidig med den administrative tradition fra de svundne dage under enevælden i behold. I kras form gav Niels Secher i kommissionsforhandlingernes indledende fase udtryk for det samme: »Vil man nu undersøge, hvad der først gav anledning til denne higen og stræben efter at reformere og omdanne arkiverne, da vil man finde, at der ikke var nogen indre trang eller nogen nødvendighed tilstede, som påbød en reform af arkivvæsenet; der hersker både god orden og nøjagtighed i arkivvæsenet, og de dertil medgående udgifter er - meget moderate; men den hele bevægelse opstod derved, at et medlem af rigsdagen, der formodentlig allerede da tragtede efter at erholde en ansættelse ved arkivvæsenet, havde fået finansudvalget i dets betænkning over finansforslaget for året 1850/51 til at udtale -« en kritik, af Secher betegnet en »tirade«; vedkommende rigsdagsmedlem opnåede virkelig nogen tid efter »den lykke« at blive ansat ved arkivvæsenet, hvorpå, konstaterer Secher, hans reformtrang brat ophørte. Det er m.a.o. Barfod,

som er den onde ånd, og det hele postyr bag kulisserne når det kommer til stykket at se som en konsekvens af Barfods karrierestræb.

Bag dette underligt skurrende indslag i debatten lurer jalousi og usikkerhed overfor situationen hos Niels Secher. Det er skrevet, før han helt tydeligt kom i skred i retning af Larsen, men markerer distance overfor Rosenstand-Goiske: siden 1855 var Barfod ansat som fuldmægtig i Indenrigsministeriets arkivkontor under Rosenstand-Goiske, og det var denne, som opfordrede Barfod til overfor kommissionen at rekapitulere sine synspunkter fra rigsdagsforhandlingerne i begyndelsen af 1850'erne, hvilket han også gjorde – og hermed modtog et svar på[37]).

Finis 1857.

Oprettelsen af Kongerigets Arkiv

Af det videre forløb er det klart, at Kultusministeriet gerne så sig befriet for at have mere med denne sag at gøre, hvis det ved Indenrigsministeriets velvillige assistance lod sig arrangere. Man konstaterede i Kultusministeriet, at der i arkivkommissionen 1857 alene havde været enighed om at Gehejmearkivet var i pladsnød, og dette problem kunne formentlig tages ud som et spørgsmål for sig og løses uafhængig af strukturproblemerne iøvrigt. Sidstnævnte ubehageligheder overgav man hellere end gerne til Indenrigsministeriets videre foranstaltning[38]). Her valgte man, selv om der kan spores tøven hos en af sagsbehandlerne, at gribe til og benytte sagens økonomiske aspekter - »gageregulerinngen for de kongerigske ministerialembedsmænd«, foruden det forhold, at Indenrigsministeriet selv havde lod og del i hovedmassen af de arkivalier, det drejede sig om - til at tage føringen i et forsøg på at komme over det døde punkt[39]).

Af et notat fra foråret 1858 kender vi Indenrigsministeriets syn på arkivkommissionens indstillinger - eller rettere, synspunkterne hos nogen eller nogle i ministeriet, der bakkede Larsen op og ønskede hans forslag gennemført. Af forskellige grunde tror jeg nemlig ikke, at disse synspunkter uden videre og på alle punkter dækker ministeriets holdning som sådan på dette tidspunkt[40]).

Ud fra notatet duede kun Larsens forslag, de andre kommissionsmedlemmer ville kun stilstand[41]) eller som Wegener unødigt komplicerede nyordninger. Tanken om fællesarkivet 1750 - 1848 forekom derimod præget af let anvendelig »simpelhed« og var jo også af ge-

hejmearkivaren blevet erkendt som det i virkeligheen »principrigtigste«. Den samme klarhed mente man at se i Larsens tanke om at etablere et enhedssystem for de kongerigske og fælles arkiver efter 1848 modsat Wegeners separate arkivsekretariater for de enkelte ministeriers nyeste sager, hvilket kun ville »modvirke orden og enhed i bestyrelsen«. Indenrigsministeriets referent tager dog nogle forbehold. Han er således klar over, at det næppe vil være muligt at integrere Kultusminsteriets arkiv, men at dette i al fald indtil videre må påregnes opretholdt som særskilt arkiv, omend formelt betragtet kun som »filial« under hhvs. kollegialarkivet for kongeriget 1750 - 1848 og det fremtidige ministerialarkiv for tiden efter 1848[42]). Endvidere må hertugdømmerne forudses at bibeholde særskilte centrale arkivforvaltninger for Slesvig, hhvs. Holsten og Lauenborg efter 1848/50, hvorimod der ikke skulle være noget ivejen for at kunne organisere hertugdømmernes arkivalier for den foregående periode i et fælles kollegialarkiv for hertugdømmerne. Ledelsen af det kongerigske fællesarkiv 1750 - 1848 bør henlægges under Indenrigsministeriet, idet Rosenstand-Goiske ene af alle magter en sådan opgave. Da han imidlertid af naturlige grunde ikke har forstand på de kancellisager, som jo efter nyordningen vil blive en del af det fælles kollegialarkiv 1750 - 1848, kan man tilforordne registrator Thorlacius fra Justitsministeriets arkiv til at bestyre disse kancelliarkivalier under ledelse af Rosenstand-Goiske. Fællesarkivet for tiden efter 1848 bør derimod ledes af Justitsministeriets arkivar Niels Secher - stadig under Indenrigsministeriets overordnede bestyrelse, men øjensynligt med højdetagning for spørgsmålet om den personelle magtbalance, hvis man skulle igennem overfor Justitsminsteriet med en nyordning efter de Larsen'ske ideer. Dette er - næsten -altsammen smukt i overensstemmelse med Larsens kommissionsvotum, men tilsidesætter bl.a. de Secher'ske reservationer. Der er da heller ikke i notatet lagt skjul på, at man kunne vente modstand især fra Justitsministeriet[43]), ligesom det med 1857 forhandlingerne in mente ikke kan virke overraskende, at man som noget karakteristisk heftede sig ved en udtalt gensidig jalousi mellem arkivarerne indbyrdes.

Pladsproblemet hos de forskellige arkivforvaltninger og i Gehejmearkivet var samtidig latent. Ministeriet for Holsten-Lauenborg pressede synligt irriteret på for dog at komme videre efter 1857 drøftelserne i det mindste hvad lokaleforholdene angik[44]), men det blev snarere end pladsforhold et personspørgsmål, som omsider løste op for struktursagen. Secher, der siden foråret 1857 havde været konsti-

tueret som arkivar, tabte 1859 tålmodigheden og anmodede om fast ansættelse som arkivar og chef for Justitsministeriets arkivkontor, da der jo alligevel ikke syntes at ske noget i struktursagen. Klogeligt nok foreslog han imidlertid selv, at den kommende permanente chef for Justitsministeriets arkiv ved ansættelsen udtrykkelig burde forpligtes til at underkaste sig de ændringer i embedets omfang, som en eventuelt kommende forandring i den samlede arkivorganisation måtte føre med sig, men lagde rigtignok samtidig ikke skjul på, at der ved en omorganisation - jfr. Larsens plan - ville blive tale om at »sammenbringe Justitsministeriets velordnede med de andre ministeriers i mindre god orden opbevarede arkivalier, hvoraf let vil fremkomme forvirring i det hele«, og at en forandring på dette område overhovedet ikke var ønskelig set med hans øjne[45]). Umiddelbart havde dette forbehold til virkning at gøre det noget tvivlsomt for Indenrigsministeriet, om man just skulle satse på hr. Secher som kommende lederfigur under en omkalfatring, hvorom han netop havde udtalt sig »med en vis animositet«, jfr. fra drøftelserne 1857 også hans udladning mod Barfod, men efter nogen tøven bøjede Indenrigsministeriet dog af i begyndelsen af 1860 ved at tilkendegive, at det »ikke længere skal modsætte sig« at Secher udnævntes til chef for Justitsministeriets arkivkontor.

Dette må formentlig ses på baggrund af, at Justitsministeriet nu tilsyneladende havde slugt kamelen og derfor lod skinne igennem, at det ikke ville stille sig i vejen for en omorganisation af det samlede arkivvæsen[46]), hvortil kom et andet og nok så vigtigt forhold, nemlig Rosenstand-Goiskes afgang som følge af sygdom[47]). Han havde været selvskrevet som kommende arkivchef for det samlede kongerigske arkivvæsen 1750 - 1848 ved en nyordning, men så længe der ikke var forelagt rigsdagen konkrete forslag om arkivsagen, turde man ikke – for at holde os til Indenrigsministeriets version – af hensyn til Rosenstand-Goiske ændre ved Sechers stilling som blot konstitueret leder og give denne en permanent og officiel lederstatus, da det ikke på forhånd var givet at rigsdagen ville acceptere, at der under en nyordning af arkivvæsenet skulle være to kontorchefstillinger i stedet for kun én. Med Rosenstand-Goiskes afgang løste dette problem sig selv. Ikke blot blev Secher fra februar 1860 kgl. udnævnt arkivar og chef for Justitsministeriets arkivkontor, men han kunne tillige fra juli s.å. konstitueres som Rosenstand-Goiskes efterfølger, altså som leder af Indenrigsministeriets arkiv, herunder indbefattet det gamle »Kamrenes forende arkiv«. Sechers person blev nøglen, som kunne

låse op for struktursagens gennemførelse efter Indenrigsministeriets intentioner om en enhedsløsning efter egen opskrift. De hjælpere, Secher nødvendigvis måtte have ved hånden for at kunne magte opgaverne under fællesarkivet, var det en smal sag at fremskaffe[48]).

I efteråret 1860 fik rigsdagen derpå af fg. indenrigsminster Monrad forelagt lovforslag om lønninger for de ved kongerigets arkivvæsen ansatte embedsmænd. Forslagets nærmere placering i den teoretiske debat om forholdet mellem lovbundne udgifter og bevillinger på finansloven - et i perioden standende rigsdagspolitisk spørgsmål - vedrører os ikke her, men dominerede efterhånden næsten fuldstændig debatten i folke- og landsting, som dog også beskæftigede sig med den arkivstrukturmæssige side af sagen, der var berørt i lovforslagets ledsagende motiverende bemærkninger. Heri oplystes nemlig at minsteriet var sindet »at samle under ét de kongerigets arkivvæsen vedkommende forretninger, samt derhos at forberede løsningen af den forbindelse, som for tiden består mellem disse og Finansministeriets arkivforretninger«, dvs. at man ville tilstræbe total frigørelse af det egentlig kongerigske arkivvæsen fra det helstatslige adminstrative system, herunder hertugdømmernes særforvaltninger, med etablering af en rent kongerigsk arkivorganisation under lutter kongerigske forvaltningsmyndigheder og omfattende Indenrigs-, Justits- og Kultusministerierne, og alene disse.

Under debatten i folketinget ventileredes et ønske om at tilstræbe en videregående enhedsløsning på arkivvæsenets strukturproblemer, således at man samtidig fik klaret ikke blot de kongerigske ministeriers arkivproblemer, men også de tilsvarende for fællesministerierne. Frederik Barfod slog desuden til lyd for sin gamle tanke om at gøre Gehejmearkivet til rigsarkiv for alle ældre forvaltningsakter og indskrænke de administrative arkiver i forvaltningerne selv til kun at omfatte, hvad der løbende var brug for i de ministerielle kontorer, således at »ethvert af kongerigets særlige ministerier fik sin egen arkivbestyrer, der umiddelbart under gehejmearkivaren bestyrede det enkelte ministeriums arkivvæsen«[49]). Han fandt til dette formål håndarkiver af omfang svarende til Kultusministeriets ideelle, hvilket vist må opfattes således, at han ligesom tidligere fastholdt det kronologiske skel ved år 1800 som passende grænse bagud for, hvad centraladministrationen umiddelbart kunne have brug for[50]). Monrad understregede derimod, at lovforslaget om arkivembedsmændenes lønningsforhold ikke i sig selv tilsigtede at være en løsning på det organisatoriske spørgsmål som sådant, men alene var at tage for hvad

det var, nemlig et lønningsforslag, som udelukkende berørte det kongerigske arkivvæsen. En nyordning af hele monarkiets arkivvæsen med inddragelse af de helstatslige fællesministerier m.v. fandt han det bestemt ikke opportunt at stræbe efter nu. Ingen kunne nemlig i øjeblikket foruddiskontere rigsrådets holdning i et sådant anliggende, og, som han pointerede, »jeg anser det derfor for langt bedre at bringe orden i det, der nærmest vedkommer og beror på os selv, end at få den allerdejligste lov vedtagen om hele arkivvæsenets ordning«[51]). Bagved ligger naturligvis hele den truende national- og forfatningspolitiske situation omkring helstatsproblemet fra sidst i 1850'erne.

Når Barfod under drøftelserne stadig efterlyste en samlet løsning for hele monarkiet, kunne Monrad derfor ligesom iøvrigt også Tscherning godt nok bevidne tanken som sådan en almindelig omend også ganske uforpligtende sympati, men når Barfod endvidere som led i en altomfattende reform af arkivvæsenet konkret ville have Gehejmearkivet gjort til rigsarkiv således at gehejmearkivaren blev »i grunden vor eneste arkivar«[52]), pegede Monrad desuden på Gehejmearkivets bygningsproblemer som en hindring og udtalte at »ministeriet tager sagen ganske simpelt og siger: i stedet for gennem en lov at deklarere Gehejmearkivet for at være rigsarkiv, er det bedre først at skaffe det rum, således at det kan modtage de sager, som de administrative arkiver ikke har brug for«, hvad han da også gerne skulle bestræbe sig på »således at Gehejmearkivet bliver rigsarkiv uden at vi selv ved af det«, hvilket han »med fornøjelse« ville imødese, men - vel at mærke - kun som følge af en langsom de facto udvikling, »lidt efter lidt«, og rent administrativt, altså uden forudgående lovinitiativ fra regeringens side. Det er den fra de interne ministerielle drøftelser i 1850'erne kendte tanke om de gradvise afleveringer til Gehejmearkivet af centraladministrationens ældre arkivalier fra tiden efter 1750, som her ligger bag.

Overfor det arkivpanorama, som Barfod spændte ud for ham samt de kritiske bemærkninger, som Zahle var fremkommet med under 3. behandling og som ligeledes fremhævede det ønskelige i en samlet arkivløsning omfattende hele monarkiet, måtte han fastholde det helt jordnære, at »lovudkastets tanke – er den, at der for de tre ministerier (Indenrigs-, Justits- og Kultusmin.) skulle være et hovedarkiv, hvorimod man ved siden deraf i kontorerne – skulle have et mindre håndarkiv for de løbende sager; når man ikke længere havde plads til dem, skulle de gå over til fællesarkivet« under Indenrigsministeriets

overordnede bestyrelse – intet mere[53]).

Monrad bevidnede ganske vist at Barfods synspunkter havde været til inspiration for ham under det forberedende arbejde; Barfods vedvarende kritik i tinget måtte han derimod karakterisere som udslag af mangel på overblik over sagens aspekter til trods for, eller måske netop som følge af, denne hans kritikers stillingsmæssige placering indenfor selve arkivvæsenet. Barfod riposterede med en bitter og total forkastelse af lovforslaget – »en dårlig lov« – og hele tankegangen bagved i vendinger, som han kort efter trak konsekvensen af i form af en afskedsbegæring fra arkivtjenesten. Noget fuldt udarbejdet alternativt strukturforslag ville han imidlertid ikke fremkomme med her i slutrunden; dog fik han bl.a. sagt, at han fandt det »af vigtighed«, at det hele arkivvæsen (i kongeriget) blev henlagt under Kultusministeriet i stedet for, som det nu skulle være for tiden efter 1750, under Indenrigsministeriet[54]). Også fra et andet udgangspunkt kritiseredes lovforslaget principielt, idet Høgsbro gjorde gældende, at man ved at begynde med i lovform at ville betemme lønningsforholdene risikerede at fastlåse hele struktursagen på forhånd i stedet for at begynde med det organisatoriske og lade lønningsspørgsmålet afpasse efter de nye rammer, når man først havde fået dem på det rene[55]) – men det var en tankegang, man nu åbenbart havde fået mere end nok af i Indenrigsministeriet.

Monrads forslag om lønningslov for de ved Kongerigets Arkivvæsen ansatte embedsmænd kunne omsider vedtages i endelig form i Folketinget 28. januar 1861. Loven trådte i kraft 1. april s.å. Samtidig henlagdes ved kgl. resolution hele det kongerigets ministerier vedkommende arkivvæsen under Indenrigsministeriet, hvorved »en større ensartethed i sagernes behandling« ville kunne opnås. Internt havde ministerierne i løbet af vinteren 1860 - 61 accepteret nyordningen, Kultusministeriet dog kun under forbehold af, at dets arkivbestyrer T.H. Erslew fortsat selvstændigt skulle bestyre dette ministeriums arkiv og altså fremdeles fungere under Kultusministeriet, således at hans stilling først ved embedsledighed ville være at nybesætte af Indenrigsministeriet[56]). Ministeriets forestilling til kongen om nyordningen gør endvidere opmærksom på beholdningen af Finansministeriets arkivalier i Indenrigsministeriets arkiv, »hvilket ikke er stemmende med den sondring mellem de monarkiet vedkommende fælles og de kongeriget vedkommende særlige anliggender, som nu i de fleste grene af forvaltningen er gennemført«, og at man derfor var igang med forhandlinger om udskillelse af disse finansministerielle

sager fra arkivet, altså om en opløsning af det gamle Kamrenes forenede Arkiv. Det kom til at trække i langdrag med at finde en løsning på dette problem, og »Kongerigets Arkivvæsen«, som foreløbig er Hof- og statskalenderens betegnelse for det nydannede såkaldte Kongerigets Arkiv[57]), blev ikke i perioden før 1864 nogen institution efter rent kongerigske tilsnit, adskilt fra helstatens fællesinstitutioner, sådan som man havde villet det i 1861.

Mens man internt i Indenrigsministeriet beskæftigede sig med strukturproblemerne, havde man samtidig vurderet de eksisterende arkivforhold ud fra et effektivitetssynpunkt. I modsætning til Justitsministeriets arkiv, hvis orden i det tidligere omtalte notat fra foråret 1858 betegnes som »streng og hensigtsmæssig«, fremstår et noget flimrende billede af et Kamrenes forenede Arkiv, som ganske vist nok fungerer i praksis takket være Rosenstand-Goiske, men rigtignok også kun på grund af ham; de øvrige ansatte dér kan ikke finde ud af tingene på egen hånd. Dette er i notatet et hovedargument for at være betænkt på ændringer af forholdene, så man ikke risikerede en dag at stå på bar bund, når Rosenstand-Goiske var væk. Johan Grundtvig har berettet om, hvorledes han nogle år senere fandt alting i dette Kamrenes forenede Arkiv i den vildeste uorden; under arkivdrøftelserne i Folketinget betegnede Høgsbro det rent ud som »næsten – et pulterkammer«, uoverskueligt og med alt for fri adgangsforhold for helt uvedkommende personer. Rosenstand-Goiske har iøvrigt selv ved lejlighed talt om det i forhold til kancelliarkivet »mange gange større, indholdsrigere og derved for uorden mere udsatte arkiv, der nærmest er Indenrigsministeriet underlagt«, hvilket vist er så nær ved at være en indrømmelse, som man med nogen rimelighed kan forlange. En arkivartype skimtes, bekendt fra samtidens danske Gehejmearkiv: hukommelseskunstneren, som ubesværet gererer sig mellem diffuse arkivaliesamlinger og som sådan kan være til uvurderlig hjælp for brugeren, men ude af stand til selv at opdrage og skole vordende arkivfolk. Registrator i Gehejmearkivet Kall-Rasmussen var et sådant omvandrende historisk-arkivalsk leksikon, særpræget »ved sin for enkeltheder inden for en vis kreds vidunderlige hukommelse«, som gehejmearkivar Wegener med let forbeholden akklamation har karakteriseret sin nærmeste medarbejder[58]).

Johan Grundtvig og bestræbelserne på strukturændringer efter 1864

Samarbejdsforholdene i den nye arkivinstitution fra 1861 blev hurtigt prekære p.g.a. rivaliteten mellem lederen kontorchef N. Secher og fuldmægtig Johan Grundtvig. Sidstnævnte synes fra starten at have været protegeret af Monrad, som ønskede en generel sanering af det gamle Kamrenes forenede Arkiv i forbindelse med den påtænkte udsondring af finansforvaltningens arkivalier foruden hertugdømmernes sager, og hvor Grundtvig – tilsyneladende helt uden om Secher – så tidligt som i efteråret 1860 kunne rapportere mundtligt til ministeren om de kaotiske arkivforhold her som en uoverstigelig hindring for en snarlig udførele af planen. Grundtvig har muligvis allerede da anmodet ministeren om en mere formaliseret status som leder af ordningsarbejdet, hvilket Monrad dog ikke ville gå med til a.h.t. Secher. Det er imidlertid lige så klart, at Monrad ville have Grundtvig til de facto at lede den del af det nyskabte arkiv for de kongerigske ministerier, som omfattede det tidligere Kamrenes forenede Arkiv, og Grundtvig kunne ihvertfald 1863 meddele indenrigsminister Lehman at »jeg har faktisk bestyret Indenrigs- og Finansministeriets arkivkontor siden 1. april 1861, og kancelliråd Secher kun nominelt«, idet Sechers reelle indsats alene skulle have bestået i at foretage »rent planløse omflytninger af sagerne i arkivet«, hvorved han »gjorde det mere og mere vanskeligt at finde de sager, som forlangtes[59])«.

Secher tyede da til Lehmann for at afværge truslen mod sin lederposition og hævdede bl.a. at Grundtvig alene havde haft til opgave at lede ordningsarbejderne m.h.t. arkivalierne fra tiden før 1760, som det var meningen at videreaflevere til Gehejmearkivet, og at han selv havde været travlt optaget af bl.a. ordningen af de Møsting'ske papirer, dvs. arkivalier vedr. finansstyrelsen i Frederik VI.s tid, og altså ikke uden direkte arbejdsmæssig kontakt med de arkivalske gebeter sådan som Grundtvig hævdede[60]).

Selv om Indenrigsministeriet udadtil - naturligvis - loyalt støttede Sechers vaklende autoritet[61]), drog man dog også snart konsekvensen af de umulige samarbejdsforhold og imødekom Grundtvigs hovedkrav om anerkendelse af hans selvstændighed overfor Secher[62]), således at han blev ligestillet med denne overfor ministeren »indtil den ved loven af 19. febr. 1861 tilsigtede forening af de under Indenrigsministeriet henlagte arkiver fuldstændigt kan gennemføres«, dvs. når bl.a. det særlige arrangement m.h.t. bestyrelsen af Kultusministeri-

ets arkiv kunne bringes til ophør. Ved ministeriets instruks af 22. maj 1863 bestemtes derfor, at de to kontorer for hhvs. Justitsministeriets arkiv (med kancelliarkivet efter 1750) under Secher, og Indenrigsministeriet samt Finansministeriet, dvs. det gamle Kamrenes forenede Arkiv (med arkivalier tilbage til senmiddelalderen) under Grundtvig »hver for sig direkte står under Indenrigsministeriet, med hvilket al forhandling går gennem ministeriets sekretariat« og at de fremtidig skulle benævnes hhvs. arkivkontorets første og anden afdeling. Første afdelings domicil var lokalerne i den røde bygnings stueetage ud mod slotspladsen på begge sider af den store hovedtrappe, anden afdeling - arkivalsk set langt den mest omfattende - skulle have rum i tre etager af Provianthuset foruden at beholde forskellige lokaler omkring den indre gård mellem den røde bygning og Provianthuset[63]).

Secher blev således fra nu af stækket og fik aldrig den betydning i arkivvæsenet, som han i sin tid formodentlig havde regnet med at skulle opnå bl.a. ved støtte fra departementsdirektør Larsen, hvis indflydelse på Indenrigsministeriets arkivpolitik da heller ikke kan spores i tiden efter ca. 1860. Det følgende tiår i de ministerielle arkiver står derimod helt i Johan Grundtvigs tegn. At Grundtvig allerede 1860 kunne lægge så hårdt ud som han gjorde, efter eget sigende med allerede da »forlængst« udarbejdede planer for ordning og registrering af det forviklede Kamrenes forenede Arkiv, som han derpå gennemførte efter eget hovede, forudsætter nødvendigvis bl.a. nogle ganske anderledes tætte kontakter til magthaverne i centraladministrationen end Secher for sit vedkommende kunne gøre brug af. Grundtvigs egentlig politiske virksomhed som rigsdagsmedlem siden 1858, hvor han på tinge repræsenterede nationalliberale synspunkter og lagde sig tæt op ad ministeriet Halls politik, må antages at være den egentlige baggrund for hans muligheder hos ministre som Monrad og Lehmann[64]). Da hans oprindelige planer om en universitetskarriere var støt på økonomiske og andre vanskeligheder, kunne han ad anden vej få tilfredsstillet sit ambitionsniveau og blev ihvert fald af sin ven, men politiske antagonist Sofus Høgsbro skoset for af private hensyn at dyrke førende nationalliberale politikere. Måske satsede han også fra begyndelsen af 1860'erne på en skønne dag at blive arkivvæsenets egentlige leder, sådan som han mange år senere påstod allerede dengang at have gjort[65]).

Alt imens fortsatte Grundtvig efter 1863 med at udskille finansforvaltningens arkivalier fra Indenrigsministeriets arkiv og med arkivordning og -registrering efter principper, som med rette anses for

grundlæggende i moderne dansk arkivvæsen[66]). Som tidligere omtalt havde den oprindelige begrundelse for arbejdet været ønsket om en arkivmæssig sondring mellem de for monarkiet fælles og de for kongeriget særlige institutioner, dvs. en kløvning af det gamle Kamrenes forenede Arkiv i overensstemmelse med centraladministrationens faktiske struktur under helstatsordningen siden 1850'erne. Nu gjorde Wienfreden en fortsættelse af denne institutionelle sondring meningsløs i sig selv, og efter 1864 inddrog man således også arkivvæsenet i bestræbelserne på at sanere centralforvaltningen efter de nye forhold. Finansministeriet tog i sommeren 1867 initiativ til nedsættelse af en blandet ministeriel kommission, som først og fremmest skulle stille forslag om revision af de gældende lønningslove fra helstatens tid, og fra Indenrigsministeriets repræsentant i kommissionen, departementsdirektør Linnemann, modtog Grundtvig snart efter en opfordring til overfor ham at skizzere »den ordning af ministeriernes arkivvæsen, som jeg antager for at ville være på én gang den bedste og den billigste«.

I konsekvens af udviklingen i de politiske forhold fandt Grundtvig nu tiden inde til »atter at optage spørgsmålet om at tilvejebringe en sådan virkelig enhed i arkivvæsenet, som fra alle sider er bleven erkendt for at være ønskelig«, dvs. opgivelse af alle tanker om f.eks. et eget nyt arkiv for Finansministeriet til fordel for en enhedsorganisation nogenlunde svarende til den grundlæggende tanke bag departementsdirektør Larsens forslag fra 1857, som jo bl.a. gehejmearkivaren i sin tid i princippet havde tiltrådt. I det samlede arkivvæsen for tiden efter 1750 og til dato skulle sagerne fra de militære ministerier og Udenrigsministeriet integreres med arkivalierne fra resten af centralforvaltningen, dog således at der blev trukket en linie ved ca. 1840 som skel mellem de ældre administrative akter og de nyere - modsat Larsens forslag, der havde haft perioden omkring 1848 som skilleår. Endvidere skulle der efter Grundtvigs opfattelse ikke opereres med adskilte arkiver for nyere, hhvs. ældre sager efter 1750, men kun med ét arkiv adskilt i to afdelinger, nemlig en første historisk afdeling for perioden ca. 1750 - ca. 1840 (evt. benævnt »Regeringsarkivet«), og en anden administrationsvendt afdeling for tiden efter ca. 1840 (evt. benævnt »Ministerialarkivet«), og det samlede arkivvæsen efter ca. 1750 »benævnes Rigs-, Stats- eller Regeringsarkivet og bestyres af én arkivar« med fem arkivsekretærer til hjælp, heraf de fire tilknyttet en administrationsvendt 2. afdeling. Arkivarens hovedopgave skulle især bestå i registrering af 1. afdelings mere rent historiske

arkivalier. Overhovedet er forslaget motiveret ikke mindst af hensyn til de ældre arkivalier i centraladministrationen fra tiden 1750 - 1840, idet disse »så godt som aldeles er overladt til sig selv, hvilket med hensyn til deres historiske betydning og interesse af deres omhyggelige bevaring ikke kan anses enten for ønskeligt eller engang forsvarligt«. Man kunne for Grundtvigs skyld gerne gå igang med det samme uden at afvente etableringen af den fælles arkivorganisation indbefattet de militære ministerier og Udenrigsministeriet - man kunne simpelthen starte med nu at oprette den historiske afdeling af Rigsarkivet ved at bede ministerierne aflevere deres beholdning af sager fra før 1840 til Kongerigets Arkivs nuværende 2. afdeling med sagerne fra Indenrigsministeriet og Finansministeriet,« der måtte danne hovedstammen for dette nye arkiv«[67]).

A.D. Jørgensen har muligvis ret i, at Grundtvigs forslag i sig selv blev nærmeste anledning til at »bestyrelsen af det ministerierne vedkommende arkivvæsen« fra Indenrigsministeriet pr. 1. april 1869 henlagdes under Kultusministeriet, således at administrationen af statens arkivvæsen - undtagen de militære ministerier og Udenrigsministeriet - fra da af var samlet under dette ministerium. Tanken om en enhedsorganisation af arkivvæsenet var imidlertid af ældre dato og blev, som det vil være fremgået af det foregående, luftet med mellemrum under rigsdagsforhandlingerne efter 1849. Også arkivadministrationen i Norge, hvor Kirke- og Undervisningsministeriet forvaltede det statslige arkivvæsen som et ministerielt bureau med rigsarkivaren som øverste leder heraf, kan have spillet en rolle for de interne ministerielle forhandlinger 1867 - 68, som mundede ud i et lønningslovforslag, der bl.a. forudsatte overførelsen af det under Indenrigsministeriet henlagte arkivvæsen for tiden efter 1750 til Kultusministeriet. Det folketingsudvalg, som sidenhen behandlede lønningslovforslaget i revideret udgave 1869 - 70, udtalte iøvrigt sin tilslutning til den administrative henlæggelse af arkivvæsent under Kultusministeriet »fsv. man derved nærmer sig den formentlig heldigste og naturligste ordning af dette forhold, nemlig at sætte ministerialarkiverne i nærmere forbindelse med det nuværende Gehejmearkiv«, men udvalget måtte rigtignok samtidig påpege »at det burde være genstand for særlig sagkyndig overvejelse, hvorledes arkivvæsenets ordning, der for tiden næppe er aldeles tilfredsstillende og i al fald for de forskellige ministeriers vedkommende er temmelig uensartet, heldigst burde fastsættes, og man skal derfor opfordre regeringen til at træffe foranstaltning hertil«. Navnlig så udvalget gerne

kontorchefposten i det ministerielle arkivvæsen nedlagt - dvs. N. Sechers afgang - og fuldmægtigstillingerne til gengæld forøget fra de eksisterende to til tre, »af hvilke den ene tillægges ekspeditionssekretærhonorar«, m.a.o. en reelt set ledende position for fuldmægtig Johan Grundtvig i alle tre daværende afdelinger af ministeriernes arkiv under Kultusminsteriet[68]).

Det er Grundtvigs model for arkivvæsenet, som folketingsudvalget om lønningsloven 1869 - 70 nærmest repræsenterer, således tanken om en deling af det administrative arkivvæsen i to afdelinger - en historisk og en administrativ ved 1840 eller 1848 - og endvidere, at den historiske del af de ministerielle arkiver efterhånden burde sammensluttes med Gehejmearkivet, således at hele arkivvæsenet kunne »blive stillet under én chef«. Når udvalgets forslag om nedlæggelse af posten som arkivvæsenets kontorchef stødte på modstand i regeringen, tolkede udvalgets ordfører Koch dette som et muligt udslag af personlige hensyn, altså til Secher, hvilket finansminister Fonnesbech dog ikke ville vedkende sig. I det hele taget synes regeringen Frijs ikke rigtig internt at have kunnet gøre sin stilling til arkivreformforslagene op; den ønskede derimod, som også udvalget gjorde, at sagen kom under særforhandling, når man i regeringen selv var nået til enighed i spørgsmålet. Efter Frijs afgang (maj 1870) blev det under den efterfølgende regering Holstein-Holsteinborg omsider besluttet, at arkivspørgsmålet burde udskilles helt fra de verserende lønningslovforslag for embeds- og bestillingsmænd under Kultusministeriet, således at man foreløbig blev stående ved lønningslovene af 1861 for Gehejmearkivet og minsteriernes arkivpersonale, indtil man havde forhandlet selve arkivstruktursagen til ende som et problem for sig[69]).

Det er muligt, at kontorchef i Kultusministeriet C. F. Schwartzkopf ved sin skeptiske indstilling overfor andet end langsomme og gradvise ændringer i arkivvæsenet kan have virket bremsende på tanken om praktiske arkivreformer i ministeriet Frijs' tid[70]). Det lovforslag, som i efteråret 1871 forelagdes af kultusminister Hall om lønninger for de ved arkivvæsenet ansatte embeds- og bestillingsmænd, er forberedt af departementschef i Kultusministeriet A.C.P. Linde og repræsenterer derimod hvad det arkivorganisatoriske angår i alt væsentligt Johan Grundtvigs opfattelse foruden at være i samklang med de synspunkter, som folketingsudvalget af 1869 - 70 om lønningsloven tidligere havde gjort sig til talsmænd for. Lovforslaget af 1871 tilsigtede i de ledsagende bemærkninger en delvis organisatorisk sam-

ling af arkivvæsenet ved for det første af fastsætte en »særlig lønning for en rigs- og gehejmearkivar som fælles bestyrer af det hele arkivvæsen«, og dernæst at sammenslutte de ministerielle arkiver efter 1750 i to hovedafdelinger, en historisk og en administrativ, under en fælles arkivar med ansvar overfor rigs- og gehejmearkivaren som arkivvæsenets øverste leder. I og for sig ville det være at ønske, at samtlige ministerielle arkiver kom med i nyordningen, og selv om både Udenrigsministeriet og de to militære ministerier for øjeblikket tog afstand fra at lade sig integrere i en fælles arkivorganisation, ville døren være åben for deres senere optagelse i systemet; deres afvisning af at gå med nu burde ihvertfald ikke være afgørende for struktursagen iøvrigt.

Lønningslovforslaget af 1871 opererer med en rigs- og gehejmearkivar i spidsen for det samlede statslige arkivvæsen bestående af Gehejmearkivet - der besad »en så udpræget selvstændighed som et eget arkiv, at der ikke kan være spørgsmål om andet end fremdeles at opretholde det som sådant«[71]) - under daglig ledelse af en arkivar med en fuldmægtig til hjælp, og et »regeringsarkiv« for tiden efter 1750 bestående af to afdelinger, hhvs. en historisk og en administrativ, under hver sin fuldmægtig, men med en arkivar som leder af det fælles ministerielle arkivvæsen[72]). Alt ialt betød forslaget ikke nogen væsentlig fordyrelse af arkivadministrationen i forhold til den eksisterende tilstand, og ved bestemmelserne om den fælles rigs- og gehejmearkivar ville man dels ophæve Gehejmearkivets organisatoriske »isolation« i forhold til de ministerielle arkiver, dels ved en omlægning af afdelingsgrænserne i disse fra at være bestemt af de pågældende arkivfonds (1. afd. med Justits- og Kultusministeriernes arkivalier, 2. afd. med Finans- og Indenrigsministeriernes) til istedet at afspejle hovedfunktionerne i forhold til administration og historieforskning understrege ønsket om »at forene de særlige ministeriearkiver, såvidt dette for tiden lader sig gøre«.

Der gør sig her klart gældende en bestræbelse på at styrke mulighederne for en forskningsmæssig udnyttelse af arkivmaterialet for tiden efter 1750, idet den største ministerielle arkivafdeling ville få »bevaring, ordning og registrering af alle ældre sager« til hovedopgave, ligesom endemålet for alt produceret arkivmateriale i centraladministrationen for departementschef Linde til syvende og sidst er den historiske udnyttelse af stoffet. Her gik lovforslaget imidlertid efter et under rigsdagsforhandlingerne nedsat folketingsudvalgs mening ikke langt nok. Hvorfor, spurgte udvalget, havde man ikke benyttet

lejligheden til at etablere »et virkeligt rigsarkiv« ligesom i de andre lande, således at kun »de allernyeste og så at sige daglig nødvendige« arkivalier tilbageholdtes i et ministerielt arkivvæsen, hvorimod resten forenedes med de gamle historiske akter i »et fælles statsinstitut«, altså rigsarkivet. Principperne for et sådant rigsarkivs forhold til benytteren burde med de forskellige nødvendige modifikationer efter udvalgets opfattelse svare til »de store offentlige bogsamlinger«, da arkivaliernes afbenyttelse ikke kunne siges at være af mindre »almenvigtighed« end biblioteksvæsenets benyttelse. Så vidt det lod sig gøre, kunne udvalget endvidere ønske lovforslaget »affattet i overensstemmelse med den i sidste samling vedtagne lov for Det kongelige Bibliotek« m.h.t. økonomiske rammer og organisatorisk ved en sammenslutning af den påtænkte nye historiske afdeling af »regeringsarkivet« med Gehejmearkivet i, hvad der tilsammen ville udgøre et rigsarkiv. Endelig måtte det for udvalget at se anses for »særdeles ønskeligt, om der kunne skaffes midler tilveje til et virksomt tilsyn med landets øvrige arkiver og til sikre opbevaringssteder for sådanne historisk vigtige arkivalier, som de vedkommende besiddere ikke kan eller vil vise den fornødne omhu, at ikke kilderne til landets historie år for år skal, som det oftere er sket, på en aldeles uforsvarlig måde ødelægges og gå til grunde«. Dette sidste punkt er en understregning af synspunkter under folketingsdebatten, hvor C.B. Nyholm gerne så bl.a. »amts- og herredsarkiver« komme under et rigsarkivs varetægt og desuden slog til lyd for, at statsmagten fik tillagt en tilsynsmyndighed med private arkivalier, som man - uanset deres høje almindelige interesse - naturligvis ikke fra samfundets side ville kunne gøre ejendomsretlige krav på[73]).

Flertallet i folketingsudvalget 1871 - 72 ville have stillingsbetegnelserne i lønningslovforslaget vedr. de ved arkivvæsenet ansatte embeds- og bestillingsmænd ændret fra rigs- og gehejmearkivar til: rigsarkivar, fra arkivarer - ialt to - til hhvs.: første og anden underarkivar, fra fuldmægtige - ialt tre – til: arkivsekretærer. Under folketingsdebatten i efteråret 1871 gik Høgsbro stærkt ind for afskaffelse af betegnelsen gehejmearkivar: »Dette ord er et minde fra den tid, da vi havde tysktalende konger her i landet, men da vi nu dog er blevne af med gehejmestatsrådet, må vi vel også kunne undvære gehejmearkivaren og give stillingen det navn, som jeg for mit vedkommende synes lyder nok så smukt, nemlig »rigsarkivar«. Jeg skal minde om, at både Sverige og Norge har en rigsarkivar, hvorimod jeg ikke tror, at de har nogen gehejmearkivar, og jeg ser ikke, hvorfor vi i

denne henseende skulle være nødsagede til at danne et overgangsled til Tyskland«. Han sekonderedes her af Kofoed, som også ville have slået dette gehejme ihjel, som han udtrykte det, da meningen med det hele jo netop ikke var en »Geheimniss«, men tværtimod at stille tingene til rådighed for offentligheden sådan som i Norge og Sverige. Rent bortset herfra kunne Nyholm endvidere ønske gehejme- eller rigsarkivarens stilling under en nyordning nærmere præciseret end lønningslovforslaget med tilhørende bemærkninger gjorde det, da det jo »er klart nok, at skal han virkelig repræsentere enheden, så må hans beføjelse i den retning være temmelig vidtgående«. Kultusminister Hall følte dog øjensynlig ikke trang til nu at gå nærmere i detailler om den påtænkte nyordning af arkivvæsenet, men fik om rigsarkivarstillingen sagt i sit svar til Nyholm, at der »til denne post må søges en mand, som ikke blot er fortrolig med arkivvæsenet og arkivaliers behandling i det hele taget, men som tillige må være en virkelig fremragende videnskabsmand, der er istand til i fuldeste mål at fremdrage det ønskeligste udbytte af arkiverne«.[74])

Gehejmearkivar Wegeners kamp mod strukturændringer 1871 ff.

Hermed fokuseres i debatten på den danske arkivverdens førstemand og nestor, gehejmearkivar Wegener. Hans indtræden i sagen blev i første omgang dødbringende for den. Departementschef Linde havde ellers optimistisk forestillet sig, at Wegener antagelig ville kunne vindes for strukturændringerne og selv være villig til at gå ind i rollen som rigs- og gehejmearkivar, hvis Hall vel at mærke privatissime tog direkte kontakt med ham - »iværksættelsen af enhver ny plan for at tilvejebringe enhed i arkivbestyrelsen har hidtil været antaget at måtte strande på gehejmearkivarens konferensråd Wegeners utilbøjelighed til at ville indlade sig på noget nyt. Jeg skulle imidlertid tro, at en forhandling med ham ikke ville blive ganske forgæves. Det kunne dog være, at han efter sin personlige karakter ikke ville findes uvillig til at overtage den udvidede administrative virksomhed som rigsarkivar, både med hensyn til den forøgede indflydelse, han derved vil få på hele arkivvæsenet, og med hensyn til den lønningsforbedring, han derved vil kunne skaffe Gehejmearkivets nuværende embedsmænd« -, men denne åbenlyse appel til den Wegener'ske forfængelighed gjorde ikke den tilsigtede virkning på gehejmearkivaren. Hall fulgte ellers Linde og gjorde midt i november 1871 Wegener »aldeles

konfidentielt« bekendt med folketingsudvalgets betænkningsudkast, som det på grund af Wegeners mangeårige erfaring ville være kultusministeren overordentlig magtpåliggende at modtage gehejmearkivarens kommentarer til, inden ministeren skulle til forhandling med udvalget om den definitive redaktion af betænkningen. Wegeners mange sider lange modangreb blev retningsgivende for regeringens videre holdning i sagen. Allerede straks efter modtagelsen af Wegeners svar ser det ud til, at Hall har ønsket lønningslovforslaget lagt på is, og folketingsudvalget må i løbet af vinteren være bragt til samme overbevisning som Hall; i begyndelsen af april 1872 skrinlagdes hele forslaget officielt[75]).

Hele tanken om et »såkaldet« nyt rigsarkiv i Danmark er iflg. Wegener en eneste misforståelse - »i virkeligheden forholder det sig således 1) at vi i Gehejmearkivet således som dette *nu* er har et rigsarkiv, 2) at det som i andre stater kaldes »rigsarkiv« er meget langt fra at være det, og 3) at vort rigsarkiv netop under de særegne forhold må holde fast på den gamle benævnelse som »Gehejmearkiv«.

Ad 1), om *Gehejmearkivet,* går argumentationen nærmere på at det dels er meget forkert i offentligheden eller i folketinget at lægge noget odiøst i ordet gehejme-. Ordet indebærer aldeles ikke, siger han, »at dette arkiv (= Gehejmearkivet) skulle være hemmeligt eller have hemmeligheder, men var det almindelige udtryk for alt, hvad der stod kongen nær, hørte kongen til. Det gaves derfor på fransk ved »Archives privées««. Wegener betragtede det som et kardinalpunkt for forståelsen af hans arkivadministration siden 1848,at han ud af enevældens mere eller mindre tillukkede Gehejmearkiv havde skabt et rigsarkiv svarende til nutidens behov hos historieforskerne og den almene offentlighed for en sådan åben og publikumsvenlig statsinstitution, hvor dog af naturlige grunde ikke alt kunne være frit tilgængeligt for enhver, ganske som alt jo heller ikke i tilsvarende institutioner i udlandet kunne være fuldstændig frit tilgængeligt. Man var imidlertid herhjemme mere liberal overfor arkivbenyttere end vistnok noget andetsteds i den civiliserede verden; stemmeføringen er let vibrerende: »Jeg er meget langt fra at regne mig alene denne skabelse af et rigsarkiv til fortjeneste, men det vil man vel dog tillade mig at sige, at den er sket i min embedstid, ved mig som redskab, og at jeg har anset den som mit livs opgave, for hvilken jeg har ofret mig og andre videnskabelige bestræbelser i en grad, som de færreste kender«. Havde han selv stået frit, udtalte han, ville han have foretrukket at leve forskerens isolerede tilværelse i et beskyttet milieu à la for-

tidens Gehejmearkiv, men i arkivvæsenet er forholdene »*nu* komplet forskellige fra hvad de var dengang, da Gehejmearkivet var Grams, Langebeks, Schjønnings osv. *ensomme* og uforstyrrede studerekammer, når de fandt det bekvemt at ombytte dette med hjemmets«, og endda måtte han erkende et personligt dilemma ved på én gang at være producerende forsker i sin egenskab af kongelig historiograf, altså statens historiske konsulent, og samtidig praktisk administrerende arkivmand i et arkivvæsen under forvandlingens lov. Til syvende og sidst er de to verdner nemlig uforenelige, og en effektiv (biblioteks- og) arkivmand behøver aldeles ikke forsøge at gøre sig gældende ved antallet af tryksider: »min afdøde kollega Kall-Rasmussen udgav så godt som ingenting, men hans ros som arkivmand vil ikke forsvinde, så længe der lever nogen, som har kendt ham - (om W.S. egen litterære virksomhed) - jeg kan helligt forsikre, at jeg mangen gang selv har været i tvivl, om ikke den derpå anvendte tid hellere burde være kommen *arkivet* selv til gode« (fremh. W.S)[76]).

Ad 2), *arkivforhold i udlandet*, bemærker han at uanset det nyttige i at sætte sig ind i udenlandske arkivforhold kan man ikke mekanisk overføre et lands arkivorganisation til et andet; arkiver er produkter af en historisk udvikling som er specifik for det pågældende land. Navnlig kan man heller ikke jævnføre systemet i en så gammel stat som Danmark med arkiverne i de nye selvstændige stater. Overfor henvisninger til mulige forbilleder for en ændret dansk arkivorganisation i *Norge* fremholder han at »det følger dog åbenbart af sig selv, at et rige, hvis hele selvstændige bestyrelse næppe omfatter 60 år, umulig kan sammenlignes med et andet, hvis arkiver har en så høj alder som vort. Fra Norge kan lige så lidt som fra Belgien eller Grækenland eller Rumænien osv. hentes paralleller«[77]). Men heller ikke de gamle udenlandske stater kan tjene til forbillede for Danmark, for intetsteds er der gennemført enhedsorganisationer med et rigsarkiv svarende til det enhedssystem, folketingsudvalget efterlyste for Danmarks vedkommende. Et vue over situationen i Sverige[78]), Frankrig, Spanien, Østrig, Holland og England[79]) må tværtimod føre til den konklusion, at man snarest i Danmark i Gehejmearkivet besidder en institution som »fortjener navnet af et rigsarkiv - mere end hvad der haves i nogen anden mig bekendt stat under denne benævnelse«. Næsten overalt er endvidere de gamle rigsarkiver og de praktiske ministerialarkiver organisatorisk adskilt »eftersom både bestyrelsen, betjeningen og benyttelsen af dem er væsentlig forskellig«, således at

det beror på en misforståelse hvis man herhjemme under henvisning til udlandet vil søge argumenter for at slå arkiverne sammen. Wegener går ind for, at Gehejmearkivet - som hidtil - skal modtage alle arkivalier fra centraladministrationen først frem til 1750, derpå frem til et nyt fælles grænseår fra hele centraladministrationen efter nærmere aftale, og at forbindelsen mellem Gehejmearkivet og centraladministrationen også i fremtiden skulle bestå i at ministerierne brugte Gehejmearkivet ved fremskaffelse af ældre dokumentationsmateriale og forhandlede kassationsproblemer igennem med gehejmearkivaren. For sit eget vedkommende nærede Wegener intet som helst ønske om nogensinde at få nærmere at gøre med de praktiske regeringsarkiver, som han forresten i øjeblikket fandt mest hensigtsmæssigt organiseret i de militære ministerier og i Udenrigsministeriet, hvor en bestemt person fungerede som arkivbestyrer med ansvar for arkivets gode orden foruden at deltage i det almindeligt forefaldende kontorarbejde. I den forbindelse fremkommer Wegener med nogle i realiteten yderst skarpe udfald mod Johan Grundtvig, og samtidig forkaster han af mere principielle grunde fuldstændigt ethvert forsøg på at sammenligne arkiverne i Danmark med bibliotekerne - Det store kongelige Bibliotek skulle så sandelig ikke vælges til model for noget reorganiseret Gehejme- eller Rigsarkiv[80]).

Mere i almindelighed afviser Wegener desuden tanken om et statsligt overtilsyn med privatarkiverne rundt om i landet som urealistisk, »et uretfærdigt indgreb i frie mænds rettigheder«, kalder han det - dvs. bl.a. retten til uhindret at destruere, - hvorimod han konkret går ind for at der bør oprettes *provinsarkiver* svarende til, hvad der findes »i alle stater« udenfor Danmark. Regeringens opmærksomhed bør henvendes herpå, og man bør »foranledige og understøtte oprettelsen af provinsarkiver i stiftsstæderne, i Odense for Fyn, i Nykøbing for Låland og Falster, i Viborg og måske Ribe for Nørrejylland«. Det er vist første gang i dansk arkivdebat, at et ønske om etablering af stifts- eller, som her, provinsarkiver udmøntes i konkret form efter oprindelig at være ventileret mere generelt i forbindelse med diskussionen i 1850'erne og 60'erne om Lengnicks forslag angående bedre opbevaringsforhold for de gejstlige lokalarkiver[81]).

Hvor væsentlige Wegeners forbehold og kritik i det foregående anførte end i sig selv måtte være forekommet Hall er det imidlertid givetvis pkt. 3) i skrivelsen - om nødvendigheden af under de givne forhold at bibeholde betegnelsen Gehejmearkivet og i det hele status quo i arkivvæsenet - der har haft afgørende betydning for kultusmi-

nisterens stillingtagen i sagen. Dette pkt. 3) har nemlig de igangværende *arkivforhandlinger med Preussen* til baggrund. Her var det Wegeners opfattelse, at man ved behændig benyttelse af begrebet Gehejmearkiv i de diplomatiske underhandlinger med landets fjende nr. 1 i vid udstrækning kunne undgå at imødekomme de preussiske krav om udlevering af arkivalier i konsekvens af Wienfreden; en ændring også alene i navnet ville risikere at prisgive Gehejmearkivet »for de plyndrelystne slesvig-holstenske og tysk-preussiske historikere og statsmænd« og forspilde alt hvad man hidtil, bl.a. takket være udenrigsminister Bluhmes forståelse for denne problematik i årene efter 1864, havde opnået i retning af forhaling og forhindring overfor preusserne. Den bagvedliggende tankegang er, at Gehejmearkivet tillige er kongens privatarkiv, og at grænsen mellem kongeligt og statsligt er, eller rettere var, uskarp. Det lykkedes faktisk Wegener at trænge igennem med denne argumentation, således at alle tanker om strukturændringer i arkivvæsenet foreløbig blev skrinlagt[82]), men han måtte til gengæld give køb overfor Johan Grundtvig i et anliggende, som det ellers samtidig havde været ham magtpåliggende at få afgjort til Gehejmearkivets fordel vis à vis Kongerigets Arkiv, nemlig spørgsmålet om aflevering til Gehejmearkivet af Indenrigsministeriets gamle arkivalier fra senmiddelalderen og frem til 1750.

Siden Gehejmearkivet 1860 overtog den såkaldte Christian IV.s hvælving i Proviantgården, havde arkivet haft pladsmæssig mulighed for at modtage rentekammerarkivalierne m.m. frem til året 1750 sådan som det forlængst havde været planlagt, men aldrig var kommet til udførelse bortset fra mere sporadiske afleveringer fra det tidligere Kamrenes forenede Arkiv i begyndelsen af 1850'erne. Dengang var afleveringerne gået i stå p.g.a. Gehejmearkivets pladsmangel. I årsberetningerne til Kultusministeriet i 1860'erne havde Wegener efterhånden vedvarende gjort opmærksom på, at der stadig var uløste afleveringsproblemer, og det forekom også udenforstående påfaldende, at man havde iværksat pladsudvidelser for Gehejmearkivet uden at sørge for, at den nyvundne plads i Christian IV.s hvælving blev ordentlig udnyttet[83]). På sin side indtog derimod Johan Grundtvig - også offentligt i »Meddelelser fra Rentekammerarkivet« 1871 - det standpunkt, at rentekammerarkivalierne m.m. fra før 1750 *ikke* burde afleveres til Gehejmearkivet. Det var, mente han, tværtimod en misforståelse, at man i 1850'erne havde påbegyndt disse afleveringer og derved var slået ind på »den uheldige metode: at begynde en reorganisation af arkivvæsenet med at desorganisere de bestående, histo-

risk udviklede arkiver, i steden for at slå ind på den naturlige og eneste rette vej til arkivvæsenets centralisation, som heldigvis nu er betrådt: nemlig at samle alle arkiverne lige til den nyeste tid under én bestyrelse, thi der lader sig, ifølge sagens natur, aldrig opstille nogen holdbar tidsgrænse, hvor det historiske arkiv ophører, og det rent administrative begynder; og enhver deling får derfor vilkårlighedens præg og medfører alle deraf flydende ulemper«.
Endvidere, fortsætter Grundtvig, var det et held at afleveringen var gået istå, dels fordi adgangsbetingelserne til Gehejmearkivet ikke var ideelle for en benytter, dels fordi en aflevering dertil ville have »forhindret eller udsat til en fjern og uvis fremtid den restitution af det gamle rentekammerarkiv som et sammenhængende og afrundet hele, der ni år efter (: ved Grundtvigs ansættelse i Kongerigets Arkiv) blev sat i værk, og som nu, efter henved tolv års arbejde, nærmer sig sin foreløbige fuldendelse« til gavn for historikerne, som i stigende antal søgte til materialet i Kongerigets Arkivs 2. afd.[84]).

Da folketingsudvalgets betænkningsudkast efter Wegeners opfattelse tilsyneladende godkendte, at Kongerigets Arkiv stadig lå inde med arkivalier fra før 1750, søgte han skriftligt og mundtligt at bevæge kultusministeren til at beordre den forlængst standsede aflevering genoptaget og fik også Hall til i slutningen af november 1871 at forlange denne gennemført. Grundtvig opsøgte da undtagelsesvis Wegener i Gehejmearkivet med allehånde modforestillinger, som næppe tilsigtede andet end at vinde tid - i det mindste er hans argumenter for at udskyde afleveringen indtil næste sommer ikke overbevisende udfra Wegeners referat af samtalen. Men Grundtvig opnåede foreløbig af blokere sagen. Da Hall i de følgende måneder besluttede sig for standsning af strukturforslaget blev det nemlig samtidig bestemt efter aftale mellem ham og folketingsudvalget, at opretholdelse af status quo i arkivvæsenet også var ensbetydende med, at spørgsmålet om aflevering af sagerne fra før 1750 i Kongerigets Arkiv indtil videre skulle stilles i bero. Det har næppe været uden betydning i denne sammenhæng, at Grundtvigs ven Sofus Høgsbro var medlem af og ordfører i Folketinget for udvalget og altså har kunnet være med til at gennemtrumfe denne sejr for ministeriernes arkivs 2. afdeling overfor Gehejmearkivet, samtidig med at alle strukturændringer med hvad deraf kunne følge for Grundtvig i opadgående retning fortonede sig i den blå luft[85]).

En march på stedet 1872 - 80

De interne forhandlinger 1871 - 72 i forbindelse med Grundtvigs kritik af Gehejmearkivet blotlagde modsætningsforholdet mellem Wegener og Grundtvig som en tilsyneladende uoverstigelig hindring for en løsning af arkivvæsenets strukturproblemer, sålænge man forudsatte at begge mænd skulle indgå aktivt i nyordningen[86]). Uden at det siges rent ud, er det videre forløb i sagen efter afslutningen af de dansk-preussiske arkivforhandlinger 1875-76 bestemt af det synspunkt, at spørgsmålet ville løse sig selv når Wegener af naturlige grunde – han var nu over 70 år gammel – en dag alligevel var nødt til at takke af. At Grundtvig var arkivvæsenets »coming man« kunne der ikke for nogen herske fjerneste tvivl om, og indadtil styrkedes hans position end mere, da den hidtidige formelle leder af minsteriernes arkiv N. Secher 1874 afgik ved døden, og Grundtvig med stillingsbetegnelsen kontorchef foruden det reelle tillige overtog det formelle ansvar for begge afdelinger af Kongerigets Arkiv, sådan som betegnelsen for disse ministerielle arkiver officielt blev fra 1875[87]).

Nogle udtalelser af kultusminister Worsaae i Folketinget 1875 tyder ganske vist på, at ministeriet Fonnesbech havde til hensigt meget snart at søge en helhedsløsning af arkivproblemerne gennemført, men da regeringen i juni s.å. takkede af, blev der igen for en tid stille om sagen indtil rigsdagens lokaleproblemer og udvidelsesbehov på Slotsholmen nogle år senere bragte bygningskomplekset her i centrum for centraladministrationens og rigsdagsmedlemmernes opmærksomhed. 1877 var man på udkig efter erstatningslokaler til brug for Finanshovedkassen, hvis område Rigsdagen ønskede at inddrage til eget brug og som man derfor ville overflytte til kancellibygningen, hvor Udenrigsministeriets arkivrum foruden lokaler fra det tidligere slesvigske ministeriums arkiv muligvis kunne stilles til rådighed under forudsætning af, at Udenrigsministeriets arkiv blev overflyttet til Amalienborg. Her residerede ministeriet i forvejen i Christian VII.s palæ. Sofus Høgsbro greb da i Folketinget lejligheden til at minde om den tidligere kultusminister Worsaaes hensigtserklæring om en snarlig løsning af arkivspørgsmålet og fandt, at man nu forsømte mulighederne for endelig engang at tilvejebringe den samlede løsning som man nu i årevis - Høgsbro siger, i 25 år – havde parlamenteret frem og tilbage om, og at planerne om udflytning af Udenrigsministeriets arkiv til Amalienborg på forhånd ødelagde udsigterne til en enhedsløsning; han fandt, at Udenrigsministeriet og de militære ministeriers hidtidige afvisning af at gå med i en arki-

valsk enhedsorganisation var et levn fra dengang, da der var forskel på de for monarkiet fælles og de for kongeriget særlige ministerier, og at de gamle fællesministerier nu øjensynligt havde ondt ved at affinde sig med, at de ikke længere var noget for sig[88]).

Der kunne i virkeligheden, mente Høgsbro, ikke være noget som helst til hinder for med det samme at iværksætte en fællesbestyrelse af Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv og således organisatorisk gøre begyndelsen til at skabe et samlet rigsarkiv uden at afvente løsninger på arkivernes pladsproblemer, som han samtidig erkendte var påtrængende og ikke ville kunne virkelig afhjælpes ved indretning af nye interimistiske arkivlokaler i Proviantgården. Han anmodede »indstændigt« Folketinget om at støtte ham mod en mulig kursændring overfor hele arkivspørgsmålet hos den siddende regering, hvor indenrigsminister Skeel syntes mest stemt for, i al fald for tiden, at droppe sagen af byggetekniske grunde – man rådede nemlig ikke over en bygning, som samlet kunne rumme alle centraladministrationens arkivalier – og hvor kultusminister Fischer efter Høgsbros opfattelse tilsyneladende helt manglede interesse for arkivalierne »som – fremfor alt en kirke- og undervisningsminister burde sætte pris på«, da de dog repræsenterede »uerstattelige skatte for kendskaben til vor fædrelands historie«. Bag det Høgsbro'ske pres i Folketinget anes Johan Grundtvig, men Fischer slog koldt vand i blodet: den bevillingsmæssigt set tilbageholdende indstilling i folketingssalen gav ikke just kultusministeren tiltro til, at der i øjeblikket var almindelig stemning for nogen velvillig modtagelse af »forslag til et stort byggeforetagende i anledning af vore arkiver. Alle ville da have fået lugten af disse mugne ting, på hvilke man ikke ville - i det mindste ikke med fornøjelse - spendere så store summer«, og under de nuværende forhold kunne der næppe påregnes nogen mulighed for »en bedre ordning af det hele«, hvilket sidste vist går på både det bygnings- og det organisationsmæssige[89]).

Høgsbro havde under 3. behandling af finansloven for 1877/78 talt om at arkivalierne på Slotsholmen lå på en »højst uheldig plads« og spurgt »om man ikke for Rigsarkivet skulle søge en anden bygning og plads« og ment at denne problematik »vistnok også vil komme til overvejelse«. Heri ligger tilsyneladende en første ventilering af muligheden for bortflytning af arkiverne fra Slotsholmen, men det blev under den fortsatte behandling af rigsdagens og centraladministrationens pladsproblemer i hvert fald ikke den vej, man valgte at slå ind på. I stedet koncentreredes opmærksomheden om Det store kongeli-

ge Biblioteks bygning, som lå i forlængelse af Gehejmearkivbygningen ud mod Christiansborg slot, og hvor Wegener og Grundtvig kort efter af Kultusministeriet blev afæsket en udtalelse om deres syn på muligheden af at indrette biblioteksbygningen til »en heldig og betryggende plads for det samlede arkivvæsen«, idet man påtænkte at gennemføre et nybyggeri for biblioteket, som længe havde været i pladsnød. Herved åbnede Fischer mulighed for at imødekomme Høgsbro (og det tidligere folketingsudvalg) hvad angår sammensvejsningen af arkivvæsenet til et enhedsvæsen under en fælles bestyrelse, idet han samtidig udtalte sin tilslutning til strukturplanen af 1871 med dens deling af arkiverne ved ca. 1750 mellem Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv i to afdelinger, således at der kunne træffes individuelle aftaler med centralforvaltningen om, hvad der foreløbig skulle blive tilbage i de ministerielle kontorarkiver og ikke indgå i »fællesarkivet«, dvs. Rigsarkivet[90]).

Wegener og Grundtvig ønskede ikke at forsøge at sammenarbejde nogen fællesudtalelse, men er begge i deres respektive vota fra juli 1877 velvillige overfor tanken om at omdanne Det store kongelige Biblioteks bygning til arkiv. Efter ombygningsarbejder ville iflg. Grundtvig bygningen givetvis opfylde »betingelserne for et heldigt og betryggende opbevaringssted for arkivsagerne«, ligesom Wegener på sin side måtte »antage, at Det store kongelige Biblioteks bygning kunne afgive tilstrækkeligt rum til udvidelse af de nuværende arkivlokaler, og jeg kan ikke heller omtvivle, at dette rum ville af en duelig bygmester kunne omdannes til et nogenledes heldigt og betryggende arkivlokale«[91]). Så vidt så godt. Vejene skilles derimod helt, når det gælder udfyldningen af rammen, og hvor Grundtvig nu én gang for alle ville have fjernet 1750 som et skel mellem det kommende Rigsarkivs to afdelinger, hvilket han nu gav udtryk for i ganske utvetydige vendinger selv om han må have vidst, at kultusministeren 1877 stadig ønskede at fastholde denne grænsedragning fra strukturplanen af 1871 eller for den sags skyld tilbage til afgrænsningen af Gehejmearkivets virkeområde fra begyndelsen af 1850'erne. Grundtvig ville nu en fuldstændig sammensmeltning af Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv og foreløbig lade det stå helt åbent, om der eventuelt skulle opereres med underafdelinger indenfor helheden, når man forhåbentlig fik etableret denne[92]).

Så længe Wegener og Grundtvig stod som sideordnede ledere i arkivvæsenet var det derfor umuligt at komme længere i struktursagen, med mindre man valgte at skyde Wegener til side som gehejmearki-

var eller rigsarkivaremne for at få etableret et rigsarkiv som enhedsarkiv frem til ca. 1860/70. Denne mulighed ønskede Kultusministeriet tilsyneladende stadig ikke at benytte sig af; endnu i november 1880 afværgede Fischers efterfølger som kultusminister Jacob Scavenius et spørgsmål om struktursagen i Folketinget fra Høgsbro ved at udtale, at »jeg tror ikke, at de ganske naturlige grunde i de personlige forhold, som for øjeblikket kunne forhindre at tage denne sag op, er tinget ubekendte. Der er ikke fra min eller ministeriets side nogen som helst modstand mod at søge denne sag ordnet, i lignende retning ialtfald, som tinget dengang har ønsket; men man har ikke fundet det rigtigt under de nuværende personlige forhold at drive sagen igennem, og man tror heller ikke, at den nuværende ordning er således, at der er nogen sådan særlig grund til at skynde sig«[93]). Med andre ord, man havde tid til at vente på Wegeners naturlige afgang.

Intet tyder imidlertid på, at Wegener selv var indstillet på at fremskynde denne nærliggende løsning på sagen, så længe han øjnede muligheder for at kunne holde sin(e) modstander(e) stangen. For første gang i sin lange embedsperiode blev han netop 1880 ramt af gentagne sygdomsanfald, som i længere perioder tvang ham bort fra Gehejmearkivet, men den 78-årige vendte frisk tilbage og kunne i begyndelsen af 1881 forsøge sig med et nyt udspil i bygningsspørgsmålet overfor den af Indenrigsministeriet nedsatte kommission om de offentlige bygninger[94]), som skulle have nærmere oplysninger fra ham med henblik på »en eventuel ny bygning« for Gehejmearkivet, en henvendelse Wegener greb med kyshånd som en mulighed for i påkommende tilfælde at kunne komme helt fri af Det kongelige Biblioteks bygning og dermed af den truende udsigt til en bygningsmæssig- og samtidig organisatorisk - sammenslutning af Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv. Man bad ham jo, skrev Wegener, »heldigvis« om en udtalelse angående »en *ny* bygning«, og stillede ham altså derved helt frit i bygningsspørgsmålet (!). Principielt gik han derfor ind for en udflytning af arkivet fra de trange omgivelser på Slotsholmen og fortsætter altså på en måde tankegangen fra Høgsbros indlæg i folketingssalen 1877 ved at bemærke, »at en ny arkivbygning ligesom alle lignende bygninger *bør ligge frit, have plads til udvidelse og tilbygning*, samt stærke mure og en grundvold, der kan bære påbyggede stokværk. Vore bibliotekers og museers nyere historie viser, hvor vigtigt det er *i tide* at tage dette hensyn« (fremh. mine). Således kom det jo ikke til at gå, da man omsider 20-30 år senere iværksatte Rigsarkivets byggesag og valgte at lade sig klemme in-

de på Slotsholmen ved ombygningen af biblioteksbygningen. Det er f.s.v. mere perspektiv i Wegeners visioner end senere i V.A. Sechers byggepolitik[95]).

Institutionsbyggeri afhænger til syvende og sidst af den institutionsstruktur, man tilstræber. Som det vil være fremgået, var der ingen vilje til kompromis her mellem de standpunkter, Wegener og Grundtvig stod for. Overfor Wegeners ønske om tvedeling af arkivvæsenet i et Gehejmearkiv (og Rigsarkiv) til foreløbig 1750 indtil nye afleveringsgrænser var vedtaget, et Kongerigets Arkiv (ministerialarkiv) foreløbig fra 1750 til ca. 1860/70 og de ministerielle kontorarkiver for de nyeste sager - en arkivstruktur, han mente at finde paralleller til i Frankrig, lige som han alle steder i Europa fandt centralarkiverne som individuelle og selvstændige organismer, historisk betingede hver for sig som kronologisk-saglige *led* i helheden uden organiske sammensvejsninger til rigsomfattende helheder[96]) - står Grundtvigs skarpt formulerede krav om en strukturelt gennemgribende sanering af de eksisterende danske centralarkiver. Som han formulerede det 1877, skulle det være en enhedsløsning, og uden at der »mere blive(r) tale om nogen aflevering af sager fra det ene af de bestående specialarkiver til det andet. Rigsarkivet skal være et velorganiseret hele, og hvorvidt det vil være hensigtsmæssigt at give det visse underafdelinger, og da hvilke, det er spørgsmål, som i sin tid må blive genstand for overvejelse mellem ministeriet og den mand, som vil blive udset til at gennemføre reformen«. Afleveringsgrænsen ved 1750 til Gehejmearkivet og den organisationsmæssige konsekvens af de arkivpolitiske beslutninger i 1850'erne var fuldstændig forfejlet, idet fremgangsmåden »ved fra alle arkiver at aflevere til Gehejmearkivet, hvad der var ældre end 1750, kun har medført forvirring, idet den har bevirket en skadelig sønderlemmelse af de fra gammel tid af bestående arkiver, navnlig kancelliarkivets og rentekammerarkivets hele organisme, og en splittelse af nøje sammenhængende sager på helt forskellige steder. Som en følge heraf er en fuldstændig sammensmeltning som den tilsigtede nu bleven den eneste vej til at oprette skaden og tilbageføre den fra gammel tid bestående naturlige ordning, restituere de sønderrevne helheder og atter forene de adsplittede dele. Ved en sådan centralisation af arkivvæsenet ville man tilmed i høj grad gavne den historiske videnskab - lette arkivets benyttelse både i videnskabens, i administrationens og i private interessers tjeneste«[97]).

Strukturforslaget af 1881 og A.D. Jørgensen

Da det kom til stykket, valgte Kultusministeriet omsider at bryde overtvært i struktursagen og selv fremlægge et forslag til en ny arkivorganisation. Det skete i efteråret 1881 ved en skrivelse af 5. oktober til bl.a. Wegener og Grundtvig under henvisning til, at man nu ikke længere kunne udskyde at revidere de siden 1861 gældende lønningsforhold for medarbejderne ved arkivvæsenet, og fordi ministeriet kunne tilslutte sig ønskerne fra 1871 ff. om en enhedsorganisation af arkivvæsenet »i et velorganiseret hele«. Iflg. det ministerielle oplæg til et lovudkast i sagen skulle det samlede arkivvæsen indbefatte de miltære ministeriers samt Udenrigsministeriets arkiver og under ét bestyres af en rigsarkivar, hvis nærmere opgaver foruden bestyrelsen af kongehusets arkivalier fra 1808 »eller muligen et noget ældre tidspunkt« skulle bestå i »at affatte særlige undersøgelser og lede arkivvæsenets litterære virksomhed (udgivelse af aktstykker, affattelse af administrationens historie)«.

Selv om Kultusministeriet understregede, at enkeltheder ikke skulle fastlægges på forhånd, spillede det selv ud med en gennemarbejdet strukturplan for Rigsarkivets to afdelinger under hver sin arkivar, nemlig en *1. afdeling* bestående af

a) ældre samlinger af arkivalier (det ældre Gehejmearkiv)
b) Danske Kancellis arkivalier indtil 1660
c) arkivalier fra afståede lande (Skåne, hertugdømmerne, Ostindien, Norge)
d) udenrigspolitiske sager
e) forsvarsvæsensarkivalier samt arkivalier hidrørende fra krigsforhold »tillige med de samtlige disse brancher vedkommende regnskaber«;

og en *2. afdeling* bestående af

a) det forrige Rentekammers arkiver og regnskabsvæsenets arkivalier (undtagen de ovennævnte rækker)
b) Danske Kancellis, kollegiernes og de civile ministeriers (undtaget Udenrigsministeriets) arkivalier fra 1660.

Ministeriet fandt ikke, at der kunne være noget som helst i vejen for planens »øjeblikkelige gennemførelse«, idet Kongerigets Arkiv og Gehejmearkivet bygningsmæssigt set meget let ville kunne bringes i indbyrdes forbindelse, og de i planen forudsatte omflytninger af arkivalier mellem de kommende to afdelinger (Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv) kunne ligeledes hurtigt udføres, da det jo blot drejede sig om overflytning fra Gehejmearkivet til Kongerigets Arkiv af kancelliarkivet 1660 - 1750 foruden de ældste rentekammerarkiva-

lier, og - modsvarende - af andet ældre arkivmateriale fra Kongerigets Arkiv til Gehejmearkivet. Endelig måtte der træffes aftale med hvert enkelt ministerium vedrørende afleveringsgrænsen for deres nyeste arkivalier til Rigsarkivet.

Dette udkast fra oktober 1881 skizzerer i forhold til tidligere forslag en helt ny afdelingsstruktur for det kommende rigsarkiv og ser fuldstændig bort fra alle Wegeners tidligere fremførte indvendinger mod oprettelsen af et (nyt) rigsarkiv som statsligt enhedsarkiv under ledelse af en rigsarkivar. Forslaget tager som sådant bestemt afstand fra hans seneste udtalelse om ledelsesstrukturen i betænkningen af 6. juli 1877, hvor han - for at slippe for selv at risikere at blive (gehejme-og) rigsarkivar eller måske få f.eks. Grundtvig til foresat - havde foreslået, at Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv bibeholdt hver deres »sektions-chef under en fælles overbestyrelse i den vedkommende departementschef i ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet«[98]). Endelig så at sige pulveriserer forslaget Wegeners grundlæggende arkivtanke om den (bygnings- og) strukturmæssige tværdeling for alt arkivstof ved 1750 indtil man havde vedtaget afleveringsår nærmere nutiden m.h.t. Gehejmearkivet, ved bestemmelserne om 1. afdelings fremtidige indhold samt ved at forudsætte bygningsmæssig forbindelse mellem Kongerigets Arkiv og Gehejmearkivet under alle omstændigheder, altså uanset hvad man måtte beslutte sig til hvad angår ombygning af Det store kongelige Bibliotek.

For Grundtvigs vedkommende er Kultusminsteriet i samklang med hans stadige understregning af arkivvæsenets enhed - herunder den bygningsmæssige forening af de to arkivinstitutioner, hvor ministeriets forslag er i fuld overensstemmelse med hans egne betragtninger fra 1877 - hvortil kommer bestræbelserne på at få de militære og Udenrigsministeriets arkiver integreret i denne helhed[99]). Til gengæld havde ministeriet tilsyneladende allerede fastlagt en afdelingsstruktur, som Grundtvig udtrykkelig havde ønsket gennemdrøftet forinden »mellem ministeriet og den mand, som vil blive udset til at gennemføre reformen, efter at der i forvejen er givet ham lejlighed til at gøre sig tilstrækkelig bekendt med begge de bestående arkivers forskelligartede indhold og det indbyrdes forhold mellem deres enkelte dele« - med andre ord: ham selv. Bl.a. går også det ministerielle ønske om udveksling af arkivalier mellem Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv stik imod Grundtvigs standpunkt, at der ikke i fremtiden burde kunne blive tale om sådanne interne afleveringer mellem de to arkiver/arkivafdelinger[100]). Endelig fandt han ministeriets løn-

ningssatser i lovforslaget utilstrækkelige, bl.a. burde rigsarkivaren aflægges langt bedre end iflg. forslaget og efter hans opfattelse stilles lige med departementschefer, som tillige var generaldirektører.

Wegener havde i tiden inden den ministerielle skrivelse afgik forgæves søgt at opnå foretræde hos kultusministeren, som åbenbart ønskede at undgå ham. Wegener gjorde det nu fuldstændig klart at han ønskede at tage afsked som gehejmearkivar og fra arkivtjenesten i det hele taget, såfremt lovforslaget gennemførtes. Hans redegørelse af 16. november 1881 til ministeriet går i hovedsagen ud på, at arkivvæsenet næppe vil kunne fungere fornuftigt, hvis det ministerielle forslag blev virkeliggjort. De gensidige arkivafleveringer ville afstedkomme endeløs forvirring, og f.eks. afdelingsgrænsen ved 1660 for kancellisagerne var ganske inkonsekvent, da der ikke pr. 1660 var tale om noget administrativt dybtgående skel i kancelliarkivet, hvis »registre« og »tegnelser« fra Christiern II.s dage jo fortsatte uanfægtet hen over denne grænse. 1660-skellet var altså ikke bedre end den nuværende - men altså foreløbige - grænse ved 1750, og »jeg mener, at man ved at skabe to permanente »historiske« arkiver netop sønderriver, hvad der hører sammen. Det er efter den nu bestående organisation aldeles ikke meningen at sætte epoken 1750 som nogen *fast grænse,* men kun som en foreløbig grænse, og det er hverken mer eller mindre sønderrivelse af den naturlige orden, om man sætter en permanent grænse ved 1750 eller ved 1660 eller hvilkensomhelst anden epoke - den nuværende organisation har netop samlet *alle arkivsager uden undtagelse,* det hele »historiske« materiale, i det gamle Gehejmearkiv som den stamme, hvorom alle indenrigske og udenrigske, civile eller militære, nuværende eller forhenværende danske lande vedkommende arkivsager er forenede foreløbig indtil en vis fælles epoke (1750), men med villigt tilsagn om fremrykning til en senere epoke« (jfr. også W.s egne tidligere forslag fra 1857 forhandlingerne; fremh. W.s).

Foruden meget andet vender han sig dog navnlig imod begrebet rigsarkivar, hvor alene navnet virker som en anomali og maner betegnelser som rigsmarsk og rigsdrost op fra graven; museumsledere kalder man dog direktører, Det kgl. Biblioteks chef er bibliotekar. Rigsarkivarstillingens reelle indhold fandt han en umulighed, stillingen som sådan psykologisk og organisatorisk uheldig: »- når man pålægger denne »rigsarkivar« at »lede forretninger«, der er overdragne til to selvstændige arkivarer, så vil hans stilling efter den måde, hvorpå han forstår ordet »at lede«, enten blive en sinecure eller det utåleligste

bryderi. Jeg tør påstå, at både almindelig menneskekundskab og alle erfaringer lærer og har lært dette. »Rigsarkivaren« må helst lade hver arkivar bestyre sit arkiv; han selv er da overflødig, fordi ministeriet jo i vedkommende departementschef eller departementssekretær har en rigsarkivar som begge arkivers fælles foresatte. Man kunne jo give ham navnet tillige«. Det var også en besynderlighed at ville pålægge rigsarkivaren - ikke mindst i form af et ligefrem lovforslag - specielt at udarbejde en administrationens historie, hvorimod ganske vist udgivelse af aktstykker måtte forekomme en naturlig arbejdsopgave for en arkivmand; overhovedet lod man sig dog lede af en fejltagelse, når rigsarkivaren – som det var planen - skulle foretage »særlige undersøgelser«, hvilket iflg. Wegener utvivlsomt måtte bero på en uheldig sammenblanding hos ministeriet af hans egne to helt uafhængige embeder, hhvs. posten som gehejmearkivar og embedet som kgl. historiograf[101]).

Indvendingerne har næppe gjort større indtryk i Kultusministeriet, i hvert fald fremsatte Scavenius 19. december 1881 i Folketinget et forslag til lov om lønninger for de ved arkivvæsenet ansatte embeds- og bestillingsmænd, hvis ledsagende bemærkninger om arkivvæsenets organisation er på det nærmeste identiske med ministeriets seneste udspil overfor Grundtvig og Wegener. Alene ordet rigsarkivar er fjernet, der tales i forslaget kun om arkivaren - altså en indrømmelse til Wegener-, og arkivaren forudsættes sat i spidsen for et personale bestående af to underarkivarer og fire arkivsekretærer samt et antal løsere medarbejdere. Scavenius betegnede selv sine udtalelser i Folketinget det foregående år om arkivvæsenet - de personlige grunde, osv. - som undvigende, og sagde at han den gang slet ikke havde nået at sætte sig ind i sagen. Nu måtte han imidlertid efter nærmere at have overvejet den erklære sig enig i de hovedsynspunkter, som Folketinget allerede 1871 havde anlagt på spørgsmålet, således at han nu ønskede etableret »et fællesarkiv« med en arkivar i spidsen, to underarkivarer med hver to fuldmægtige eller - som han ville foretrække at benævne dem - arkivsekretærer, foruden et antal assistenter[102]). Scavenius redegjorde for reaktionerne fra de militære ministerier og Udenrigsministeriet, som han fandt »i princippet« nu havde tilsluttet sig tanken[103]), erklærede sig endvidere som modstander af i selve loven at bestemme at alle arkivsager nu straks skulle indlemmes i et fællesarkiv, lige som han ikke her ville give nærmere bestemmelser om tilgængelighedsforholdene. Specielt om arkivarens kommende arbejdsopgaver oplyste lovforslagets ledsagende bemærk-

ninger, at disse ville bestå i, at »under hans særlige bestyrelse skulle henlægges kongehusets sager omtrent fra århundredets begyndelse, samt sådanne ældre kongehuset vedkommende sager, som det måtte anses for rettest at unddrage offentligheden, hvorhos det ville komme til at påhvile ham at affatte særlige undersøgelser samt forestå og lede arkivets litterære virksomhed (udgivelse af aktstykker, affattelse af administrationens historie)«.

Forslaget henvistes ved 2. behandling til nærmere forhandling i et udvalg vedr. forskellige lønningslovforslag. Herfra kom det imidlertid ikke videre, og forslaget genfremsattes derpå i Folketinget knapt et år efter, 4. oktober 1882, i uændret skikkelse og blev atter uden nærmere debat herfra henvist til udvalget vedr. lønningslovforslag. Da Scavenius imidlertid ikke var tilsinds at lade sagen dø i et begravelsesudvalg -det er visnepolitikkens periode - gennemførtes en foreløbig sanering af arkivvæsenet fra 1. januar 1883 ved kgl. resolution af 22. december 1882[104]) i overensstemmelse med ministeriets ønsker i organisatorisk henseende, kun at gehejmearkivarposten bibeholdtes, men fra nu af som chefstilling indenfor »det samlede arkivvæsen« bestående af Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv, »med det formål for øje senere hertil at lægge de andre af rigets centraladministration fremgåede arkiver«. En om- og nyfordeling af arkivalierne mellem de to arkiver som tidligere skizzeret bestemtes samtidig. Ved nytår 1882/83 tog man afsked med fortiden ved gehejmearkivar Wegeners afgang[105]).
Bruddet med det forbigangne var dog ikke i første omgang så komplet, for et enhedsarkiv var jo fra 1883 endnu ikke etableret, kun et sammenfald af chefsposterne i de to arkivinstitutioner som fremdeles bestod side om side. Men en ny tid var dog indvarslet, nok så meget ved at Johan Grundtvig - arkivvæsenets reformator tilbage fra 1860'erne - blev forbigået ved denne lejlighed, netop som hans gamle drømme om en fuldstændig ændring af arkivvæsenets struktur endelig engang syntes i det mindste på vej til at skulle tage form i virkelighedens verden.

Det har muligvis gjort et underligt indtryk i ministeriet at læse Grundtvigs skrivelse af 7. november 1881, hvor han som allerede omtalt gik ind for »at man helst bør henskyde den nærmere bestemmelse angående forretningernes fordeling mellem de 2 arkivarer (i Rigsarkivet, eller fællesarkivet) til senere overvejelse mellem ministeriet og den mand, som vil blive udset til at gennemføre reformen, ef-

ter at der iforvejen er givet ham lejlighed til at gøre sig tilstrækkelig bekendt med begge de bestående arkivers forskelligartede indhold og det indbyrdes forhold mellem deres enkelte dele«. Måske var ministeriet allerede ifærd med just sådanne overvejelser, i hver fald kom man snart ind på dem. Blandt forakterne til ministeriets sag om den kgl. resolution af 22. december 1882 ligger et udateret og usigneret notat, hvis håndskrift har en så umiskendelig lighed med fuldmægtig siden 1869 i Kongerigets Arkiv A.D. Jørgensens, at det må stamme fra ham. Heri er opridset netop den arkivstruktur, som blev det endelige resultat fra nytår 1883, og som ved sin organisering af arkivfordelingen mellem Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv - en fordeling, som opretholdtes mellem 1. og 2. afdeling ved oprettelsen af Rigsarkivet 1889 - netop *ikke* svarer til Grundtvigs tanker. Der er tale om et papir, som må være blevet til efter marts 1881, sandsynligvis engang i 1882, idet notatet ikke blot opererer med tidsgrænsen »1. januar 1883« for ændringerne, men har ligefrem verbaloverensstemmelse med den (senere) kgl. resolution af 22. december 1882[106]).

Selv har A.D. Jørgensen ikke søgt at lægge noget røgslør over sin forbindelse til ministeriets topfolk i dette tidsrum; han oplyser selv, at efter at Scavenius blev minister (august 1880) »– opfordredes jeg til at gøre udkast til en ordning af de noget brogede forhold. Der blev på dette grundlag i 1881 forelagt en lønningslov, og da den som følge af den almindelige visnepolitik henlagdes, gentoges forslaget året efter«. Også andre må i samtiden være blevet bekendt med situationen, hvor en underordnet i Kongerigets Arkiv var inddraget. direkte og udenom sin chef i forhandlinger om arkivvæsenets fremtid. Da det nemlig af ministeriet allerede i skrivelsen fra oktober 1881 til Wegener og Grundtvig blev fremsat som noget ønskeligt, at (rigs-) arkivaren skulle udarbejde en administrationens historie - hvilket også figurerer i omtalte notat af A.D. Jørgensen - gjorde Wegener i sit svar til ministeriet 16. november s.å. den bemærkning hertil, at »det besynderligste ville det dog, synes mig, være, at man stiller *rigsarkivaren* den ganske specielle opgave at forfatte administrationens historie, dersom jeg ikke havde hørt, at fuldmægtigen i Rentekammerarkivet, der formodentlig har haft indflydelse på affattelsen af lovforslaget, selv skal have valgt sig denne specialitet«[107]). Den udførlige skildring, Wegener i samme skrivelse har givet af ministeriets undvigemanøvrer for at undgå, at han selv i utide fik foretræde for Scavenius i efteråret 1881, og hvorunder ministersekretær A.F. Asmussen bl.a. understregede overfor ham, at lovforslaget i alt væsent-

ligt var *ministerens* eget værk, understreger et indtryk af, at Wegener vurderede de officielle forklaringer i denne sag med fornøden skepsis. Fra sommeren 1882 ligger det fuldstændig klart, at Scavenius satsede på A.D. Jørgenen som Wegeners efterfølger, og at kultusministeren nu ikke længere var indstillet på at holde tilbage af noget hensyn til den gamle gehejmearkivar. I efteråret 1882 var Jørgensen da også ifærd med overvejelser og forhandlinger om og med mulige fremtidige underordnede medarbejdere, og »personligt har jeg det godt. Til nytår skal Wegener endelig afskediges, og det er da ministerens mening at udnævne mig til hans efterfølger«[108]). Ganske vist lyder tilføjelsen: »men om det vil blive til alvor, ved jeg ikke« –, men Scavenius holdt altså fast på at trumfe arkivsagen igennem nu uanset rigsdagen.

I forestillingen til kongen om A.D. Jørgensens udnævnelse fremhæves navnlig hans allerede dengang omfattende historiske forfatterskab, men tillige omtales dog også arkivmanden A.D. Jørgensen, der i Kongerigets Arkiv har »gjort sig bemærket ved den fortrinlige indsigt og dygtighed, hvormed han har besørget de ham overdragne forretninger«, dette altsammen i en sådan grad at Scavenius »føler mig aldeles overbevist om, at der hverken blandt embedsmændene i arkivet eller udenfor dette findes nogen, hvem gehejmearkivarembedet med større tryghed kan betroes end fuldmægtig Jørgensen«[109]). Grundtvig var dog også ved siden af sin arkivgerning producerende forsker, men faldt altså ved en sammenligning igennem. Han fik heller ingen lejlighed til at søge stillingen. Ikke-akademikeren A.D. Jørgensen så Vorherres hånd bag sin udnævnelse til gehejmearkivar. For Scavenius kan det have spillet en rolle, at den nye gehejmearkivar foruden sine kvalifikationer som historiker i modsætning til den 18 år ældre Grundtvig ikke havde markeret noget politisk tilhørsforhold til nationalliberalismen, der for højremanden Scavenius stod som den politiske hovedfjende. Det kan næppe heller være kommet A.D. Jørgensen til skade, at han var skolekammerat fra Flensborg med Scavenius' højre hånd, kontorchef og ministersekretær, senere departementschef A.F. Asmussen, som selv i sin tid havde sporet ham ind på arkivløbebanen[110]).

Tilsidesættelsen af den da 60årige Johan Grundtvig fik en fuldstændig ødelæggende virkning på forholdet mellem denne og A.D. Jørgensen. Den nye gehejmearkivar sendte ganske vist umiddelbart før sin tiltrædelse Grundtvig et privatbrev i et sikkert velment forsøg på at klinke det ituslåede og komme videre i et fremtidigt samarbej-

de, omend nu med rollerne byttet om. Grundtvig var, synes det at fremgå, psykisk slået ud og valgte efter et årstid at forlade arkivvæsenet helt og aldeles, midt i en rygtestrøm om begåede »misligheder« som kontorchef, hvilket dog ikke fik konkrete følger[111]). Den personlige spænding og det totalt manglende samarbejde, som nu gjorde sig gældende mellem ham og A.D. Jørgensen og prægede hele året 1883 i institutionen, måtte af alle parter føles som uholdbart i længden[112]).

Noter

1) Vota af medlemmerne i kommissionen af 1849 ang. en udvidelse af Gehejmearkivets lokaliteter m.m. i Indenrigsmin.s. sekretariat, journalsag 22/1851. Arkivar Møller gør i sin udtalelse af 12/5 1849 opmærksom på, at det »idelige« udlån af arkivalier fra et ministerium til et andet som følge af de netop gennemførte administrative omlægninger i centraladministrationen har bestyrket ham i ønsket om »centralisation af arkivvæsenet« dvs. »foreningen af *samtlige* ministeriers arkiv til ét« (kursiveringen min); det sidste pkt. har han dog altså selv ønsket modificeret.

2) A.D. Jørgensen: Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie (1884) s. 296 ff., tillæg nr. 65.

3) Kommissionen af 1849 nedsattes efter et udspil fra Rentekammerets bygningsadminstration (skr. til Indenrigsmin. 30/12 1848, bygningsadministrationens kopibog 1848 nr. 930); de påfølgende ombygningsarbejder i Gehejmearkivet sorterede under Indenrigsmin.

4) Indenrigsmin.s sekretariat, anf. journalsag: Indenrigsmin. til Kultusmin. 13/2 1850 og til Rosenst.- Goiske samt Møller s.d. (koncept)

5) Skr. til Justitsmin 31/12 1850 hvori bl.a. nævnes, at den ældste nuværende kontorchef. Rosenst.-Goiske, ved oprettelsen af et fællesministerielt arkivkontor bør være dettes kontorchef.

6) Barfod: Rigsdagstidende. 1. session 1850, Folketinget 30/4, sp. 3949 f., 3961; 2. session s.å., Folketinget 14/10 sp. 240, jfr. sstds. Folketinget 1852 11/2, sp. 4132. B. gjorde selv opmærksom på at han manglede arkiverfaring (»da jeg ikke således kender arkivvæsenet, at jeg skulle kunne karakterisere det«, nmlg. som mådeligt), hvilket også Wegener anfører som en af grundene til at forbigå ham som ansøger til kopistpladsen i Gehejmearkivet 1852 (Gehejmeark.s kopibog, W. til Kultusmin. 7/6); fra 1855 var B. ansat i Kamrenes forenede arkiv (A. D. Jørgensen: anf. arb. s. 175). - Finansudvalget: Betænkning af 27/4 1850 om finansloven 1850/51 (Rigsdagstid., 1. sess. 1850, sp. 3771. jfr. Albert Olsen: Studier over den danske Finanslov 1850-1864 (1930) s. 44).

7) I Folketinget slog J.W. Marckmann stærkt til lyd for at skabe en bedre dansk almen historieskrivning - hvor vi efter hans mening stod langt tilbage for »næsten alle de andre kultiverede europæiske nationer« -, tilsvarende forbedrede levevilkår for de historiske forfattere, lettere forskningsmæssig adgang til arkivalsk materiale og gunstigere ydre forhold

for dettes opbevaring, bl.a. ved udskillelse fra centraladminstrationens arkiver, hvor det jo stod under tilsyn af ganske vist udmærkede, men ikke specielt historiekyndige folk; »af fremtiden må man håbe, at vi her, som i andre lande, engang får en rigsarkivar og et rigsarkiv« (Rigsdagstid., 1. session 1850, Folketinget 10/6, sp. 5948 f.).

8) Finansudvlaget: Sstds. 2. session 1850, Anhang B. sp. 215. Barfod: Rigsdagstid., Folketinget 8/1 1851, sp. 3420 ff. Bardenfleth: Sstds. s.d., sp. 3416 ff. Udflytningen af Udenrigsmin. til et af palæerne på Amalienborg var under overvejelse, jfr. anf. skr. fra Indenrigsmin. til Justitsmin. 31/12 1850.

9) Udat. koncepter fra vinteren 1850 af Rosenst.-Goiske i Arkivvæsenets arkiv IV nr. 16: Indenrigsmin. s arkivktr., indkomne sager 1849-60. Referencer til betænkningerne bl.a. i Indenrigsmin. anf. skr. til Justitsmin. 31/12 1850 og til Kultusmin. s.d., endvidere notat om sagen i Indenrigsmin.s sekretariat, anf. journalsag 22/1851.

10) Jfr. note 5). - Rosenst.-Goiske taler vinteren 1850 forsigtigt om at det samlede arkiv til sin tid vel bør overtages af den længst*levende* arkivar.

11) Barfod: Rigdagstid. Folketinget 7/1 1852, sp. 2633 f., sstds. 11/2 s.å., sp. 4129 ff., 4138 f. Madvig: sstds. sp. 4136 ff. - De flg. fem år forholdt Barfod sig, efter eget udsagn »af tilfældige grunde« tavs hvad arkivsagen angår (bilag 8b til kommissionsbetænkn. af 5/12 1857, jfr. note 18).

12) Det fremgår af en udtalelse i 1852-sagen fra Rosenst.-Goiske, at det var Wegener og Larsen, som i fællesskab og åbenbart mere eller mindre imod andre deltageres ønske gennemførte at spørgsmålet blev drøftet i forbindelse med disse forhandlinger om Gehejmearkivets bygningsforhold.

13) Kommissionsbetænkn. af 15/10 1852 i Kultusmin.s universitetssager, breve 1857, læg 742 - 748. - Iflg. Rosenst.-Goiskes udtalelse (sstds., udat.) var man iforvejen inde på tanken om at etablere en særlig arkivorganisation for det holsten-lauenborg'ske område af centraladministrationen efter (samt måske tillige før) 1848, hvorimod tanken om en tilsvarende særskilt ordning for de slesvigske sager efter 1848 af Rosenst.-Goiske tilskrives Larsen. - At hertugdømmernes arkivforhold indenfor centraladministrationen gav hovedpine er tydeligt. Rosenst.-Goiske mente da også ved udarbejdelsen af forslag vinteren 1850 om et reorganiseret arkivvæsen for centraladministrationen, at det måske var bedst at udskyde al videre planlægning heraf indtil man havde gjort sig klart, hvad

man egentlig ville stille op med problemerne vedr. hertugdømmernes arkivforhold, jfr. om disse i denne periode G. Kringelbach: Den civile Centraladministration 1848 -1893 (1894) s. 220 ff. og 239 ff. - Momsens kritiske betragtninger om 1750, hhvs. 1848, jfr. hans udtalelse til kommissionen (bilag til Wegeners koncept af 20/8 1852 til kommissionsbetænkn. i Gehejmearkivets indkomne sager 1852).

14) Kultusmin. til Wegener m.fl. 6/4 1857. - Iflg. A.D. Jørgensen (anf. arb. s. 134) nedsattes kommissionen i realiteten på initiativ af Indenrigsmin. (Krieger) ved skr. til Justitsmin. 12/3 1857; denne påstand er baseret på en korrespondance mellem Justitsmin. og Indenrigsmin. om udestående problemer som følge af, at arkivalierne fra Indenrigsmin.s 1. departement fortsat afleveredes til Justitsmin.s arkiv; i forbindelse med den indbyrdes drøftelse heraf kom Justismin. - som havde rejst spm. overfor Indenrigsmin. - ind på »det ønskelige i, at sagen om arkivvæsenets ordning, der tidligere har været taget under overvejelse, måtte blive optaget igen« (koncept, dat. 8/4 1857, i Justitsmin. 1. dpt., journalsag 3850/1856). På det tidspunkt var »sagen« dog allerede sat igang af Kultusmin. At Krieger skulle have spillet en afgørende rolle herfor, kan den af A.D. Jørgensen anf. skrivelse fra denne til Justitsmin. Simony 12/3 1857 (sstds.) næppe dokumentere. - Om centraladministrationens forhold i alm. på baggrund af de politiske begivenheder specielt 1852 og 1855 jfr. K.F. Hammerich i Den danske Centraladministration (1921) s. 459 ff.

15) Indenrigsmin. gør overfor Kultusmin. 21/4 1857 opmærksom på, at Larsen havde deltaget i 1852 kommissionen, fordi bygningssagerne under Indenrigsmin. dengang sorterede under hans dpt. Da tilsvarende bygningssager imidlertid nu (siden 1856) henhører under Minist. f. monarkiets fælles indre anliggender, bør der istedet for Larsen beskikkes en repræsentant herfra. Om Kultusmin.s grunde til at fastholde Larsen jfr. internt notat 25/4 s.å. af »A.L« (: dpt.chef A. Linde) om at Kultusmin. »ikke kan andet end anse det ønskeligt om - Larsen, der ved sin virksomhed i den sidste komité, som forhandlede sagen, har vist en særdeles interesse for en heldig ordning af anliggendet, måtte være villig til at yde den påtænkte ny komité sin medhjælp« som medlem heraf (Kultusmin. 2. dpt., journalsag 4 A 67/1857). - Justitsmin. til Kultusmin. 29/4 s.å. (sstds).

16) Jfr. note 12) samt bl.a. Wegeners tilslutning i betænkning af 5/12 1857 til »de ved konferensråd Larsen oprindelig udtalte principper«, som i hovedsagen går tilbage til de af Wegener ledede 1852 forhandlinger. Det er tænkeligt, at netop kommissionsformanden i 1852 Wegeners

holdning har været udslaggivende for Kultusmin.s beslutning om i 1857, uanset Indenrigsmin., at fastholde Larsen som medlem af den nye kommission.

17) Kultusmin. til Wegener 22/5 1857 om den endelige sammensætning af kommissionen med W. som formand. Foruden dpt.chef Larsen og Rosenst.-Goiske (Indenrigsmin.) var flg. medlemmer: N. Secher (konstitueret arkivar i Justitsmin.s arkiv), T.H. Erslew (bestyrer af Kultusmin.s arkiv), C.G. Korn (Minist. f. Monark.s fælles indre anliggender), H. E. Larsen og H. F. Bech (Minist. f. htd. Slesvig) samt K. Grube (Minist. f. htd. Holsten og Lauenborg). – Kommissionen havde som forhandlingstema også spm. om Gehejmearkivets udvidelse, men hovedtemaet var centraladministrationens arkiver efter 1750.

18) Larsens udtalelse i betænkn. af 5/12 1857 (Indenrigsmin.s sekretariat, pk.: »Journalsager vedkommende arkivvæsenet fra kommissionen 1857 til betænkningen 1868«).

19) Wegener, sstds.

20) Larsen til kommissionen 11/7 s.å. :»Det var fra først af min tanke, at alle gamle sager skulle gå over til Gehejmearkivet, som således blev et egentligt rigsarkiv. Men herpå har gehejmearkivaren ikke kunnet gå ind« (bilag nr. 12, sstds). Dette må være møntet på Wegeners i teksten citerede kommentar til kommissionen ved forhandlingernes indledning 6/6 s.å. (bilag nr. 5, sstds). Årstallet 1800 kan være inspireret af Barfod, som udtalte sig til kommissionen på grundlag af sine tidligere udtalelser i folketinget (8/6 s.å. anf. bilag nr. 8 b, sstds.). Iøvrigt mente Erslew at hvis der overhovedet skulle skabes et fællesarkiv for ældre sager, burde dette omfatte perioden 1750 - 1800, således at Gehejmearkivet slap for sagerne i al fald foreløbig, og administrationen kunne beholde de ældre sager, som den nærmest havde brug for. Erslews synspunkt synes imidlertid ikke at have været genstand for diskussion (sstds., bilag nr. 9, 16/6 s.å.).

21) Om Kultusmin.s arkiv, jfr. nærmere T.H. Erslew i anf. bilag nr. 9 (sstds.). Citatet fra en fællesudtalelse (Rosenst.-Goiske, Lassen, Bech, Secher, Erslew) af 24/7 s.å. mod Larsen (bilag nr. 13, sstds.), trykt i A.D. Jørgensen: Anf. skr. s. 301 ff., Tillæg nr. 67.

22) Larsen til kommissionen 11/7 s.å.

23) Rosenst.-Goiske i særudtalelse (sstds., udat. bilag nr. 8, fra juni s.å.).

24) Flertallets ønske om successive afleveringer til Gehejmearkivet over en længere årrække af arkivalier 1750 ff.: anf. bilag nr. 13, jfr. note 21). - Wegeners forligsskitse 9/7 s.å. (Gehejmearkivets kopibog). W. er vistnok den første, som direkte har peget på Indenrigsmin. som naturlig fremtidig overordnet styrelse for et regeringsarkiv 1750 -1848/50. Larsen nøjes - mere forsigtigt - med at understrege vigtigheden af »at det hele arkivvæsen stilles under en enkelt departementschefs overbestyrelse« uden at komme nærmere ind på, hvilken departementschef han mon kunne have i tankerne (skr. til kommissionen 4/10 s.å., bilag nr. 19); næste gang dette spm. berøres er da Fr. Barfod i folketinget 1861 udtalte, at hele arkivvæsenet efter hans opfattelse burde sortere under Kultusministeriet. - Foreløbig kommissionsbetænkning til Kultusministeriet. 6/8 1857 (Kultusmin. Anf. journalsag 2. dpt. 4 A 67/1857); min.s svar 26/9 s.å.

25) Grube har åbenbart skiftet opfattelse senere - eller Ministeriet for Holsten-Lauenborg har ønsket at han skulle gøre det - eftersom han endte med at tiltræde Rosenst.-Goiskes afsluttende votum, der gik ud på noget ganske andet end Larsens første ide om det sammensluttede kongerigsk-slesvigske arkiv og hans senere standpunkt om det særlige arkiv for de nyeste slesvigske sager, jfr. kommissionsbetænkn. af 5/12 s.å. - Han gjorde dog allerede i begyndelsen opmærksom på, at det ville indebære opførelse af »ein immenser Neubau«, hvis Larsens arkivplan vedr. sammenslutning af de moderne kongerigske og slesvigske arkivalier skulle realiseres (bilag nr. 7, 14/6, sstds.).

26) N. Secher, anf. bilag nr. 10 samt bilag nr. 20, 6/10 s.å. (Indenrigsmin. sekretariat, anf. sag). Årstallene 1750 - 1857 for S.s. arkivplan kendes fra Wegeners private ressumé af denne, jfr. henvisningen i note 29. - Rosenstand-Goiske kritiserer (i anf. bilag nr. 8, tilføjelse) Secher for at afstedkomme forøgede omkostninger samt »megen forstyrrelse i lokalerne« ved sit forslag.

27 Larsen: bilag nr. 19, 4/10 1857 (sstds.).

28) Larsen var åbenbart betænkelig ved at give Kultusmin. fuldt indblik i divergenserne, mens Wegener insisterede på at fremsende samtlige partsindlæg til de højere autoriteter, jfr. W. til kommissionsmedlemmerne novbr. 1857 (genpart i W.s privatarkiv; RA, privatarkiver nr. 6567 pk. 18: Forskellige sager vedr. Gehejmearkivet m.m., heri særligt læg uden påskrift med optegnelser fra forhandlingerne 1857).-Hvad de for monarkiet fælles ministerier angår drejer kommissionsforhandlingerne 1857 sig alene om de civile områder. De militære ministeriers arkiv-

forhold debatteres overhovedet ikke, og kun undtagelsesvis strejfer man ind over Udenrigsministeriets arkiv, hvis fremtidige særoorganisation uafhængig af alle andre forvaltningsområder åbenbart anses for givet.

29) Wegeners forslag i decbr.-betænkningen er et forsøg på kompromis mellem de to hovedforslag, nmlg. deling ved 1848 og to hovedarkiver for hhvs. kongerigets og hertugdømmernes ældre arkivalier 1750 -1848 (svarende til Larsen) samt separate arkivsekretariater for hvert ministerium efter 1848. - A.D. Jørgensen har givet W. en hård medfart hvad 1857 forhandlingerne angår (anf. skr. s. 134 f.), men W.s rolle som mægler i formandsstolen var vanskelig og hans eget strukturforslag næppe så ringe endda, selv om tilsyneladende alle fandt det for kompliceret. A.D. Jørgensens fremstilling af 1857 sagen er præget af sympati for Larsen, som ville »oprette et eneste rigsarkiv« -hvilket var højaktuelt for A.D.J., da han skrev sin arkivhistorie i begyndelsen af 1880'erne - og er ved sin summariske vilkårlighed i behandlingen af kildematerialet til disse forhandlinger ganske utilfredsstillende.

30) Jfr. Rosenst.-Goiskes loyale udtalelse (udat.) om Larsens delingsplan m.h.t. kancelliarkivet og Justitsmin.s arkiv i anf. bilag nr. 8: »Justitsministeriet ville miste den, ved dets særdeles hyppige benyttelse af arkivet, næsten uundværlige bekvemmelighed at have ét samlet arkiv lige ved hånden«. Også den ordning, Kultusmin.s arkiv havde opnået siden 1849 ved udskillelse hertil af Danske Kancellis 1. dpt.s. arkiv støttede Rosenst.-Goiske; han taler således sstds. om ønskeligheden af »at Kultusarkivet gives en fastere stilling«, dvs. en mere formaliseret anerkendelse af 1849 ordningen.

31) Sechers forhåndsuvilje mod ændringer, jfr. hans nedenfor i teksten anførte udtalelser om Fr. Barfod s.å. - Protesten mod Larsen af 24/7, jfr. note 21). - Om Kultusmin.s arkiv Secher 27/6 s.å, bilag nr. 10: »– aldeles vist er det, at Kirke- og Undervisningsministeriet – ikke vil tilstede nu atter at afgive dets arkivalier, som er ældre end 1848, og påny underkaste sig de vidtløftigheder og den forvirring, som en sådan adsplittelse nødvendigen fører med sig«.

32) Jeg tænker her på S.s forslag 27/6 om et fællesarkiv for Justitsmin. og Indenrigsmin. 1750 - 1857 ff. Ikke kronologisk set, men strukturelt indeholder S.s forslag en åbning mod Larsen ved tanken om at slå de forskellige arkivområder sammen i enhedsorganisationer.

33) Larsen i anf. bilag nr. 12 og nr. 19.

34) Secher i anf. bilag nr. 20. Erslew har i en udtalelse af 18/11 s.å. (sstds. bilag nr. 21) i næsten demonstrative vendinger sluttet sig til Rosenst.-Goiske, samt Wegener, hvad angår den fremtidige organisation af Kultusministeriets arkiv.

35) Rosenst.-Goiskes kommentar til Larsens forslag i betænkningen 5/12 1857 er *i formen* meget forsigtig og urban, men hans saglige indvendinger sstds. udelukker i realiteten enhver accept.

36) Secher kom som fuldmægtig i Islandske departements revisionsktr. til Justitsmin. i efteråret 1855, da dpt. overførtes hertil fra Indenrigsmin. Forinden havde han siden juridisk embedseksamen 1837 været ansat i Rentekammeret, sidenhen Indenrigsmin. (jfr. herom Justitsmin. 1. ktr. journalsag M 595/1859). Han var altså på forhånd ikke Larsen ubekendt - Om hans virke som konstitueret arkivar 1857 ff. i Justitsmin. oplyses 1860 at han »med nidkærhed og dygtighed« bestyrede embedet (sstds).

37) Secher: anf. bilag nr. 10; Barfod: anf. bilag nr. 8 b.

38) Kultusmin. til Indenrigsmin. 4/2, 6/5 1858 (Indenrigsmin.s sekretariat, anf. udtagen journalsag om arkivvæsenet 1857 - 68).

39) Tøven: notat sstds. fra foråret 1858 m. påtegning m. anden hånd (mærket »Bl«) dat. 12/6 s.å. Referenten mente åbenbart at problemerne m.h.t. hertugdømmerne samt de to fællesministerier Finansmin. og Minist. for monark.fæll. indr. anligg. gjorde det til et spørgsmål, om ikke snarere sidstnævnte ministerium burde overtage struktursagen i st. f. Indenrigsmin., men påtegningen af 12/6 forfægter den opfattelse, at sagen som helhed bør køres af Indenrigsmin., d.v.s. betragtes som et rent kongerigsk anliggende. - Betragtningen om det økonomiske moment og at det arkivalsk for største parten alligevel drejede sig om Indenrigsmin.s arkivktr. (Kamrenes forenede arkiv) er helt i tråd med Kultusmin.s argumentation for selv at komme ud af sagen i anf. skr. 4/2 1858. Iflg. oplysning af Johan Grundtvig 1867 er ovenanførte sagsbehandlere i Indenrigsministeriet vistnok daværende sekretariatschef J. C. Blichfeldt og fuldmægtig M.P.G. Repholtz, jfr. G til Indenrigsmin. 9/12 1867 (sekretariatet, anf. journalsag).

40) Min formodning om, at Rosenst.-Goiske ikke stod isoleret i Indenrigsmin. overfor Larsen skyldes - som tidligere anført - at Larsen kun kom med som den ene af ministeriets repræsentanter i arkivkommissionen 1857 som følge af pres udefra, samt den omstændighed at Indenrigsmin., trods mærkbar utålmodighed rundt omkring, intet konkret

foretog sig i struktursagen, sålænge Rosenst.-Goiske var i funktion, dvs. indtil han 1859 - 60 gr. et udbrud af sindssygdom var nødt til at afgå. Hvad Indenrigsmin.s tøvende holdning angår *kan* denne imidlertid også hænge sammen med usikkerhed omkring Justitsmin.s mulige reaktion på forslaget om strukturændringer, hvis Larsen skulle følges uden de af Secher ønskede modifikationer.

41) »Af disse (forslag) er imidlertid d'herrer arkivarers forslag egentlig intet, det er kun et forlangende om at alt må blive ved det gamle og dette ville jo også for tiden være det bekvemmeste«.

42) Referenten mener at Kultusmin.s arkivs nuværende organisation har sine fordele, men at dette jo ikke er foreneligt med Larsens plan; som kompromisløsning tilføjer han: »men jeg ser ej heller, at der kan være noget til hinder for, at dette arkiv forbliver uforandret under den nuværende arkivars bestyrelse, medens det dog formelt blev betragtet som en filial af begge de andre« (arkiver, hhvs. kollegialarkivet 1750 -1848 og ministerialarkivet 1848 ff). Den, som har påtegnet notatet, var ikke enig: hvorfor skulle det dog have en selvstændig stilling i stedet for at integreres?

43) Der tales om »den modstand, som rimeligvis ellers vil blive rejst af Justitsministeriet, som jeg antager vil gøre alt muligt for at bevare sit arkivs særegne stilling«.

44) Skrivelser til Kultusmin. 15/5 1858, 6/5 1859 (Kultusmin. anf. journalsag 4 A 1857 nr. 67).

45) N. Secher til justitsminister Simony 18/2 1859 (Indenrigsmin.s sekretariat, anf. sag); hans udspil har måske sammenhæng med Rosenst.Goiskes samtidige dispensation fra sine forretninger, jfr. henvisningerne i note 47.

46) »Animositet«, jfr. notat (febr. - marts 1859) i Indenrigsmin.s sekretariat, anf. sag. Indenrigsmin. var bekendt med Sechers anf. skrivelse af 18/2 s.å. - Justitsmin. til Indenrigsmin. bl.a. 21. og 27/10 1859 og dettes svar 27/1 1860 (sstds., koncept).

47) Afsked ved kgl. resolution 30/4 1860 (Indenrigsmin.s relations- og resolutionsprotokol 1860 nr. 106). Det oplyses i forestill. af 27/4 s.å., at Rosenst.-Goiske »på grund af sindssygdom alt siden forrige års begyndelse har været ude af stand til at varetage sit embede«, og at hans tilstand nu var yderligere forværret.

48) Personaleforhold, jfr. G.N. Kringelbach i Den civile centraladministration 1848 - 1893 (1894) s. 162, 188. Arkivar Lassen fra Slesvigsk Ministerium havde vikarieret halvandet år for Rosenst.-Goiske »uden vederlag, af velvilje mod en embedsbroder« og indstilledes derfor til ridderkors, jfr. Indenrigsmin.s skr. til øvrige ministerier 19/6 1860 (koncept i Indenrigsmin.s sekretariat, anf. sag. Heri tillige om Sechers konstitution, accepteret af Justitsmin. 25/6 1860). - Om Indenrigsmin.s forudgående overvejelser m.h.t. Secher jfr. motiveringen for udkast til lov (af 19/2 1861) om lønninger for de ved Kongerigets Arkivvæsen ansatte embedsmænd, hvor bl.a. udtales, at Sechers centrale placering havde til hensigt »at forberede den tilsigtede forening af arkivvæsenet for kongerigets ministerier« (Departementstidenden 10/11 1860 s. 1014 ff.) - Premierløjtnant Grundtvig og cand.phil. Calundan konstitueredes juni 1860 til »indtil videre« at assistere ved forretningerne i Indenrigsmin.s arkivktr.

49) Barfod: Rigsdagstid. Folketinget 11/1 1861, sp. 5171. - Også Zahle vendte sig under tingets 3. behandling af lovforslaget mod den af Indenrigsmin. påtænkte koncentration af de tre kongerigske ministerielle arkiver under en enhedsledelse: »– jeg ikke anser det for hensigtsmæssigt at samle Kongerigets Arkivvæsen under én overbestyrelse, hvorimod jeg anser det for mere stemmende med hele arkivvæsenets gang, at der ansættes en arkivbestyrer for ethvert af kongerigets tre ministerier–« (Rigsdagstid. Folketinget 19/11 1860, sp. 2165). Dette modgik Monrad på det bestemteste: bortset fra at hvert kontor i de tre ministerier hver for sig skulle administrere deres løbende sager uden særskilte arkivbestyrere for det enkelte ministerium, skulle resten samles i fællesarkivet under Kongerigets Arkivvæsen (sstds. sp. 2179).

50) Barfod: Rigsdagstid. Folketinget 15/10 1860, sp. 449.

51) Monrad: sstds. 15/10 1860, sp. 455 og sp. 452 om at lovforslaget »er et meget simpelt og lille forslag, som går ud på at inddrage gagen for en kontorchef« og bruge beløbet på anden måde til gavn for arkivvæsenet, altså uden at tilsigte billigere drift i og for sig, » men der vindes dog det, at der bliver en pensionsberettiget embedsmand mindre, og det er allerede noget«.

52) Barfod: Rigsdagstid. Folketinget 15/10 1860, sp. 449.Tscherning: sstds. sp. 451, hvor han er på linie med Monrads argumentation når han i øjeblikket anbefaler en kongerigsk delløsning frem for en altomfattende helstatslig arkivløsning, som selvfølgelig ville være det ideelle, men har til forudsætning at riget er »godt og solidt ordnet«, hvilket det efter T.s opfattelse netop ikke var.

53) Monrad: Sstds. 15/10 1860, sp. 453, og sp. 459; 19/11 s.å., sp. 2167; iøvrigt ville afleveringer til Gehejmearkivet i større stil kræve øgede bevillinger til at få udført nødvendige ordnings- og registreringsarbejder, men Barfod hævdede modsat, at der ikke ville blive tale om øgede personaleudgifter til Gehejmearkivet ved flere afleveringer af nyere sager fra centraladministrationen, idet sagerne ikke kunne forventes efterspurgt af forvaltningen (og, kan man vist tilføje, af historikerne gr. adgangsbegrænsningen ved ca. 1750), sstds. sp. 458. - Først ved 3. behandling oplyste M. at Kongerigets Arkivvæsen ville komme til at sortere under Indenrigsmin. (sstds. 19/11 s.å., sp. 2179).

54) Monrad om Barfod: Sstds. 15/10 1860, sp. 459; 19/11 s.å. , sp. 2175. Under 1. behandling, mens B. åbenbart endnu håbede at kunne opnå indflydelse på strukturspørgsmålet og bl.a. satte sin lid til udvalgsbehandlingen af lovforslaget, komplimenterede han Monrad for at være »den eneste minister, der har gjort sig den ulejlighed specielt at sætte sig ind i det, hvorom her talen er« og for hans interesse for arkivvæsenet (sstds. sp. 456). Om B.s grunde til ikke at ville fremlægge et alternativt strukturforslag sstds. 3/11 1860 sp. 1297 f. B.s idealisme i sagen fremhæves af Høgsbro (sstds. 19/11 1860, sp. 2173), som mente at B. i sit ansættelsesforhold ville have vundet 3 - 500 rdl. i årlig indtægt ved at gå ind for lovforslaget som det forelå. B.s opgør under 3. behandling sstds. 19/11 1860 især sp. 2180 f., fortsat under folketingsdebatten 11/1 1861 (sstds sp. 5169 ff). B.s afsked 1861 efter ansøgning til kongen 5/3 s.å. »da jeg frygter for, at mine anskuelser af arkivvæsenet ville passe mindre vel ind i den ny ordning« (Indenrigsmin.s sekretariat, anf. sag), hvortil kommer det for B. sikkert yderst ubehagelige ved nu at få N. Secher til permanent chef, jfr. S.s tidligere anførte udtalelser om B. under strukturforhandlingerne 1857.

55) Sstds. 19/11 1860, sp. 2170 ff. Høgsbro fandt iøvrigt lovforslaget alt for dyrt i praksis, hvilket J.A. Hansen som ordfører bestred (sstds. s.d. sp. 2186 ff.).

56) A.D. Jørgensen: anf. skr., Tillæg s. 305 ff. nr. 69, Indenrigsministeriets forestilling til kongen 19/3 1861. - Sstds.s. 169 oplysningerne om Erslew; Kultusmin. var dog »for så vidt det måtte komme til at savne plads for sine arkivalia« p.g.a. nyordningen indstillet på at afgive dem til »det fælles arkiv« (skr. til Indenrigsmin. 15/3 s.å.).

57) Hof- og statskalenderen 1862 - 64: »Kongerigets arkivvæsen«, opført under »Institutioner, der er fælles for kongerigets ministerier«, 1865 - 69: »Arkivvæsen« (under Indenrigsministeriet); 1870-74: »Ministeriernes ar-

kiv« (under Kultusministeriet); 1875 ff.: »Kongerigets arkiv« (Kultusmin.). Betegnelsen »Kongerigets arkiv« kendes dog som ministerielt anvendt betegnelse allerede fra 1861, jfr. f.eks. Indenrigsmin. i skr. til N. Secher 13/4 og Finansmin. til Indenrigsmin. 7/6 s.å.

58) Høgsbro: Rigsdagstid. Folketinget 19/11 1860 sp. 2171. Rosenst.-G. om arkivet i votum til betænkn. 5/12 1857. Wegener om Kall-Rasmussen i skr. til Kultusmin. 16/4 1863. - En undersøgelse af R.-G.s virksomhed som arkivar ligger uden for denne undersøgelses formål, men se Jens Holmgaards bemærkninger i V(ejlende) A(rkivregistraturer) XII, Rentekammeret I, 1660 - 1848 (1964) s. XXX f., XXXVI. Ved chefskiftet i arkivkontoret 1860 fremsætter Indenrigsmin. udtrykkeligt ønske om at en yngre og fast hånd kommer til for at kunne holde tiltrængt orden i arkivet (relations- og resolutionsprotok. 1860 nr. 106). - M.h.t. adgangsforholdene påstod Grundtvig i brev til indenrigsminister Orla Lehmann 7/1 1863, at der havde hængt plakater rundt om i arkivet med påskriften »Stop tyven!«.

59) Grundtvig i anf. brev til Lehmann 7/1 1863. Monrad til N. Secher 13/4 1861; i forestilling om ansættelse af embedspersonalet ved Kongerigets arkivvæsen marts 1861 hedder det om Grundtvig, at han har »lagt for dagen en ganske ualmindelig dygtighed og interesse for arkivforretningerne« (Indenrigsmin.s sekretariat, anf. sag).

60) Secher til Lehmann 13/12 1862 om forholdene i Kongerigets arkivvæsen (sstds.), hvor det afslutningsvis hedder »idet jeg inderligt må beklage, at mit forhold i nogen vis henseende måtte være stillet i et urigtigt lys -vil jeg tillidsfuld håbe, at Deres Excellence ej heller i fremtiden vil unddrage mig Deres beskyttelse og bevågenhed«. Han gjorde også gældende, at han var optaget af et betydeligt merarbejde ved at skulle bestyre Finansmin.s endnu ikke udskilte arkivalier, og ønskede et særligt honorar for denne sin ulejlighed. Grundtvig hævdede modsat, at Secher i praksis alene varetog bestyrelsen af Justitsmin.s arkiv samt at S. iøvrigt kun var til besvær for ham.

61) Overfor Finansmin. omtales Secher f.eks. som »denne særdeles dygtige embedsmand« (koncept til skr. fra Indenrigsmin. 8/11 1862).

62) Grundtvig har anført dette som hovedpunktet for ham ved en reform af forholdene, jfr. skr. til Indenrigsmin. 13/3 1863, hvorved han ville komme ud over den af Monrad tidligere explicit fastlagte procedure, at alle indstillinger til Indenrigsmin. om dettes arkivforhold skulle ske via Secher (anf. skr. til S. 13/4 1861).

63) Instruksen delvis aftrykt i A.D. Jørgensen:anf. skr.s. 307 f., Tillæg nr. 70.

64) Harald Jørgensen artikel om Grundtvig i Dansk Biografisk Leksikon, 2. udg. VIII (1936), s. 352 ff. Planerne fra 1860 gengivet af G. i skr. til Indenrigsmin. 21/10 1863, hvori han citerer fra sin indstilling til Indenrigsmin. 12/11 1860 med programudtalelser om den fremtidige ordning af Kamrenes forenede arkiv (Indenrigsmin.s sekretariat, anf. sag).

65) Om Grundtvig jfr. Sofus Høgsbro: Brevveksling og dagbøger I, 1858 - 73,.ed. Hans Lund (1923) s. 15 og 34, breve fra Høgsbro til hustruen 12/10 1858, til J.L. Knudsen 10/12 1859. S. Høgsbros privatarkiv, RA nr. 5674: Grundtvig til H. 16/5 1859; allerede i sommeren 1860 spurgte Høgsbro G. om han ikke kunne tænke sig at blive kontorchef i Indenrigsmin.s arkivktr. (Brevveksling etc. I s. 69, 21/6 1860). Arkivvæsenets øverste leder: Grundtvig i de selvbiografiske optegnelser »En episode af mit liv« 1896 s. 7 (RA. Kopi i fotografisamlingen) om hans pr. 1882 »gennem mere end 20 år uafbrudte virksomhed i arkivet førte kamp for målet: at komme i spidsen for vort arkivvæsen«. -En egentlig rigsdagspolitisk karriere opgav G. tilsyneladende hurtigt, allerede 1859 udtalte han iøvrigt, at politik for politikens skyld ikke huede ham, »thi dermed er det forbi med et menneske« (Brevveksling etc. I s. 25 f., G. til Høgsbro 12/7 1859).

66) Jfr. Jens Holmgaard i anf. Vejledende Arkivregistraturer XII s. XXXVI f. med notehenvisninger. Nogen systematisk undersøgelse af Grundtvigs ideer som arkivmand foreligger ikke; det er altså ikke klart, hvorvidt eller i hvilken grad hans arkivsynspunkter var af originalt tilsnit eller inspireret f.eks. af udenlandsk arkivvæsen. Når A.D. Jørgensen bemærker, at G. i sine ordningsarbejder ønskede »at lægge *nutidens* administration til grund for den nærmere inddeling« (anf. skr. s. 138, fremh. min) bør det understreges, at G. allerede i 1860'erne drev administrationshistoriske studier med det formål at kunne placere sit materiale i en korrekt arkivalsk-historisk sammenhæng (G. til Indenrigsmin. 21/10 1863).

Selve instruksen af 22/5 1863 for de under Indenrigsministeriets bestyrelse henlagte arkiver kan iøvrigt punktvis skyldes G selv, således om at arkivalierne skal opstilles efter nogle fælles grundprincipper, dvs. deles i hovedgrupper med pakkesager anbragt i kronologisk eller »koreografisk« orden. Et notat (udat., men fmtlg. forarbejde til 1863 instruksen i Indenrigsmin.s sekretariat, anf. sag) går desuden nærmere ind på enkeltheder, bl.a. om mærkning af hylder, og »såsnart opstillingen er tilendebragt, affattes nye registre, ordnede overensstemmende med sel-

ve arkivernes inddelinger efter en plan, som udarbejdes af arkivkontoret og stadfæstes af Indenrigsmin., efter at dette derover har hørt alle ved-- kommende (muligen derover har indhentet betænkning af en kommission, hvori også Gehejmearkivet og de tvende store biblioteker er repræsenterede)«. Det sidste blev der dog ikke noget af.

67) Linnemann: Indenrigsmin.s sekretariatsjournal 1867 nr. 66. Grundtvig til L. 5/10 1867, til Indenrigsmin. 9/12 s.å. (Indenrigsmin.s sekretariat, anf. sag og skr. til L. i Indenrigsmin.s sekretariat, pk. »Forskellige indberetninger sekretariatet og arkivet vedrørende fra 1867«). Punktvis er indstillingen til L. mere detailleret. Når A.D. Jørgensen anfører 9/12 1867 indberetningen som det første forslag til arkivvæsenets ordning, der herhjemme er fremkommet fra en praktisk arkivars side (anf. skr. s. 139), må datoen altså rettes til 5/10 s.å. - A.D. Jørgensen har ud fra sin fremstilling tilsyneladende ikke kendt den konkrete årsag til forslagets fremkomst. - Embedsmandskommissionen af 1867 afgav betænkning til Finansmin. i decbr. s.å., hvori det s. 13 om arkivvæsenet blot hedder at »hvad afdelingen for arkivvæsenet (under Indenrigsmin.) angår, da tillader vi os at udtale, at dennes ordning for tiden ikke er så tilfredsstillende, at noget i så henseende bør slås fast« (eksemplar af kommissionsbetænkningen i Kultusmin. 3. ktr. journalsag 640/1867).

68) Norge: Henvisning til forholdene i kirkedepartementet under folketingsforhandlingerne om lønningslovudkastet i Rigsdagstid. 1867 - 68 sp. 1778, 11/2 1868. Henlæggelse af arkivvæsen under Kultusmin. tilsigtet, jfr. bemærkningerne til lønningslovforslaget sstds. 1867 - 68 Tillæg A sp. 1627. Forslaget påny forelagt i samlingen 1868 - 69, iflg. hvilket overførelsen forudses gennemført pr. 1/4 1869. (Rigsdagstid. 1868 - 69 Tillæg A sp. 906, 914). Da lønningslovforslaget ikke kunne vedtages inden rigsdagssamlingen afsluttedes, bestemte man sig for at udskille selve arkivsagen af lovforslaget og gennemføre denne administrativt og ved kgl. resolution via Konseilspræsidiet, jfr. Kultusmin. 3. ktr. journalsag M 933/1868. - Folketingsudvalget 1869 - 70, betænkning 25/3 1870, jfr. Rigsdagstid. 1869 -70 Tillæg B sp. 994. - 3. afd. af ministeriernes arkiv, som iflg. Hof- og statskal. for 1870 omfattede Kultusmin.s arkiv under T.H. Erslew, nedlagdes efter dennes død s.å., og Kultusmin.s arkiv henlagdes derpå til 1. afd. under Secher, jfr. Hof- og statskal. 1871.

69) Grundtvig i notat om arkivsagen 17/8 1869, hvor der bl.a. direkte tales om »den med tiden naturlige sammenslutning af en del af arkiverne med Gehejmearkivet« (Kultusmin. 3. ktr. journalsag P 507/1871) og hvor G. iøvrigt ikke satte sit lys under nogen skæppe, bl.a. m. en udta-

lelse om at han jo iforvejen administrerede 6/7 af ministeriernes arkivvæsen. - Lønningsudvalget: ordføreren Koch i Folketinget 12/5 1870 (Rigsdagstid. 1869 - 70 sp. 6317 f.; finansmin. Fonnesbech sstds. 21/6 s.å., sp. 7539 f., bl.a. om regeringen Frijs' usikkerhed i spm.). - Lønningslovene af 2/7 1870 og 25/3 1871 unddrog udtrykkeligt arkivvæsenet fra at være omfattet af lovbestemmelserne, jfr. Rigsdagstid. 1870 - 71. Tillæg A sp. 1190 f., Tillæg B sp. 341. Rigsdagstid. 1871 - 72 Tillæg A sp. 1359 ff.

70) »Referatnote« af Schwartzkopf fra efteråret 1868 og foråret 1871 i Kultusmin. 3. ktr. anf. journalsag P 507/1871. S. ønsker så få organisatoriske ændringer som muligt og bekender sig nærmest til Rosenstand-Goiskes linie fra 1857 forhandlingerne. Han roser dog Grundtvig for dennes indsats ved arkivordningsarbejderne og mener, at G. i tilfælde af ændringer bør bestyre de ministerielle arkiver for tiden 1750 - 1848. Iøvrigt er S. meget kritisk mod tanken om at gennemføre et organisatorisk skel ved f.eks. 1848, da det er at splitte, hvad der organisk hører sammen.
- Som et kuriosum kan anføres, at Krigsministeriet ligeledes gik imod 1848 som delingsår, selv om det »ved første øjekast« kunne synes naturligt at vælge et »så fremtrædende år som 1848 til grænseskel: - de erfaringer, der er indvundne ved (krigsministeriets) arkiv, har vist rigtigheden af netop til grænseår at vælge sådanne, der er så indifferente i administrationens historie som muligt, thi overgangsperioder er de vanskeligste at behandle, og det epokegørende år i disse har sine rødder forgrenede i en række af de nærmest foregående« (skr. til Kultusmin. 31/8 1871, sstds.).

71) Lovforslaget forelagt i Folketinget 4/10 1871 (trykt i Rigsdagstid. 1871 - 72 Tillæg A sp. 1359 ff.). Lindes oplæg - med bl.a. bemærkningen om Gehejmearkivets selvstændighed - i Kultusmin. 3. ktr. anf. journalsag P 507/1871. Udenrigsmin. og de militære ministeriers afvisning 1871 af at gå med i nyordningen sstds. - Lovforslaget opererer med en merudgift i forhold til nu på 24 rdl., ialt 10.000 rdl. ved en nyordning som følger:
Rigs- og gehejmearkivar

Gehejmearkivet:	en arkivar (nuv. registrator og 1. arkivsekretær)
	En fuldmægtig (nuv. inspektør ved læsesalen og 2. arkivsekretær)
Regeringsarkivet:	en arkivar (i st.f. nuv. kontorchef)
	to fuldmægtige (som nu, ved fremtidige hhvs. historiske og administrative afdeling)

72) Regeringen fastholdt tidligere finansminister Fonnesbechs ønske om at

chefen i et fællesministerielt arkiv burde have stillingsbetegnelsen arkivar, jfr. F. i Folketinget 12/5 1870: »thi det er min overbevisning, at der til at udfylde en plads som denne udfordres en særegen oplagthed, som man ikke let kan finde hos en mand, når man ikke vil sikre ham andet end en fuldmægtigplads, så at der af den grund er fuld føje til at indrette posten således, at den mand, der har det fornødne talent, kan finde sig tilfreds i den for sin levetid« (Rigsdagstid. 1869 -70, Folketinget sp. 6343).

73) Folketingsudvalgets betænkning af 12/3 1872 i Rigsdagstid. 1871 -72, Tillæg B sp. 1091 ff. Medlemmer af udvalget: Brix, Bønløkke, T. Christensen, Frølund, J.A. Hansen (formand), Sofus Høgsbro (ordfører), C.B. Nyholm. - Sidstnævntes udtalelser under folketingsdebatten 16/10 1871 (sp. 428 ff.).

74) Folketinget 16/10 1871 sp. 428 ff., 433 (Høgsbro), 437 (Kofoed). -Hall ønskede ikke ved denne lejlighed at binde sig stærkere m.h.t. en nyordning af arkivvæsenet end ved at sige: »om hvorledes der i så henseende skal gås frem, og navnlig hvor langt man i så henseende skal strække sig, er det umuligt nu at kunne udtale nogen bestemt mening « (sstds. sp. 435 f.).

75) Linde: notat 20/5 1871 i Kultusmin. 3. ktr. anf. journalsag P 507/1871. Hall til Wegener 14/11 1871 og 5/4 1872 (arkivvæsenets arkiv, Gehejmearkivets indkomne sager).

76) W. til Hall 19/11 1871, fremh. W.s (Kultusmin. 3. ktr. anf. journalsag P 507/1871). W. vurderede en udtalelse i folketingsudvalgets betænkningsudkast om det unødvendige i at have en videnskabeligt fremragende forsker som øverste arkivchef som værende rettet mod sin egen persom og led i bestræbelser på at få ham til at gå af. - Om W.s brug af begreberne Gehejmearkiv og Rigsarkiv jfr. undertegn. i Arkiv 8 II (1980) s. 75 ff.

77) Udtalelsen om Norge er nærmest en gengivelse af en passus i et brev fra den norske rigsarkivar M. Birkeland til overbibliotekar Chr. Bruun, dat. Christiania 6/11 1871, hvor Birkeland efter opfordring fra Bruun i anledning af den danske arkivsag redegjorde for det norske rigsarkivs organisation, og hvori det bl.a. hedder: »- - Rigsarkivet må dog betragtes i sin organisation som en ganske ny organisation og må overhovedet ses i et noget andet lys end i stater med en fra gammel tid i uafbrudt kontinuitet nedarvet, fuldstændig statsorganisation og statsselvstændighed« (Breve fra riksarkivar M. Birkeland, ed. Fr. Ording (1920) s. 195 ff.) - Tidligere havde ellers Norge for W. stået som et forbillede hvad angår

arkivchefstillingen og dennes muligheder for at udøve effektiv arkivforvaltning, jfr. undertegn i Arkiv 8 II s. 86. - Det bør tilføjes, at for den moderne danske arkivmand fremstod i slutningen af 1870'erne Norges arkivvæsen som i realiteten meget avanceret og som forbilledligt for de øvrige nordiske arkivvæsener, jfr. V.A. Secher i Das Archivwesen im Skandinavischen Norden (Archivalische Zeitschrift IV, Stuttgart 1879, s. 3).

78) Baggrunden for bemærkningen om svenske arkivforhold er en henvendelse fra W. til bibliotekar ved Uppsala universitetsbibliotek Carl Gustaf Styffe i slutn. af oktbr. 1871 m. anmodning om nærmere oplysninger på et tidspkt., da struktursagen var ved at blive W. pinligt aktuel; Styffes redegørelse, dat. Uppsala 1/11 1871 (i Gehejmearkivets indkomne sager) konkluderer bl.a. at i Sverige er man »långt ifrån att ega något fullständigt riks-arkiv« gr. den fysisk spredte opbevaring her af centralforvaltningens og kongehusets sager. - Styffe havde 1843 - 58 haft ansættelse ved Riksarkivet i Stockholm, jfr. Svänska män och kvinnor bd. 7 (1954) s. 303 f.

79) I arkivvæsenets arkiv, pakke: Diverse sager vedr. Gehejmearkivets bygninger, lønningsvæsen, organisation m.m. 1849 -1877, findes et læg mærket »lønningslovforslag 1871« med et internt (udateret og usigneret) notat om udenlandsk arkivvæsen med arkivassistent Fr. Krarups hånd. Hovedpunket i fremstillingen drejer sig om centralisation eller ikke-centralisation i de europæiske hovedlandes arkivvæsener. Notatet er forsynet med litteraturhenvisninger til udenlandsk arkivlitteratur og har givetvis været benyttet som forlæg ved Wegeners betragtninger overfor ministeriet 1871. Krarup interesserede sig for udenlandsk arkivvæsen og foretog 1871, 1872 og 1877 studierejser til forskellige udenlandske arkiver (Holland, Belgien, England, Sydtyskland). W. støttede K.s rejsevirksomhed og henviste ved sin anbefaling af K.s ansøgning om rejseunderstøttelse 1877 overfor ministeriet direkte til den nytte, erfaringerne fra disse studieophold havde for hans egne vurderinger i arkivstruktursagen (Gehejmearkivets kopibog 31/3 s.å.). - I denne forbindelse bør V.A. Sechers oplysning om, at Wegener selv var ganske ubekendt med udenlandsk faglig arkivlitteratur, korrigeres. Påstanden er fremsat i Meddelelser fra det danske Rigsarkiv 1906 - 18 s. 213 under henvisning til bogbestanden i Bibliotheca Wegeneriana. Her ses imidlertid i katalogen over W.s kæmpemæssige privatbibliotek, bd. II, 2 (1897) s. 440 f. fortegnet bl.a. en enkelt fransk og nogle nyere tyske arkivteoretiske fremstillinger (19. årh., nr. 5645 - 48) - Det er dog selvfølgelig ikke i sig selv noget bevis for, at han har læst dem!

80) Det er næppe en tilfældighed, at W. omtaler forholdene i Krigs-, Marine-, og Udenrigsministeriet så positivt; disse ministerier nægtede at være med i en reorganiseret arkivorganisation og støttede derved inddirekte W.s afvisende holdning overfor strukturfornyelser. - Ang. W.s forhold til Johan Grundtvig taler W. bl.a. vedr. folketingsudvalgets betænkningsudkast om at »Gehejmearkivarens såkaldte overbestyrelse af det nye halve »regeringsarkiv« under en egen kontorchef, der er ministeriets højt betroede konsulent og har været med at skabe gehejmearkivarens nye luftstilling, vil skabe de unaturligste og utåleligste forhold« (hvortil man i ministeriet i randen har tilføjet: »Personligt nag, som forekommer meget i denne skrivelse«); endvidere forskellige kommentarer af W. i samme skrivelse vedr. personforhold ved Det kgl. Bibliotek, hvor meningen im- og explicit er, at i arkivvæsenet forudsættes N. Secher og han selv at forsvinde til fordel for J. Grundtvig. - Mere principielt kan W. ikke acceptere nogen sammenstillen af biblioteks- og arkivvæsen, idet der er himmelvid forskel »mellem udlevering af en bog efter dens titelblad og meddelelsen af oplysninger, som undertiden i uger, ja måneder må søges - -«; dette er essensen i W.s forsvarspositur lige siden 1848 mod alle politiske forsøg gennem årene på bevillingsmæssigt at jævnføre Det store kgl. Bibliotek med Gehejmearkivet.

81) Jfr. om Lengnick og debatten om hans forslag undertegn. i Arkiv 5 II (1974) s. 81 ff.

82) Jfr. A.F. Kriegers kommentarer om Halls reaktion og sammenhængen mellem »arkivsagen« (dvs. forhandlingerne med Preussen) og arkivlønningssagen (lovforslaget) i Dagbøger V, ed E. Koppel, Aa. Friis og P. Munch (1923) s. 210 f., 26/11, 27/11, 1/12, og 4/12 1871. Standsningen af lønningslovforslaget i vinteren 1872 motiveres af Kultusmin. overfor W. udtrykkelig med perspektiverne heri for de dansk - preussiske arkivforhandlingers videre forløb, ligesom det oplyses at folketingsudvalget om lovforslaget efter forhandling med Hall var enigt i dennes ønske om af samme grund at bringe lovforslaget og dermed struktursagen til standsning (Kultusmin. anf. skr. til W. 5/4 1872). Jfr. A.D. Jørgensen i anf. skr. s. 144. - Om arkivforhandlingerne med Preussen efter 1864 foreligger endnu ingen dyberegående behandling.

83) Om Christian IV.s hvælving og Gehejmearkivet, jfr. undertegn. i Arkiv 8 II (1980) s. 89 f.

84) Grundtvig i Meddelelser fra Rentekammerarkivet (1871) s. LXXXIX ff. - G. opregner her, at i beg. af 1850'erne havde man fra Kamrenes forenede Arkiv til Gehejmearkivet af samlede rækker kun nået at aflevere »forleningsbøgerne 1591 - 1666, den betydelige samling af skøder til

kongen, henved 900 numre, og samlingen af ældre jordebøger; og desuden Øresunds toldregnskaber 1557 - 1749, og den største del af arkivets skånske akter« - Fsv. kunne W. teoretisk tilslutte sig G.s opfattelse, at et skel mellem rent historiske og rent administrative akter var fuldstændig kunstigt, idet nemlig »alle arkiver (er) lige historiske, enten de er nye eller gamle« (Anf. skr. til Kultusmin. 19/11 1871).

85) W. til Kultusmin. 26/10, 7/11, 25/11 og 2/12 1871, i sidstnævnte skr. referat af samtalen med G., hvor denne foruden at argumentere imod aflevering p.gr.a. arkivaliernes uordnede tilstand (!), hvælvingernes kulde og forretningernes mængde i dagligdagen desuden principielt skal have hævdet at han ikke havde haft i sinde at aflevere til Gehejmearkivet »fordi han ikke tidligere havde haft tanke om en sådan efter arkivplanen efter 1851 og følgende år«. Ihvertfald understregede samtalen modsætningerne mellem de to arkivmænd; som W. udtrykker det var G.s forbehold »lærerigt og vil tjene til retfærdiggørelse for mit ønske om at fritages for et direktorat over ministerialarkiverne«, hvis man gennemførte en ændret arkivstruktur. W. havde i forvejen talt om det kombinerede Gehejmearkiv og Rigsarkiv i nye former som »det såkaldte nye Gehejmearkiv, som jeg med Guds hjælp ikke venter at få noget med at gøre« (Anf. skr. 19/11 s.å.). -Kultusmin. til W. 30/11 s.å. og anf. skr. 5/4 1872 om bl.a. standsning af afleveringssagen, formelt a.h.t. de dansk-preussiske arkivforhandlinger.

86) Kritikken af Gehejmearkivets forhold til de besøgende, især hemmelighedskræmmeriet omkring registranternes indhold, fik ny næring i efteråret 1873 i en artikelserie i »Fædrelandet«, hvor Wegeners person tydeligvis opfattes som den største hindring for liberalisering. Omvendt blev nogle år senere læsere af 2. udgaven af Traps statistisk-topografisk Beskrivelse af kongeriget Danmark (1879) II s. 129 m.h.t. Gehejmearkivet belært om, at »det har været den nuværende arkivars store fortjeneste at have fremmet arkivets videnskabelige afbenyttelse - - «. Forholdet mellem W. og Grundtvig udarter fra W.s side til noget nær rene chikanerier, jfr. en strid 1875 om ministeriernes arkivs manglende »ret« til - uden at gå omvejen over vedkommende ministerium - at indlåne arkivalier fra Gehejmearkivet, hvor W. ganske vist efter at have besværet Kultusministeriet med sagen formelt set fik tilkendt at have »retten« på sin side (skr. fra W. til G. 16/6 1875, W. til Kultusmin. 12/7 s.å.).

87) Jfr. forhandlingerne i Folketinget 17/2 1875 om løntillæg på finansloven til Grundtvig (Rigsdagstid. 1874 - 75, Tillæg B sp. 397 ff nr. 95. Folketinget 1874 - 75 sp 3825 ff.), bl.a. Høgsbros bemærkninger om G. (sstds. sp. 3857 ff.); kultusminister Worsaae karakteriserede ved denne

lejlighed G. som »en af de mænd, der allerivrigst har arbejdet og vil arbejde for gennemførelsen af de nye ideer om arkivvæsenets ordning her i landet, og jeg tror, at han ved omordningen af det store arkiv, der er ham betroet, allerede har vist, at han er i stand til at udføre slige opgaver på en tilfredsstillende måde« (sstds. sp. 3839). Worsaae bebudede samtidig, at arkivstruktursagen snarest ville blive taget op af regeringen, hvorimod nogle henholdende bemærkninger af fhv. kultusminister Hall nærmest må opfattes som en påmindelse om skyldig hensyntagen til den gamle Wegener i denne sag (sstds. sp. 3866).

88) Om Worsaae jfr. note 87. - Rigsdagstid. 1876 - 77 Tillæg B sp. 781 f. (bilag til ændringsforslag til finanslovens 3. behandling, skr. fra Indenrigsmin. 10/1 1877). Høgsbro i Folketinget 26 - 27/1 1877 (Folketinget sp. 2363 ff., 2433 ff.). H. fandt endvidere at betegnelsen Kongerigets Arkiv, som fra 1875 var officiel betegnelse for ministeriernes arkiv under Kultusministeriet, på en uheldig måde »endnu minder om adskillelsen imellem fælles og særligt«.

89) Rigdagstid. 1876 -77, Folketinget sp. 2425 (Skeel), 2436 f. (Fischer). Skeel gik ind for udflytningen af Udenrigsministeriets arkiv fra kancellibygningen, da »det må erkendes for naturligt og hensigtsmæssigt, at et arkiv findes i nærheden af det ministerium, hvortil det hører, hvilket letter dets benyttelse«, dvs. i Chr. VII.s palæ på Amalienborg, hvor Udenrigsministeriet havde domicil.

90) Kultusmin. skr. til W. og G. 12/3 1877. Om afdelingen for arkivalier efter 1750 tales her om at sagerne »stadig benyttes af administrationen, for hvis skyld arkivalierne i denne afdeling derfor fremdeles må kunne opbevares sondrede efter de forskellige ministerier«, altså uden sammenblandinger i en art diffust samlingsarkiv.

91) Rigsdagstid. 1877 - 78 Tillæg B sp. 297 ff., betænkninger af W. og G. til Kultusmin. 6/7 1877. W. går desuden nærmere ind på sikkerhedsproblematikken hvad resultatet af ombygningen i sig selv angår, ligesom »Tøjhusets nærhed påminder også om stor forsigtighed«. Også Høgsbro havde i Folketinget været inde på brandfare ved beliggenheden på Slotsholmen, bl.a. p.gr.a. »den umiddelbare nærhed af geværfabrikken og ministerialbygningen«.

92) Rigsdagstid. 1877 - 78 Tillæg B sp. 309 f.

93) Rigsdagstid. Folketinget 1880 - 81 sp. 675 f. (30/11 1880)

94) Den af Indenrigsmin. ved kgl. resolution 10/7 1879 til overvejelse af spørgsmålet om tilvejebringelsen og omordningen af forskellige offentlige bygninger nedsatte kommissionen. - Betænkning af 24/9 1883 med bilag (1883). Kommissionen tog heri bl.a. Slotsholmens plads- og lokaleproblemer op til samlet behandling.

95) Foruden en almindelig gennemgang af ønsker m.h.t. en ny arkivbygnings indretning gør W. i skr. til Kultusmin. 9/3 1881 opmærksom på, at et nyt Gehejmearkiv bør disponeres med tilstrækkelig plads til - frivillige - afleveringer af lokaladministrationens og div. institutionsarkiver, men at det ikke er nødvendigt at beregne plads til udstillingsarrangementer, idet »arkiverne ville efter min mening være bedst tjent med at slippe for alle sådanne, der let indbyder gæster, men spilder megen tid, som bedre kunne anvendes«. - Grundtvig beklagede i skr. til Kultusmin. 10/3 1881 (koncept i arkivvæsenets arkiv: Kongerigets Arkiv, sager til journal B for arkivkontorets 2. afd., nr. 314) at arkivvæsenet ikke var repræsenteret i bygningskommissionen og understregede tværtimod nødvendigheden af at det kommende Rigsarkiv, hvoraf Kongerigets Arkiv ville udgøre hovedparten, skulle »stå i nær og umiddelbar forbindelse med selve ministerialbygningen«.

96) Jfr. note 79

97) Rigsdagstid. 1877 - 78 Tillæg B sp. 309 f.

98) Rigdagstid. 1877 - 78 Tillæg B sp. 299 f.

99) Det korte af det lange i Krigsmin.s skr. til Kultusmin. 26/11 1881 om spm. er en afvisning af tanken om for arkivets vedk. at indgå i Rigsarkivet, ialtfald foreløbig; det måtte være tilstrækkeligt, at man havde afleveret arkivalier til Gehejmearkivet frem til 1802: »I sin skrivelse af 31. august 1871 har man alt gjort opmærksom på, at Krigsministeriets arkiv er af en særegen beskaffenhed, der ikke tilsteder derpå at anlægge samme målestok som på de civile ministeriers i almindelighed - -«. Heller ikke Udenrigsministeriet ville være med, især ikke »i betragtning af den særlige vigtighed, det har for Udenrigsministeriet til enhver tid at have sit arkiv rede til afbenyttelse i en langt større udstrækning end tilfældet er med noget af de andre ministerier«, men at man dog ville overveje engang i fremtiden at aflevere fx. i 10 års intervaller af materiale efter 1750 (skr. 1/12 s.å.). Kun Marineministeriet indtog en positiv holdning overfor integrationstanken »idet man erkender de fordele, som en sådan ordning kunne medføre for en systematisk og hensigtmæssig behandling af det hele arkivvæsen« (skr. 24/11 s.å., Kultusmin. anf. journalsag P 507/1871).

100) Rigsdagstid. 1877 - 78 Tillæg B sp. 309 f., hvor Kultusmin.s standsning af rentekammerarkivsagen mellem Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv 1872 af Grundtvig tages til indtægt for det generelle synspkt. at der »nu ikke mere (kan) blive tale om nogen aflevering af sager fra det ene af de bestående specialarkiver til det andet«. - Grundtvig i skr. til Kultusmin. 7/11 1881 (Kultusmin. 3. ktr. anf. journalsag P 507/1871).

101) W. til Kultusmin. 16/11 1881. I skr. til Kultusmin. 22/6 1882 gentog W. sin trussel om i givet fald at tage sin afsked. At det i så fald ikke skyldtes helbredsgrunde, gjorde W. eftertrykkeligt opmærksom på i indledningen til Gehejmearkivets utrykte årsberetning for 1881, dat. 27/2 1882, hvor den næsten 80 årige gehejmearkivar taler om at han kunne blive tvunget til »at ansøge Deres Majestæt om allernådigst entledigelse før alder og svaghed måtte gøre det nødvendigt. Dette er, uagtet jeg vistnok føler årenes tryk, dog endnu ikke tilfældet –«.

102) Det »undvigende« i 1880 går på de personlige hensyn i sagen; disse var altså nu bortfaldet, m.a.o. især hensynet til den gamle Wegener.

103) Rigsdagstid. 1881 - 82, Folketinget 19/12 1881 (sp. 474 ff.) og Tillæg A sp 2261 ff. Bemærkningerne til lovforslaget tolker i slutningen af gennemgangen af Krigsministeriets skrivelse 26/11 s.å. denne væsentlig mere imødekommende, end det vist var ministeriets mening. Der gøres endvidere i bemærkningerne opmærksom på postvæsenets, matrikulkontorets og Den grønlandske handels arkiver, Hvis rette plads bør være »i et videnskabeligt arkiv«, alias fællesarkivet. Endelig omtales de igangværende undersøgelser, som Kongerigets Arkiv foretog af lokaladministrationens arkiver, og at om nogle år når disse undersøgelser var afsluttet »vil tidspunktet være kommet til at tage en endelig bestemmelse, om hvorvidt det vil være rettest at udstrække den egentlige centralisation« inden for arkivvæsenet, »og hvilket af de af de forskellige større stater fulgte principper der for vore ejendommelige geografiske og historiske forhold vil være at foretrække«.

104) Forestillingen til kongen er dateret 31/10 1882, men det trak altså noget i langdrag med den endelige afgørelse (Kultusmin. 3. ktr. forestillingsprotokol 1882 nr. 64).

105) Rigsdagstid. 1882 - 83. Folketinget 4/10, 18/10 1882 (sp. 24, 458 f.). A.D. Jørgensen: anf. skr. s. 146 f., sstds. Tillæg s. 309 nr. 72. Wegener afskedigedes 22/12 s.å., ni dage efter sin 80 års fødselsdag, fra årets udgang og udnævntes samtidig til gehejmekonferentsråd (Kultusmin. 3. ktr. forestillingsprotokol 1882 nr. 65). Hans afskedsansøgning af 18/12

s.å. taler rent ud af posen om baggrunden: »Det forekommer mig nemlig, at jeg i de sidste år ved flere forskellige lejligheder ikke mere har fundet hos det Gehejmearkivet nu overordnede ministerium den tillid og det hensyn, som mine formænd fra den ældste tid af og jeg selv ligeledes hidtil støttedes ved, og uden hvilket jeg ikke tror at kunne tilbørligen forestå embedet. Jeg har deri set bl.a. også et velment vink om, at jeg burde trække mig tilbage –« (Kultusmin. 3. ktr., journalsag Ø 1017/1882).

106) Kultusmin. anf. journalsag 3. ktr. P 507/1871. Notatet opererer med tidsgrænsen »fra 1. januar 1883« og må altså være blevet til senere end lovforslaget fra efteråret 1881, der havde til hensigt at sætte lovforslaget om arkivvæsenet i kraft fra 1. april 1882 (jfr. Rigsdagstid. 1881-82 Tillæg A sp. 2261 ff.). Der tales i notatet om *rigs*arkivaren (hvilket gled ud i den endelige redaktion) og om at denne særlig skulle tage sig af bl.a. »kongehuset sager fra 1766?« (med anden hånd rettet til: 1808?).

107) A. D. Jørgensen: En redegørelse for min udvikling og mit forfatterskab (1901) s. 148. - Gehejmearkivets kopibog; i marginen er tilføjet: »A.D Jørgensen. Dette er rigtigt«. Gehejmearkivets kopibog 1881 førtes af stipendiar i arkivet Kr. Erslev, jfr. oplysning i Gehejmearkivets årsberetning. Tilføjelsen er med samme hånd. Jeg gætter på, at den er foretaget af Erslev selv mange år senere, da han som rigsarkivar ved genlæsning genoplevede denne periode i erindringen.

108) Jfr. A.D.J. til A.F. Asmussen, dat. Rønne 4/7 1882: »Forlanger han (: Wegener) sin afsked, da er sagen for så vidt simpel nok, eftersom ministeren i en samtale, jeg havde før min afrejse, har lovet mig at blive hans eftermand« (RA. A.F. Asmussens privatarkiv, arkivnr. 5060). Harald Jørgensen (ed.): A.D. Jørgensens breve (1939) nr. 80 og 81, til C.F. Bricka 5/9 og 9/9 1882, sstds, nr. 83 til Th. A.J. Regenburg 16/9 s.å. (cit. i teksten) - Endnu i vinteren 1881, da W. foretog sit sidste udspil i byggesagen, skrev A.D. J.: »Scavenius synes rigtignok ikke at ville røre ved ham, men tiderne skifter jo stadig – jeg ved temmelig sikkert, at de mænd, som må anses for hans nærmeste beskyttere fra fortiden, er ved at opgive ham« (A.D. J.s breve nr. 70, til V.A. Secher 8/2 1881). Er det en hentydning til Krieger og Hall?

109) Kultusmin. 3. ktr. forestillingsprotokol 1882 nr. 66.

110) Sstds. nr. 88, til højskoleforstander Povl Hansen 17/1 1883. A.D.J.: En redegørelse s. 126. - Skolekammerat: A.D.J.s breve nr. 51, til højskoleforstander C. Bågø 27/10 1878, jfr. også stil og tone i anf. brev til Asmussen fra 1882.

111) Grundtvig i anf. selvbiografiske optegnelser: En episode af mit liv, m. delvis gengivelse af A.D. J.s privatbrev fra decbr. 1882. A.D. J. til Kultusmin. 31/12 1883 (Kultusmin. 3. ktr., journalsag 1095/1883, heri bl.a. afskrift af brev fra A.D.J. til Grundtvig 21/9 1883 om tilstanden). - M.h.t. de af Grundtvig begåede »misligheder« (A.D.J.s udtryk), konkretiseres disse ikke nærmere. Om det har forbindelse med, at G. ikke var i stand til at opfylde ministeriets ordre om at fremsende attestationer for bortsolgt papir i forbindelse med den årlige kassation ved Kongerigets Arkiv, ved jeg ikke (jfr. herom Kultusmin.s skr. til G. 30/9 1881 og G.s svar 19/10 s.å., Kongerigets Arkiv, journalsager til journal B.) G. omtaler påstandene om sin embedsførelse i brev til S. Høgsbro 6/8 1888, Høgsbros privatarkiv RA).

112) G. dispenseredes fra sine forretninger i Kongerigets Arkiv januar 1884 og afskedigedes efter ansøgning med årets udgang. Han blev siden bibliotekar ved Københavns folkebiblioteker.